

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

La filosofia de la
llengua de Josep Pla
William Viestenz

L'autoinvenció de la
literatura flamenca
Tom Van Imschoot

Longus, Mishima
i el relat d'iniciació
Mercè Altimir

De l'interès econòmic
al plantejament polític
Xavier Ferré

Neologismes i neonazisme
François Rastier

L'estupor
Josep Iborra

On eres quan
va caure Europa?
Per Wirtén

Periodisme
desestabilitzador
*Martí Domínguez,
Anna Mateu*

Cap a on va
la societat valenciana?
*Jordi Muñoz,
Ernest Reig,
Rafael Castelló,
Adolf Beltran,
Violeta Tena,
Francesc Viadel,
Toni Mollà*

Per què escric
George Orwell

Llibres
*Francisco Fuster,
Guillem Llop,
Simona Škrabec,
Pau Viciano*

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 39 / HIVERN 2011

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Ferran
García-Oliver, Josep-Lluís Gómez
Mompert, Enric Marín,
Vicent Olmos, Juli Peretó,
Francesc Pérez Moragón, Maria
Josep Picó, Faust Ripoll, Simona
Škrabec, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
Martí Domínguez, François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario García Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier
Muguerza, Damià Pons, Josep
Ramoneda, Ferran Requejo,
Vicenç Rosselló, Xavier Rubert
de Ventós, Pedro Ruiz Torres,
Vicent Salvador, Josep-Maria
Terricabras, Vicent Todolí, Enzo
Traverso, Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distributions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

POR A EUROPA?

Segons l'escriptor suec Per Wirtén, en un article que recollim en aquestes pàgines, la «por a Europa» fou un element constituït del projecte de construcció europea que començà a madurar entre les runes, el sofriment i la devastació infinita de la Segona Guerra Mundial. Però aquest conflicte havia tingut el precedent proper d'un altre de dimensions colossals. I sobretot d'un període d'instabilitat econòmica i social, i d'esquinçament moral, que s'ha conegut durant molt de temps, amb una expressió força escaient, com a «període d'entreguerres». Aquest interludi fou un temps d'enfrontaments, tensions, xovinisme, persecucions, el bressol del feixisme, la preparació d'una nova guerra, un temps de dictadures arreu d'Europa, de fracàs de la democràcia, de totalitarisme. I també, per descomptat, de fallida econòmica i social, a partir de la crisi de 1929, que derivà en la Gran Depressió dels anys trenta.

La «por a Europa» de què parla Per Wirtén, i que segons ell «no ha perdut validesa» a la vista dels darrers esdeveniments i de l'enriment del clima polític i social a Europa, es troba en l'origen del projecte reeixit de superar propensions endèmiques en la malaurada història de la primera meitat del segle XX. La Unió Europea en va ser el resultat més característic, una construcció política basada en l'entesa i l'acord negociat, que superava el concepte exclusiu i tancat de les sobiranes estatals i que garantia un espai de pau i de benestar, de progrés social, de tolerància i deliberació pacífica, en el qual la democràcia i les llibertats es donaven per descomptades. El model social europeu garantia un mínim de dignitat i de suport als ciutadans, que no restarien abandonats a la seua sort en moments de necessitat, de precarietat o de dificultat, ja fos per causa de malaltia, atur, vellesa o infortuni. La misèria i la desigualtat extrema, bé que no eliminades, van ser fortament reduïdes durant un llarg període a Europa.

Tot plegat havia començat a formar part, per dir-ho així, de l'ADN dels europeus, un signe d'identitat tangible d'Europa, mancada de trets identitaris compartits com a conseqüència lògica de la seua diversitat d'origen, del seu pluralisme constituït, de la seua heterogeneïtat, que és font de riquesa cultural i no cap problema o entrebanc. Vet ací, tanmateix, que la crisi iniciada en 2008 comença a fer trontollar les bases d'aquest model europeu, ja tocases per seriosos problemes en l'arquitectura de la Unió, per una expansió poc madurada i per la nova realitat geopolítica del món posterior a la globalització.

Els excessos del capitalisme financer i especulatiu certament són a l'origen del malestar actual. La crisi funciona com un detonant. Aquesta crisi financera (bancària), del deute d'alguns estats, de l'euro i finalment de l'economia productiva, estanca i amb perspectives no gaire falagueres, no afecta de manera uniforme tots els països europeus. Ni tan sols a l'Estat espanyol es pot dir això, i n'hi hauria prou d'assenyalar les enormes diferències, en aquest sentit, entre Navarra i el País Valencià, per exemple. Però les economies –i no sols les europees– mantenen una forta interrelació i cap d'elles pot considerar-se lliure d'afectació. La crisi del sud d'Europa pot ben bé esdevenir també la crisi del centre i del nord d'Europa, per diversos camins: incidència en els bancs compromesos amb el finançament del deute públic i privat dels països en crisi, reducció de les exportacions vers aquesta àrea, llast sobre la moneda única d'una situació crítica sense horitzó clar de resolució.

Cal preguntar-se ara, i limitant-nos a l'escenari europeu, per les conseqüències d'una política econòmica poc encertada, abocada al fracàs, de la qual Alemanya (per l'entestament a no ampliar les competències del Banc Central Europeu i a imposar una mena de *Blitzkrieg* contra els dèficits públics, que vol fulminar a pas de càrrega) apareix com a culpable. La política d'austeritat sense contemplacions té efectes devastadors en temps de recessió, perquè l'agreuja més i més, i aprofundeix en l'espiral cap avall. Caldria aturar-se a reflexionar sobre l'experiència històrica d'Europa, fer cas als economistes keynesians, esmenar una política insensata i endegar un programa de recuperació econòmica urgent (que hauria d'incloure, és clar, la correcció dels excessos de corrupció, malbaratament i endeutament fora de mida que tan bé coneixem en aquestes vores de la Mediterrània).

D. M. M., *Desolació*, 2012.

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 L'estupor
Josep Iborra

15 On eres quan va caure Europa?
Per Wirtén

21 Periodisme desestabilitzador
Martí Domínguez i Anna Mateu

CAP A ON VA LA SOCIETAT VALENCIANA?

37 Com hem arribat fins ací? Les bases de
l'hegemonia electoral de la dreta valenciana
Jordi Muñoz

50 La crisi internacional i l'economia valenciana
Ernest Reig

66 Tendències socials al País Valencià
Rafael Castelló

79 Anatomia de la corrupció
Adolf Beltran

85 Visions del País
Violeta Tena

94 L'apropiació de la identitat
Francesc Viadel

105 Joan Fuster i nosaltres
Toni Mollà

DOCUMENT

- 115** Per què escric
George Orwell
-
- 121** Dit d'alguna manera. La filosofia de la llengua
de Josep Pla
William Viestenz
- 137** Sobre l'autoinvenció de la literatura flamenca
Tom Van Imschoot
- 144** Longus, Mishima i el relat d'iniciació
Mercè Altimir
- 156** De l'interès econòmic al plantejament polític
Xavier Ferré

NOTES

- 166** Neologismes i neonazisme
François Rastier

LLIBRES

- 170** La Transició i els seus descontents
Francisco Fuster
- 174** La utilitat de la crítica contra el dogmatisme
Guillem Llop
- 177** «Saps el país dels tarongers en flor?»
Simona Škrabec
- 183** Una ideologia xenòfoba i antidemocràtica
Pau Viciano

L'estupor

Josep Iborra

NOTA INTRODUCTÒRIA

Josep Iborra, nascut a Benissa el 1929, va morir a València el 24 de febrer del 2011. Aquests últims anys estava treballant per donar forma de llibre a una part de la massa d'escrips que havia anat acumulant al llarg del temps. L'estiu passat, en una carta a Garcia Richart, li deia: «m'agradaria llegir-me la biblioteca d'Alexandria, tota sencera, i, encara, enllestir uns quants llibres...»

Al cap de poc de la seua mort, la meua mare, els meus germans i jo mateix, amb l'ajuda impagable de Francesc Pérez Moragón, ens vam posar a indexar i a organitzar els manuscrits inèdits del meu pare. Ni tan sols nosaltres, que estàvem tan a prop d'ell, ens podiem imaginar que havia escrit tant. Inflexions i Breviari d'un bizantí, publicats el 2004 i el 2006 respectivament, ofereixen, fins ara, una selecció mínima de tot aquest material. Són quaderns i més quaderns de reflexions assagístiques, sense comptar-hi els seixanta blocs del dietari, i carpetes que apleguen fulls de totes les mides. Aprofitava qualsevol paper per a escriure. De vegades, la tarja d'invitació a la presentació d'un llibre o a la inauguració d'una exposició. Quan se li acabava l'espai, la línia de l'escriptura, fina i menuda, canviava de direcció i començava a discórrer pels marges, fent com un marc que envoltava el text central.

Aquests textos que ara publica L'Espill són una mostra, molt reduïda, dels manuscrits que la meua mare està transcrivint. Es tracta d'una tria de microtextos diversos, però que es poden llegir com si fos un mosaic: peces que encaixen i que responen a una mateixa actitud intel·lectual, moral i estètica.

ENRIC IBORRA

L'ESTRELLA POLAR

Si un no sap on vol anar, no sentirà mai que s'ha perdut. La pregunta que es farà, ara i adés, no és quin camí cal seguir per arribar a tal lloc o tal altre, sinó: «on vull anar?» Aquest interrogant, però, és justament, l'indicador més profund de trobar-se perdut. Els senyals que veu pels camins, carreteres o

carrers, no li poden dir on vol anar. Per tant, és igual per on tirar, sempre farà el mateix: vagar, rodar, extravigar... O simplement, restar quiet al lloc on es troba. I esperar, si encara té esperança, que algú que passe pel seu costat li diga on vol anar.

I encara més: una cosa és no saber on es vol anar i una altra no saber on es va. En la primera alternativa, un se sent perdut

personalment. En la segona, la qüestió ja remet al sentit de la vida. Si no hi ha cap punt d'arribada –i no n'hi ha, de fet, si es desconeix quin és–, aleshores es planteja la qüestió de per què caminar.

Ara, qui no sap on «vol» anar es troba en una situació diferent. Està perdut perquè sap que hi ha punts d'arribada, però no sap a quin vol arribar.

L'ESPERA I L'ESPERANÇA

L'esperança és una de les dimensions més profundes, més fabuloses i útils de la condició humana. D'on ha tret la naturalesa aquesta forma d'encarar-se amb el futur? És un component essencial, constitutiu de l'home, gràcies al qual confia que un mal seu desapareixerà o que un desig acabarà acomplint-se. L'esperança li permet conviure amb una situació dissortada, adversa, tot creient que el futur portarà un remei o una solució a les seues dificultats. L'esperança acompanya l'home al llarg de la seua vida. Fins i tot quan un creu que l'ha perduda, sempre cueja al fons del cor. La gent diu, amb raó, que l'esperança és l'últim que es perd, perquè és l'últim refugi de què es disposa. Té tanta força, i és tan tenaç i obstinada que fins i tot s'allarga més enllà de la mort. Per al catecisme cristià, és una virtut teològica.

El mite de Pandora formula profundament el valor inestable de l'esperança en la vida de l'home. És, justament, el que per fortuna no es va escapar de la gerra quan la va destapar. Tots els mals en van sortir i es van escampar pel món, però hi va restar l'esperança com una possibilitat de fer-los front, com un dispositiu moral contra totes les adversitats. Qui va inventar el mite era, de cap a peus, un savi.

L'espera és una altra cosa. L'esperança és una espera confiada, una manera optimista d'esperar. Però, en general, l'espera es produeix en moltes altres direccions i dimensions. En el fons, l'home es passa la vida esperant que arribe una cosa o altra, l'hora de dinar o l'arribada d'un amic que ens ha dit que vindrà, o el naixement d'un fill, o les vacances, o la primavera, o la mort... El que s'espera pot ser indiferent, o banal, però també pot ser objecte de temor o d'alegria. Sovint, però, a diferència de l'esperança, impacienta. I ens «posem a esperar», rellogte en mà i tot, nerviosos o no. Aleshores, l'espera desespera, i esdevé malsana, negativa. L'esperança, en canvi, és una espera confiada, saludable, indefinida en el temps.

Sempre esperem, aquest és el fet radical de l'experiència humana. De vegades s'esperen béns perquè se'n tenen motius i de vegades mals, per la mateixa raó. L'esperança, en canvi, en qualsevol cas, no es basa en conjectures, sinó que fins i tot actua en contra d'elles quan són negatives. La vida és espera, la passem esperant. L'esperança és un plus de la vida, la passem confiant.

NON PLUS ULTRA

El món, la vida «són» intrascendents, no remetent a una altra realitat que els fonamenta i els dona sentit. Tenen la realitat que tenen i que es pot explicar més o menys dins dels seus propis límits, que més aviat no són límits. La realitat no té límits. Això no vol dir que és infinita, sinó que no limita amb res, ni tan sols amb el no-res.

Transcendir la realitat és una operació fantàstica que pot portar tant a Déu com al No-Res. És en aquest sentit que el món

resulta intranscendent. Però, per què l'home es resisteix a la intranscendència del món? Segons alguns, això prova justament que la naturalesa humana és intrínsecament transcendent. És el sofisma de sempre.

En realitat, la creença en aquesta dimensió transcendent del món no és més que la forma més primitiva de relacionar-se l'home amb la realitat. No hi ha un més enllà desconegut, obscur, misteriós, inquietant, sinó simplement un «non plus ultra». La intranscendència.

ELOGI DE LA NIT

La nit, en la literatura, és un invent romàntic. És el món dels somnàmbuls i de les animetes, de la mort i l'amor, de les bruixes i els vampirs, dels somnis i els fantasmes, dels grills i les òlibes, dels udols dels llops, dels assassinats i de les confabulacions, de la soledat, de la lluna i els estels...

Hi ha esperits que, com algunes flors, s'obren només durant la nit. La llum del dia els tanca. Uns veuen amb els ulls tancats, perquè la llum els enlluerna; d'altres, amb els ulls oberts: la nit els fa tancar-los.

El moment ideal és la nit amb la claror de la lluna. És una llum que no enlluerna, que fa veure les coses d'una altra manera, més temperada, més tranquil·la. Alguns que viuen en la nit obscura, s'hi habituen, s'hi conformen i es troben en el seu medi. Uns altres la necessiten, per veure-hi amb una candela a la mà. Els qui habiten en la llum necessiten protegir-se'n amb les mans com a visera per poder veure-hi.

Contra Goethe: Fosc! Fosc! Tanqueu les finestres amb les persianes ben abaixades i ben espesses.

L'ESTUPOR

Caldria escriure, només, en un estat d'estupor davant tot. No en la joia, o en la tristesa, ni en la perplexitat, la indiferència o l'angoixa, que són formes diferents positives o negatives d'encarar-se amb les coses, amb els altres, amb un mateix. Totes falsifiquen, totes són autoenganyos.

L'estupor, en canvi, és una experiència neutra, neutral, el grau zero de la relació amb la realitat o de la visió de la realitat. Es tracta d'una mena d'immobilitat interior, d'una consciència immediata, directa, en estat brut, o d'una lucidesa, només, de la presència obscura, tal com és, de la realitat, sense interrogants, sense exclamacions. Irreductible i intraduble.

Una mena d'estat místic? No exactament, perquè viure en l'estupor no és identificar-se amb cap realitat divina, humana o còsmica, en què s'aboleix la pròpia consciència personal, que es desintegra per reintegrar-se en un absolut o altre. No es tracta d'integrar-se ni desintegrar-se. El jo no s'aboleix, sinó que es potencia en el seu estupor irreductible.

Escriure en l'estupor seria escriure en la major lucidesa possible, o millor, en l'única possible. De fet, però, l'operació no passa de ser res més que escriure *sobre* l'estupor, no des de dins d'ell. Però és una possibilitat a què cal aproximar-se.

El Fabra defineix l'estupor com «una forta disminució d'activitat de les funcions mentals, que semblen anorreades; immobilitat causada per una gran admiració, per una viva emoció». L'estupor és el grau zero de les funcions intel·lectuals i emotives. Però, com escriure en aquestes condicions? Caldria intentar-ho, almenys sense perdre de vista la *suspensió* que comporta l'estupor.

L'estupor és la calma total d'una incomprensió absoluta de res. No és la docta ignorància, que alguns prediquen, ni la indocta ignorància del vell llaurador del passat. No res a veure amb el coneixement, ni amb la credulitat o la incredulitat, ni amb l'absurd ni el sentit de la vida, ni amb el no-res.

LLIÇONS DE TENEBRES

La saviesa, què és? L'experiència de la vida? No. El coneixement, en qualsevol de les seues formes? Les capacitats i habilitats pràctiques, tecnològiques? Tampoc...

No. No és cosa de l'*homo sapiens* ni de l'*homo faber*. La saviesa és una comprensió, no una explicació ni una especulació, de la relació més profunda de l'home amb el cosmos, i, més concretament encara, de la relació amb la seua animalitat, amb la seua estranya vida. Els animals són savis, però no ho saben ni s'ho plantegen, ni s'angoixen ni s'interroguen. L'home, en canvi, pot viure la seua animalitat amb una comprensió obscura, sentida, tèrbola, del corrent d'aigua que el travessa fent una remor que ressona tenebrosament.

Una mística, doncs? Potser, però animal, identificada amb l'arrel més fonda de l'animalitat. Aquesta ha estat segurament l'experiència ancestral de l'home des que va començar a sortir de l'ou de la seua animalitat, sense separar-se'n del tot, molt a poc a poc, molt lentament. Continuava sent naturalesa, i naturalesa animal. La seua permanent i general tendència a sacralitzar la natura i sobretot els animals, a representar-los, a adorar-los, a témer-los, no era altra cosa que una expressió del seu profund parentiu amb les bèsties.

Aquesta saviesa comença a atenuar-se amb els grecs, però continua encara molt present en la seua religiositat. Les pràctiques endevinatòries es basaven en certs comportaments xifrats d'alguns animals. Si es consultaven era perquè ells *sabien*, perquè podien dir en quina direcció calia actuar. Els homes, en canvi, havien perdut i continuaven perdent bona part de la seua saviesa constitucional.

Pensar racionalment, i no instintivament, que és la saviesa, era allunyar-se'n, corrompre's, degradar-se. D'aquí que de tant en tant s'invoque la necessitat de tornar a la naturalesa, de naturalitzar-se com un remei contra la deshumanització, que és, en el fons, una desnaturalització. El pecat de pensar, d'accedir a un altre tipus, racional de conèixer.

La versió hebrea, amb el pecat d'Adam i Eva de tastar l'Arbre del Coneixement, il·lustra perfectament la ruptura amb la saviesa, amb l'Arbre de la Vida, amb la seua condició animal. A partir d'aquest moment, haurà de *treballar*, haurà d'esforçar-se per conèixer en el seu nou món. La vida paradisiàca era la vida animal, instintiva, sàvia.

LLEGIR, ESCRIURE

A poc a poc, i bona lletra. És una consigna popular, molt saludable quan es tracta de fer alguna cosa, però que es pot aplicar literalment a l'escriptura. Val per al petit escolar que comença a escriure els seus gargots en el quadern, i val per a qui redacta el text més ambiciós. I qui diu «escriure» pot dir igualment llegir. Cal llegir lentament, molt lentament fins i tot els llibres més fàcils de llegir, aquells que es pot dir que es llegeixen sols, d'un colp d'ull.

Naturalment, hi ha ocasions, quan volem fer-nos càrrec de què va una obra, o quan cerquem algun passatge concret, en què s'utilitza la lectura transversal, o a bots, ràpida. En aquests casos no llegim realment, sinó que cerquem informació. Per a aquestes necessitats –d'estudi, diguem-ne– van bé els mètodes de lectura ràpida, que només és aplicable justament a llibres informatius, que no exigeixen una particular atenció.

Llegir, doncs, i escriure de debò vol un *tempo* tranquil, reposat; la pressa hi és un pecat capital. I encara més, cal que el lector, per molt interessat que estiga en el llibre que té entre mans, s'ature de tant en tant i respire. I no sols per descansar, que igual no li fa falta, sinó per recuperar la calma i no deixar-se atrapar pel que està llegint. De vegades es diu d'algú, per donar a entendre que s'ha interessat molt en la lectura d'un llibre, que se l'ha llegit d'una tirada. Però aquesta manera de llegir no és aconsellable, perquè el lector no ha de perdre el domini de l'obra que està llegint; ha de regular-ne i dosificar-ne la lectura, i s'hi ha d'aturar quan comença a perdre l'alè. En aquestes condicions diguem-ne ideals, qui esdevé realment lector? No ha de sentir-se fascinat pel que està llegint, o ansiós, o plorar o riure alguna vegada?

Hi ha una lectura reflexiva i una lectura espontània? Sol passar que les lectures que s'han fet en els anys joves són les que més han perdurat en la memòria d'un lector. El van marcar, el van trasbalsar i constitueixen un tresor que no s'esgota mai. No hi havia, en aquell moment, una actitud reflexiva, sinó passiva, o activada passivament, però aquelles lectures van fer d'ell, ja per sempre, un lector o un escriptor, que de vegades hi tornarà amb gust i es renovarà en aquella

font incontaminada encara, primitiva, original. Perquè ja no podrà tornar a repetir aquella experiència *in statu nascens*, germinal, espontània. Després, la lectura reflexiva, per poc que ho siga, es farà un lloc en el lector adult i experimentat, cultivat.

No sempre, però. Llegir i escriure van, o haurien d'anar, per aquest trajecte de lentitud, però de vegades es precipiten en un moviment ràpid que no es pot aturar. Així passa, especialment, en el cas de l'escriptura literària. El procés d'escriure discorre pel seu compte a gran velocitat i qui escriu no pot ajustar-s'hi, resta curt, en retard, corrent darrere del procés creatiu, que s'ha posat a córrer imparablement.

També la lectura pot entrar en un procés d'acceleració. El lector vol córrer més de pressa del que pot llegir, i potser acaba barrant al final per eliminar l'ansietat. O no pot deixar de llegir, i no alça ni un moment la vista del llibre. En tots dos casos, la tortuga va sempre per davant del corredor. I Aquil·les es desespera en aquesta carrera frenètica.

Però a part d'aquesta mena d'accidents, d'erupcions violentes, el que hi compta és la calma, donar temps al temps, alentir-lo, guanyar-li la mà a la pressa. És, crec, una condició important de l'experiència literària, perquè siga fructífera, plaent i tranquil·la.

Comencem a llegir, a escriure, i en determinades obres sentim que un altre temps comença, amb la sensació dels qui iniciaven el seu viatge a Citera. Si més no, em passa a mi. Em sent endut per aquest temps subterrani, prolongat pel cop afortunat de la primera frase, que obri l'àmplia i prometedora expectativa d'un viatge que no sé cap a on va. Val la pena deixar-se portar, viure en aquest temps específic, quiet i calm que avança sense a penes notar-lo,

sense pressa. És un temps abolit, el d'una lectura o escriptura que es mou en aquest sentit, que sembla immobilitzar-se. És una forma de felicitat.

LECTURES EXTEMPORÀNIES

Un lector culte és, necessàriament, un lector extemporani. La cultura implica una tradició, és a dir, una permanència de certes obres que anomenem «clàssiques», però també de totes les altres que, sense arribar a ser-ho, conserven un interès que les acosta, per una raó o altra al lector d'avui. Limitar-se a llegir només obres del propi temps representaria una mutilació, ja que hauria de prescindir de tota una producció del passat molt valuosa.

Per què, però, aquesta actualitat, aquesta vigència del passat literari en el nostre temps? Per què el que era propi d'una època determinada es fa contemporani de nosaltres? Quins són els valors que fan possible aquesta perdurabilitat? La pregunta no és gens fàcil de contestar. En general les respostes –vagues– que s'han donat a aquesta qüestió insisteixen en raons estètiques. O remarquen que algunes obres del passat revelen components permanents de l'home, encara que ho facen amb unes formes que avui considerem ja caducades.

En qualsevol cas, aquestes lectures d'obres del passat no deixen de ser extemporànies per molt que insistim en la vigència que encara tenen. Homer, Virgili, Dante, Cervantes, Goethe, Zola –per citar uns quants noms memorables– continuen apassionant el lector d'avui. Si més no, continuen sent publicats, llegits i estudiats, com si foren autors actuals. Tampoc no hem d'exagerar-ne la vigència. En reconeixem el

valor permanent, que els fa transcendir el temps en què van néixer, però, de fet, només són realment llegits per una minoria, el clan dels erudits i dels *happy few*.

Aquesta «contemporaneïtat» cultural i no cronològica no deixa de ser una forma d'«extemporaneïtat». Al capdavall hi ha una evasió cap a uns altres mons –mons del passat– en els quals el lector actual es troba a gust. Més, potser, que amb els autors del seu propi temps. Dic «potser» pensant en temps anteriors al romanticisme, quan els «antics» eren, per principi, superiors als d'un determinat present. En aquells veien, convençuts, un «model», cosa que els feia rigorosament actuals encara que foren «antics». Sempre hi ha hagut, més o menys latent, una forma o altra de polèmica sobre la superioritat dels «moderns» sobre els «antics». La querella ha esclatat de vegades d'una manera més o menys sorollosa. En qualsevol cas, mai no s'ha deixat de reconèixer la necessitat de llegir aquells «antics» juntament amb els moderns, de fer contemporània l'Antiguitat. Hi ha hagut, és clar, sobretot al segle XX, reaccions en contra. Els futuristes, per exemple, parlaven d'abolir el passat i de comportar-se d'acord amb valors estrictament contemporanis, per no esdevenir no ja «extemporanis», sinó purament i simplement «anacrònics».

En el fons i sense escàndols això és el que fa el lector corrent, que limita les seues lectures a la producció actual. Generalment es tracta de lectors no cultes, de purs consumidors de productes del seu temps. El «best-seller» –normalment una obra escrita en el temps del lector– és una referència paradigmàtica d'aquesta actitud. Un autor antic ha deixat de tenir interès per a aquest lector, que només s'ocupa dels llibres gestats i promocionats comercialment dins la més

rigorosa actualitat. El prototip d'aquest lector és el qui només llegeix diaris i revistes. Forma part de la cultura de masses que en el nostre temps està asfixiant l'altra, cada vegada més minoritària i més contracorrent.

Alguns lectors cultes, com a reacció, descontents de la seua època, es giren totalment d'esquena al seu temps –en la mesura, és clar, que això és possible– i només troben gust en els autors del passat, clàssics o no. Senten la pròpia contemporaneïtat com una tirania i es fan contemporanis dels antics. Esdevenen estranys al seu temps i ocupen així l'extrem oposat al del lector de la cultura de masses. Algú pot dir –ho recorde ara només de passada– que els lectors de la cultura de masses no deixen d'interessar-se pel passat, com ho demostren les seues visites als museus o la seua afició per la música, especialment la barroca. Ho fan, però, com a turistes obligats pel mercat, un mercat que «programa» aquest consum. El passat els «importa» d'una manera molt superficial perquè no té una importància real per a ells. Com no la té per als minoritaris la cultura actual, que en bloc no escapa –salvada alguna excepció– a la tirania de la cultura de masses, de la nostra «contemporaneïtat» com a única font de valors.

Tornem, però, al lector culte normal, és a dir, interessat alhora pel seu propi temps, per la cultura que s'hi fabrica i per la cultura del passat. Aquest lector combina i conjuga lectures de tots els temps, i troba en aquesta barreja una possibilitat teòricament il·limitada d'experimentar una diversitat de comportaments, de valors, de formes i de concepcions de la vida. És precisament en aquesta dialèctica que el lector culte es forma i amplia la seua experiència estètica, moral i humana. La literatura, el comerç amb les seues diferents manifestacions his-

tòriques, esdevé així una manera d'ampliar imaginativament els límits de la seua època.

En realitat, no podia ser d'altra manera. El nostre propi temps, precisament perquè és el nostre, és un camp de gravitació del qual no podem fugir: ens és donat, ens hi trobem. El lector culte, ben mirat, no pretén escapar-ne. El comerç cultural amb el passat, la part extemporània, la necessita per detectar i comprendre millor el propi temps, per objectivar així, distanciant-se'n una mica, els fenòmens de la seua època. En fer això podríem dir que se'n defensa, ja que les lectures del passat li permeten, per contrast, tenir els ulls més oberts i no deixar-se arrossegar pel corrent històric en què es troba immers. Amb l'ajut dels autors del passat pot mobilitzar diferents angles de visió, situar-se amb més precisió en relació a la seua actualitat i protegir-se contra les modes i els tics del seu temps. És una forma d'escapar a la tirania de la contemporaneïtat, però no per defugir-la, com fa el lector ressentit amb el seu propi temps, del qual s'evadeix, sinó per orientar-s'hi amb més independència, amb més llibertat, i per vacunar-se contra les toxines del seu temps. O és el passat mateix «tòxic»?

Aquesta dialèctica entre passat i present, aquest permanent exercici de confrontació és un antídoto contra els exclusivismes que imposa el present. El lector culte no fuig del seu propi temps, sinó que es manté en una subtil mobilitat espiritual, canviant o intercanviant perspectives, contrastant, judicant, comprovant. En el fons conjuga dues consignes oposades, unilaterals: «Resistiu-vos al vostre temps!», per una banda, i «Sigues fill del teu temps!» per l'altra.

Es tracta, si volem moure'ns en un pla cultural integral i viu, sense inèrcies ni abdicacions, de fer alhora les dues coses,

que mútuament es corregeixen. Ser un fill lúcid del propi temps comporta una certa resistència a aquest temps. En aquesta operació, les lectures «extemporànies» esdevenen, precisament, un mitjà d'esdevenir conscientment «contemporanis».

VIURE EL PASSAT

De vegades, per no dir sovint, les retrospeccions de fets del passat, personal o col·lectiu, són retroaccions: tenen un efecte retroactiu en el nostre present. S'actualitzen retroactivament i, per tant, solen ser recreacions, imaginacions, motivacions que s'activen a partir de les febleses de la memòria, de les exigències que el present té de cara al futur, de com l'anticipem.

Se sol comentar en aquests casos que la memòria és selectiva. Ho és, però no perquè reté allò que és més important i que cal no oblidar, sinó perquè actua sovint d'una forma arbitrària, com passa també amb allò que s'oblida. En realitat mai no sabem si l'oblit d'alguna cosa és definitiu o no. Com m'ha vingut *ara* al cap un fet, una imatge que mai no havia recordat i l'aparició de la qual resulta sorprenent?

Fets i accions del passat poden tenir efectes secundaris, però no quan eren presents, sinó quan són recordats. Secundaris i canviants en els seus efectes en la línia temporal de la memòria. En un moment poden ser efectes negatius, i en un altre positius o indiferents.

La memòria és un alambí que no para de funcionar, d'elaborar, de transformar i de deformar el material de què disposa en cada moment, que treballa sempre en un present determinat, encara no passat, o no passat del tot.

Quan es pot dir que el que s'ha viscut ha passat del tot? Quin és el temps de la seua vigència, quina és la seua data relativa de caducitat? Quan esdevé un pur record, ja desactivat i neutralitzat? No es pot saber, perquè en un moment de la nostra trajectòria vital, personal o col·lectiva, pot esclatar. No hi ha, en principi, records morts. Sempre poden ressuscitar, transfigurar-se...

Els explosius de la memòria, soterrats o sembrats com en un camp de mines, que poden esclatar o no. També n'hi ha, és clar, que ho poden fer com un coet joiós (Proust, per exemple).

Hi ha moltes formes de relacionar-nos amb el nostre passat: amb indiferència, amb desinterès, amb nostàlgia, amb ansietat, amb remordiment, amb satisfacció o insatisfacció, amb confusió i ofuscació, amb pena o amb glòria. Són diferents maneres d'actualitzar-lo, de re-actualitzar-lo, de viure'l.

DE SENECTUTE

Durant la infantesa, tot és un pur present. No hi ha ahir ni demà, paraules encara vagues i vanes. Després, a mesura que un es va fent gran es va marcant la línia de separació entre el present i el passat, i entre el present i el futur. Però quan s'entra en la vellesa, la ratlla es desplaça i esdevé la frontera entre el passat i la mort. S'entra en el pur passat: un s'hi mou, hi és i hi viu. O, en tot cas, el passat esdevé el present, que ja no és res. Com ja no és tampoc el futur. No és ben bé la memòria del passat, sinó la seua actualització, però confusa, embolcada, fantasmal. I encara més: es perd la diferència entre el que un viu, despert, i el que somia, quan dorm.

Tot conflueix en un instant, en uns moments, en el centre del remolí agònic de la senectut.

EL PREU DE LA VIDA

Josep Pla afirmava que en aquesta vida cal pagar el bitllet corresponent. Era una de las moralitats que de tant en tant amollava sobre la marxa. No podem viure de franc i anar-nos-en amb les mans buides, sense deixar res nostre en aquest món.

Però, estem en deute amb la vida? Ella ens ha produït perquè així li ha vingut de gust i no ens ha llançat al món amb un pa sota el braç que li hem de pagar d'una manera o altra. No li devem res a la vida, ni tan sols la nostra vida personal. Néixer no és un regal. Tampoc no és un delictes. El més gran de tots, en opinió de Calderón de la Barca.

Tanmateix, un no pot deixar de tenir la sensació indefinida, però aguda que, en viure, estem en deute. Amb qui? Amb la vida mateixa perquè ens hi ha embolicat per servir-la? Amb Déu, que ens hi ha posat per servir-lo? Amb els altres homes per contribuir-hi amb el nostre granet de sorra? Potser es tracta d'un deute amb un mateix, de la consciència profunda que tenim que hem de fer alguna cosa que equilibri la balança de la nostra vida, perquè anar-se'n sense pagar el bitllet és de mala educació. O és el remordiment frustrant d'haver viscut debades, o més encara, com un lladre o un intrús?

I per què no venjar-se de la vida ja que ella ens carrega amb tants impostos pel fet de viure? Per què no estafar-la, burlan-se'n? Al capdavant ens ha portat al món i quan li sembla ens redueix a no res. En aquestes

condicions, qui ens demanarà comptes? Qui preguntarà què has fet de la vida que t'he donat, què has fet dels denaris que et vaig donar? Viure de franc o viure pagant? Hi ha qui es pren la vida com un ofici, altres com una obligació, altres com un divertiment, altres com un càstig o com un malson, com un benefici o un malefici... Siga com siga, hem de pagar, encara que, ben mirat, algú pense que tal com li han anat les coses –malament– és la vida que ha quedat en deute amb ell.

La Boétie, greument malalt, allitat cap a la mort, incomodat, patint en aquell trànsit, forçat a obrir la boca per empassar una mica d'aliment, preguntava: «*An vivere tanti est?*» La vida valia tot això? Val viure, pagar-li amb tanta pena? Un preu massa alt pel que ella valia... Ho conta Montaigne en una carta al seu pare. Li explica la malaltia mortal del seu gran amic. Va estar-se al seu costat tot el temps que va durar i va ser testimoni de l'evolució del seu mal, del que deia a uns o altres. La carta és conmovedora, potser un dels documents més impressionants, més humans, més vertaders i fidels de la cambra de la mort.

Abans, però, de pagar el tiquet de sortida de la vida, hi ha l'imperatiu de Pla, l'exigència de pagar el bitllet d'entrada. □

On eres quan va caure Europa?

Per Wirtén

La reunió de caps de govern de la UE a Brussel·les el 9 de desembre de 2011 va ser l'últim de la sèrie d'«esdeveniments crítics» que estan donant forma al futur de la Unió. La mateixa aura de moment decisiu ha envoltat totes les cimeres celebrades durant l'any passat. Aquesta vegada, però, és possible que es prenguessen decisions veritablement crucials que encetaran una reacció en cadena irreversible sense cap punt final definit. En qualsevol cas, no hi ha dubte que hi haurà conseqüències en la mesura que es formen grups de països –els de dins, els de fora i els candidats a ser-hi a dins– al voltant de la moneda comuna i s'institucionalitzen i es vinculen al poder polític d'una manera totalment nova.

Durant els dies següents a la reunió, els mitjans de comunicació anaven plens de comentaris i opinions. Hi dominaven dos temes: com respondran els mercats i quins països membres n'han resultat guanyadors i quins perdedors. Des que la crisi del deute grec arribà als titulars, les mateixes preguntes s'han reiterat obsessivament, mes rere mes, setmana rere setmana. S'ha arribat així no sols a amagar els processos polítics

que han portat a decisions que han alterat el rumb, sinó també a no dir res de significatiu sobre una greu pèrdua de sentit. Què els ha passat als ciutadans, a la idea democràtica i als principis fonamentals del govern del poble en els debats actuals sobre Europa? En un article recent a *Die Zeit*, Thomas Assheuer pregunta, en to acusatori, on eren tots els intel·lectuals quan es va ensorrar el projecte europeu. *Eurozine* ha publicat tot un seguit d'articles i converses sobre la crisi de l'euro que, de manera més o menys explícita, fan la mateixa pregunta.¹ No hi ha dubte que massa europeus han defugit «la qüestió d'Europa», i han preferit amagar-se darrere còmodes murmuracions entre dents. Han evitat aprofundir en els conflictes polítics reals, i han preferit deixar-se dur pel corrent. Han defugit prendre posició en debats polítics difícils. La caixa d'eines intel·lectuals necessàries per a l'orientació sembla que s'ha perdut. Quan les coses que importen –la democràcia, la política, la seguretat– es troben de sobte en perill, el despertar a aquest món advers provoca una sensació d'incomprensió general.

Quan vaig llegir les novel·les de W. G. Sebald per primera vegada, fa uns deu anys, el pessimisme era aleshores, després de l'Onze de Setembre, tan profund com ho és ara. Les novel·les exercien un efecte hipnòtic. Era com caure de cap en els records europeus de la desolació humana i la

Per Wirtén és escriptor suec. Aquest article es va publicar (en suec i anglès) a *Eurozine* el 22 de desembre de 2011. Traducció d'Antoni Furió a partir de la versió anglesa. © Per Wirtén © Eurozine.

violència política: l'Holocaust, la insistència en les fronteres, els fluxos de refugiats, la desorientació. Sebald transforma la història, d'una línia de temps que ens permet deixar enrere les catàstrofes, en un edifici on encara existeixen en diferents espais; on, d'alguna manera, encara estan passant, de forma que els supervivents i els seus descendents estan condemnats a vagar d'un a un altre. Les novel·les de Sebald ens fan pensar en l'element crucial de tota afirmació de la idea europea: la por a Europa. A mesura que llegia, l'efecte era com una càrrega de profunditat d'explosió retardada, que va fer que sentís, per primera vegada, que els meus arguments a favor d'una Europa federal els havia de formular de manera més precisa.

Enmig de l'agitació política, jo estava reclòs per casualitat en el món literari de Sebald. Ara, mentre llegesc *Austerlitz*,² la seua última novel·la, em torna aquell sentiment. Però aquesta vegada és perquè també veig com les elits governants del continent —els caps de govern, els tecnòcrates i els comissaris— semblen haver oblidat la por constitutiva de l'Europa de postguerra. Ja no estan en contacte amb el que s'ha anomenat l'«experiència europea»: amb el món de Sebald.

Però l'abast de la seua pèrdua sembla encara més gran. Quan esclatà la Primavera Àrab, els líders europeus evitaren tant de temps com van poder exigir als vells tirans que es retirassen. No era difícil desxifrar el seu missatge: millor l'estabilitat no democràtica que la democràcia insegura. La intervenció a Líbia va ser un alleujament. Però la desconfiança ja havia arrelat. Els polítics europeus semblaven haver perdut els seus reflexos democràtics. ¿No podria veure's això com un senyal que en cas d'una emergència europea —diguem que si s'es-

querda el consens sobre l'euro i la unió es fa miques— es prioritzaria l'estabilitat sobre la democràcia?

Tret clandestinament d'una illa-presó italiana a la Mediterrània, el llegendari manifest d'Altiero Spinelli en favor d'una Europa federal circulà entre els demòcrates i els veterans de la resistència durant les etapes finals de la Segona Guerra Mundial. Molts d'ells havien arribat a la conclusió que només una Europa unida podria vèncer el nacionalisme i oferir protecció contra nous tirans, que en aquells moments volia dir, sobretot, els qui manaven a Moscou.

Uns anys més tard, ja en marxa la Guerra Freda, el liberal suec Herbert Tingsten va escriure el següent sobre l'experiència de la desintegració durant els anys d'entreguerres: «Podem ser de dretes, liberals o socialistes, però no anem a tolerar el caos que fa unes dècades es va descriure com "llibertat econòmica". En un estat democràtic, el poble no ha de viure en la misèria i la desocupació». En aquella època, Tingsten era la figura dominant en la vida intel·lectual de Suècia. Com a cap de redacció de *Dagens Nyheter*, el diari de major circulació al país, dirigia el debat amb el seu radicalisme cultural i el seu anticomunisme intransigent. El pessimisme i la manca de voluntat política durant el període d'entreguerres havien, segons ell, «fet del món un lloc desolat per a la gent».

En *Austerlitz*, Sebald medita una i altra vegada sobre tres menes d'edificis: l'estació de tren, la biblioteca i la fortalesa convertida en camp de presoners. Tots tres vénen a representar les pedres angulars de l'Europa moderna, encarnant el somni de viatjar, la necessitat d'ordenar adequadament la memòria i el desig recurrent de tancar les persones.

Aquests textos –de Spinelli, Tingsten i Sebald– abasten el moviment que ha unit de manera reeixida Europa, un moviment impulsat per l'ambició de controlar el capitalisme, el nacionalisme i, sobretot, Alemanya. El que arribà a veure's com l'experiència europea és el pol negatiu: no s'ha d'oblidar mai, hem d'allunyar-nos-en i inventar una altra Europa. Hi ha bones raons per recordar ara aquestes coses, en un altre temps tan evidents. Les conclusions de Spinelli, Tingsten i Sebald contrasten notablement amb els comentaris que han dominat els mitjans de comunicació i la política els últims mesos. Llegir-los és com despertar després d'un llarg període de somni profund.

Durant la crisi de l'euro, un petit cercle de caps de govern juntament amb els tecnòcrates del Banc Central Europeu (BCE) s'han reservat per a ells el dret a prendre decisions de llarg abast. En les notes dels funcionaris de la Comissió, fins i tot s'hi fa referència col·lectivament com «el grup de Frankfurt». Els últims sis mesos hem assistit cada setmana a declaracions en el sentit que la UE la regeixen els països rics i que els estats endeutats han d'acceptar-ne la tutela. S'han fet moviments descarats per prendre el poder de la Comissió a Brussel·les i transferir-lo al vigorós eix Berlín-París.

La cimera del 9 de desembre reforçà aquesta tendència i tractà de dotar-la de més legitimitat formal. Els caps de govern de la UE es reuneixen ara més sovint i constituïran finalment el nexa polític de la Unió. El poder es desplaça inexorablement cap a un cercle de persones que tractaran tots els temes i prendran totes les decisions a porta tancada. A les seues mans, la política es convertirà en diplomàcia, el debat públic en jocs de poder i astúcia i la idea d'Europa en negociacions entre estats.

En aquesta situació, el polèmic assaig de Jürgen Habermas sobre jurisprudència constitucional, *Zur Verfassung Europas*, s'ha convertit en una benvinguda «crida a les armes» en defensa de l'avenç de la UE en la direcció de la civilització i la democràcia. Els esdeveniments recents possiblement han reforçat la seua advertència que, en l'ombra projectada per la crisi, la Unió corre el risc de transformar-se en un «règim post-democràtic de buròcrates». De fet, la Comissió (entesa com el fòrum dels països membres petits) i el Parlament (el fòrum dels ciutadans) han estat apartats de la presa de les decisions importants. El procés iniciat pel Tractat de Lisboa, que malgrat els seus molts defectes va donar un fort impuls cap a una democràcia veritablement transnacional, es veu ara seriosament amenaçat.

Segons Habermas, el fet que una elit estiga fent pinya al voltant de la UE, veient-la com un projecte privat i elitista, és «insolent». El resultat d'aquesta insolència és que la ciutadania torna a sentir-se atreta una vegada més per la il·lusió de la nació, amb el paquet –històricament massa familiar– de patrulles frontereres, retòrica anti-europea i xenofòbia. Si hom percep que el món s'ha «tornat desolat per a la gent», tot plegat alimenta un pas enrere amb suport popular, tranquil·litzador i en el fons racional.

Durant la crisi del deute, la democràcia s'ha convertit en el factor oblidat tant a nivell nacional com de la UE. Itàlia i Grècia s'han dotat de caps de govern que són tecnòcrates «apolítics». Aquest fet podria marcar una transició cap a sistemes polítics menys corruptes i «clientelars», però en situacions polítiques difícils, les tecnocràcies s'han de veure amb molt d'escepticisme. Tot i que en ambdós països els governs són controlats per parlaments elegits pel vot

popular, l'arribada dels tecnòcrates indica (especialment a Itàlia, on tot el gabinet és un equip d'experts) que la democràcia s'ha acostat al punt en què podria ser eliminada o greument restringida per una decisió d'emergència administrativa.

En realitat, no hauria d'haver-hi cap necessitat de preocupar-se. Governos de transició similars, al capdavant, no són inusuals. I tanmateix, la pressió per calmar «el mercat» és ara tan intensa que les desviacions de les regles democràtiques podrien arribar a ser acceptades també en una situació de crisi aguda. Els altres caps de govern miraran cap a un altre costat, com també aquesta poderosa eminència gris, el BCE, i potser fins i tot una opinió pública pressionada i angoixada. L'èxit d'un govern d'experts podria portar a la temptació d'ajornar les eleccions parlamentàries previstes, en nom de l'estabilitat. El fracàs, en canvi, podria provocar un desastre polític total, impulsat pels «mercats», que faria que els ciutadans perdessen la confiança tant en els tecnòcrates nomenats com en els polítics elegits com pertoca, segons adverteix José Ignacio Torreblanca. En la seua opinió, el continent es troba en un estat de crisi democràtica que resulta perjudicial en dos aspectes: «Mentre la democràcia (com a capacitat d'autogovern) s'evapora a nivell nacional, no reapareix en cap altre lloc i menys encara on hauria de fer-ho, a Europa. Al contrari, en comptes d'enfortir la democràcia a Europa, la crisi està reforçant la tecnocràcia en dos nivells: a nivell nacional [...] i a nivell europeu».³

En el seu llibre *El món no s'en surt [Ill Fares the Land]*, Tony Judt va predir que l'agitació neoliberal en favor d'un «Estat mínim» desapareixeria després de la crisi de 2008, substituïda pel retorn de l'estat

i la batalla per les seues característiques: ¿un estat democràtic o autoritari, de cara amable o maligne, basat en la vigilància o en la confiança? Judt tornava a tenir raó. Aquesta batalla s'està lliurant ja.

La crida permanent i esperançada per «més Europa» ha esdevingut un tòpic sense sentit. A hores d'ara cal formular opinions més profundes i més concretes: el Parlament ha de ser el motor de la política, la Comissió ha de sotmetre's a la voluntat del Parlament, la responsabilitat social i una política de redistribució de les regions riques cap a les pobres s'han de fer realitat; en cas contrari no hi haurà futur ni per a l'euro ni per a la idea d'Europa.

Per primera vegada, això es pot dir sense risc de ser considerat un somiador irreflexiu. El Parlament ha donat suport a una mena de drets fiscals i la Comissió és partidària de la taxa Tobin sobre les transaccions financeres. Qualsevol persona que puga llegir a través dels discursos i les declaracions de Barroso descobrirà que, després de 2008, les fórmules neoliberals han estat prudentment substituïdes pel vocabulari de l'interès social. El FMI afirma que la creixent desigualtat és un factor causant de la crisi. Si els grups dels diferents partits decideixen, com alguns ja han proposat, nomenar els seus propis candidats a la presidència de la Comissió en les pròximes eleccions europees, el resultat serà una aclaparadora victòria democràtica a favor de la federació.

La situació és contradictòria, alhora inquietant i plena d'esperança. Europa es troba, una vegada més, en una disjuntiva crítica: pot decantar-se o bé per un «règim post-democràtic de buròcrates», o bé per una democràcia transnacional, reinventada, però en un esperit federalista. La UE ha estat durant molt de temps avançant cap a aques-

ta solució democràtica, i ara, per primera vegada, és al nostre abast. No obstant això, com ha escrit Jürgen Habermas, cal que els caps de govern del Consell Europeu estiguin disposats a anar a per «una cosa que és contrària als seus propis interessos, és a dir, mantenir-se en el poder». Aquesta és més o menys la mateixa conclusió que va traure fa uns anys el polític Simon Hix, que en el seu llibre *Què funciona malament en la Unió Europea i com solucionar-ho* [*What's Wrong with the European Union and How to Fix It*] afirma que el Tractat de Lisboa té un major potencial del que creiem.

Joschka Fischer té raó, per descomptat, quan assenyala que és poc realista reclamar un tractat nou i millor.⁴ La seua por que Europa podria arribar a re-nacionalitzar-se es veu confirmada quan observem l'èxit dels intents dels caps de govern per reforçar les seues posicions de poder en el Consell Europeu. Però el pessimisme radical de Fischer sembla aclaparar-lo fins al punt de la inacció. Potser el seu desig d'un Big Bang polític, així com d'una constitució federal feta a mida, no el deixa veure les oportunitats que encara podrien estar disponibles. Identificar aquestes petites oportunitats i ampliar-les més endavant: no és així com han treballat sempre els federalistes? La democratització i la politització contínues són possibles si els polítics electes mostren voluntat d'actuar. Però això no passarà sense un procés de formació d'opinió, i els intel·lectuals i polítics han d'adoptar una posició pública clara.

Durant molt de temps, els polítics i els economistes han sostingut que l'euro portarà a la fragmentació o al federalisme, ja que la unió monetària és impossible sense la coordinació fiscal. Una interpretació prudent, basada en les recents cimeres

europeses, i en particular l'última, suggereix que la profunda crisi de l'euro podria, en el millor dels casos, impulsar la integració que molts han pronosticat. El mecanisme de l'euro portaria llavors Europa a capgirar-se en una unió política més forta, encara que a un cost social extremadament elevat. La subdivisió en equips A, B i C [en una Europa a diverses velocitats], actualment en discussió, podria ser el primer pas en una progressió lògica en la qual els països fora de l'eurozona es veurien apartats cada vegada més cap a la perifèria i, finalment, fora de la mateixa UE. Però una unió política més forta, amb una política comuna en matèria de control i estabilització i amb l'euro com a aglutinant, obligaria els Estats membres a decidir entre quedar-se o anar-se'n: si no hi ha euro, no hi ha adhesió a la UE. Si es fes així, les decisions que actualment s'estan prenent no portarien a la divisió ni a la fragmentació, sinó que serien moviments cap a un procés d'integració molt més complex. Tanmateix, això no es produirà si no és que els temes de govern popular, ciutadania i democràcia es porten al centre de l'escena. Quin seria aleshores el caràcter d'aquest superestat europeu, un concepte tan estrany en molts aspectes? Aquesta pregunta espera la nostra resposta, la nostra presa de partit.

Qualsevol investigació sobre Europa, on siga que la iniciis i en la direcció que prengues al principi, acaba en Alemanya. Per això és interessant que la «qüestió alemanya» estiga tornant al debat polític, encara que formulada de maneres noves. Joschka Fischer ha dit que Alemanya, conscient del seu paper històric, ha impulsat fins ara la realització de la idea europea, però el neguit és que Alemanya hi pugui haver perdut interès. No obstant això, la nova «qüestió alemanya» ha començat sens

dubte a canviar de forma. Alemanya, conscient de la força que tem Fischer, ha insistit en la submissió dels altres països i en la integració contínua segons les condicions establertes des de Berlín. El que canviarà és el contracte no escrit entre Alemanya i la resta del continent sobre la idea europea.

En les seves conferències a Zuric sobre *Luftkrieg und Literatur* [títol en català: *Sobre la història natural de la destrucció*], W. G. Sebald va cridar l'atenció sobre el sistemàtic bombardeig britànic de l'Alemanya nazi i les tempestes de foc a Hamburg. Un testimoni presencial descriu com una dona que intentava escapar de la ciutat en flames portava les restes carbonitzades del seu fill mort a la seua maleta fins que, en l'andana d'una estació de tren, el pany es va trencar i el contingut va caure per terra. La forta empatia de Sebald amb els alemanys provoca emocions que palesen la càrrega permanent que arrossega la història europea. Sóc conscient que és una cosa visceral. Amagada generalment, quan el bloqueig esclata de sobte, les reaccions són immediates.

Des de fa molts anys, la torre de vidre dels funcionaris, a Brussel·les, ha estat objecte d'un vague malestar europeu. D'alguna manera, aquest malestar s'ha centrat en un espai en blanc, un símbol sense rostre, impersonal. Tanmateix, a mesura que les protestes han començat a orientar-se en direcció al lloc on es prenen realment les decisions, Berlín, uns altres fantasmes, més desagradables, han sorgit de la història. ¿Demostra això que el públic interpreta els esdeveniments actuals com la substitució de la idea europea per una altra estructura de poder geopolític? ¿És un cop més Alemanya el problema europeu?

Crec que, per una vegada, Jürgen Habermas no ha interpretat bé la qüestió

quan afirma que el vincle entre el projecte europeu i el concepte de la coexistència pacífica ja no és rellevant. Les passions nacionals, xovinistes i separatistes radicals que s'estenen per Hongria, el nord d'Itàlia, Dinamarca i altres països indiquen tot el contrari. L'experiència europea no ha estat vençuda. Els dimonis que el projecte europeu reeixí a derrotar encara esperen prendre la revenja. La por a Europa no ha perdut validesa.

Fa poc vaig veure una nova representació de l'*Orestíada* d'Èsquil, una trilogia sobre com va progressar Atenes de les venjances de sang i l'espiral de violència a l'ordre social basat en la llei. De manera estranya, semblava que es corresponia directament amb el drama europeu que es desenvolupa a hores d'ara als carrers d'Atenes i en les cimeres de Brussel·les, i que es reflecteixen als diaris del matí que arriben a la meua porta. A nivell transnacional, el sorprenent avanç de la UE ha estat similar. Però aquest avanç no pot arribar a la seua conclusió sense que el sistema de presa de decisions de la Unió esdevinga cada vegada més democràtic i més transparent. La dilació ja no és una opció. □

1. <<http://www.eurozine.com/comp/focalpoints/eurocrisis.html>>.
2. Barcelona, Edicions 62, 2003 (N. del t.).
3. José Ignacio Torreblanca, «La democracia puesta a prueba», *El País*, 13 de novembre de 2011.
4. Christian Calliess, Henrik Enderlein, Joschka Fischer, Ulrike Guérot, Jürgen Habermas, «Europe and the 'new German question'», publicat originalment en alemany a *Blätter für deutsche und internationale Politik* (maig/2011) i en anglès a Eurozine, <<http://www.eurozine.com/articles/2011-08-26-habermas-en.html>>.

Periodisme desestabilitzador

L'estil periodístic de M. C. Reyna

Martí Domínguez

Anna Mateu

George F. Will, celebrat columnista en *The Washington Post*, guanyador del premi Pulitzer, reflexionava sobre l'ofici d'escriure articles: «Un columnista gaudeix de molta llibertat i està obligat a fer-ne ús. En això rau la seua feina. El seu pensament –que inevitablement significa, fins a un cert punt, la seua personalitat– ha d'expressar-se en el que faça. (...) Si la columna té èxit voldran llegir-lo a ell. I això passa perquè, en cert sentit, fins el pitjor columnista és una mena d'artista. Allò que va fer de Van Gogh un geni fou la seua manera particular de veure els gira-sols. El que distingeix

un columnista valuós és la seua particular manera de veure el paisatge.» (Citat en Grijelmo, 2001: 137). Sens dubte, George F. Will té raó quan diu que allò que justifica l'existència del columnista és la seua manera d'enfocar un tema, de presentar-lo al lector, fent ús de la llibertat que li dóna la tribuna del diari on escriu. Un columnista projecta la seua percepció de la realitat, tant se val que siga vangoghiana, abstracta o hiperrealista. En qualsevol cas, l'estil –més que no la informació que puga divulgar– fa el columnista.

És important destacar aquesta particularitat del columnisme, com a modalitat cabdal dels gèneres periodístics. Allò que determina l'èxit d'un columnista és la seua manera, la forma de traure punta a un tema, la seua capacitat incisiva en l'anàlisi i en la presentació de les dades. No és tan important el que es diu com la manera com es diu, fins a l'extrem que el lector busca en el seu diari les signatures dels seus columnistes preferits i les segueix no pel que diuen sinó per com ho diuen. Temes que potser no llegirien en el seu format de notícia o crònica tenen una lectura compulsiva en les seccions d'opinió del diari. D'aquesta manera, si el diari en si mateix és un generador d'opinió, la columna –una bona columna– és un complement del mitjà,

Martí Domínguez és escriptor i articulista. Doctor en Biologia, professor titular de Periodisme de la Universitat de València i director de la revista *Mètode*. Una part dels seus articles està aplegada als reculls *Peiximinuti* i *Bestiari*, i fruit del seu treball com a periodista va rebre el Premi Nacional de Periodisme l'any 2007. Com a novel·lista, és autor de *Les confidències del comte de Buffon*, guanyadora dels premis Andròmina, Crexells i de la Crítica de la Universitat de València; *El secret de Goethe*, premi Prudenci Bertrana i de la Crítica de la Universitat de València, i finalment de *El retorn de Voltaire*, que va rebre el premi Josep Pla, i que s'ha traduït a diversos idiomes. Anna Mateu és periodista i cap de redacció de *Mètode*, revista de divulgació de la ciència de la Universitat de València. Actualment, prepara la seua tesi doctoral sobre comunicació de la ciència, centrada en les relacions entre columnisme i medi ambient.

que potencia, de vegades d'una manera definitiva, la línia editorial. El columnista tria el seu estil, i allò diferencial del columnisme és la subjectivitat i la mirada pròpia. Aquesta mirada particular fa que de vegades els columnistes tinguen mala reputació dins del gremi periodístic, i fins i tot alguns d'ells en són conscients i d'una manera paradoxal es declaren hostils a la influència que exerceixen. Com ara J. J. Pérez Benlloch, que considera l'articulisme un luxe que produeix més confusió que llum (Domínguez, 2010: 100).

D'aquesta manera, els mitjans es debaten entre la necessitat de comptar amb signatures que potencien les línies ideològiques del diari, amb el risc que duu aparellat, o bé de prescindir-ne i buscar la fidelització dels lectors per altres vies, amb bons reportatges i entrevistes en exclusiva. Tot i això, un columnista molt seguit és una aposta segura per a un diari, sempre que es mantinga dins de l'estratègia editorial del mitjà. Tanmateix, de vegades, el poder que arriba a atresorar alguna d'aquestes signatures pot posar contra les cordes el mitjà que les acull, en trobar-se presoner de les seues opinions, d'aquella mirada pròpia, subjectiva, i de vegades fins i tot arrogant, que pot arrossegar el diari cap a postures que poden incomodar la direcció o els propietaris de l'empresa. En aquest sentit, un cas molt interessant d'estudi és el paper desenvolupat per la periodista María Consuelo Reyna (València, 1944), que des de les seues columnes del diari *Las Provincias* durant les dècades de 1980 i 1990 va incidir de manera molt important sobre la vida de la societat valenciana.

LA PRIMAVERA DE LAS PROVINCIAS I MARÍA CONSUELO REYNA

A la mort del dictador Francisco Franco, l'any 1975, el diari *Las Provincias* era l'única capçalera privada valenciana. La resta de mitjans generals impresos (*Jornada* i *Levante* a València, *Información* a Alacant i *Mediterráneo* a Castelló) formaven part de la cadena de propietat estatal «Prensa del Movimiento», i per tant la seua línia editorial responia totalment als interessos i postulats del discurs franquista. En aquell moment, *Las Provincias* s'havia consolidat com el periòdic amb més difusió de la província de València (Xambó, 2011: 80) i era l'únic que havia optat per una línia una mica crítica i independent amb el poder. Era, per tant, un mitjà amb gran repercussió en l'opinió pública, amb vocació valencianista i un clar desig de convertir-se en el diari de referència de tots els valencians, seguint els passos del seu homòleg *La Vanguardia*. El diari, dirigit per José Ombuena, havia viscut una certa obertura en 1972, amb l'arribada a la subdirecció de María Consuelo Reyna, pertanyent a la família propietària del diari. Aquesta periodista anteriorment havia estat directora de la revista juvenil *Españolín* i creadora de l'agència Colpisa, a més de delegada de la censura a València a finals dels seixanta. A partir de 1972, va començar a exercir en la pràctica de directora de *Las Provincias*; com assenyala Vicent Flor (2010: 118) «José Ombuena fou formalment el director fins al falliment, però qui realment dirigia el periòdic era ella». Des de l'arribada de Reyna al diari fins a 1978 es va viure l'etapa coneguda com la «primavera de *Las*

Provincias», un període en què el rotatiu va experimentar una certa renovació de la plantilla i va donar cabuda a intel·lectuals i gent provinent de la Universitat de València, institució que anys més tard es convertirà en blanc de les crítiques més ferotges del diari. És durant aquesta època que *Las Provincias* va destacar per abanderar les primeres campanyes ciutadanes en defensa de l'espai natural de la Devesa del Saler (on s'havia projectat de fer una gran urbanització que hauria significat la destrucció de l'ecosistema) i a favor de la conversió de l'antic llit del riu Túria en zona verda. El diari va protagonitzar la primera campanya mediàtica important sobre una qüestió mediambiental a Espanya, coincidint amb l'emergència del moviment ecologista i ciutadà (Mateu i Domínguez, 2011). Una campanya orquestrada principalment per la jove María Consuelo Reyna, i on trobem una primera mostra dels recursos que caracteritzaran posteriorment els seus textos, com ara el fet d'erigir-se en portaveu dels interessos de tots els valencians (Mateu i Domínguez, en premsa). També es va perfilant el seu estil desimbolt, la seua lleugeresa en el moment de tractar les dades, la manipulació de les informacions per als seus objectius (en aquest cas per una bona causa: la defensa del bosc del Saler), la forma de presentar els seus dubtes sense tindre una informació ben contrastada, inclús apel·lant a un sisè sentit:

Llámenlo sexto sentido, intuición, recelo o lo que mejor les parezca, pero desde hace unos cuantos días, poco más o menos desde finales de agosto, hay algo que me hace pensar que el proyecto de convertir el viejo cauce del Turia en el jardín que Valencia

necesita, no va por buen camino. ¿Pruebas concretas? Absolutamente ninguna.

María Consuelo Reyna, «¿Otro “caso” Saler?», *Las Provincias*, 18 de setembre de 1973.

Durant aquesta etapa, *Las Provincias* va acollir col·laboradors de l'oposició i va obrir el diari al debat autonòmic. Ja en plena transició, el 9 d'octubre de 1977, i en ple procés autonòmic, *Las Provincias* va publicar íntegrament el poema *Poble* de Vicent Andrés Estellés, el qual havia estat periodista al diari des dels anys cinquanta i cap de redacció en els setanta. El diari introduïa el poema amb aquest text en català, amb algunes faltes ortogràfiques, però tot i això molt indicatiu d'aquest oberturisme cap a posicions més progressistes:

Las Provincias dóna, amb motiu d'aquesta important ocasió, el text íntegrament del parcialment conegut poema de Vicent Andrés Estellés, *Poble*. Cal dir que està signat a 1975, quan el despertar autonomista del poble valencià es ja irreversible...

Aquest text, llegit sempre parcialment, pot considerar-se, sense dubte, com una peça fonamental en la contribució d'un poeta al moviment de reivindicacions populars i retrobament de la seua identitat.

Més enllà, però, del seu indubtable valor literari, encara estant moltíssim, hi ha de reconèixer la veu del poble, d'un poble que s'acosta al seu moment, hui mateixa.

Las Provincias, 9 d'octubre de 1977.

Encara el 1978, el diari es mostrava partidari del procés autonòmic i va reivindicar el dret d'autodeterminació del poble valencià, fins i tot a través d'editorials¹ i de la columna de la subdirectora, que apareixia

sota l'epígraf de «País». No obstant això, aquesta línia valencianista i autonomista va anar virant aquell mateix any, com mostra aquest article de Reyna de maig de 1978 on ja esgrimeix el diari com una arma en contra del que ella considera l'amenaça catalanista:

Un grupo de catalanes –que no Cataluña– intentan apropiarse de nuestra historia, de nuestra cultura, de nuestras obras de arte, de nuestros escritores... Eso me duele profundamente y, a lo largo de estos últimos días, se ha demostrado que nuestro periódico está dispuesto a ir hasta donde sea preciso en defensa de todo lo valenciano.

María Consuelo Reyna, «Convivir, respetar, construir», *Las Provincias*, 20 de maig de 1978.

A partir d'aquest moment el periòdic es va convertir, en paraules de Francesc Viadel, en el «garrot *blaver* contra qualsevol valencianisme progressista o indicatiu de modernitat i, per tant, també la trona pública, legitimadora, de personatges vinculats a la violenta extrema dreta anticatalanista» (Viadel, 2010: 109). Una primavera de *Las Provincias* que malauradament fou molt curta i va donar ben pocs fruits al poble valencià. Tot i que entre aquests, i és just reconèixer-ho, figura la conservació del Saler i de l'Albufera.

LA BATALLA DE VALÈNCIA I MARÍA CONSUELO REYNA

A partir de 1978, la línia editorial de *Las Provincias* es va basar fonamentalment en el discurs anticatalanista, regionalista i espanyolista, animant la confrontació i crispació entre els valencians, en un procés que ha

estat batejat com la Batalla de València. Els moments de màxima tensió es varen produir durant el procés preautonòmic i durant el govern del socialista Joan Lerma (1982-1995). Al capdavant d'aquesta croada anticatalanista i conservadora es va situar María Consuelo Reyna, aleshores subdirectora del diari i «la protagonista més indiscutida», segons el periodista Adolf Beltran (2002: 214). Sorprenentment, Reyna va voler explicar el motiu del seu dràstic canvi de postura, en un article titulat «Adiós al País Valenciano», on ja es veuen dues de les línies que marcaran el seu discurs durant la resta de la seua etapa al capdavant de *Las Provincias*: la referència negativa als catalans (i a tot allò català) i l'oposició frontal al pensament de Joan Fuster:

Durante mucho tiempo pensé que el término país valenciano podía ser el adecuado para nuestra región. [...] ... si detrás de ese nombre no hubiera un proyecto político que lo que pretende es anular nuestra región.

Lo vi claro gracias a un libro de Fuster que recomiendo encarecidamente a los que, como yo, creyeron que el término país valenciano era totalmente inofensivo. [...]

Quizá, como dice Fuster, yo pertenezca a esos puristas que prefieren hablar en nombre de la historia y, si quiere, de las añoranzas personales. Todo, antes que secundar una muy hábil e inteligente maniobra para borrar a nuestra Valencia del mapa e integrarla en esa Gran Cataluña, que algunos parecen desear.

María Consuelo Reyna, «Adiós al País Valenciano», *Las Provincias*, 24 de maig de 1980.

Aquest canvi d'opinió de la periodista, quasi un canvi de paradigma, com qui passa

de l'heliocentrisme al geocentrisme, encara resulta molt cridaner als nostres dies. Si durant la *primavera* de *Las Provincias* s'hi va escoltar aquell trèmul i tímid espinguet patriòtic, amb Vicent Andrés Estellés com a protagonista (destacant la seua obra per la seua contribució «al moviment de reivindicacions populars i retrobament de la seua identitat»), en el moment de la seua mort, en 1993, María Consuelo Reyna també va canviar de discurs, i va aprofitar la necrològica d'Estellés per a presentar-lo com «*un gran poeta en castellano*»:

Quando un gran poeta como Vicente Andrés Estellés –que hoy recibe a título póstumo la medalla de oro de las Bellas Artes– muere, se corre el riesgo de reducir su vida a los últimos años, a unos años en que tuvo una militancia clara y dar así una visión parcial de su vida y de su obra.

[...] recuerdo a Estellés, poeta, gran poeta, en castellano, capaz de escribir versos hermosísimos, porque para él –valenciano parlante de nacimiento– el castellano era una lengua aprendida con esfuerzo, con tesón, una lengua que cincelaba en cada uno de sus versos, en los que así queda reflejada su conquista del castellano. [...]

Y este Estellés universal, gran poeta en castellano, sería una lástima que se perdiera por intereses de unos pocos.

María Consuelo Reyna, «Un gran poeta», *Las Provincias*, 19 de maig de 1993.

D'aquesta manera, el discurs manipulador de María Consuelo Reyna va capitalitzar la primera democràcia valenciana. La seua posició, i la del partit que va impulsar, Unió Valenciana, se centrarà en la batalla dels símbols i va desvirtuar en

molts aspectes el procés de transició al País Valencià. La periodista va ser també clau en la victòria del PP en les autonòmiques de 1995 i la consegüent arribada d'Eduardo Zaplana a la presidència de la Generalitat Valenciana, la qual cosa va significar per al valencianisme cultural un daltabaix quasi irreparable. El mateix dia de les eleccions autonòmiques de 1999, María Consuelo Reyna es dirigia als lectors, comminant-los a votar amb el cap, i facilitar així la reelecció d'Eduardo Zaplana:

Lo realmente importante es cómo nos han gobernado a lo largo de los cuatro años de legislatura. Las elecciones no se ganan en las campañas, sino por la labor de un gobierno ya sea autonómico o municipal. O nacional, cuando toque el turno.

En eso es lo que hemos de pensar a la hora de depositar nuestro voto. Cómo estaba nuestra Ciudad, nuestro pueblo en 1995 y cómo está ahora y, según el resultado, votar al que lo haya hecho bien o castigar a quien lo haya hecho mal. Pero decidiendo por nosotros mismos. En conciencia. Con la cabeza, que para algo la tenemos.

María Consuelo Reyna, «Hoy elegimos el futuro», *Las Provincias*, 13 de juny de 1999.

El seu poder per a condicionar la vida política del país va ser tan gran com determinant, primer com a subdirectora, i a partir de 1992 ja com a directora. A través de les seues columnes, Reyna va disposar d'una tribuna des d'on criticava feroçment aquells amb qui dissentia, i lloava i subratllava les virtuts d'aquells, que, com ella, defensaven «els símbols dels valencians», tals com la senyera i la «llengua valenciana». Gran part d'aquest poder derivava del seu estil perio-

dístic, que va tindre una excepcional rebuda entre la classe mitjana valenciana, per ser clar i contundent, unidireccional i reaccionari, i totalment desproveït d'aparell crític.

L'ESTIL DE MARÍA CONSUELO REYNA

Les columnes de María Consuelo Reyna varen destacar de seguida per la seua potent personalitat, per la rotunda mirada pròpia, del tot *desacomplexada*, i des del primer moment comptà amb un gran nombre de seguidors. El seu discurs es caracteritzava per utilitzar un llenguatge senzill i directe, sovint una mica descurat i sense complicacions lèxiques, en un intent d'apel·lar directament al lector amb missatges contundents i, sobretot, emotius. El seu registre lèxic era ben sovint col·loquial, en ocasions fins i tot vulgar, amb una tendència natural a la sentència, a la frase curta, a l'epigrama fàcil, al refrany alligador. Al darrere no hi havia una construcció literària, ni una voluntat d'estil manifesta; en realitat, era una transcripció d'un pensament en veu alta, amb un marcat biaix cap a l'oralitat. Allò dotava el seu text de naturalitat, i presentava les seues idees sense matisos, sense cap precaució, ni cap recurs retòric elaborat. Res més lluny d'ella que l'actitud escèptica de Montaigne o de Joan Fuster. En realitat, escrivia el que pensava, i presentava aquell pensament tal qual li havia arribat a la ment, sense imposar-se massa filtres ni exercir cap tipus de contenció o d'autocensura. Aquesta *honoradesa* de dir el que pensava, aquesta actitud de llevar-se les màscares de la hipocresia i parlar sempre des de la *seua* prohibitat (i tot sovint en nom de tots els valencians), la va dotar d'una credibilitat inimaginable.

La seua columna, d'aquesta manera, es va convertir a poc a poc en una mena d'oracle que els polítics, els empresaris, la gent de la cultura, llegien sempre amb una mica de por, tement ser ells algun dia les víctimes dels dards i impropis de la periodista. Perquè rere aquella naturalitat, i aquell to desenfadat, rere aquella actitud sincera i impúdica, s'acumulava una gran violència. Això, junt amb les seues idees cada vegada més conservadores (la seua oposició frontal al matrimoni homosexual, a l'avortament, a les feministes, als ecologistes, als moviments nacionalistes d'esquerra, a tot allò que tinguera una vocació progressista i reformista), li va proporcionar molts lectors entusiastes entre la dreta valenciana més reaccionària.

Per això no pot estranyar un dels trets principals de la prosa de María Consuelo Reyna: el gran nombre i varietat de fal·làcies —moltes de les quals apel·len directament als sentiments del lector— que desplega. Les fal·làcies són arguments que es presenten com a vàlids però que en realitat no ho són (Santamaría i Casals, 2000: 170). L'ús de fal·làcies es pot realitzar d'una forma inconscient, per no dominar correctament el llenguatge o l'argumentació, o de forma conscient. En aquest últim cas, estariem davant del que anomenem *manipulació*. Tant la manipulació com la persuasió tenen un component retòric, però allò que les diferencia és l'aspecte ètic. Segons la professora Natividad Abril Vargas (1999: 83), en la manipulació es fa un ús especial del llenguatge que amaga subreptíciament uns interessos mai exposats amb claredat. Es mou en el terreny de l'ambigüitat.

Una de les fal·làcies més utilitzades per María Consuelo Reyna és la fal·làcia *ad hominem* o l'argument contra la persona.

Aquesta consisteix en la utilització de l'atac i la desqualificació personals per a posar en dubte els interessos o opinions d'un individu determinat. Com ara en aquest article titulat «La muy “científica” manipulación de la historia y la dominación por la fuerza de la cultura», on atacava Prat de la Riba i l'escriptor Joan Fuster:

Y Prat de la Riba, en el colmo de la desvergüenza, llegó a decir que la cultura hay que dominarla por la fuerza. Por cierto, esta especie de dios del nacionalismo catalán –piensen en la época en que está escrito el libro– tiene un ramalazo nazi de mucho cuidado que, por supuesto, se ha ocultado amorosamente.

Pero el máximo de la caradura quizá lo alcance Joan Fuster, excelente articulista, gran lector, pero que manipulaba la historia como bien le parecía para adaptarla a sus deseos políticos con desprecio total a los «puristas que, en nombre de la historia», no aceptan lo de país valenciano. O sea que Fuster, de rigor intelectual... 0.

María Consuelo Reyna, «La muy “científica” manipulación de la historia y la dominación por la fuerza de la cultura», *Las Provincias*, 25 de maig de 1997.

En dos paràgrafs, María Consuelo Reyna desqualificava Prat de la Riba (posicionat-lo en el nazisme) i també Joan Fuster (un «manipulador» amb gens de «rigor intel·lectual»), i de pas les seues idees de reivindicació nacional per a Catalunya i el País Valencià. Reyna feia servir molt sovint aquest tipus de fal·làcia ofensiva, en una mena de judici sumaríssim. L'afectat per les desqualificacions i exacerbacions de la periodista no disposava de cap possibilitat

de rèplica, per ser ella qui dirigia el diari, i qui decidia què es publicava i què no. Un altre exemple aclaridor del *modus operandi* de la periodista es troba en el següent article, titulat «Los “incultos” que defienden la lengua valenciana»:

Romero, Lerma, Bevià, Taberner, Gloria Marcos y un largo etc. de dirigentes proclives al catalanismo insisten una y otra vez en su dogma, en su verdad científica inmutable, lo cual es una contradicción porque no hay nada más mutable que la ciencia y el lenguaje de los pueblos.

María Consuelo Reyna, «Los “incultos” que defienden la lengua valenciana», *Las Provincias*, 22 de maig de 1997.

Amb l'acusació de «catalanistes», o «proclius al catalanisme», María Consuelo descreditava qualsevol opinió sobre el valencià o la cultura valenciana que formulaven aquests polítics. De fet, aquesta estratègia va ser la més utilitzada per part dels *blavers* per a desautoritzar l'esquerra. Qualsevol aposta cultural, lingüística o política provinent dels valencianistes d'esquerres o no era estrangeritzada i pràcticament proscriu mitjançant la qualificació de «catalanista». Una tàctica encara utilitzada, i amb bon rèdit electoral, per part de la dreia valenciana.

En altres ocasions feia servir la ironia en aquests atacs a la persona. Les expressions iròniques i sarcàstiques són una fórmula molt utilitzada en els seus escrits per a realitzar crítiques personals, amb tota mena de desqualificacions directes. Així, podia apel·lar directament a l'alcalde Pérez Casado amb un to condescendent, amb el qual pretenia posar-lo en evidència: «Ricardo,

corazón, ¿pero tú sabes lo que has dicho?»;² al president Joan Lerma es referia com «el honorable Lerma»³ en un to clarament jocos, i al president socialista de les Corts, Antonio García Miralles, li deixava caure: «¿Sabbe, cultísimo don Antonio García Miralles, cuánto se podría llegar a pagar por una pintura, un mosaico o una columna romana en el mercado de antigüedades?»;⁴ deixant entreveure que no coneixia el valor del patrimoni cultural i, per tant, era un inculte.

Però no sols les persones físiques eren objecte d'aquests tipus d'atacs per part de la periodista, també es trobaven en la llista mitjans de comunicació contraris a la seua línia editorial com *El País*,⁵ col·lectius tan amples com «els catalans» o institucions com la Universitat de València. En aquest sentit, el sociòleg Vicent Flor destaca, en el seu llibre *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana* (2011), el component anti-intel·lectual del moviment *blaver*. Un bon exemple d'aquests atacs contra la Universitat per part de Reyna es pot llegir en aquesta columna titulada «Ni Universidad, ni literaria»:

[...] la marginación del castellano proviene de los dirigentes de la actual Universidad Literaria, entonces habrá que empezar a pensar que detrás de la potenciación del «valenciano» (con comillas puesto que ellos no se refieren al valenciano), hay algo más. La Universidad Literaria, al paso que va, dentro de poco, ni Universidad, ni Literaria, sino reducto de un grupo de señores que quieren ir contra lo que precisamente es la característica lógica de los intelectuales: su universalidad.

María Consuelo Reyna, «Ni Universidad, ni literaria», *Las Provincias*, 29 de juny de 1986.

Un esment especial mereix «La gota», un epígraf que sovint María Consuelo Reyna incloïa en la seua columna. Es tractava de tan sols un paràgraf de text on la periodista s'ocupava d'algun tema que pensava destacar, generalment de forma negativa i contundent. Moltes vegades «La gota» estava dedicada a alguna personalitat, com ara aquest article en què parla del conseller socialista Joan Romero:

Joan Romero está de los nervios. Pues tome tila, querido mío. Que si algo tenemos claro los valencianos es que, a partir de ahora, se va a cumplir lo que dice el estatuto de autonomía que ustedes, acompañados de la charanga del Bloc, incumplieron: las lenguas de la Comunidad Valenciana son la valenciana y la castellana. Ninguna otra.

María Consuelo Reyna, «La gota», *Las Provincias*, 28 de juny de 1995.

De vegades, emprava «La gota» per a continuar amb les hostilitats ja iniciades en altres articles, en una estratègia reincident que li era molt pròpia, i que feia que les seues víctimes seguiren amb atenció i temor les seues digressions (aquella «gota» era, en certa manera, una mena de «gota malaia»). Poc importava el tema que la periodista estiguera tractant en la seua columna. En «La gota» es permetia introduir una reflexió, totalment nova i breu, una invectiva tan punyent com explosiva. D'un article sobre la transició passava a criticar virulentament el president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol:

Pujol quiere que la Generalidad catalana recaude todos los impuestos. Y quedárselos, claro. Vale. Pero, a partir de ahí, que se paguen ellos sus historias. Que ya está bien

eso de ser independentista a la hora de pagar y amante de la unidad de España a la hora de cobrar.

María Consuelo Reyna, «La gota», *Las Provincias*, 24 de novembre de 1998.

Però de la mateixa forma que les columnes de Reyna atacaven d'aquesta forma als polítics, generalment de l'esquerra, també podia fer emotius i bells semblants dels seus afins, amb veritables exercicis de veneració. Mentre estigmatitzava aquells que no responien a la seua línia de pensament, la periodista també exposava models de conducta caracteritzats generalment pel fet de ser *bons valencians*. D'aquesta manera descriu Paco Domingo, fundador de l'associació valencianista i anticatalanista «Valencia 2000»:

Ayer murió Paco Domingo, un hombre bueno, un gran valenciano que, durante años, cuando los vientos iban por otros derroteros, luchó como nadie por el valencianismo. [...] Creó, a mediados de los 70, Valencia 2000 y, desde allí, invirtiendo dinero, tiempo y toda la energía que le permitía su mala salud de hierro, luchó por el valencianismo.

Fue el lugar desde donde se organizaron manifestaciones en defensa de la Senyera, de nuestra identidad. [...] Y si no hubiera sido por él, quizá hoy estaría la cuatribarrada ondeando en la Generalidad.

María Consuelo Reyna, «Paco Domingo», *Las Provincias*, 21 de gener de 1996.

Tant en la utilització de la fal·làcia *ad hominem* com en la modelització de persones, un dels eixos que Reyna destacava

o qüestionava principalment era la «valencianitat» dels individus. En aquest sentit, recorria amb molta freqüència a la fal·làcia *ad populum*, erigint-se ella en la portaveu de la valencianitat, i apel·lant al poble a seguir la ruta que marcava. Segons Santamaría i Casals (2000: 252), aquest tipus de fal·làcia consisteix en «el raonament elaborat apel·lant a l'emoció». Es tracta de projectar missatges amb grans dosis d'excitació o indignació, sempre amb l'objectiu de remoure les entranyes del lector, com ara en aquest article de títol tan eloqüent com apocalíptic «¿Reino de Valencia o País Valenciano? Última oportunidad»:

Hoy, a las cinco, gran parte del pueblo valenciano acudirá a la manifestación para reivindicar nuestro derecho a usar el nombre tradicional de nuestra comunidad (Reino de Valencia), nuestra bandera (la senyera coronada) y una de las dos lenguas usadas por el pueblo valenciano (la valenciana). Es absurdo tener que salir a la calle a pedir lo que es nuestro.

María Consuelo Reyna, «¿Reino de Valencia o País Valenciano? Última oportunidad», *Las Provincias*, 12 de desembre de 1981.

Com es veu, un dels recursos emotius que emprava María Consuelo Reyna insistentment era la referència al «poble valencià», ben sovint amb un to victimista, i a elements que considera defnitoris de la identitat valenciana (observeu l'ús reiterat del possessiu *nostrre*). En les seues columnes, es presenta com la seua defensora, com la gran valedora enfront d'altres elements interns i externs que pretenen imposar tradicions foranes, alienes al poble valencià. I en aquest sentit és habitual la referència

als catalans com un poble que pretén aprofitar-se dels valencians, arrabassant-los les seues senyes d'identitat, per així assimilar-los a un projecte de caire imperialista de Països Catalans. Dins de l'emotivitat, Reyna utilitzava el recurs a un imaginari valencià que construïa al voltant de la senyera, l'himne i la «llengua valenciana». Un bon exemple n'és el final de l'article anterior, on acaba citant, ni més ni menys, una estrofa de l'himne regional valencià. Una emotivitat reforçada a més per l'ús de la tipografia, per emprar les majúscules i els signes d'exclamació:

Es la tercera, la última y la decisiva. Por todo ello ¡TOTS A UNA VEU GERMANS VINGAU!

María Consuelo Reyna, «¿Reino de Valencia o País Valenciano? Última oportunidad», *Las Provincias*, 12 de desembre de 1981.

Amb aquest article, María Consuelo convocava els seus lectors a la manifestació d'aquell mateix dia a València, a favor de la denominació Regne de València, la independència del valencià i la senyera amb franja blava. A més d'aquesta apel·lació patriòtica, a un pas del crit del Palleter, tota la portada del diari estava ocupada per una fotografia d'una senyera amb franja blava. Recorrent sempre a l'emotivitat, la periodista prenia la paraula en nom dels valencians i s'alçava com la seua portaveu, manifestant sense cap escrúpol les seues filies i fòbies. Segons Castelló (1997: 36), per a *Las Provincias*, «sota el nom de “poble valencià, “els valencians”, “la Comunitat Valenciana”... s'amaga una realitat que pensa de manera uniforme respecte al tema». Amb aquest recurs, el diari aconseguia equiparar la seua postura amb la de tot un poble, posant en dubte la pertinència a aquesta col·lectivitat

d'aquells que no pensaven d'igual manera. En definitiva, es tractava de contraposar el poble valencià, la seua llengua i la seua cultura, a la del poble català, difuminant d'aquesta manera una part de la identitat valenciana i de la seua història. Es creava així la divisió entre valencians *bons* (*blavers*) i valencians *dolents* (*catalanistes*).

María Consuelo Reyna era ben conscient que *Las Provincias* jugava un paper clau en la política valenciana. Per això no dubtava a utilitzar la fal·làcia *ad baculum*, o el xantatge basat en el seu poder, per a intentar atacar la gent que pensava de manera diferent o actuava fora dels seus interessos, arribant fins i tot a reprovar l'alcalde de València, Ricard Pérez Casado, el qual va ser víctima de nombroses crítiques i atacs xantatgistes:

Si el señor Pérez Casado quiere, hablaremos de todo eso. Y lo contaremos con pelos y señales. Y contaremos con pelos y señales las veces que él ha venido a pedir árnicia a este periódico y, pensando siempre en la concordia del pueblo valenciano, se ha hecho caso de su petición.

María Consuelo Reyna, «Las increíbles declaraciones de Pérez Casado», *Las Provincias*, 17 d'octubre de 1981.

Però no només els polítics de l'esquerra rebien aquestes amenaces basades en el poder mediàtic del diari. El president de la Generalitat Valenciana Eduardo Zaplana, va ser objecte d'aquest tipus d'advertència durant el seu primer mandat al capdavant del Consell. En el text, Reyna deixava entreveure el seu paper actiu en la victòria del PP al País Valencià (l'enquesta a què fa referència va ser publicada en *Las Provincias*) i titllava de «perillós» que el president

s'allunyara del sentiment del «poble» potser perquè podia perdre els favors del diari que l'havia ajudat a arribar al poder. En aquesta columna s'hi manifesta de manera especialment clara la virulència del seu to i el xantatge al que sotmet al polític:

Y ahora mi querido presidente Zaplana y mi querido conseller Villalonga, pueden ustedes hacer lo que quieran. [...] Pero yo de ustedes lo que haría con el dichoso decreto [d'homologació de títols entre català i valencià] sería un avioncito de papel... para echarlo directamente a la papelera.

Ahora bien, si lo que quieren es enfrentarse al 84,4% de la población, pues nada, adelante queridos míos y que las próximas elecciones os vaya bonito.

Y no me vengan con la historia de que las encuestas esto y lo otro.

Estas mismas encuestas Gestafo, cuando nadie daba un duro por el hoy presidente Zaplana, anticiparon, muchos meses antes de que se produjeran las elecciones, que derrotaría al PSOE y estaría cerca de la mayoría absoluta. Y las ganó y estuvo cerca de la mayoría, ¿no fue así, señor presidente?

Pues con esto de la lengua valenciana igual. Y, presidente Zaplana, gobernar contra el sentimiento de todo un pueblo es peligroso. Muy peligroso.

María Consuelo Reyna, «Tan sólo el 8,7%», *Las Provincias*, 29 d'octubre de 1995.

Per últim, les columnes i «La gota» de María Consuelo Reyna tenien un complement en una secció del diari denominada «El Cabinista», on lectors anònims deixaven els seus missatges, molts d'ells criticant obertament i sense embuts els polítics valencians. En aquests missatges (que tenen

una sorprenent coincidència amb l'estil de la pròpia directora i que no s'ha de descartar que molts d'ells foren escrits per ella) es lloava el gran paper que estava realitzant el diari en la defensa de la cultura valenciana:

Esto es para dar las gracias a la directora de su Periódico, señor Cabinista. Gracias. Es para agradecer a doña María Consuelo Reyna que diga las cosas como son... que en su «Gota» diga exactamente del señor Tarancón lo que todos pensamos... Que con el futuro y la cultura de una tierra no se puede jugar...

«Mis hijos no estudiarán este año el supuesto valenciano», *El Cabinista. Las Provincias*, 10 de setembre de 1999.

DECADÈNCIA I CAIGUDA DE MARÍA CONSUELO REYNA

El discurs de María Consuelo Reyna, des de 1978 fins a 1999, es va centrar en la defensa del que ella entenia com el poble i la llengua valencianes. Per a aquest fi, va atacar durament els seus adversaris polítics i va realitzar un discurs clarament manipulador, recurrent normalment a l'ús de fal·làcies i apel·lant principalment a les emocions dels lectors. El seu estil es va caracteritzar doncs per aquest tret distintiu, deixant en evidència una manipulació conscient dels fets per tal d'adequar-los als propis interessos, emprant per a aquest fi tota mena de recursos retòrics, de vegades d'un xaronisme i vulgaritat tan grans, o d'una reprovació tan càustica i satírica, que estava a un pas del greuge delictiu.

El seu discurs es basava en una contraposició entre els interessos del poble

valencià i els d'uns valencians catalanistes: valencià *bo* contra valencià *dolent*, Regne de València contra País Valencià, llengua valenciana contra català. Amb aquesta simple dicotomia de termes, María Consuelo Reyna va obligar els seus lectors a elegir estar en un bàndol o un altre, presentant com a incompatible, per exemple, defensar els interessos valencians i la unitat de la llengua. Reyna i *Las Provincias* (on caldria incloure un bon nombre de columnistes fixats per la directora, com ara Vizcaíno Casas, Xavier Casp, José Luis Torró, Vicent Ramon, Manuel Lloris, etc., que actuaven com disciplinats ariets al seu dictat) varen articular el discurs dels anticatalanistes i varen configurar una realitat del País Valencià dividida en dos estereotips ben diferenciats de valencians. L'agressivitat i la contundència de les seues opinions quedaven patents en les seues columnes, amb l'atac directe a personalitats del món intel·lectual i polític, entre els quals destacaven determinats polítics del PSPV i EU, institucions com la Universitat de València o figures clau del valencianisme, com ara Joan Fuster. A través del seu discurs va aconseguir deslegitimar aquestes veus, desnaturalitzant-les, estigmatitzant-les i situant-les com a enemigues directes dels interessos valencians.

En 1999, la important davallada de vendes de *Las Provincias* en benefici de *Levante-EMV*, el seu competidor més directe, va motivar que el consell d'administració de l'empresa (FEDSA), compostat entre altres per cosins i germans de la periodista, decidís el seu cessament. El seu paquet accionarial fou comprat pel grup Vocento, que va agafar les regnes del diari. La seua última columna en aquest mitjà es titulava «Así se habla, presidente Zaplana», i per ironies del destí resulta un excel·lent resum del seu estil:

El presidente Zaplana es persona prudente donde las haya, respetuoso con las ideas ajenas y no entra en polémicas... salvo que alguien pise la raya que no hay que pisar, la que pisó Maragall cuando se ofreció para consensuar cuestiones lingüísticas. Demostró que es igual que Pujol siempre ávido de meter la nariz donde nadie le llama.

María Consuelo Reyna. «Así se habla, presidente Zaplana», *Las Provincias*, 14 de setembre de 1999.

En aquesta columna Reyna introdueix una nova fal·làcia, en aquest cas una flagrant dicotomia, en tractar Zaplana de president i no donar-li el mateix títol als seus homòlegs catalans: Maragall i Pujol. Siga com siga, poc després de la seua destitució, María Consuelo Reyna, junt al seu marit, Jesús Sánchez Carrascosa, va posar en marxa el *Diario de Valencia*, on va continuar amb la seua columna, prenent el títol de «La gota». Més tard, també ho faria en *El Mundo*, i amb el mateix nom, marca gloriosa de la casa. No obstant, la periodista va anar perdent influència fins a desaparèixer per complet dels mitjans valencians.

Així i tot, les conseqüències del discurs anticatalanista de María Consuelo Reyna i *Las Provincias* es poden veure encara avui en dia, amb la persecució i tancament de les emissions de TV3 al País Valencià, o en el fet que el terme *catalanista* encara siga obertament utilitzat per a desqualificar els oponents polítics. Tot plegat deixa en evidència el gran poder d'influència que la periodista va exercir durant la seua etapa en *Las Provincias*, i com els recursos que va utilitzar en el seu moment han aconseguit convertir-se d'alguna manera en part consubstancial de la identitat de la dreta valenciana.

D'altra banda, María Consuelo Reyna és un exemple clar del poder de la premsa en la política. Ha estat sens dubte la periodista més influent de les últimes dècades al País Valencià, fins al punt que no és possible trobar avui dia un líder d'opinió amb la seua capacitat de mobilitzar la societat. El seu espai no ha estat ocupat fins al moment per cap altre columnista. La crisi general de la premsa i la dependència dels diaris valencians de grans grups forans ha fet que actualment no existesquen columnistes valencians amb aquella enorme capacitat per a generar opinió i debat al voltant de les qüestions valencianes. Es pot dir que, per a bé o per a mal, des d'aleshores no hi ha hagut cap altre periodista amb la capacitat d'influència política que va tenir María Consuelo Reyna en la seua època.

Ara bé, la periodista va fer un ús il·legítim de la llibertat que li conferia la tribuna del diari, traint la confiança que s'havia dipositat en ella, i conduint aquest mitjà a un radicalisme que a la llarga li ha estat molt perjudicial. Possiblement, la poca influència que té *Las Provincias* a hores d'ara en la política valenciana és també una trista herència de la mala praxi periodística de María Consuelo Reyna. Si, com deia George F. Will, el que distingeix un columnista valuós és la seua particular manera de veure el paisatge, després de la mirada de María Consuelo Reyna, i del seu columnisme incendiari, a un pas del terrorisme cultural, el «paisatge valencià» mai més tornaria a ser el mateix. I tampoc, és clar, el diari *Las Provincias*, que fins aleshores s'havia caracteritzat per la defensa honesta dels interessos i de la cultura dels valencians. □

REFERÈNCIES

- ABRIL VARGAS, N. (1999): *Periodismo de opinión*, Madrid, Síntesis.
- BELTRAN, A. (2002): *Els temps moderns: societat valenciana i cultura de masses al segle XX*, València, Tàndem.
- CASTELLÓ, E. (1997): «Com es (des)fa una llengua. *Las Provincias* i el conflicte lingüístic», dins *IV Jornadas Internacionales de Jóvenes Investigadores en Comunicación. Actes*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- DOMÍNGUEZ, M. (2010): «Examen del columnisme valencià. Els gèneres d'opinió en els mitjans escrits valencians», *Arxius de Ciències Socials*, 23, pp. 93-101.
- FLOR, V. (2010): «La instrumentalització mediàtica de la identitat valenciana. El discurs anticatalanista de *Las Provincias* (1978-1999)», *Arxius de Ciències Socials*, 23, pp. 113-122.
- (2011): *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarrojal Barcelona, Afers.
- GRIJELMO, Á. (2001): *El estilo del periodista*, Madrid, Taurus.
- MATEU, A. i M. DOMÍNGUEZ (2011): «Inicios del columnismo ambiental en la prensa española. La campaña de *Las Provincias* sobre la urbanización de El Saler», *Zer* [Bilbao], 30, pp. 171-187.
- (en premsa): «La retòrica en el periodisme de María Consuelo Reyna: l'anticatalanisme en la premsa valenciana». *Comunicació. Revista de Recerca i Anàlisi*.
- (en premsa): «*Las Provincias* i l'inici de l'ecologisme valencià. Les columnes de María Consuelo Reyna sobre El Saler i el llit del riu Túria», *Anàlisi. Quaderns de comunicació i cultura*, [Bellaterra, Barcelona].

SANTAMARÍA, L. i M. J. CASALS (2000): *La opinión periodística. Argumentos y géneros para la persuasión*, Madrid, Fragua.

VIADÉL, F. (2010): «Premsa, poder i anticatalanisme: la vigència de *Las Provincias*». *Arxius de Ciències Socials*, 23, pp. 103-112.

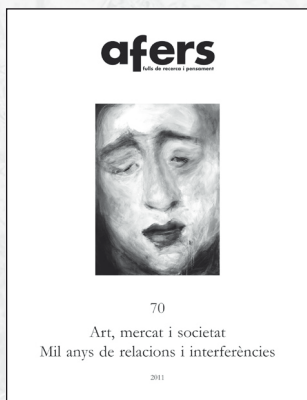
XAMBÓ, R. (2001): *Comunicació, política i societat. El cas valencià*, València, Edicions 3i4.

1. Vegeu l'editorial de l'11 d'abril de 1978.
2. María Consuelo Reyna, «¡Ay!», *Las Provincias*, 10 de març de 1984.
3. María Consuelo Reyna, «Recuperamos el escudo», *Las Provincias*, 3 de desembre de 1985.
4. María Consuelo Reyna, «Se lo compro, don Antonio», *Las Provincias*, 21 de juliol de 1989.
5. En un article publicat el 8 d'agost de 1991, «Dogma de fe», María Consuelo Reyna qualificarà *El País* com a «pro-gubernamental diari madrileño», «diari oficialista», «oràculo de la Moncloa», «dogmático» i «fundamentalista».

Subscriu-te ara a Mètode!
 I rebràs la col·lecció completa de les «Monografies Mètode»,
 una col·lecció de llibres de divulgació valorada en 50 euros

Revista de referència de la
Xarxa Vives
 d'universitats

Subscripcions (4 números l'any):
25€ per a Espanya, 40€ per a l'estranger.
www.metode.cat

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS I TAMARIT

Consell de redacció: Ferran ARCHILÉS I CARDONA, Joan BADA I ELIAS, Evarist CASELLES I MONJO, Agustí COLOMINES I COMPANYYS, Josep FERRER I FERRER, Pere FULLANA I PUIGSERVER, Joan IBORRA I GASTALDO, Òscar JANÉ I CHECA, Joan PEYTAVÍ I DEIXONA, Antoni QUINTANA I TORRES, Queralt SOLÉ I BARJAU, Josep M. TORRAS I RIBÉ, Josep TORRÓ I ABAD, Pau VICIANO I NAVARRO

XXVI:70 (2011) Art, mercat i societat. Mil anys de relacions i interferències

Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: Art, mercat i societat. Mil anys de relacions i interferències / Carles MANCHO: Promotors o artistes. La subtil frontera de l'art medieval / Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: Bellesa compartida. Confraries, oficis i parròquies com a clients artístics a la València medieval / Ximo COMPANYY: La trama social dels àngels de la catedral de València (segle XV) / Yolanda GIL SAURA: Les galeries de retrats a la València barroca. La construcció de la memòria / Rafael GIL SALINAS: El triomf de l'art entre el públic valencià. El mercat artístic al segle XIX / Marta BERTRAN I ARMADANS: Els frontals d'altar durant la descoberta del romànic / Carmen GRACIA: Què és l'art avui? Reflexions sobre el món actual

Miscel·lània: Francesc DEVEESA I JORDÀ: La salut en *Monumenta Borgia VI* / Lluís J. GUIA MARÍN: «En obsequio de vuestra majestad, y considerable estrago de sus casas, y haciendas». L'exili dels veïns de Dénia arran de la Guerra de Successió / Alfons JIMÉNEZ CORTACANS: El feixisme que arriba. Reflexions a *La Veu de Catalunya* sobre el totalitarisme italià (1922-1936) / Narcís IGLÉSIAS: La llengua davant les experiències individuals de l'exili (1939-1945): fugida, desarrelament i guerra

Recensions: Joan IBORRA, Pablo PÉREZ GARCÍA, Pedro GARCÍA-GUIRAO, Juan Carlos COLOMER RUBIO, Maximiliano FUENTES CODERA

Resums / Abstracts • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

CAP A ON VA LA SOCIETAT VALENCIANA?

PRESENTACIÓ

Hi ha un paregut sorprenent entre la manera alegre, temerària i irresponsable com el capità Francesco Schettino menava la nau Costa Concordia i la manera com els dirigents de la dreta valenciana encarnada en el PP han governat el País del 1995 ençà. En el primer cas el resultat ha estat, com és sabut, un naufragi en tota regla, després d'ensopegar amb esculls perfectament previsibles, amb morts, ferits, la por i el pànic de milers de persones, pèrdues milionàries, i el risc d'una catàstrofe ecològica.

També el País Valencià (oficialment: Comunitat Valenciana) va camí del naufragi. De fet, s'ha situat a frec de la fallida financera, que només s'evitarà amb la intervenció del govern espanyol, amb la consegüent erosió de les bases de l'autonomia política. El País es troba ofegat, socialment aclaparat. La por s'ha instal·lat en tot de sectors d'aquesta societat, que preveu un futur ombrívol, i es veu fuetejada per mesures duríssimes, tardanes, insuficients i sobretot injustes. La gestió alegre, temerària i irresponsable dels successius governs encapçalats per Eduardo Zaplana, José Luis Olivas i Francisco Camps han propiciat un endeutament astronòmic de la Generalitat, alhora que apostaven amb fúria per un model econòmic especulatiu, insostenible, inviable, com havien avisat amb reiteració molts observadors i analistes. Un model econòmic -basat en l'especulació immobiliària, la requalificació de terrenys, els grans esdeveniments i el turisme massiu- en fallida, adobat amb un rosari de casos de corrupció de gravetat extrema, certifica la magnitud del desastre, que es tradueix en retrocés del PIB, atur, depressió, pèrdua de capital humà, malestar social i reducció dràstica d'expectatives.

Es va abandonar l'únic camí viable, que era el d'una política industrial enèrgica i intel·ligent, la inversió en capital humà (educació, recerca, universitats), la cooperació amb Catalunya per endegar l'Eix Mediterrani, la reivindicació d'un finançament escaient enfront del govern central, la modernització de l'agricultura, i l'exigència de qualitat, valor afegit, productivitat, seriositat i rigor a tots els nivells. Ara en paguem, nosaltres i les generacions que seguiran, les conseqüències. El deute i la responsabilitat d'uns governants ineficaços, malbaratadors i probablement alguna cosa més, són immensos. Sense sistema financer propi, després de la pèrdua de Bancaixa, la CAM i el Banc de València, sense una xarxa de comunicacions internes eficient, reculant en tots els rànquings de benestar, amb tota mena de mancances, el País Valencià està abocat a una crisi històrica de gran magnitud, pròpia i específica, emmarcada a més en la crisi espanyola i europea. Un desafiament dramàtic, per fer front al qual haurà de recórrer a les seues millors energies latents, a la reserva de lucidesa, coratge i determinació que batega, malgrat tot, reprimida i trepitjada, en el fons d'aquesta societat.

Com hem arribat fins ací?

Les bases de l'hegemonia electoral de la dreta valenciana

Jordi Muñoz

La nit del 22 de maig de 2011 es repetia, una vegada més, una escena coneguda. Els locutors de Canal 9 anunciaven, amb un indissimulat somriure, una nova majoria absoluta per al Partit Popular de Francisco Camps. Per la pantalla anaven passant mapes d'un color blau abassegadorament uniforme, que en aquesta ocasió incloïen, inclements, ciutats llargament desitjades per la dreta, com Gandia o Elx. Un Camps més proper a la seua fi del que possiblement s'imaginava aquella nit de dolça victòria, somreia histriònic i insistia en el caràcter «històric» d'uns resultats que, per cinquena vegada, confirmaven una hegemonia electoral de la dreta al País Valencià que ningú no està, de moment, en condicions de discutir.

En efecte, en un context de profunda crisi econòmica i assetjat pels escàndols de corrupció, el PP revalidava una sòlida majoria, amb el 50% dels vots. Ni la desfeta econòmica, estretament relacionada amb una gestió nefasta, ni l'evidència d'uns nivells generalitzats de corrupció han produït esquerdes significatives a la sòlida majoria que el PP recull, una vegada i una altra, al País Valencià. Com és possible? Com podem explicar que en un territori que, en el passat havia comptat amb una clara majoria d'esquerres s'hi haja consolidat una granítica majoria de dreta, aparentment immune a l'evolució de l'economia, la mala gestió, els conflictes interns o els canvis de lideratges? En aquest article mirem d'esbossar una resposta a aquesta pregunta a partir de l'anàlisi acurada de la situació actual i de l'evolució recent del comportament electoral dels valencians, basada en els resultats electorals i les dades d'enquesta disponibles.

Jordi Muñoz (València, 1979), investigador postdoctoral al departament de Ciència Política i Dret Públic de la Universitat Autònoma de Barcelona, és doctor en ciència política per la Universitat Pompeu Fabra, on hi va treballar com a professor associat fins el 2009. Ha estat investigador visitant a la universitat de Yale (2007-08) i a l'Essex Summer School on Social Science Data Analysis and Collection (2005). La seva tesi (*From national catholicism to democratic patriotism? An empirical analysis of contemporary Spanish national identity*), que analitza els determinants polítics i mecanismes de canvi de la identitat nacional espanyola des de la transició, serà publicada aviat pel Centro de Investigaciones Sociológicas.

UNA MAJORIA COMPLEXA. CONFIGURACIÓ DEL BLOC SOCIAL CONSERVADOR

Per tal d'entendre la naturalesa i, per extensió, les causes de la majoria electoral de la dreta valenciana no n'hi ha prou de repetir una vegada i una altra que es tracta

d'una majoria absoluta i abassegadora: cal analitzar-ne la composició i identificar les pautes de variació que ens han de permetre conèixer les bases sobre les quals se sustenta.

En primer lloc, és important constatar que es tracta d'una majoria molt homogènia territorialment: el 2011, el PP va guanyar les eleccions autonòmiques al 90% dels municipis valencians, que representen el 98% del cens. El mapa electoral del País Valencià és d'una homogeneïtat que admet pocs matisos: el PP guanya en totes les comarques, tret d'els Ports, i en la majoria s'apropa molt o supera el 50% del vot. Zones urbanes i rurals, pobles, ciutats mitjanes o grans conurbacions, tant és: l'hegemonia electoral del PP ha penetrat tota la geografia valenciana amb ben poques excepcions.

Si bé geogràficament el domini electoral del PP varia poc al llarg del País, la composició social dels electorats admet més matisos. D'entrada, cal dir que el PP és la força dominant en tots els sectors de la societat valenciana, i això val per a tots els grups d'edat, totes les classes socials i totes les condicions laborals i socioeconòmiques. Avui dia, com és lògic en un partit que assoleix aquestes majories electorals, el bloc social de la dreta al País Valencià és una complexa coalició de sectors diferents que conflueixen al voltant del Partit Popular. No estem, doncs, davant de l'hegemonia d'un sector social concret que aconseguix imposar-se electoralment sobre la resta, sinó d'un conglomerat divers i fins i tot potencialment contradictori que s'aplega al voltant d'una formació política. Aquesta constatació, que pot semblar banal, és important perquè quan tractarem d'explicar les causes d'aquesta hegemonia ens haurem de remetre a explicacions multicausals: si la majoria social de la dreta és comple-

xa i té múltiples cares, qualsevol intent d'explicar-ne l'emergència i consolidació també haurà de tenir en compte aquesta complexitat. El PP té una penetració social molt transversal, però els seus nivells de suport no són constants en tots els grups socials, i analitzar-ne les diferències ens aporta algunes claus per la comprensió de la naturalesa del bloc social conservador. Per fer-ho, emprarem les dades de l'enquesta post-electoral de les eleccions a les Corts Valencianes de 2011 realitzada pel Centre d'Investigacions Sociològiques del govern espanyol (Estudi 2892).

Així, per grups d'ocupació, la formació de la dreta obté els seus millors resultats en dos sectors ben definits de la població: d'una banda, els empresaris i directius i de l'altra, dos grups de població inactiva en què el PP hi té un domini especialment fort: els jubilats i pensionistes i les mestresses de casa. En tots dos grups el percentatge de vot al PP s'acosta o supera el 60%, cosa que resulta molt indicativa del caràcter multifacètic de la majoria social en què es basa el domini del PP sobre la política valenciana. Per sectors productius trobem una pauta semblant. El PP és la força majoritària entre els ciutadans relacionats amb tots els sectors econòmics, però és en el sector primari i en la construcció on hi té un major pes relatiu, en relació al suport que obtenen les formacions de l'oposició.

L'edat no és una variable que afecte de manera significativa la probabilitat de votar el PP, tanmateix sí que hi podem detectar una certa tendència a la concentració de vot entre els majors de 55 anys i, molt especialment, els majors de 65: en aquests sectors el PP hi recull el suport de quatre de cada deu ciutadans que, en termes electorals, vol dir al voltant del 60-65% dels que

van votar en les eleccions. En el segment més jove (de 18 a 25 anys), el PP hi té una penetració total més discreta (al voltant del 30%), però atesos els elevats nivells d'absència en aquesta franja d'edat, observem com gairebé sis de cada deu joves que van anar a votar el passat mes de maig ho van fer pel Partit Popular.

Pel que fa al nivell d'estudis, sí que hi trobem una pauta més clara: en el grup de ciutadans amb estudis superiors el PP hi registra els seus pitjors resultats: gairebé empata amb el PSPV, i està en clara minoria respecte al conjunt de l'oposició. El seu diferencial respecte a la resta de formacions és màxim entre la població amb estudis primaris i, en menor mesura, secundaris on recull el vot de més del 50% dels electors.

Per completar la caracterització de l'electorat de la dreta valenciana cal analitzar-ne també la relació amb la identificació nacional i el sentiment de pertinença. També en aquest terreny el PP té un perfil força transversal, ja que tret del petit grup que té una identitat exclusivament valenciana (al voltant del 2% de la mostra), és la força majoritària en tots els altres grups d'identitat: des dels que se senten només espanyols fins als que se senten més valencians que espanyols, on el PP hi recull més del 50% del vot. De fet, les diferències de penetració del PP en els diversos grups identitaris no són molt marcades, i es situa al voltant del 50-55% del vot en tots ells (tret d'aquest petit grup d'identitat exclusiva valenciana). Fins i tot, en el segment que se sent més valenciana que espanyol és on hi ha la distància més gran entre el PP i el PSPV (51 a 24%), a causa fonamentalment del pes important que hi té la coalició Compromís.

En el cas de la identificació nacional, el fet que tinga poca capacitat per explicar

el comportament electoral segurament respon en bona mesura a un dèficit vinculat a l'indicador triat per mesurar-la, però també resulta una mostra més de la complexitat interna del bloc social que dona suport electoral al PP al País Valencià. La seua prevalença en el segment «més valenciana que espanyol» no sembla respondre —com en alguna ocasió s'ha apuntat— a l'absorció de la base electoral d'Unió Valenciana, que tenia un perfil identitari amb un component espanyolista intens, sinó a l'electorat d'algunes comarques allunyades de l'àrea metropolitana de València.

Què ens diuen aquestes dades? Quines conclusions en podem extreure pel que fa a la naturalesa del bloc social conservador? En termes generals, observem que la dreta valenciana té una distribució de suports molt transversal, socialment i geogràficament. Però això no ens impedeix d'identificar-hi dos pics de màxim suport al voltant, d'una banda, de sectors econòmics beneficiaris directes del model de desenvolupament patrocinat pel PP —empresaris i directius, personal vinculat a la construcció— i, de l'altra, de població passiva possiblement més vinculada al conservadorisme tradicional —jubilat i mestresses de casa— i a determinades polítiques públiques de naturalesa més o menys clientelar que du a terme el PP des de les institucions.

COM HEM ARRIBAT FINS ACÍ? ELS FONAMENTS DE L'HEGEMONIA DEL PP

Què explica una majoria tan sòlida de la dreta valenciana? Què ha passat al País Valencià en les darreres dècades per haver-lo convertit en un feu aparentment inexpug-

nable del Partit Popular? No és una pregunta que tinga un resposta senzilla, però la descripció del perfil social de l'electorat del PP que hem esbossat en l'apartat anterior ens pot orientar per mirar de suggerir alguna resposta. D'entrada, per tenir clar que no hi ha una explicació unicausal: els mecanismes que vinculen el partit al govern amb el seu electorat seran necessàriament diversos, atenent a la complexa configuració sociodemogràfica dels votants del PP.

DRETANITZACIÓ DE LA SOCIETAT VALENCIANA?

La primera hipòtesi que ve al cap, sovint repetida, és la d'un desplaçament cap a la dreta de l'electorat valencià. Sabem que la ideologia és un dels mecanismes bàsics que expliquen l'orientació de vot a les societats europees i, per tant, és raonable pensar que darrere d'aquestes majories de vot conservador hi ha un desplaçament cap a la dreta dels votants. Tanmateix, les dades no semblen donar suport a aquesta hipòtesi: els valencians es situen, de mitjana, en el centre de l'escala ideològica. Al voltant d'un terç dels ciutadans es situa al cinc, en una escala de l'1 (extrema esquerra) al 10 (extrema dreta), i de la resta n'hi ha un 36% que s'ubica a l'esquerra del 5 i un 34% que tria posicions a la dreta del 5. Es tracta, doncs, d'una distribució simètrica que no mostra una decantació ben definida cap a un costat o un altre i que, de fet, està situada només tres dècimes a la dreta de la posició mitjana del 1995, que era de 4,7 (enquesta CIS 2145).

A més a més, els votants no perceben el PP com una formació centrista. Quan se'ls demana on situarien el PP en la mateixa escala, la mitjana de les respostes està cla-

rament escorada cap a la dreta: un 7,7. De fet, el PP està ideològicament més lluny del votant mitjà que no el PSPV, que és situat en un 4 pels valencians. Lògicament la ideologia és un factor explicatiu del vot al PP, però no sembla que siga, ni de bon tros, la clau de les majories absolutes que assoleix. La identificació ideològica explica el vot d'un sector del seu electorat, però al voltant de la meitat dels vots que rep el PP provenen de ciutadans que s'ubiquen (en l'escala 1 a 10) més a l'esquerra del que col·loquen el partit: la mitjana d'autoubicació dels seus votants és un 6,2 i, en canvi ells mateixos col·loquen el PP en un 7,2.

No és, doncs, com proclamen alguns, una dretanització de la societat valenciana el que hi ha al darrere de les majories absolutes del PP. La clau, si mirem les pautes de vot al llarg de l'espectre ideològic, es troba en el domini inqüestionable que exerceix el PP sobre la franja central, on hi treu el doble de vots que el PSPV. Només un de cada quatre votants centristes va anar a votar pel PP en les darreres eleccions autonòmiques, però de fet només un 12% ho va fer pel PSPV, tot i estar-hi ideològicament més a prop.

IDENTIFICACIÓ DE PARTIT

Si per a una part molt important dels seus votants, no és la ideologia, què és el que explica el vincle amb el Partit Popular? La teoria del comportament electoral ens parla d'una altra variable clau: la proximitat de partit.¹ Més enllà de la proximitat ideològica hi ha els vincles de caràcter afectiu que s'estableixen entre els votants i els partits. Es tracta de vincles que, un cop s'han format, esdevenen estables i difícils de desfer i que en alguns contextos, com el nord-americà, tenen un paper molt important per explicar

les pautes de vot. Al País Valencià, a hores d'ara, un de cada tres enquestats declara sentir-se proper o molt proper al PP. És el partit que més ciutadans senten com a proper, tot i que en aquest sentit la distància que el separa del PSPV no és tan gran: un 25% dels valencians declara proximitat amb el partit socialista. La diferència, per consegüent, no és prou àmplia com per justificar la distància electoral que separa totes dues formacions. De nou, la clau cal cercar-la en les posicions centrals o ambivalents: mentre el PP recull el 60% del vot dels que no se'n senten ni propers ni distants, el PSPV només és capaç de mobilitzar un 18% dels vots dels que no hi són propers ni distants. Per tant, podem concloure que el PP obté una part molt important del seu vot —la part que li dona el predomini electoral que ostenta— de sectors que no hi estan identificats, ni per ideologia ni per partidisme.

PROPIETAT DE TEMES POLÍTICS:
DEFENSA DELS INTERESSOS VALENCIANS
I GESTIÓ ECONÒMICA

Si els vincles ideològics i partidistes no són suficients per explicar el suport electoral al PP, cal que ens fixem en altres qüestions. Una part de la recerca en comportament electoral apunta al vot temàtic o *issue voting* com un dels factors explicatius del vot. Segons aquest enfocament, el posicionament dels votants i dels partits en aquells temes que són rellevants per als primers és un dels elements que condicionen la decisió del vot. Per això els partits malden per fixar l'agenda política i fer rellevants els temes en què perceben que són més forts, o més propers a la posició majoritària a l'electorat.

De temes polítics, a més, n'hi ha de dos tipus: els temes de posició, en què existeixen posicions diferents a la societat (per exemple, la prioritat a l'ensenyament públic o privat, o les polítiques de normalització lingüística) i, més important encara, els anomenats temes «de valència» o de consens.² Els temes de valència són aquells en què hi ha un consens social genèric i no posicions enfrontades, com per exemple l'honestedat dels governants, la capacitat de gestió o la defensa dels interessos del territori. Cap partit, ni virtualment cap votant, aposten per un govern que siga deshonest, ineficient o que no defensi el seu territori i, per això, en aquests temes el que importa no és la posició de cadascú sinó el que es coneix com la «propietat» dels temes: hi ha formacions que s'erigeixen en representants «naturals» d'aquestes qüestions, i passen a encarnar, als ulls de bona part de l'opinió pública, el bon govern, l'honestedat o la defensa dels interessos del territori, per continuar amb els exemples anteriors.

És possible que el fet d'haver aconseguit fer-se amb la «propietat» d'alguns temes clau siga un dels elements que explicarien les majories electorals que assolix el PP al País Valencià. Hem vist com una part molt important dels votants del PP no prové de la dreta ideològica ni de votants molt identificats amb la formació conservadora, i per tant és raonable pensar en la propietat d'alguns temes de valència com a mecanisme de fidelització del vot. Per raons bastant òbvies, l'honestedat i la transparència no es poden comptar entre els temes propis del PP valencià però, per contra, aquesta formació ha mirat de posicionar-se amb claredat com el partit de la defensa dels interessos dels valencians i, més a redós del PP espanyol, també com el partit més capaç de gestionar l'economia.

De fet, si mirem les raons que expressen els votants de les diverses formacions per justificar la seua tria veiem com entre els votants del PP gairebé el 40% asseguren haver-lo votat perquè és la força política que millor defensa els interessos del País Valencià, cosa que contrasta molt amb els votants del PSPV, dels quals només un 13% tria aquest aspecte com el motiu del seu vot. Fins i tot en el cas d'una formació nacionalista com Compromís, aquesta és l'opció triada només per un 12% dels que la van votar. D'alguna manera, doncs, el PP ha aconseguit fer-se amb la propietat de la defensa dels interessos del País Valencià, cosa que es complementa amb la imatge, construïda amb èxit, del govern socialista espanyol com a contrari als interessos dels valencians: més de la meitat dels valencians consideren que el govern espanyol de Rodríguez Zapatero ha tingut una posició desfavorable respecte els interessos dels valencians, per un magre 16% que considera que hi ha sigut favorable. Fins i tot entre els votants socialistes, només un de cada quatre considera que el govern del PSOE ha afavorit el País Valencià, cosa que és un indicador clar de fins a quin punt el PP ha aconseguit fer-se amb el control d'aquesta qüestió.

Un altre tema que, de manera consistent, apareix vinculat al PP a les enquestes és la capacitat de gestió de l'economia. En aquest cas es tracta d'un fenomen estatal més que no pas estrictament valencià, però té clares repercussions sobre la política valenciana. El fet que el PP haja governat en anys de fort creixement econòmic i, en canvi, les crisis econòmiques més recents (la de començament dels anys 90 i la Gran Recessió que va començar el 2008) hagen coincidit amb períodes de govern socialista reforça aquesta idea. Una mostra de la pro-

pietat del PP sobre la qüestió del bon govern és que només un 11% dels valencians pensa que un govern socialista ho hauria fet millor que el del PP durant la passada legislatura. La idea que un govern alternatiu del PSPV hauria gestionat la Generalitat millor que el del PP és tan feble que fins i tot és minoritària entre els mateixos votants socialistes (un 30% ho pensa, enfront d'un 44% que pensa que ho hauria fet igual).

Al País Valencià això té, a més, una traducció particularment sorprenent: malgrat que tots els indicadors objectius (taxa d'atur, PIB per càpita, salari mitjà, despesa pública per habitant, caiguda de la producció industrial, etc.) situen sistemàticament el País Valencià en una posició pitjor que la mitjana estatal, hi ha un 35% dels valencians que consideren que la situació econòmica valenciana és millor que l'espanyola, per només un 11% que la veu pitjor i un 54% que la veu igual. Això pot explicar, en bona mesura, el poc cost polític de la crisi econòmica fins avui. Malgrat l'evidència d'una situació econòmica especialment preocupant, almenys fins a les eleccions municipals i autonòmiques del mes de maig de 2011, bona part de l'electorat ubicava l'arrel dels problemes econòmics dels valencians en el context estatal i no en dinàmiques autòctones que, segons tota l'evidència disponible, han agreujat significativament els problemes econòmics. No es tracta, evidentment, d'una percepció casual: el PP ha jugat de manera activa i estratègica en la desviació de responsabilitats pel que fa a la situació econòmica. La recerca sobre la influència de l'economia en el vot sap, des de fa temps, que les percepcions sobre el funcionament de l'economia són, en part, endògenes a les pròpies preferències polítiques i, per tant,

els partidaris del partit al govern tendeixen a veure la situació millor que els partidaris de l'oposició. Per això només un 6% dels votants del PP perceben una pitjor situació econòmica al País Valencià que al conjunt de l'estat, però el que resulta més difícil d'explicar és que aquesta percepció siga també minoritària entre els votants del PSPV, de Compromís i d'EUPV.

Així doncs, la «propietat» sobre els temes de defensa dels interessos del País Valencià i la bona gestió econòmica són dos elements que contribueixen a explicar la solidesa i amplitud de les majories del PP valencià. La propietat de determinats temes és generalment considerada una característica estable dels partits i, per tant, difícil de canviar. Tanmateix, sabem per alguns estudis que en determinades circumstàncies és possible prendre-li a un partit la propietat d'un tema i que, per tal de mantenir-ne a llarg termini la propietat, cal que el partit que l'ostenta tinga un bon rendiment quan governa.

CLIENTELISME I CORRUPCIÓ

Si bé la propietat d'aquests temes de consens és un element important per entendre l'hegemonia de la dreta, cal no perdre de vista altres qüestions que també tenen el seu impacte. Una d'elles ens la suggeria ja l'anàlisi de la composició sociodemogràfica de l'electorat del PP, i té a veure amb les polítiques públiques de caràcter clientelar. El control absolut i l'ús discrecional de tot l'entramat institucional constituït per ajuntaments, diputacions, Generalitat, empreses públiques, organismes autònoms, fundacions, entre d'altres, dóna al PP una gran capacitat per desplegar mecanismes de fidelització de determinats segments de

l'electorat. Aquests mecanismes poden ser de naturalesa diversa: l'ocupació pública, les subvencions, les polítiques de lleure, l'arbitrarietat en l'aplicació de determinades normatives, etc. L'expresident de la Diputació de Castelló Carlos Fabra ho expressava de manera molt eloqüent en una conversa que va publicar la Cadena Ser el 2009 i que, pel seu valor il·lustratiu, reproduïm ací:

Porque el que gana las elecciones coloca a un sinfin de gente. Y toda esa gente es un voto cautivo. Ese es un voto cautivo. Supone mucho poder en un ayuntamiento, en una diputación. Yo no sé la cantidad de gente que habré colocado en doce años, no lo sé. Pero entre Penyeta, Hospital, Instituto de Promoción Cerámica, Escuela Taurina, la diputación, el puerto... ni sé. Tonterías. ... Madre que quiere entrar en el colegio de la Consolación de Burriana... que está muy difícil... y esa señora es un voto agradecido. Por lo tanto, no hace falta que me extienda mucho más.³

Molt probablement, el clientelisme no és el principal mecanisme explicatiu del suport electoral al PP. De fet, la lògica de l'intercanvi clientelar fa que rarament vaja dirigit a la majoria de l'electorat, sinó a grups concrets que, tanmateix, poden tenir importància per solidificar majories. Ni tan sols en aquells sistemes en què la compra de vots és més habitual, com alguns països llatinoamericans aquesta es dirigeix a un segment majoritari de l'electorat.

En tot cas, la qüestió del clientelisme lliga amb una altra de les preguntes recurrents que amaguen algunes claus explicatives de l'hegemonia conservadora: la del nul o baix cost polític de la corrupció. Com és possible, hom es pregunta tot sovint, que

el PP no haja pagat cap preu polític per tots aquests casos de corrupció? D'entrada, cal tenir en compte –com il·lustra la citació de Carlos Fabra– que, en sistemes democràtics sovint els actes de corrupció es duen a terme precisament per a guanyar eleccions i no per a perdre-les, i per tant, el càlcul electoral ja acostuma a entrar en el disseny de les pràctiques il·lícites.

D'altra banda, la recerca sobre les conseqüències electorals de la corrupció ha identificat almenys tres mecanismes que dificulten el càstig a les urnes.⁴ En primer lloc, cal considerar la manca d'informació. Una part significativa de l'electorat té un accés limitat a la informació fidedigna sobre les acusacions de corrupció i per tant difícilment pot castigar-les a les urnes. En segon lloc, i potser més important, hi ha el que es coneix com la hipòtesi del soroll: els ciutadans consideren les acusacions de corrupció com a part del joc partidista i hi donen una credibilitat limitada, especialment quan afecten el seu partit preferit. Només així es pot explicar que en una enquesta del 2010 (estudi CIS 2829) tan sols un de cada quatre enquestats considerés que al País Valencià hi ha més casos de corrupció que en altres comunitats autònomes.

Finalment, hi ha el que es coneix com la hipòtesi de l'intercanvi implícit. Segons aquesta hipòtesi, els votants potser són conscients de les pràctiques corruptes dels seus representants, però en la seua decisió de vot hi pesen més altres consideracions vinculades a la gestió o la ideologia, per exemple. Es tracta de la idea, brillantment sintetitzada en una frase feta molt popular al Brasil, segons la qual un determinat polític *rouba, mais faz* (furta, però fa coses). Aconseguir inversions per al territori o renovar urbanísticament el municipi són algunes de les «con-

trapartides» habituals que es poden emprar per disculpar comportaments il·lícits.

Tanmateix, com apuntàvem abans, la tolerància envers la corrupció podria anar relacionada amb el cicle econòmic i el context de crisi pot fer menys acceptables determinats comportaments, alhora que limita la possibilitat de distribució de contrapartides directes o indirectes. Per això, no podem descartar que en el futur es revertisca la tendència a la impunitat electoral d'uns casos de corrupció que acompanyaran al PP els pròxims anys.

I L'OPOSICIÓ? UNA «ALTERNATIVA» EN DESCOMPOSICIÓ

Fins ara hem parlat dels elements interns a l'hegemonia del PP que en poden explicar la solidesa i durabilitat. Tanmateix, la competència política es defineix a partir de la interacció entre actors diversos i difícilment podem explicar la majoria del PP sense fer referència a la resta de formacions polítiques, i fonamentalment a la feblesa crònica de la primera força de l'oposició: el PSPV.

El PSPV-PSOE és un partit que havia recollit excel·lents resultats que si bé, tret del cicle 1982-83, mai no l'havien situat per sobre del 50% del vot, sí que li havien permès governar amb còmodes majories en pràcticament totes les institucions del país. En canvi, des que fou desallotjat de les institucions pel pacte PP-UV entrà en un fort declivi intern i extern que el va dur el 2011 fins i tot a perdre el sòl electoral que tenia fixat al voltant del 35% del vot des del 1995 per quedar-se per sota del 27% .

Tal i com hem vist abans, difícilment podem atribuir a un problema de posicio-

nament ideològic els mals resultats obtinguts pel Partit Socialista al País Valencià. De fet, el PSPV segueix sent la formació que s'ubica més a prop de la mitjana ideològica dels valencians. Per tant, el diagnòstic que va fer l'actual equip del secretari general del PSPV Jorge Alarte, segons el qual el problema fonamental del partit era un excessiu escorament cap a l'esquerra, era erroni i possiblement ha contribuït als pitjors resultats de la història del partit. Així doncs, cal anar a buscar explicacions alternatives per a entendre la cronificació –i agreujament recent– de la feblesa electoral del PSPV respecte del seu principal competidor.

D'entrada, podem apuntar a un problema de lideratges. En aquest període el PSPV ha tingut quatre candidats diferents a la presidència de la Generalitat (cinc si comptem Joan Romero que, tot i ser designat candidat, no va arribar a concórrer a les eleccions). Això ha tingut com a conseqüència una incapacitat per a consolidar lideratges amb capacitat d'esdevenir referents socials clars. Sense anar més lluny, just abans de les eleccions autonòmiques del 2011, l'enquesta preelectoral del CIS indicava que un 49,5% dels enquestats no coneixia Jorge Alarte. El fet que el candidat del principal partit de l'oposició siga un desconegut per a la meitat de l'electorat esdevé, a banda d'una anomalia democràtica, un obstacle difícil de superar per encarar unes eleccions amb unes mínimes garanties. Fins i tot després de les eleccions, i comptant amb la intensa campanya electoral, hi havia un 32% dels enquestats que declarava no conèixer Alarte.

El problema dels lideratges està estretament lligat a una altra qüestió que arrossega el PSPV de manera reiterada, que és la de la inestabilitat interna. El faccionalisme

endèmic, poc comprensible fins i tot per als observadors atents de la política valenciana, representa un obstacle per a la projecció pública d'una formació que, alhora que desdibuixava intencionadament el seu perfil ideològic, reforçava una imatge davant de l'electorat com una simple associació d'interessos particulars. En aquest context, davant dels casos de corrupció que afecten el partit de govern, el principal partit de l'oposició no ha aconseguit aparèixer als ulls dels votants com una alternativa honesta. Tot indica, de fet, que la propietat del tema de l'honestedat i la transparència més aviat ha anat a parar a mans de les formacions minoritàries de l'esquerra i, singularment, a la coalició Compromís.

I és precisament a l'esquerra del PSPV on es troba un dels principals problemes que té ara la federació valenciana del PSOE: el menyspreu cap a la viabilitat de les alternatives d'esquerra ha comportat un excés de supèrbia que el PSPV ha acabat pagant en termes de retrocés electoral i de representació institucional. Un sistema bàsicament bipartidista s'ha fragmentat considerablement a l'esquerra i fa inviable, ara com ara, concebre una majoria alternativa al PP que no done un pes determinant a les formacions a l'esquerra del PSPV, que avui ja representen un 13,5% del vot autonòmic, gairebé la meitat del pes del partit socialista.

Finalment, cal esmentar els factors exògens al mateix PSPV, tot i que hi ha elements per dubtar que siguen tan importants. En el context actual és prou evident que el PSOE és un llast per a totes les seues federacions, ja que s'ha convertit en un partit associat a l'esclat de l'actual crisi econòmica i per tant estar-hi associat implica costos electorals. Tanmateix, això no ha sigut així al llarg de tot el període d'hegemonia del PP:

mentre que en 1995 el PSPV sí que es va veure en part arrossegat cap avall per la crisi del socialisme espanyol —que, recordem, perdria el govern central un any després—, quan el PSOE el 2004 i el 2008 va guanyar les eleccions generals, això no va produir un efecte d'arrossegament del PSPV en les eleccions autonòmiques. De fet, tant en 2003-2004 com en 2007-2008, els resultats al País Valencià en les eleccions a les Corts Valencianes han estat entre sis i set punts per sota dels que es recollien en les eleccions generals. Això és, per tant, un indicatiu clar que actualment les febleses del PSPV tenen un caràcter autòcton i que només parcialment estan lligades a la feblesa del PSOE a nivell estatal.

...I UN ESPAI EMERGENT

En el marc de la descomposició electoral del PSPV s'esdevé un fenomen de rellevància que ha transformat significativament el sistema valencià de partits i que, si es consolida, condicionarà fortament en el futur l'espai de competència política. Es tracta de l'emergència institucional i electoral d'un tercer espai polític al marge del PP i el PSPV articulats ara ja al voltant de dues formacions: una vinculada a l'esquerra estatal tradicional (EUPV) i l'altra al nacionalisme i l'ecologisme (Compromís). Després que el 2003 el Bloc Nacionalista Valencià quedés a les portes d'obtenir representació parlamentària per si sol, el 2007 es va apostar per una coalició electoral amb EUPV que, per diversos motius, no va funcionar electoralment i va portar la suma de les dues formacions al seu resultat més baix en unes eleccions autonòmiques des del 1987, quan també van concórrer en coalició. Per separat,

doncs, aquests dos espais polítics tenen més penetració electoral que conjuntament i, amb el reforçament de l'espai del Bloc amb l'aportació d'Iniciativa pel Poble Valencià, s'han superat els obstacles institucionals per a concórrer per separat. El 2011 les dues formacions han obtingut sumades un 13,5% del vot, la xifra més elevada des del 1995 (el moment àlgid d'EUPV) i gairebé dupliquen els resultats de fa quatre anys. Són dos espais polítics amb electorats territorialment i sociològicament diferenciats. A nivell municipal, no hi ha cap correlació (ni positiva ni negativa) entre la penetració que obtenen Compromís i Esquerra Unida en cada municipi.

Sociològicament, totes dues formacions tenen un electorat més jove i amb més presència de titulats universitaris que els dos partits majoritaris. Els estudiants, aturats i treballadors públics hi tenen també una major presència que en els electorats de PP i PSPV, mentre que la seva penetració en la població inactiva (jubilats i mestresses de casa) és molt més baixa. La distribució ideològica del seu electorat és relativament semblant, i els votants d'EUPV només es situen marginalment més a l'esquerra que els de Compromís (3,4 de mitjana per a EUPV per 3,6 per a Compromís), tot i que aquesta darrera formació té un major percentatge de votants que es declaren centristes (un 26%). La gran diferència la trobem, com es pot esperar, en l'adscripció nacional: a Compromís hi tenen un pes molt més gran les identitats prioritàriament valencianes, mentre que a EUPV el sentiment prioritàriament valencià hi és força minoritari.

Hi ha molts símptomes que aquest és un espai dinàmic i en reconfiguració que s'expandeix no només a redós de la dava-

llada socialista sinó que atreu nous votants, especialment en el cas de Compromís el qual, per la seua condició de novetat en l'escenari polític valencià, té una base electoral en formació. Hi ha elements en el seu perfil que poden apuntar a un creixement futur que condicionaria els moviments de la resta de formacions i que el consoliden com un eix indefugible en la conformació de qualsevol majoria alternativa a les del PP.

HI HA SÍMPTOMES DE DESGAST DE L'HEGEMONIA DEL PP?

Si bé la transversalitat dels suports socials al Partit Popular dibuixa una majoria sòlida, res no és per sempre i molt possiblement l'hegemonia de la dreta tampoc no serà perenne, malgrat tot. A nivell epidèrmic, podem constatar l'esgotament del cicle de creixement electoral dels darrers quinze anys. Així, per primera vegada, l'any 2011 el PP ha retrocedit en nombre i percentatge de vots en unes eleccions autonòmiques. El retrocés ha estat modest, però emmarcat en un context estatal de clara expansió del vot al PP, la pèrdua d'uns 60.000 vots no deixa de ser un símptoma d'un canvi de tendència potencial, sobretot si tenim en compte que més de la meitat dels vots perduts pel PP es concentren a València ciutat, precisament el lloc on es va gestar l'hegemonia institucional de la dreta a començaments dels anys 90. La coincidència d'aquest retrocés amb l'increment de la fragmentació de l'oposició n'ha anul·lat els efectes en termes de representació (el PP va guanyar un diputat a les Corts), però això no hi treu transcendència de cara al futur.

De moment es tracta d'una petita esclatxa que caldrà veure com evoluciona. Molt possiblement, si no hagués coincidit amb un PSOE en clar retrocés al conjunt de l'estat, la reculada electoral hauria sigut més gran. Però, en tot cas, hi ha elements objectius que podrien apuntar en la direcció del desgast. En primer lloc hi ha l'esgotament absolut del model econòmic i social sobre el qual s'ha bastit l'hegemonia ideològica i material de la dreta. El creixement ràpid i l'abundància de capitals dels darrers anys s'han acabat i en el seu lloc n'han restat l'atur massiu, alguns equipaments sense sentit i moltes mancances en allò essencial. A més, la capacitat d'endeutament de les institucions, que ha sigut el principal instrument de polítiques públiques del PP, ha arribat al seu límit i l'estat de les finances de la Generalitat ha menat a prendre dràstiques mesures d'estalvi i contracció que la deixen sense marge de maniobra per a una fugida endavant. Tot plegat configura un escenari en el qual el reguitzell de casos de corrupció que han emergit, i continuaran emergint, poden resultar menys acceptables per a un electorat que, fins ara, s'ha mostrat molt condescendent amb l'ús indegut dels recursos públics.

Finalment, el fet que en aquest context el govern espanyol haja passat a mans del PP inhabilita la principal coartada que ha emprat el govern valencià els darrers anys per justificar també algunes de les seues pròpies mancances: el maltractament per part del govern estatal. El que hi ha de cert en aquest discurs –bàsicament, un dèficit fiscal difícilment justificable atès el nivell de riquesa del País Valencià, per sota de la mitjana– no serà corregit, i el que hi ha de demagògia amenaça de girar-se en contra dels seus promotors.

CONCLUSIONS

En aquest article hem presentat, en primer lloc, una caracterització de les bases socials de l'hegemonia de la dreta valenciana. Hem vist com el bloc social en què es basa el domini electoral del PP al País Valencià és complex i multifacètic. Abasta gairebé tots els segments de la societat valenciana, amb especial incidència en els sectors empresarials i en la població passiva (jubilat i mestresses de casa) possiblement més vinculada al conservadorisme tradicional i les polítiques públiques de naturalesa clientelar.

A partir d'aquest retrat sociològic, i de l'anàlisi de dades d'opinió, hem esbossat algunes hipòtesis explicatives sobre les causes de l'amplitud i resistència del domini electoral del PP valencià. Hem defensat, en contra del que s'ha apuntat amb una certa insistència, que no estem davant d'un desplaçament a la dreta de la societat valenciana, que segueix tenint el seu centre de gravetat ideològic al centre de l'espectre polític, mentre que percep el PP com a clarament escorat a la dreta. La identificació partidista tampoc no sembla explicar l'hegemonia del PP, ja que una bona part dels seus votants expressen nivells baixos de proximitat amb el partit.

Per tant, ens hem referit al domini de determinats temes polítics, i singularment temes de consens o «de valència», tal i com els anomena la literatura sobre comportament electoral. Així, una percepció generalitzada del PP com a defensor dels interessos dels valencians, i com la formació més capaç de gestionar l'economia permet a la formació de dreta recollir bona part del vot que no hi està identificat ni per ideologia ni per partidisme. Hem discutit

també el paper que pot tenir el clientelisme en la consolidació de les majories electorals del PP, i hem tractat d'explicar per què el cost electoral de la corrupció ha sigut, fins ara, gairebé nul. Finalment, hem plantejat algunes hipòtesis sobre la feblesa estructural del PSPV com a alternativa electoral, cosa que sens dubte contribueix de manera decisiva a solidificar el paper hegemònic del PP sobre la política valenciana.

La conclusió principal, a risc de ser excessivament agosarat, és que l'hegemonia del PP és menys sòlida del que sembla. El fet que la majoria electoral del PP no es base en lligams estables i difícils de canviar, com la ideologia o el partidisme, sinó en percepcions potencialment més volàtils sobre la competència en la gestió o el paper del PP com a principal representant dels interessos valencians fa que puguem concebre un escenari de dissolució dels vincles que lliguen un sector central de l'electorat valencià amb la dreta política. Res no està garantit, però fóra un error pensar-se que les majories absolutes del PP duraran per sempre. □

REFERÈNCIES

- CAMPBELL, Angus, Philip CONVERSE, Warren MILLER i Donald STOKES (1960): *The American Voter*, Nova York, John Wiley & Sons, Inc.
- Centro de Investigaciones Sociológicas, *Estudi 2892 Postelectoral Eleccions Autonòmiques i Municipals 2011, Comunitat Valenciana*.
- Centro de Investigaciones Sociológicas, *Estudi 2145 Situació Social i Política de la Comunitat Valenciana (II) 1995*.
- FABRA, Carlos: «No sé la cantidad de gente que habré colocado en doce años», document d'àudio emès per la Cadena Ser el 24 de

febrer de 2009. Disponible a <http://www.cadenaser.com/espana/audios/carlos-fabricantidad-gente-habre-colocado-doce-anos/csrcsrpor/20090224csrcsrnac_6/Aes/> (consultat el 15/12/2011).

LAPUENTE GINÉ, Víctor (2011): *Por qué la corrupción no se castiga*, Madrid, Fundación Alternativas.

RIVERO-RODRÍGUEZ, G. i P. FERNÁNDEZ-VÁZQUEZ (2011): *Las consecuencias electorales de los escándalos de corrupción municipal, 2003-2007*, Madrid, Fundación Alternativas.

STOKES, Donald (1963): «Spatial Models of Party Competition», *American Political Science Review* 57, pp. 368-377.

1. L'anomenada «Escola de Michigan» va introduir, als anys seixanta, aquesta noció en els estudis de comportament electoral, dominats fins llavors pel paradigma sociològic de l'Escola de Columbia. El treball fonamental que inaugura aquesta tradició és el llibre *The American Voter* (Angus Campbell, Philip Converse, Warren Miller, i Donald Stokes, 1960).
2. El concepte «temes de valència», introduït per Donald Stokes el 1963 en el seu famós article «Spatial Models of Party Competition» (*American Political Science Review* 57, pp. 368-77) no fa referència, lògicament, al topònim del nostre cap-i-casal, sinó que prové d'una adaptació del terme emprat pel psicòleg social alemany Kurt Lewin per referir-se a l'atractiu intrínsec d'alguns objectes, situacions o esdeveniments.
3. Cadena Ser, 24 de febrer de 2009.
4. Vegeu, quant a això, els treballs de Víctor Lapuente *Por qué la corrupción no se castiga* i de Gonzalo Rivero i Pablo Fernández *Las consecuencias electorales de los escándalos de corrupción municipal, 2003-2007* publicats per la Fundación Alternativas.

L'AVENC
LA REVISTA QUE CAL LLEGIR
LA REVISTA QUE ES FA LLEGIR

L'AVENC
271 - DESSEMBRE 2011 - 9,95 €

Màfia i literatura
VICENT GIBANE

Els Segadors
MARI RAMONELL

La melancolia de Von Trier
MARI RAMONELL

Jean Maragall, progressista o conservador?
JOSÉ CASTELLANO
MARIA ROSA CASARETO

50 anys d'Omnium
MARTA VILLALBA

ENTREVISTA
Feliu Formosa
El passat vulnerable

La llengua no parla catalana
MARI RAMONELL

Les històries de la política
MARI RAMONELL

El coscos d'Isaki Lacosta
MARI RAMONELL

L'AVENC
275 - GENER 2012 - 9,95 €

ENTREVISTA
Carlo Ginzburg
Les traces de la història

Traduir per preservar
SUSANNA PIRELLI

Lo melic del món
JOAN TOGO

El pensament poètic de Pere Jaume
SUSANNA PIRELLI

Tony Judt i el malestar present
MARI RAMONELL

El saber i el paper
JOSE PUNYI

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon
93 245 79 21

Fax
93 265 44 16

Internet
www.lavenc.cat

En format digital
www.quiosc.cat

Crisi internacional i economia valenciana

Ernest Reig

EL MOMENT ACTUAL

L'economia valenciana presenta un perfil sumament preocupant a hores d'ara. La taxa d'atur assoleix nivells extraordinàriament elevats, amb quasi 600.000 persones sense feina, i el pols de l'activitat econòmica segueix sent molt baix. Per si això fos poc, el nivell d'endeutament de la Generalitat és dels més elevats entre les comunitats autònomes, i la posició relativa, en termes d'ingressos per habitant, de la societat valenciana continua situant-se per sota de la mitjana espanyola. De fet, si l'any 2000 el valencià promig obtenia un 96% de la renda mitjana espanyola, el 2010 aquesta proporció havia baixat al 88%.

La crisi financera internacional i l'esclat de la bombolla immobiliària espanyola han impactat de ple, i no s'albira a curt termini, una recuperació prou sòlida com per absorbir una part substancial de la desocupació, que té una incidència particularment greu entre els més joves. La

taula 1 reflecteix les davallades tan dràstiques que han experimentat la producció i l'ocupació valencianes des que va començar la actual crisi. Cal parar l'atenció al fet de la molta major intensitat de la caiguda de l'ocupació, quasi un 14%, en relació a la de la producció (PIB), del 4%, el que reflecteix no solament la elevada intensitat en treball d'alguns dels sectors que més han sofert —com la construcció d'habitatges—, sinó també el mal funcionament de la regulació del mercat laboral, en què resulta molt més fàcil destruir ocupació que acomodar els salaris o l'organització de la jornada laboral a les dificultats econòmiques. Una bona mostra és comparar el percentatge de destrucció de llocs de treball amb contracte indefinit i amb contracte temporal al País Valencià durant la crisi, de 2007 a 2011. El primer va ser del 3,5%, i el segon del 31,5% dels col·lectius corresponents, el que representa respectivament 42.000 i 198.000 treballadors. A més, tant la caiguda de la producció, com la taxa d'atur revelen a hores d'ara una magnitud de la crisi encara superior a nivell valencià que per al conjunt d'Espanya.

Davant d'una situació com la descrita la temptació sol ser centrar el debat en la crítica del model de creixement de l'última dècada, posant l'èmfasi en l'excessiva dependència de la creació d'ocupació

Ernest Reig és catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat de València. És autor, entre altres, d'*Agricultura, comerç i alimentació* i fou codirector del volum *Estructura econòmica de la Comunidad Valenciana*. L'any 1997 va rebre el Premi Catalunya d'Economia.

respecte del sector de la construcció, amb les conseqüències d'això en termes de feble qualificació de la mà d'obra, insuficient capacitat d'innovació i estancament de la productivitat. El boom immobiliari hauria mostrat una gran capacitat per augmentar l'ocupació de mà d'obra, atraient així un gran volum de població immigrant i reduint l'atur prèviament existent, però la contrapartida hauria estat un avanç pràcticament nul de la productivitat dels factors productius emprats. A més, el ràpid creixement en la franja costanera de l'ocupació del sòl per a usos artificials, com immobles residencials i infraestructures de transport, hauria tingut efectes ambientals negatius com a conseqüència de les alteracions paisatgístiques, la impermeabilització del sòl i la pertorbació en el funcionament d'ecosistemes valuosos. Des de la perspectiva de les polítiques públiques, els *grans esdeveniments* propiciats pel Govern autònom haurien desviat recursos cap a projectes de fàcil venda davant l'electorat, però escassament útils

en termes d'una estratègia de progrés econòmic i social.

El tipus de crítica que s'acaba de descriure succintament és perfectament rellevant. No obstant això, resulta incompleta perquè deixa de banda l'elaboració d'una perspectiva a una escala més gran que explique les raons per les quals l'esclat d'una bombolla en el preu de l'habitatge ha tingut unes conseqüències tan devastadores, i que explique també si la nostra pertinença a l'àrea de l'euro facilita o dificulta la sortida de la crisi. La consciència de ser *espai regional* i no *espai estatal* condueix sovint a orientar la mirada cap a un enfocament excessivament domèstic dels problemes, i aquest és un cas evident. En altres països amb menor dimensió demogràfica que el valencià, i que també comparteixen la moneda única europea, com Irlanda o Eslovènia, la perspectiva és, *necessàriament*, més internacional. És aquesta perspectiva internacional, poc habitual quan es parla de l'economia valenciana, la que centra aquest article.

TAULA 1
La crisi al País Valencià
(Índex de cada variable, 2007=100)

	2007	2008	2009	2010	2011
PIB real*	100	100,8	96,3	95,7	—
Ocupació total	100	101,1	92,0	86,9	86,3
Ocupació construcció	100	88,5	63,6	56,1	43,4
Aturats	100	138,6	259,3	284,4	279,4
Aturats (16 a 24 anys)	100	141,5	188,1	171,3	191,2

* Valor a preus constants (descomptada la inflació).

ELS ORÍGENS DE LA CRISI

Els baixíssims tipus d'interès de què han pogut gaudir els inversors a Espanya des de l'adopció de la moneda única van alimentar, fins al 2007, un formidable procés inversor. Un component molt important d'aquest procés ha estat la inversió residencial. El fàcil accés al crèdit i l'expectativa de contínua revalorització dels immobles adquirits van convertir l'expansió inicial del sector de la construcció en una bombolla de preus, que s'alimentava amb les expectatives alcistes dels preus d'uns immobles el valor dels quals suposadament *mai podia caure*. Un cop la festa va estar en marxa, ni els governs de torn, ni els directius del Banc d'Espanya es van atrevir a prendre mesures restrictives que haurien minvat la creació d'ocupació i interferit amb les expectatives d'adquisició d'habitatge per part d'alguns particulars, i també, no cal dir-ho, haurien xocat amb les perspectives d'especulació amb el valor del sòl d'alguns altres particulars. És ben conegut que el sector de la construcció arrossega moltes altres activitats industrials i de serveis, i la gamma de damnificats per l'adopció de mesures de contenció *valents* (traduïbles en termes polítics per *electoralment desastroses*) hauria estat amplíssima, encara que naturalment la intensitat i l'extensió del dany hauria estat bastant menor que la que finalment s'ha hagut de suportar quan la bombolla finalment ha esclatat.

Amb tot, el cicle expansiu de l'habitatge hauria arribat a la seua fi i els efectes negatius sobre el volum d'activitat econòmica i l'ocupació haurien estat suportables si no hagués aparegut de sobte un problema afegit d'immensa envergadura: la crisi financera internacional del 2008, amb les seues

seqüeles de forta dificultat en l'accés al finançament per part de la banca en els mercats de capitals internacionals. El manteniment de l'accés a aquest finançament extern era clau per a una economia com l'espanyola, que portava anys amb volums d'inversió que superaven àmpliament els nivells interns d'estalvi, la qual cosa havia conduït a una enorme d'expansió del crèdit intern finançat amb el recurs massiu a l'endeutament amb creditors estrangers per part de les entitats financeres.

L'origen de la crisi financera internacional es troba en la caiguda generalitzada dels preus en el mercat de l'habitatge als Estats Units (EUA) on, a l'igual que a Espanya, també el segle XXI s'havia inaugurat amb baixos tipus d'interès que estimulaven l'endeutament de les famílies per a l'adquisició d'habitatges, amb les consegüents alces de preus en el mercat immobiliari. El fet que posteriorment l'enfonsament dels preus, l'alta morositat i els crèdits hipotecaris fallits no causaren als EUA simplement una recessió moderada, sinó que per contra tinguessen conseqüències catastròfiques, es va deure a la forma concreta en què els habitatges havien estat finançats en aquest país, mitjançant la *titulització d'actius financers*, i a la interacció d'aquesta modalitat de finançament amb tres elements més: les regulacions oficials sobre capital mínim dels bancs («normes de Basilea»), la voluntat de moltes entitats de crèdit de no ajustar-se a la intenció d'aquestes regulacions, encara que complint-les en la forma, i el comportament de les agències de qualificació d'actius financers, les famoses Moody's, Standard and Poor's i Fitch. Hi ha molts detalls importants addicionals, però els aspectes esmentats, que considerarem tot seguit, poden servir per a il·lustrar el cas.

La concessió de préstecs hipotecaris suposa la immobilització a llarg termini de recursos per part de l'entitat bancària que els concedeix. Una forma de mobilitzar aquests recursos de manera que es puguin fer servir per expandir el negoci bancari en altres direccions és l'anomenada *titulització d'actius*. En essència consisteix en la transformació dels drets de crèdit que té l'entitat bancària, en aquest cas amb garantia hipotecària, en valors de renda fixa negociables, l'adquisició dels quals pugui resultar interessant a altres bancs –generalment bancs d'inversió– o a altres entitats financeres –societats gestores de fons de pensions, empreses d'assegurances etc.–. Amb això es redueix el risc per a l'hipotètic inversor, ja que aquest és menor quan els ingressos a percebre depenen del comportament conjunt de tota una cartera de préstecs hipotecaris que no quan es troben lligats al comportament individual de cada un d'ells. D'aquesta manera, un conjunt d'actius heterogenis quant a les seues característiques financeres –els préstecs hipotecaris– surt de l'actiu del balanç del banc que titulitza i es transforma en un paquet d'actius homogeni, de fàcil transmissió i de menor risc. El risc es diversifica i es dispersa al llarg del sistema econòmic, deixant d'estar concentrat en les entitats que s'han especialitzat en la concessió d'aquest tipus de préstecs.

A partir d'ací comença l'enginyeria financera que van desenvolupar els bancs dels EUA, a l'empara d'una regulació oficial excessivament permissiva, responsable en part dels problemes que vingueren després. Els títols ja esmentats, recolzats per hipoteques, algunes d'alt risc d'impagament (les anomenades *subprime*), són fraccionats en trams que paguen diversos tipus d'interès, d'acord

suposadament amb el seu risc relatiu, i que tenen diferent ordre de prioritat a l'hora de cobrar per part de l'inversor, si alguns dels *hipotecats* que generen els ingressos al començament de la cadena de pagaments deixen de pagar. Les entitats que emetien aquests títols negociables estaven interessades a aconseguir la millor qualificació de risc possible per a les seues emissions, especialment la cobejada AAA. Però les empreses que realitzaven professionalment les corresponents anàlisis de risc i emetien aquesta qualificació –les tres esmentades anteriorment–, gaudien en la pràctica d'una situació de privilegi, ja que en virtut de la legislació nord-americana cap altra empresa els feia aleshores la competència. El fet de gaudir en exclusiva del mercat de les qualificacions els va permetre de relaxar-se en les seues anàlisis i donar bones qualificacions a títols que després es revelarien en la pràctica com escombraries. Les agències qualificadores es trobaven a més en una situació típica de conflicte d'interessos, ja que una gran part dels seus ingressos procedia de les entitats financeres que produïen les emissions de títols que havien de qualificar. L'enganyosa qualitat de moltes de les emissions de títols amb suport hipotecari, i el fet fonamental que la caiguda de preus en el mercat de l'habitatge tingués caràcter general als EUA i no es limités a certes zones o ciutats del país és per si mateix raó suficient per explicar que molts estalviadors i entitats d'inversió patiren pèrdues o fins i tot s'arruïnaren. Tanmateix, ni tan sols això és suficient per explicar la gravetat de la crisi financera. Fa falta alguna cosa més.

Aquest element addicional és una dada que podria resultar sorprenent tenint en compte la funció econòmica que s'espera que ha d'acomplir la titulització d'actius. En

aquesta ocasió, aquest mecanisme, en comptes de servir per dispersar i distribuir el risc de la cartera de préstecs hipotecaris al llarg i ample del sistema econòmic, va servir per concentrar-lo en el sistema bancari, ja que els mateixos bancs es van convertir en els principals demandants d'aquest tipus de títols. Per quina raó? L'explicació s'ha de buscar en la voluntat dels directius bancaris nord-americans d'obtenir la major rendibilitat possible en el negoci bancari, restringint al màxim l'ús de capital propi i recorrent al màxim a l'endeutament, a l'hora de finançar l'expansió de la seua activitat creditícia. És a dir es tractava d'obtenir un *palanquejament financer (leverage)* —és a dir un quocient entre actius i capital— el més elevat possible. I ací és on entren en joc les normes oficials relatives al capital mínim exigible als bancs.

Aquestes normes havien sorgit històricament per compensar les possibles conseqüències indesitjables d'altres normes anteriors: les referents a les garanties atorgades als posseïdors de dipòsits bancaris. Al llarg del segle passat i per tal d'evitar els pànics bancaris a l'estil del segle XIX, es va anar generalitzant l'establiment de garanties per als titulars de dipòsits bancaris, a fi d'evitar que les possibles dificultats d'una entitat determinada desencadenassen una retirada massiva de dipòsits per part d'estalviadors espantats, la qual cosa posaria en perill el conjunt del sistema bancari. El problema va passar a ser ara que, un cop cobertes les esqueses, els bancs podien llançar-se a una política massa arriscada de concessió de crèdits, i precisament per això les autoritats reguladores van arribar a la conclusió que els bancs havien de complir amb una determinada proporció entre els seus recursos propis —bàsicament capital i

reserves— i la seua cartera d'actius. Com el risc no és el mateix si s'inverteix en bons del Govern, que si es concedeix una hipoteca, un crèdit comercial o s'atorga un préstec per comprar un electrodomèstic, aquesta proporció havia de variar d'acord amb el risc relatiu de l'actiu de què es tractés, de manera que el requisit de capital mínim s'obtenia ponderant pel risc de cada grup d'actius. A més risc major coeficient de capital exigible. Naturalment els bancs estaven interessats a invertir en actius de risc, que són els que aporten major rendibilitat... però «consumint» el mínim de «capital regulatori» possible. La fórmula per a salvar aquesta contradicció aparent va consistir en invertir en títols amb suport hipotecari (*mortgage-based securities* o MBS). D'acord amb les normes de Basilea relatives als mínims de capital exigibles als bancs, les exigències corresponents als MBS qualificats com AAA, o fins i tot com AA, representaven menys de la meitat de les corresponents als préstecs hipotecaris o als préstecs comercials, perquè hom pensava que, donada l'alta qualificació obtinguda per aquests títols, estaven pràcticament exempts de risc. Per tant, canviant la composició de l'actiu del balanç desprenent-se de préstecs hipotecaris directes i substituint-los per l'adquisició de títols MBS els bancs nord-americans podien aconseguir economitjar capital propi i obtenir un coeficient de palanquejament més elevat. D'aquesta manera, en comptes d'actuar com a intermediaris entre els demandants de crèdit i els inversors, transferint el risc al mercat de capitals, els bancs es van convertir ells mateixos en inversors directes, assumint un risc que a més a més estava greument subestimat. Atès que el finançament de les seues inversions depenia cada vegada més

del seu endeutament a curt termini en el mercat de capitals i cada vegada en menor mesura de la tradicional captació de dipòsits o de l'ampliació dels seus recursos propis de capital, l'escena estava servida perquè passés un desastre. I el desastre, que gairebé ningú havia previst, no va faltar a la cita: el preu de l'habitatge en els EUA va caure i molts compradors que havien rebut préstecs sense una anàlisi seriosa de la seua solvència van descobrir molt aviat que davant la caiguda del valor de la seua propietat era més convenient lliurar les claus al banc que seguir amb l'aigua al coll intentant tornar el préstec rebut, particularment ara que els interessos estaven pujant.

Els títols recolzats per hipoteques (MBS) van perdre ràpidament valor, en tallar-se la cadena de pagaments dels préstecs hipotecaris originaris, i la carrera per desfer-se'n per part d'aquelles entitats financeres que els havien acumulat va accelerar encara més l'enfonsament dels seus preus. Donada la molt alta proporció assolida entre el volum de la cartera d'actius dels bancs i els seus recursos propis, això va fer que el capital de moltes entitats no fos suficient per eixugar les pèrdues derivades de la pèrdua de valor dels elements del seu actiu i, una rere l'altra, un nombre important de grans entitats bancàries van resultar insolvents. De sobte el mercat de títols recolzats per hipoteques es va assecar, i els préstecs interbancaris a curt termini es van paraitzar. Cap banquer sabia la quantitat d'*actius* tòxics que acumulava el balanç dels altres bancs –i la majoria d'ells tampoc la del balanç propi– i per això els bancs van començar a desconfiar els uns dels altres i van deixar de prestar-se entre si. La frenada de l'activitat en el mercat interbancari va forçar els Bancs Centrals a intervenir,

aportant la liquiditat que ara no fluïa de fonts privades. En arribar aquest moment la crisi havia sortit ja del marc estricte de l'economia nord-americana per passar a ser internacional. El sector financer espanyol, que depenia enormement del finançament exterior per mantenir el gran volum de crèdit que estava subministrant a empreses i particulars, va veure com s'ennraria sobtadament el fàcil accés a aquest finançament de què abans havia gaudit i va procedir al seu torn a reduir dràsticament el creixement del crèdit als seus clients. La taxa mitjana anual de creixement del crèdit al sector privat havia superat a Espanya el 16% entre 1995 i 2007, una taxa molt superior a la del creixement del Producte Interior Brut (PIB) nominal, i l'augment anual del crèdit destinat a la promoció immobiliària va arribar a ser ¡del 50%! l'any 2006.¹ Des d'aquestes altures vertiginoses es va passar bruscament a taxes de creixement pròximes a zero o fins i tot negatives –en el cas del crèdit a la construcció– l'any 2009. On abans es concedien tot tipus de facilitats creditícies ara cada crèdit es mirava amb lupa. Les conseqüències per a l'economia real no es van fer esperar, i la inversió, la producció i l'ocupació van caure ràpidament. L'elevada intensitat en mà d'obra de l'activitat de construcció d'habitatges va fer que l'impacte en termes d'ocupació de la caiguda del PIB fos molt important, i a això es va sumar el deficient funcionament del mercat de treball espanyol, en el qual ha resultat habitualment molt més fàcil acomiadar treballadors eventuais que congelar els salaris o reordenar temporalment la jornada laboral. D'aquesta manera una caiguda del producte interior brut d'intensitat similar, o fins i tot inferior, a la de països europeus propers, va tenir una repercussió molt

superior en termes d'augment de la desocupació. S'ha tornat a repetir la situació dels primers anys noranta, i de nou l'atur torna a estar pels núvols. Però ara hi ha una diferència: ja no hi ha pesseta que devaluar i que ens permeta millorar, almenys transitòriament, la competitivitat dels nostres productes en els mercats exteriors. Ara formem part d'una Unió Monetària.

QUAN ES GASTA MASSA,
EL FET DE COMPARTIR
UNA MONEDA NO SEMPRE
ÉS UNA BENEDICCIÓ

Durant els anys previs a la crisi l'economia espanyola havia crescut a un ritme considerable—del 3,7% anual entre 1995 i 2007—i, com ja s'ha indicat, mantenint un nivell de despesa en inversió àmpliament superior a l'estalvi intern. L'economia valenciana va créixer durant eixe període pre-crisi al 3,9% anual. La diferència global entre inversió interna i estalvi intern té la seua contrapartida comptable en el dèficit de la balança exterior, que en el moment immediatament anterior a la crisi superava el 10% del PIB, un percentatge dels més elevats al món desenvolupat i molt per damunt de l'experiència històrica del país.

En principi, un dèficit exterior no és una cosa negativa, sempre que no arribe a nivells desmesurats. Significa simplement que un país està rebent estalvi extern per finançar el seu procés de desenvolupament. Mentre els prestadors confien en una devolució futura del que han prestat, aquest recurs a l'estalvi exterior pot continuar sense més problemes, ja que s'espera en definitiva que els capitals que entren al país s'inverteixen majoritàriament en activitats productives

capaces de generar en el futur un flux d'exportacions que permetrà saldar el deute. La visió de l'acumulació de dèficits exteriors per part de l'economia espanyola que tenien abans de la crisi les autoritats europees compartia aquesta perspectiva optimista i era substancialment positiva: hom suposava que els dèficits de la balança exterior eren la contrapartida natural de l'atracció que representava per als capitals exteriors un potent procés de convergència econòmica per part d'Espanya cap als nivells de vida d'altres països europeus més avançats. L'adopció de l'euro facilitava més les coses, en permetre una major integració financera. De fet, la desaparició del risc de devaluacions sobtades de la pesseta havia abaratit l'accés al finançament exterior en augmentar la seguretat per als creditors.

Aquesta visió complaent de l'endeutament exterior espanyol es va trencar des del moment en què es va produir la crisi del deute sobirà de Grècia. A partir d'aquest moment, no només els inversors internacionals—bancs, fons de pensions, fons sobirans, etc.—van començar a situar sota els focus el deute espanyol i el d'altres països perifèrics europeus, sinó que també els analistes econòmics van descobrir que havien ignorat una dimensió important del model de creixement espanyol (i valencià). La visió benigna dels dèficits exteriors d'un país que comparteix una mateixa moneda amb altres s'assenta en un supòsit bàsic, i és que els recursos captats a l'exterior s'utilitzen per a finalitats productives, i que per tant l'endeutament serveix a la llarga per incrementar la capacitat exportadora de béns i serveis.

Ara bé, des del moment que s'introdueix en l'esquema l'existència de «béns no comercialitzables» i la possibilitat que la

inversió es pugua destinar principalment a la producció d'aquest tipus de béns, les coses ja no estan tan clares, i en particular deixa d'estar clara l'expectativa de generació futura d'un excedent d'exportacions sobre importacions. Béns no comercialitzables són per definició aquells que només poden ser consumits dins de l'economia que els produeix, i per tant endeutar-se per produir-los és en termes econòmics pràcticament equivalent a endeutar-se per consumir. En conseqüència, el deute extern ja no està al servei de la inversió –en tant que augment a llarg termini de la capacitat productiva del país–, sinó del consum. Aquest esquema teòric quadra bastant bé amb el model de creixement econòmic espanyol –i per descomptat valencià– dels anys immediatament anteriors a la crisi: l'endeutament exterior, canalitzat generalment a través del sistema bancari, es va orientar en gran mesura cap a la producció de sòl urbanitzable i cap a l'adquisició d'immobles, per produir serveis residencials que es consumeixen localment. Un aspecte col·lateral del predomini d'aquest tipus d'inversió és que no és, per descomptat, el més apropiat per generar augments de productivitat per persona ocupada. I per això, encara que l'economia espanyola va reduir distàncies en ingressos per habitant amb països com Alemanya durant els anys del boom, no fou com a efecte de millores en la productivitat. El creixement, i la convergència, es va basar quasi exclusivament en la creació d'un gran nombre de llocs de treball que van permetre augmentar la proporció de població ocupada sobre la població total i millorar així estadísticament els ingressos per habitant encara que a penes va créixer la producció per persona ocupada. Entre 1995 i 2007, és a dir durant el llarg pe-

ríode d'expansió econòmica, el ritme de creixement de la productivitat del treball a la Unió Europea, Espanya i el País Valencià va ser molt insatisfactori. Però mentre en 2007 la productivitat mitjana per persona ocupada de la Unió Europea superava en un 14% el nivell de 1995, al País Valencià tan sols ho feia en un 0,74% i a Espanya havia baixat en un 0,44%, és a dir: parlem d'una situació d'estancament. A més, el nivell absolut de la productivitat era inferior en la major part de les activitats econòmiques valencianes a la mitjana espanyola. Vist sota aquesta llum, el model de creixement era insostenible a llarg termini, i n'hi va haver prou que la crisi financera posés en primer pla el problema generat pels grans volums de deute que circulaven en els mercats internacionals, perquè els mercats de capitals es tornaren molt més selectius i posaren sota sospita el deute –públic i privat– generat pels països presumiblement més vulnerables de la zona de l'euro, entre ells l'Estat espanyol amb les seues comunitats autònomes.

No obstant això, i contràriament al que alguns mitjans sensacionalistes alemanys els agrada remarcar, el problema del deute públic de països com Irlanda o Espanya no és el resultat de «governos malbaratadors» i «fiscalment irresponsables» els excessos dels quals haurien ara de pagar els honestos votants de la senyora Merkel. El cas d'aquests dos països és substancialment diferent del de Grècia. Espanya tenia superàvit –no dèficit– en els seus comptes públics en el moment anterior a l'arribada de la crisi, i és l'acumulació prèvia de deute privat i la caiguda de l'activitat econòmica –principalment l'enfonsament del sector de la construcció– el que bàsicament va generar els problemes. El primer factor va

fer extremament sensibles les empreses i les entitats financeres –fortament endeutades– a la sobtada restricció del crèdit, i el segon va causar simultàniament una caiguda espectacular dels ingressos públics per impostos, i un augment també espectacular d’algunes despeses lligades a la crisi, com les prestacions socials als aturats.² D’ací el ràpid canvi de signe del saldo pressupostari de les administracions públiques, des d’un superàvit moderat a un dèficit aclaparador. A escala autonòmica, la proporció de Deute de la Generalitat Valenciana sobre el PIB valencià va passar del 9,8% l’any 2000 a l’11,3% l’any 2006 i al 17,2% l’any 2010, en què representava el nivell més alt entre totes les Comunitats Autònomes (CCAA). El canvi tan brusc entre 2007 i 2010 reflecteix sense dubte l’impacte de la crisi sobre els ingressos del Govern Autònom. Ara bé, ¿per què va créixer el percentatge d’endeutament entre 2000 i 2007, quan aquest percentatge globalment va disminuir per a les CCAA considerades conjuntament? Una part de la explicació rau molt probablement en una gestió *poc prudent* per part del govern autònom del PP, on no només es va gastar massa en projectes molt discutibles, sinó que hi hagué una centrifugació de la despesa pública, que va reduir la informació sobre la situació real d’endeutament del sector públic valencià i va posar una gran quantitat de recursos i decisions en mans de multitud d’empreses públiques i fundacions, dificultant així el control de la despesa. Però hi ha també un problema més global, lligat al sistema de finançament autonòmic. En termes generals a Espanya es compleix que no són les CCAA que més gasten per habitant, sinó les que ingressen menys per habitant, les més endeutades, i hi ha un fet constatable cada vegada que

hom fa comparacions interregionals: la Comunitat Autònoma Valenciana està entre les pitjors finançades pel sistema de finançament autonòmic, ja que els recursos reconeguts per habitant es situen clarament per sota de la mitjana espanyola. En concret, l’any 2008 rebia el 85% de la mitjana espanyola i el 69% de la Comunitat Autònoma millor finançada (Cantàbria). I això fent la comparació estrictament dins de la classe de tropa, és a dir de les CCAA de règim financer comú. La bretxa amb Navarra i el País Basc, amb règim foral, pertany a un altre ordre de magnitud. És un problema que s’arrossega des de fa molt de temps i que mai s’ha arribat a resoldre en cap de les repetides revisions que ha experimentat el sistema de finançament de les CCAA, ja que aquestes revisions no parteixen de zero, sinó del manteniment, com a mínim, de la situació d’aquelles CCAA que gaudeixen d’una millor posició quan s’inicia la negociació, i que com és natural lluiten per defensar l’estatus quo. En tot cas és evident que el sistema actual no crea els incentius adequats per a l’estabilitat financera de les entitats territorials.³

Un cop s’arriba a un dèficit públic elevat, i més en el context d’una economia estancada i amb baixes perspectives de creixement per als propers anys, el volum de deute públic creix com una bola de neu vessant avall, augmentant la sensació de perill en els mercats internacionals de capitals, que comencen a dubtar de la solvència del país i exigeixen per compensar el risc d’insolvència un major rendiment per a les seues adquisicions de títols de deute. Però si la rendibilitat d’aquests títols assoleix nivells elevats, la càrrega en els pressupostos públics del servei anual del deute augmenta, i la possibilitat que a mitjà termini s’acabe

interrompent el pagament d'interessos i l'amortització del capital esdevé versemblant. Es fa necessari, per consegüent, un pla d'ajust que retalle despeses i atorgue confiança, i en definitiva que frene la contínua elevació del pes del deute sobre el Producte Interior Brut.

En arribar a aquest punt la pregunta rellevant és si la pertanyença a la Unió Monetària Europea forma part del problema o de la solució. Indubtablement, per a un país que mai no n'ha format part, com el Regne Unit, la resposta és senzilla: convé seguir fora, almenys de moment. La lliura esterlina pot perdre valor –s'ha depreciat de fet–, estimulando les exportacions, i si les coses es posen realment serioses el Banc d'Anglaterra sempre pot ajudar a sortir del pas comprant transitòriament deute públic nacional, encara que això genere altres problemes. Però per a un país que ja es troba dins de la zona de l'euro les coses són més complicades. Descartant l'abandó de la moneda única, que generaria problemes infinitament més grans que els que en teoria resoluria, la resposta és que tot depèn d'allò que la Unió Europea estiga disposada a fer pels seus membres, i això remet necessàriament a qüestions institucionals, i per tant a la governança, o a la pura política si voleu.

Una característica del procés de construcció europea és que s'assembla a l'edificació d'una casa de veïns en què s'inicia la construcció del primer pis sense tenir clar quina alçada tindrà finalment l'edifici, sense disposar de plànols complets i dubtant de la solidesa dels fonaments. Amb el pas del temps les reunions de la junta de veïns acorden reforçar els fonaments i aconseguen aprovar uns plànols provisionals, però segueixen sense saber si afegiran un pis més o no i com han d'afrontar les

despeses comunes. De la mateixa manera els avenços de la construcció europea han vingut generalment obligats per la necessitat de resoldre problemes generats per les passes fetes amb anterioritat. La voluntat de crear un Mercat Únic va ser acompanyada posteriorment per la política de cohesió territorial, que havia d'anivellar el terreny de joc per contendents amb diferent nivell de desenvolupament, i la reducció de les barreres comercials amb tercers països va obligar a crear noves fonts d'ingrés per a les arque comunitàries, perquè no depenguessen només de gravàmens sobre la importació. En l'actualitat el gran debat és com aconseguir que funcione una Unió en què es disposa d'un sòlid pilar d'integració monetària –la moneda única i la política monetària del Banc Central Europeu–, però que no compta amb una política fiscal comuna –és a dir una Hisenda Pública Europea– digna de menció. De nou, les passes que s'han fet en la direcció de la integració fiscal, obligades per la necessitat de respondre a la crisi del deute grec, han estat modestes, insuficients, i clarament defectuoses en la seua concepció, reflectint la resistència d'alguns governs, en països com Alemanya, a prendre mesures més definitives que puguen suposar un major compromís de despesa i que representen un cost electoral elevat.

En el marc d'una Unió Monetària la política fiscal de cada país afecta els altres, que poden patir les conseqüències d'un comportament fiscalment poc responsable que es tradueix en dèficits públics elevats i persistents. Això de per si ja és un argument a favor de la supervisió i coordinació de les polítiques fiscals nacionals. Però a més hi ha raons sòlides per anar més enllà, augmentar la quota de sobirania supranacional i crear

mecanismes fiscals comuns. Una raó particularment important és que un país pot experimentar una pertorbació pròpia i específica –per exemple l'esclat d'una bombolla immobiliària– que el faça incórrer en una forta recessió. Aquesta recessió comporta automàticament un empitjorament de la seua situació pressupostària, per l'efecte de caiguda dels ingressos públics i augment de les despeses derivades de la situació de crisi. A partir d'ací pot posar-se en marxa un cercle viciós de conseqüències negatives si el nivell de deute públic augmenta amb rapidesa. El Govern corresponent pot començar a trobar dificultats per obtenir finançament a costos raonables –crisi de liquiditat–, i això al seu torn pot obligar-lo a adoptar programes d'ajust que transitòriament deprimeixen encara més l'economia. Si això passa, els inversors que li estan prestant diners poden començar a dubtar que en un futur el Govern siga capaç de fer front a les obligacions concretes, i llavors la crisi de liquiditat s'haurà transformat en una crisi de solvència. Per evitar-la és important que es mantinga la confiança en el deute del país, i això només passarà si els dubtes quant a la solvència es dissipen, i si el Govern pot disposar de temps per dur a terme un ajust gradual que evite un impacte massa bruscat sobre la demanda interna, sense que al seu torn aquesta gradualitat l'obligue a suportar un encariment excessiu del cost del seu finançament provocat pel nerviosisme dels mercats de capitals. És en aquest cas que unes institucions fiscals comunes europees poden jugar un paper important.

Si existís un autèntic Estat Federal Europeu, amb una Seguretat Social, un impost sobre la renda de les persones físiques i uns subsidis d'atur organitzats a nivell europeu, el problema de la solvència d'un

dels seus Estats membres que es trobés transitòriament afectat per una conjuntura negativa preocuparia relativament poc. En una crisi que afectés específicament un dels Estats membres es produirien transferències automàtiques de renda des dels altres estats de la Unió, la qual cosa moderaria el seu impacte, i el pressupost nacional del país amb problemes no hauria de suportar el gruix de l'ajust d'ingressos i despeses públiques. Si fa no fa, és el que ara passa amb les regions que pertanyen a un mateix Estat. Tanmateix, un grau d'integració com el descrit és absolutament impensable en qualsevol horitzó políticament creïble per a la Unió Europea, ja que representaria un consens a favor de la unió política que ni remotament existeix actualment. Sí que és viable, en canvi, la creació de mecanismes de suport que reforcen la solvència de cada país membre, establint a canvi garanties de prudència en la política econòmica nacional. El problema és que aquesta fórmula bàsica –suport financer condicionat a l'adopció de mesures raonables d'ajust–, s'ha produït d'una manera tímida, tardana, insuficient i defectuosa en la seua concepció, en el cas de la Unió Europea.

Una alternativa coherent amb el procés d'integració econòmica i política europea és la que han proposat alguns especialistes, consistent en l'emissió d'eurobons, és a dir títols de deute públic recolzats conjuntament per tots els països membres de l'eurozona. És difícil que aquestes propostes prosperen de moment, tot i que compten amb la important virtut d'enfocar el problema en la seua totalitat, és a dir com un problema sistèmic de la zona euro, i no només com la suma dels problemes de quatre o cinc països perifèrics. Ara bé, la forta integració financera assolida, en virtut de la

qual els bancs de cada país membre tenen dins el seu balanç proporcions elevades del deute públic dels països veïns, hauria de reforçar el convenciment que la recerca de solucions parcials, com s'ha fet fins ara, és políticament miop i econòmicament ineficaç.

En tot cas, la major o menor gravetat del problema del deute té molt a veure amb la capacitat de recuperar el creixement econòmic ja que el que realment importa no és tant el volum absolut de deute d'un país, sinó el volum *relatiu*, és dir en proporció respecte al seu Producte Interior Brut. Recuperar el creixement és, doncs, important per molts motius, entre ells l'absorció de la desocupació i la millora de la situació fiscal i financera.

TORNAR AL CREIXEMENT: DE NOU EUROPA ÉS IMPORTANT

Recuperar el creixement econòmic és per descomptat una condició indispensable per reduir la desocupació. A més, registrar taxes relativament elevades d'augment del PIB serviria també per allunyar definitivament els dubtes als mercats financers sobre la solvència de l'Estat Espanyol i de les Comunitats Autònomes, i indirectament afavoriria l'accés al crèdit exterior per part de les empreses, principalment financeres. Tanmateix, a hores d'ara es fa difícil pensar en un relançament de l'activitat econòmica basat en l'expansió del consum intern. La situació de moltes famílies, amb un o diversos membres en situació d'atur, ho impedeix. Tampoc sembla possible comptar amb la inversió pública, en moments d'ajustament a la baixa de la despesa pública,⁴ i d'altra banda la inversió privada es mostrarà reticent mentre les expectatives no milloren

substancialment. En conseqüència, resten l'exportació i el turisme com els únics elements dinamitzadors de relleu amb els quals es pot comptar a curt termini... però sense l'alternativa de devaluar la moneda per estimular encara més el creixement de les exportacions. És ací de nou on la perspectiva europea torna a ser important des d'una òptica valenciana, ja que no es pot oblidar que el 65% de les exportacions valencianes de mercaderies i el 47% de les importacions tenen lloc amb països de la Unió Europea.

El comerç entre els països europeus és el que en realitat ha creat la Unió Europea: una xarxa mútua d'interessos comuns que ha portat prosperitat al continent d'ençà que el 1957 es signà el Tractat de Roma. L'actiu comerç intraeuropeu ha estat un pol d'atracció cap al qual han gravitat països que inicialment havien romàs al marge del procés d'integració. L'eliminació dels aranzels i de les restriccions quantitatives al comerç entre els països membres ha donat un impuls formidable al potencial de creixement de cada un d'ells, i el Programa del Mercat Únic, que va culminar el 1993, va contribuir a completar la integració comercial mitjançant l'eliminació dels controls fronterers al transport de mercaderies, i l'elaboració de directives que van suprimir també moltes de les barreres al comerç basades en la diversitat de regulacions tècniques sobre la producció per part dels diferents Estats membres.

En un moment de crisi com l'actual resultarien convenients noves mesures a escala europea que promoguessen un major nivell d'intercanvis, abaratint l'accés a béns i serveis produïts en altres països, estimulants així la demanda i creant en conseqüència noves ocupacions. Com va advertir l'antic

comissari europeu Mario Monti, queden encara importants passes a fer per aconseguir aprofitar plenament els avantatges potencials que ofereix un mercat de més de 500 milions de consumidors. Algunes d'aquestes passes passarien per completar la integració de les anomenades «indústries de xarxa», com la producció i distribució d'energia, facilitar el reconeixement comunitari de les titulacions professionals —que només hi és automàtic en 7 de 800 professions—, establir xarxes de transport realment integrades, completar la definició d'estàndards europeus relatius a la seguretat dels productes, crear un únic sistema de patents a escala europea, i molts altres aspectes parcials. Però a més hi ha un ampli sector, el dels serveis, en què el dèficit d'integració és encara molt important ja que essencialment va quedar al marge del Programa del Mercat Únic, i només els darrers anys s'ha abordat seriosament l'abolició de les barreres als intercanvis que l'afecten. El tema és important, puix que en l'actualitat el sector dels serveis representa ja una mitjana del 70% del PIB dels països europeus. Es tracta d'un sector on abunda la ineficiència, com a conseqüència d'haver estat protegit de la competència i emparat freqüentment en regulacions oficials que limitaven l'entrada de noves empreses o professionals. Per tant les oportunitats que ofereix per a un augment de la inversió i de la productivitat i per a la creació d'ocupació són importants. De fet és en els serveis on la distància entre els nivells de productivitat europeus i els dels Estats Units és més gran. Les millores d'eficiència en els serveis tindrien a més un efecte induït summament positiu sobre les empreses industrials, que veurien abaratir-se els seus costos.

La capacitat de relançar la formació d'un autèntic Mercat Únic Europeu des de les institucions europees és molt elevada, sempre que s'assolesca el consens polític necessari i es dissipin els recels que aquest projecte encara provoca en alguns segments de la societat europea. Ací rau un dels factors importants per a estimular la innovació i fer créixer la productivitat a les empreses.

L'economia valenciana és un cas molt clar d'àrea econòmica on cal elevar la productivitat dels factors de producció, per fer rendible la creació d'ocupació i fer possible tot seguit l'augment dels salaris i per tant la millora de la capacitat adquisitiva dels treballadors. Els modestíssims augments, i fins i tot l'estancament, de la productivitat durant la dècada passada no són una exclusiva, ni a escala espanyola ni valenciana, del sector de la construcció d'habitatges. Per tant, no n'hi haurà prou que disminueisca el pes de l'immobiliari dins l'estructura econòmica a favor de les manufactures industrials o els serveis, per a transitar cap a un model econòmic més favorable. Cal fer créixer la productivitat del conjunt de les activitats econòmiques. L'augment de la competència en el mercat, i la pressió per a la millora en l'eficiència productiva de les empreses que això comporta, és molt rellevant per l'assoliment de l'objectiu de millora de la productivitat, i ofereix a més l'avantatge de no requerir grans despeses públiques, que en qualsevol cas són altament improbables en el moment actual. La connexió entre la competència entre empreses i les millores en la productivitat opera a través de diversos canals i un d'ells és el guany de quota de mercat per part de les empreses més eficients i productives. Atès que una part important dels augments de productivitat es produeix transvasant

el capital i el treball des d'empreses poc eficients o sectors en crisi cap a empreses i sectors en expansió, que gaudeixen de nivells de productivitat més elevats, la flexibilitat en el funcionament dels mercats de factors productius –mercat de treball, crèdit, serveis etc.– constitueix un aspecte fonamental. Un altre canal de transmissió important és el fet que una competència en ascens força les empreses a adoptar mesures costoses que modifiquen la seua forma habitual d'operar i que incorporen noves tecnologies tendents a elevar la seua productivitat, cosa que normalment no succeeix quan les empreses es mantenen a recer de la competència. Cal reconèixer que si bé s'han fet passes importants per afavorir la competència als mercats de productes, hi ha encara bastant a fer a casa nostra en el terreny de la liberalització de la prestació de serveis professionals i l'augment de la eficiència de l'Administració, per exemple en aspectes com ara la simplificació de la normativa referent als tràmits necessaris per a crear una nova empresa.

La normalització de l'accés al crèdit per part de les empreses constitueix un altre factor fonamental per tornar al creixement. Moltes entitats financeres, però principalment les caixes d'estalvis, pateixen en l'actualitat les conseqüències d'haver mantingut comportaments irresponsables en les seues polítiques creditícies, fent créixer excessivament els seus actius i concentrant enormement el crèdit en el bloc immobiliari/construcció/crèdits hipotecaris, i també duent endavant expansions absolutament exagerades de la seua xarxa d'oficines. Afectades per una elevada morositat, carregats els seus balanços amb actius immobiliaris provinents de crèdits fallits, i dels quals tan sols es pot esperar que continuen depre-

ciant-se, moltes caixes d'estalvi han mancat absolutament de capacitat de maniobra front a les «recomanacions» del Banc d'Espanya, que, després d'anys d'excessiva complaença i de mirar cap a un altre costat, ha decidit tirar pel dret per tal d'assegurar la re-capitalització de les entitats de crèdit amb més problemes. De pas, la societat valenciana s'ha trobat amb la pèrdua efectiva de dues entitats emblemàtiques, Bancaixa i Caixa d'Estalvis del Mediterrani. La primera ha entrat en un procés d'integració en que òbviament no és la peça dominant, i el futur de la segona, després d'haver estat intervinguda, és també l'absorció. La responsabilitat del govern valencià del Partit Popular, que ha comptat amb un poder decisiu als consells d'administració d'ambdues entitats, és ben palesa en aquests exemples de mala gestió, i també la responsabilitat dels qui des d'altres representacions polítiques o socials han estat presents als centres de decisió i no han pogut o no han volgut assabentar-se'n del que passava. El resultat és que hi ha hagut prou amb una legislatura per a liquidar el que la societat civil valenciana havia construït amb prou feines al llarg de molts anys. Després dels anys del boom, en què l'onada de l'expansió del crèdit⁵ ho cobria tot, la baixamar ha deixat al descobert la situació real d'aquestes entitats.⁶ Una situació que en bona part respon als incentius amb què comptaven els directius per dur endavant una penetració en nous mercats regionals que els permetera guanyar dimensió com a entitat –i estatus a nivell personal–, amb la conseqüència que varen assumir riscos excessius per tal de captar nova clientela allà on volien fer-se presents.

Al costat de la necessitat de fer reformes adreçades a suprimir les traves a la compe-

tència, i a normalitzar l'accés al crèdit, no hi ha dubte que també hi ha condicionants que són almenys igual de rellevants per a recuperar el creixement i augmentar-ne la qualitat: la millora del nivell educatiu i la reducció del fracàs escolar, l'augment de l'esforç en I+D i en formació professional, el suport decidit a l'aparició de joves emprenedors, la sostenibilitat ambiental de la producció i el consum, etc. Ara bé, totes les carències en aquests aspectes s'han subratllat repetides vegades i en multitud de fòrums –encara que malauradament el diagnòstic no sempre condueix a casa nostra a l'acció política–, i no cal insistir-hi de nou ací. En canvi, és important posar de relleu, precisament perquè no es fa esment amb tanta freqüència, que l'elevació del nivell tecnològic i de la competitivitat del teixit productiu *realment existent* en la societat valenciana, i per tant la creació d'ocupació a mitjà termini, passa per oferir a les empreses un millor accés al mercat europeu, fomentar una internacionalització que també abaste els mercats dels països emergents, un marc legal (laboral, fiscal etc.) que els permeta ajustar-se flexiblement a les canviants necessitats de cada moment, i l'accés a serveis especialitzats eficients a un cost raonable. Mentre arriben els acords internacionals que han de permetre enfrontar-se de manera realista i gradual als problemes d'endeutament d'alguns països europeus, i les seues conseqüències sobre el balanç d'algunes entitats bancàries, tan sols resta accessible el terreny de les reformes estructurals si no es vol perdre de nou el temps. El que es planteja en definitiva és la necessitat de fer reformes estructurals que facen més fàcil la recuperació econòmica, partint de la realitat, i sense recórrer a fàcils llicències retòriques com ara la superficial

exigència als poders públics –formulada sempre, això sí, en abstracte– de «donar un gir en la política econòmica» o de «plantar cara als mercats». Aquests petits subterfugis tranquil·litzadors funcionen en la pràctica com una forma d'evitar enfrontar-se a la dura i conflictiva realitat, i així eludir les resistències a les necessàries i concretes reformes –laboral, de la tributació, de la burocràcia pública, de l'ensenyament, etc.– que encara abunden en sectors socials de molt diferent signe. El que es pretén amb les retòriques elusives, que no són patrimoni d'un únic sector polític, es, fet i fet, defugir el cost que sempre exigeix vèncer de forma decidida els interessos creats. Però la greu crisi actual, la perspectiva molt real que encara pot durar un bon grapat d'anys, i algunes de les seues conseqüències més dramàtiques, com un nivell altíssim d'atur juvenil, deixen ja poques opcions als partidaris de mantenir l'estatus quo. □

1. El resultat va ser una forta concentració del crèdit en «la rajola». L'any 2010, les caixes d'estalvi tenien el 68% del crèdit que atorgaven a l'economia orientat al conjunt format pels sectors immobiliari+construcció+prèstecs hipotecaris.
2. Les mesures d'augment de la despesa pública de l'Estat a l'inici de la crisi, seguint acords internacionals, per a contrarestar la fluïxetat de la demanda privada tingué també certa influència en l'aparició del dèficit pressupostari, però menys important. El problema real és que tant l'Administració Central com les CCAA i les entitats locals havien expandit excessivament les seues despeses, any rera any, durant els anys anteriors a la crisi aprofitant la gran expansió dels ingressos fiscals que el boom immobiliari estava generant des de 1999. Actuar com si aquests ingressos tingueren caràcter permanent, quan estaven lligats a una situació concreta de forta elevació del nombre de transaccions immobiliàries i del preu dels habitatges, que es situava molt per damunt de la tendència històrica i era per tant clarament conjuntural. La Comissió Europea ha

estimat en un informe recent (2010) sobre les finances públiques als països comunitaris, que a Espanya el 75% de l'increment en els ingressos fiscals observat entre 1995 i 2006 tenia naturalesa transitòria. L'arribada de la crisi va desmuntar aquesta font d'ingressos extraordinaris, produint uns dèficits molt elevats que al seu torn generaven fortes necessitats d'endeutament.

3. Les indubtables deficiències de funcionament (manca de coresponsabilització fiscal efectiva, absència de transparència en ingressos i despeses, insuficient coordinació entre distints nivells de l'Administració, etc.) de l'Estat de les Autonomies, estan generant, al caliu de la crisi econòmica, alguns plantejaments polítics oportunistes que pretenen capgirar alguns dels avenços aconseguits en matèria de descentralització política des de la transició. Per això, davant l'actual entusiasme re-centralitzador d'alguns ambients polítics i mediàtics, que adjudica a les Comunitats Autònomes la responsabilitat bàsica en els desajustaments d'ingressos i gastos de les Administracions Públiques (AAPP) caldrà recordar als entusiastes alguns fets bàsics. Un es que a les CCAA els correspon exercir funcions, dins el repartiment de competències amb l'Estat, com ara les educatives i principalment sanitàries, amb una fortíssima tendència a l'expansió de la despesa per habitant, el que facilita l'aparició dels dèficits en el nivell autonòmic de les AAPP més que en el nivell estatal. Un altre és que les importants diferències de recursos per habitant que l'actual sistema de finançament autonòmic atribueix als distints governs autonòmics—que arriba a superar el 30%—, sumat a l'efecte d'emulació en la prestació de serveis per part de les comunitats pitjor finançades respecte a aquelles que disposen de més recursos per habitant, constitueix una invitació permanent a l'endeutament i a la successió de reivindicacions sense fi envers l'Administració Central, principalment per part d'aquelles CCAA que es senten més perjudicades. Una conseqüència natural és que sempre està oberta—almenys a nivell d'expectatives— la revisió del sistema de finançament, i això no facilita que els governs autonòmics assumeixin realment que han d'operar dins d'allò que els permeteixen els seus recursos. Dissortadament, la via de solució no pot consistir en compensar una distribució poc equitativa del finançament autonòmic mitjançant l'expedient de *fixar* una distribució territorial determinada de les inversions que fa l'Administració Central, com s'ha pretès amb una absurda proliferació d'articles específics en els Estatuts d'Autonomia recentment

revisats, que estableixen percentatges d'inversió en la comunitat autònoma corresponent en funció de la variable que més interessa en cada cas (població, PIB, superfície etc.). Si cadascuna de les comunitats autònomes triara la variable de referència que més li convinguera per a fixar el percentatge d'inversió de l'Estat al seu territori, la suma de compromisos d'inversió seria pel 146% del total! És a dir, de fer-se efectiu el compliment *simultani* de tots aquests requeriments, no compatibles entre si, faria falta aritmèticament una Espanya i mitja. Sembla que tota la «voluntat política» del món no pot canviar les regles elementals de l'aritmètica (dec aquest càlcul a l'economista Vicent Cucarella, vegeu el seu article al blog de tema econòmic «de cigarras y hormigas» de 04/04/2011, «La difícil aritmètica de los estatutos de autonomía»).

4. Per als països que enfronten en l'actualitat dificultats d'accés en condicions apropiades als mercats financers internacionals, una recuperació basada en un increment de la despesa pública nacional no és a hores d'ara una opció viable. Diferent és la situació d'alguns països, com Alemanya, que compten amb un marge que els permetria possiblement adoptar una política fiscal més expansiva, facilitant així la correcció dels dèficits d'altres Estats membres de la Unió Europea i un ajustament més gradual. De nou la manca d'un autèntic govern econòmic europeu impedeix solucions econòmicament més racionals, que s'haurien de prendre a escala continental. La Unió Monetària continua essent un gegant comercial amb peus de fang polítics (i per tant també fiscals). La falta de supranacionalitat efectiva en aquestes matèries dificulta moltíssim adoptar algunes mesures expansives que contrapesen la tendència recessiva que se'n deriva de la coincidència de programes d'ajust que deprimeixen la demanda interna simultàniament en tots els països grans de la Unió Europea.
5. Entre 2000 i 2007 la CAM va incrementar en un 365% el crèdit total a la seua clientela, i va expandir en 368 noves oficines (un 47%) la seua xarxa de sucursals. Bancaixa mentrestant va augmentar el crèdit en un 383% i va crear 337 noves oficines (un augment del 43% respecte de les inicialment existents).
6. La recent intervenció del Banc d'Espanya ha permès conèixer que el grup CAM presentava a 30 de juny de 2011 unes pèrdues de 1.136 milions d'euros i un elevadíssim ratio de morositat del 19%. Sense comptar l'aportació de capital públic per part del FROB (Fondo de Reestructuración Ordenada Bancaria) el grup no assolia els nivells mínims de sol·lència exigibles en l'actualitat.

Tendències socials al País Valencià

Rafael Castelló

La tasca de sintetitzar en poques pàgines una anàlisi de la situació i tendències de l'estructura social valenciana a principis del segle XXI no és precisament fàcil. La comesa es fa més complexa, encara, en escriure en un moment concret de la història marcat per una crisi generalitzada del sistema social. La crisi econòmica esclatà en el sistema financer, però ha arrossegat situacions crítiques en altres àmbits de la vida social: formació, ocupació, oci, salut, etc. No és un moment, per tant, d'estabilitat d'allò que volem observar: tot el contrari, el nostre objecte d'observació és mou, i a més ràpidament, amb la qual cosa la seua visibilitat es dificulta.

Aquestes dificultats, però, han d'engrescar-nos a mirar amb més atenció, hem d'atendre aspectes molts diversos, ja que en moments de tanta variabilitat, la indeterminació augmenta. L'evolució social genera a hores d'ara un increment accelerat de les contingències en les vides de les persones. Els processos de globalització i d'individualització agreugen la incertesa quotidiana: incertesa històrica (la globalització) i incertesa biogràfica (la individualització).

Tot plegat provoca una reducció accelerada de la predictibilitat, l'augment dels antagonismes, la disminució de les complementarietats, la multiplicació de conflictes... En aquesta situació els vells programes institucionals fallen i calen estratègies obertes a la participació i a la diversitat. Perquè el resultat de tota aquesta incertesa mal gestionada, mal organitzada, és la inseguretat i la desprotecció: és la por. I hem d'intentar evitar que aquesta por ens paralitze o, pitjor encara, que ens faça tornar enrere.

És des de les persones en societat que hem de pensar la situació que vivim. És des de la sociologia des d'on escric: la societat com a punt de mira. Una societat entesa com el lloc on les persones ens responsabilitzem les unes de les altres, on donem i rebem, on interactuem cada dia, en àmbits ben diversos, que afecten la nostra vida. Tothom es troba inserit en diverses xarxes d'intercanvi i interacció simultàniament (les dels nostres cossos amb l'ecosistema, les de producció de béns i serveis, les de poder i control recíproc, les de les pors i les creences). Fet i fet, xarxes d'intercanvis afectius, econòmics, polítics i culturals. En la vida social, aquests àmbits d'acció i les xarxes que generen es superposen, es mesclen, interactuen. Tanmateix, mantenen certa autonomia relativa. Els diversos àmbits tenen les seues pròpies regles i

Rafael Castelló Cogollos és professor del Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València.

esquemes de funcionament, i també valoritzen els recursos que són més efectius en els intercanvis i interaccions socials que s'hi desenvolupen. Mirem des d'aquesta realitat complexa, la societat, i mirem cap a l'economia, per veure com ens afecta i com afectem la producció i el consum de béns i serveis, i mirem cap a la política per veure com ens afecten i com afectem els processos col·lectius de presa de decisions, i mirem cap a la cultura per veure com afectem i ens afecten els processos de construcció simbòlica.

La realitat social és doblement dual, és material i immaterial alhora, i també és resultat de la determinació i l'arbitrarietat en proporcions diverses. Està construïda al mateix temps amb recursos materials i immaterials i amb relacions mentals i físiques. A més, s'enfronta amb exigències ètiques respecte a la distribució/assignació d'aquests recursos i relacions, siguen materials o immaterials, la qual cosa ens permet un punt de mira des d'on observar amb molta claredat la indestruïble relació entre els principis d'igualtat, llibertat i solidaritat. Des de l'estructura social podem observar les posicions relatives ocupades pels diversos col·lectius socials, i així les distàncies que els separen i les relacions que els uneixen, de manera que ens és més fàcil d'analitzar les pràctiques col·lectives generades i, per tant, les línies d'acció estratègiques, conscientment volgudes o no, que ens acosten o distancien, dels principis (finalitats) que acabem d'esmentar.

En aquest context d'individualització i globalització, la delimitació del País Valencià com a unitat d'anàlisi social no deixa de ser problemàtica. Els fluxos i relacions econòmiques, les xarxes de producció i consum, ultrapassen a bastament l'espai

geogràfic de referència. Les jerarquies i relacions de poder polític van més enllà i més ençà de l'espai polític valencià. Les definicions, codis i símbols que emprem en les nostres relacions són compartits amb espais diversos que, també, filtren en ambdós sentits els límits del territori i, amb les noves tecnologies de la comunicació, fins i tot es desterritorialitzen. Amb tot, i sent conscients de les limitacions apuntades, podem entendre i assumir la convenció de considerar l'espai geogràfic delimitat políticament per l'anomenada Comunitat Autònoma Valenciana, com un espai d'acció col·lectiva amb capacitat per generar un subjecte col·lectiu i, d'aquesta manera, considerar el País Valencià com a unitat d'anàlisi social.

L'1 de gener de 2010 hi havia empadronades al territori valencià 5.111.706 persones, de les quals el 50,3% eren dones. Això significa que en 10 anys la població resident al País Valencià havia augmentat més d'1 milió de persones, ja que en la mateixa data de l'any 2000, hi vivien 4.041.673 persones, amb un 50,9% de dones. Per consegüent, la taxa mitjana de creixement demogràfic anual del període 2000-2010 ha estat del 2,4%. Una taxa bastant elevada si pensem que cal recular fins a la dècada de màxim creixement demogràfic del segle passat, la que va de 1960 a 1970, per trobar una taxa comparable (de fet, pràcticament idèntica). Així doncs, al País Valencià acabem de tancar una dècada amb un increment de població de dimensió similar a l'experimentat durant el període de màxima expansió social del nostre territori, amb totes les conseqüències que això pot comportar.

La dècada dels seixanta del segle passat fou un punt d'inflexió en l'evolució

de tots els àmbits de la vida social al País Valencià: un punt d'inflexió en l'estructura econòmica, en la vida política i en la vida cultural. I ara la primera dècada del segle XXI, la que s'acaba de tancar, amb el temps també es constituirà en un punt d'inflexió en l'evolució de la societat valenciana. I la crisi que ara experimentem, que és global, però especialment intensa al País Valencià, no és aliena als processos específics viscuts per la societat valenciana.

La qüestió que se'ns planteja és: com ha afectat aquest canvi de dimensió els processos de canvi social que ja s'esdevenien dins la societat valenciana? Cap a on apunten les tendències socials lligades a aquests canvis?

COMPONENTS DEL CREIXEMENT DEMOGRÀFIC: EL PREDOMINI DELS MOVIMENTS MIGRATORIS

Durant els darrers vint anys del segle passat, la societat valenciana venia experimentant un procés d'envelliment demogràfic bastant accelerat, provocat per la constant reducció dels índexs de fecunditat en combinació amb la creixent esperança de vida de la població. Amb aquests motors, l'índex d'envelliment es va més que duplicar, en passar del 25,9%¹ el 1981 al 55,9% el 2000. Aquesta tendència de creixent envelliment mitjà no es veu interrompuda pels canvis viscuts durant la primera dècada del segle XXI, ja que el 2010 l'índex d'envelliment de la societat valenciana se situava en el 65,8%: per cada 3 persones amb una edat inferior als 25 anys, hi ha 2 amb una edat superior als 64 anys. Aquesta tendència és aparentment contradictòria en una societat amb taxes de creixement demogràfic anual

del 2,4%, però podem compatibilitzar aquestes observacions si ens fixem en els components del creixement demogràfic.

Si mirem la piràmide d'edats de la població valenciana, veurem que el grup d'edat que menys ha crescut en la darrera dècada és la població de menys de 25 anys, que ho ha fet a una taxa mitjana anual del 0,6% (quatre vegades menys que la població total), mentre que la població de més de 64 anys ha crescut al 2,3% anual. Però, aleshores, com és que la població total ha crescut més? Doncs, perquè el creixement demogràfic valencià de la darrera dècada s'ha produït molt especialment en la franja de població que té entre 25 i 64 anys, que ha crescut a una taxa anual mitjana de quasi el 3%. L'efecte d'aquests diferencials de creixement és que si bé l'índex d'envelliment continua augmentant, les taxes de dependència (població de menys de 25 anys i de més de 64 anys per cada 100 persones entre 25 i 64 anys) es veuen reduïdes, en passar del 85,8% al 72,9%. Gràcies a l'escàs creixement de la població infantil i juvenil, i el fort augment de la població adulta, podem atendre millor la dependència senil.

Efectivament, el fort creixement demogràfic valencià de la darrera dècada no s'ha produït com a resultat d'un important creixement natural (diferència entre naixements i defuncions), sinó per l'arribada de població d'altres territoris. Així com en la dècada dels seixanta del segle passat, l'augment demogràfic provenia d'una combinació pràcticament 50/50 entre el creixement natural i el resultant dels moviments migratoris, en la primera dècada del segle XXI, l'augment de més d'un milió de residents al territori valencià prové un 10% del diferencial entre els naixements

i les defuncions produïdes durant el període i el 90% restant del saldo migratori positiu.

Al País Valencià, d'ençà de la dècada dels seixanta del segle passat, hi viu molta gent nascuda a la resta d'Espanya, procedent sobretot de Castella-La Manxa i Andalusia. L'any 2000, uns 873.325 residents al territori valencià havien nascut en una altra comunitat autònoma, una xifra que el 2010 es quedava en 873.095 persones. Pràcticament la mateixa quantitat, res no hi havia canviat. Aparentment. Perquè atès que la població sí que ha augmentat, resulta que si el 2000 representaven el 21,3%, el 2010 només n'eren el 17,1%. Ara bé, la població resident al territori valencià nascuda fora de territori espanyol ha augmentat molt: el 1995 era de 57.762 persones i el 2000 d'unes 205.830, però el 2010 havia pujat a quasi un milió, concretament 970.254, tot passant del 5% l'any 2000 al 19% el 2010.

Aquesta dinàmica demogràfica genera, sens dubte, modulacions rellevants en les tendències en tots els àmbits de la vida social: en l'àmbit de les relacions entre gèneres i generacions, en l'àmbit de les relacions de producció i consum, en l'àmbit de la presa de decisions col·lectives i en l'àmbit de les relacions i intercanvis simbòlics.

RELACIONS ENTRE GÈNERES I ENTRE GENERACIONS

En el decurs de la darrera dècada, les dones residents al País Valencià han alterat ben poc les seues pautes de fecunditat. A mitjan dècada dels setanta del darrer segle, les dones valencianes tenien una mitjana pròxima als 3 fills, la qual cosa explica en

part els forts creixements demogràfics de l'època, així com la tendència a tenir una elevada població jove. L'any 2000 aquesta mitjana havia caigut als 1,26 fills per dona, mentre que el 2009 se situava en 1,33.

Per altra banda, l'esperança de vida mitjana no ha parat de créixer i si l'any 2000 se situava en 78,7 anys, el 2009 era de 81,2. Sabem fa temps que l'esperança de vida femenina és superior a la masculina (84,1 anys enfront de 78,3 anys, en 2009), la qual cosa provoca que entre la població de més de 64 anys hi haja prou més dones que no homes. I, lògicament, una tendència a una major presència de població femenina en la població total. El fet que la presència femenina haja passat del 50,3% al 50,9%, amb un creixement molt feble, és degut igualment a la forma de créixer, ja que entre la població immigrant la presència masculina és bastant superior a la femenina.

El fet que les dones valencianes no hagen de tenir molts fills per tal de mantenir la població i el fet que l'esperança de vida no pare de créixer són dues bones notícies per a la societat valenciana. És ben cert que generen necessitats de canvi social, ja que provoquen tensions en les formes que tenim d'organitzar el nostre benestar, però la resposta davant aquestes tensions no pot ser una tornada enrere en aquests guanyos col·lectius.

Les dones valencianes han viscut un procés d'emancipació, que és potser un dels processos socials més rellevants de la nostra història recent. Poder mantenir la població amb pocs naixements, ha alliberat molts recursos de temps sobretot de les dones, que així poden dedicar-se a activitats més diverses: econòmiques, polítiques i culturals. Sens dubte, és un dels efectes dels processos d'individualització sobre l'estructura social.

Si les dones tenen menys fills perquè tenen major capacitat de decisió sobre les seues biografies, ens hem de preguntar per les condicions d'entorn que els faciliten o dificulten les coses a l'hora de prendre decisions. L'índex de fecunditat mitjana de les dones valencianes (1,33) ara es troba per sota de l'espanyol (1,39) i de la mitjana de la Unió Europea (1,60). Les enquestes sociodemogràfiques fetes a països occidentals ens indiquen que les preferències femenines respecte a la seua fecunditat se situen al voltant dels 2 fills per dona de mitjana que, d'altra banda, és el nivell de reproducció generacional. I, certament, hi ha societats europees avançades en el procés d'individualització que tenen índexs de fecunditat molt pròxims a aquest desig de les dones: Suècia (1,98), Dinamarca (1,97), Finlàndia (1,87) o Holanda (1,79).

L'explicació és complexa, ja que implica aspectes molt diversos de la vida social. En termes econòmics i polítics, aquests països tenen un tractament de la desigualtat de gènere molt més avançat. El risc de pobresa de les dones al País Valencià és molt similar (lleugerament superior) al d'Espanya, i abans de les polítiques socials, descomptant-ne l'efecte, també ho és, d'elevat, el de països com Suècia o Finlàndia: al voltant del 28% de les dones dels territoris esmentats s'hi troben en risc de pobresa en condicions de mercat, una dada que ens hauria de fer reflexionar molt seriosament. Ara bé, mentre Suècia o Finlàndia, amb les seues polítiques socials, redueixen aquest risc inicial a la meitat (aproximadament al 14%), a Espanya (i al País Valencià) no cau per sota del 21%. La desigualtat contractual i salarial entre homes i dones, les polítiques socials per a famílies monoparentals, els permisos de

maternitat/paternitat, etc. tenen efectes importants sobre les decisions de les dones, pel que fa a la maternitat i, per tant, sobre els índexs de fecunditat.

Si afegim algunes qüestions culturals, el diferencial amb el nord d'Europa augmenta. Països de tradició catòlica i amb processos de modernització retardats afecten les opcions de maternitat, tot concentrant-les molt en les dones que estan casades. Així, els fills tinguts fora del matrimoni, que són als països escandinaus al voltant del 54% de tots els naixements, al País Valencià hi són només el 33,2%, i fa 10 anys n'eren la meitat (el 16%).

Altres aspectes que condicionen el nombre de fills són compartits pel País Valencià i els països europeus de referència, com ara la dilació en l'edat en què les dones són mares per primera vegada, que es veu afectada pel l'ajornament del matrimoni, la progressiva adquisició de nivells educatius i la incorporació de les dones al mercat laboral. En les dues últimes dècades, les que van de 1991 a 2009, l'edat mitjana en què les dones valencianes tenen el seu primer fill ha augmentat en quasi dos anys, en passar dels 29,1 als 30,9 anys. Una demora que va acompanyada per la de l'edat mitjana de contraure matrimoni que passa dels 25,6 als 30,1, tot diferint-se en 4,5 anys de mitjana. És ben cert que les dones valencianes d'origen al·lòcton tenen el seu primer fill a una edat més primerenca (28,8 anys, en 2009) que la població femenina d'origen espanyol (31,7 anys, en 2009), però el seu impacte sobre la mitjana global no genera cap canvi de tendència, si de cas introdueix major lentitud en aquesta tendència.

Així doncs, els canvis en l'estructura de la població resident, provocats per l'arribada d'immigració, no alteren de forma

significativa les tendències que venia experimentant la societat valenciana en els seus comportaments demogràfics bàsics: més enllà de reduir l'índex de dependència, ni les tendències d'envelliment, d'augment de l'esperança de vida, de baixos nivells en l'índex de fecunditat, ni els retards en l'edat del matrimoni de les dones i en l'edat de la primera maternitat, no s'han vist gaire modificats en el mitjà termini.

I és que les dones s'han fet presents amb ganes als espais tradicionalment reservats als homes. El 2009, el 21,4% de les dones residents al País Valencià disposaven de formació universitària: una proporció similar a la dels homes (21,3%). Tanmateix, si ens fixem en la població més jove, resulta que les dones presenten índexs formatius bastant superiors: mentre que el 29,3% dels homes entre 25 i 34 anys disposen d'estudis de nivell universitari, el 40,6% de les dones de la mateixa edat han aconseguit aquest nivell formatiu.

Això es reflecteix també en la població activa valenciana, que ha crescut significativament durant la darrera dècada, en passar d'1.844.500 a 2.566.600, entre l'any 2000 i el 2009, ja que en eixa població activa del 2009, el 43,5% eren dones, quan n'eren el 39,7% el 2000 i el 35,7% el 1991. Per tant, si la taxa d'activitat del País Valencià ha crescut, que ho ha fet, ha estat gràcies a la incorporació progressiva de les dones al mercat laboral, que manté aquesta tendència iniciada a mitjan dècada dels vuitanta del segle passat. Tant és així que les taxes d'atur de les dones, que tradicionalment han estat bastant superiors a les dels homes, i especialment en èpoques de crisi, en l'actual crisi se situen a un nivell similar. Una altra cosa és el diferencial de salaris entre homes i dones, que continua

assenyalant un tracte desigual: els salaris femenins s'hi troben, de mitjana, al 77% dels salaris masculins, sent els diferencials més grans com més baix és el nivell ocupacional. Tampoc la dedicació temporal a les tasques de la llar s'ha vist equilibrada. De fet, encara que l'augment de les taxes d'activitat femenina s'ha produït a costa d'una reducció de la inactivitat de mercat deguda a la dedicació a les «tasques de la llar» (el 1977 s'hi dedicaven més de 700.000 dones, mentre que el 2009 ho feien unes 400.000), les enquestes d'usos del temps ens indiquen que les dones continuen dedicant prou més hores diàries a les faenes domèstiques i a la cura de familiars que no els homes: la coneguda com a doble jornada.

Ens trobem, doncs, amb una forta tendència cap a la igualtat de gènere que es veu entrebancada per aspectes significatius, com ara el desnivell salarial o la dedicació a les tasques de la llar, que contradiuen les expectatives femenines i posen en crisi les regles tradicionals de relació entre homes i dones. Aquesta crisi es reflecteix en pràctiques que van de la més escabrosa violència de gènere a l'endarreriment del matrimoni i la maternitat, passant per la fugida absoluta de les relacions regulades pel tradicional matrimoni i el patriarcat.

Tot plegat provoca una àmplia diversificació de les formes de convivència a les llars valencianes. L'esperança de vida creixent, especialment de les dones, la reducció del nombre de fills, els matrimonis, les ruptures matrimonials i les reconstitucions de vida en parella (el 2009, al País Valencià, per cada quatre matrimonis celebrats es van produir tres divorcis) o la mort de cònjuges en edat avançada, provoquen que les formes familiars siguin molt diverses, i la dimensió de les llars es veja progressivament reduïda.

La dimensió mitjana de les llars el 2009 es quedava en 2,6 persones, quan el 1991 era de 3,3. Les llars unipersonals augmenten de manera molt significativa entre les persones majors de 65 anys, majoritàriament dones, i entre la població jove (*singles*).

Un dels resultats d'aquestes reestructuracions de les llars és que, malgrat la major capacitat de supervivència de la població, es produeix una reducció de la convivència intergeneracional: cada vegada és més freqüent que les llars valencianes estiguen composades per una sola generació, mentre que fa algunes dècades era fàcil trobar llars amb convivència de tres generacions.

RELACIONS DE PRODUCCIÓ I CONSUM

La producció ha crescut a una taxa anual mitjana inferior al creixement demogràfic, entre 2000 i 2010. Venia fent-ho més ràpidament fins a l'any 2008, però la crisi ha produït una frenada productiva que provoca que, en finalitzar la dècada, la producció haja crescut menys que la població. El desajust s'incrementa, si el que considerem és el creixement de la població activa, que ho ha fet més ràpidament que la població total. Això significa que, de mitjana, s'ha produït una pèrdua relativa de recursos materials per càpita, i a més a més una subutilització dels recursos de treball disponibles.

Aquesta evolució de la producció no s'ha produït de manera homogènia en tots els sectors. D'una banda, l'agricultura es troba estancada als nivells baixos als que es va situar fa algunes dècades i per cada 100€ produïts el 2000, se'n produïren 100,2 el 2010. Però, de l'altra, el sector industrial ha experimentat una reducció productiva

bastant significativa i per cada 100€ que va produir el 2000, se'n produïren 86,3 el 2010. El subsector industrial que s'ha vist més perjudicat en l'evolució de la darrera dècada ha estat el del tèxtil, confecció, cuir i calcer, que si produïa 100€ el 2000, en produïa 68,9 el 2009.

L'economia valenciana ha experimentat un procés de terciarització fins al punt que, en aquests moments, per cada 3€ produïts al País Valencià més de 2€ surten del sector serveis. També el sector de la construcció ha conegut creixements espectaculars, però, en arribar 2007-2008, va frenar bruscament la seua tendència i, ara com ara, el seu creixement de la dècada es troba per sota de la mitjana del conjunt de l'economia. En definitiva, les úniques activitats que durant aquesta darrera dècada han guanyat pes relatiu en l'economia valenciana han estat la construcció, la intermediació financera, les immobiliàries i els serveis empresarials. Tota la resta de sectors econòmics valencians bé han mantingut la seua presència relativa, bé n'han perdut.

En definitiva, la crisi ha tingut efectes diferencials segons sectors: ha accelerat el procés de desindustrialització que venia experimentant l'economia valenciana durant tota la primera dècada del segle XXI, i ha frenat el creixement que experimentaven els sectors de la construcció i dels serveis. La resultant és que al País Valencià, el 2,2% de la producció prové del sector agrícola, el 16,1% del sector industrial, l'11,5% de la construcció i el 70,2% del sector serveis.

Tot això s'ha produït, a més a més, amb una pèrdua relativa de la remuneració dels assalariats (treball), en comparació amb els excedents bruts d'explotació (remuneració del capital). Una pèrdua que es produeix durant tota la dècada, i que no cal esperar

a la crisi per comprovar. Si el 2000, al País Valencià, per cada 100€ d'excedents n'hi havia 123,2 de remuneració d'assalariats, el 2009 n'hi trobàvem només 109,8€. Això ens indica que les remuneracions del capital guanyen pes relatiu en l'economia valenciana, la qual cosa podria ser una bona notícia, si ens trobàrem davant d'un procés d'inversió en la indústria o en la millora del sector serveis, però no és el nostre cas. De fet, els sectors on el pes de les remuneracions del capital guanyen més són la construcció, l'educació i la intermediació financera, dels quals només la construcció mostra un índex de formació bruta de capital (inversió) superior a la mitjana. La qual cosa ens fa pensar, més aviat, en els processos especulatiu lligats a la construcció i el seu finançament, però també en la privatització educativa experimentada per la societat valenciana durant la darrera dècada.

Ja sabem que l'estructura salarial valenciana es troba per sota de l'espanyola. Els treballadors i treballadores valencianes ingressen salaris mitjans per sota de la mitjana espanyola: ja fa temps que això passa, i no s'ha corregit. Ara bé, pot ser rellevant i ressenyable el fet que el diferencial respecte a la mitjana espanyola és major en les ocupacions de nivell més alt, i molt especialment en les professions associades amb titulats en segon i tercer cicle universitari. Un aspecte que pot ajudar-nos a entendre la fugida de persones amb formació elevada, que abandonen el País Valencià per tal de trobar llocs de treball millor remunerats a la resta d'Espanya o del món.

De fet, al País Valencià, tot i haver-hi una proporció similar a l'espanyola de persones que treballen en la direcció d'empreses i de l'administració (8%), hi ha una presència més baixa de tècnics i

professionals (24% al País Valencià, 27% a la mitjana espanyola), que és compensada per la major presència de persones qualificades a la indústria (24% al País Valencià, 21% a la mitjana espanyola). No hi ha al País Valencià més administratius que a la mitjana espanyola, ni més treballadors dels serveis, però sí més treballadors no qualificats. Per tant, la societat valenciana compta amb una estructura econòmica que ofereix més aviat treballs de menor qualitat que la mitjana espanyola, i a més a més, quan n'ofereix de bona qualitat els remunera pitjor.

Però tot plegat no pot evitar que a hores d'ara la pèrdua de llocs de treball siga molt superior al País Valencià que a la resta d'Espanya: un 24,7% d'aturats en el tercer trimestre de 2011 enfront d'un 21,2%: pel que fa a aturats, la societat valenciana només és superada per Andalusia, Canàries i Ceuta.

La concentració del creixement econòmic en la construcció, el sector financer i l'immobiliari també facilita la concentració territorial del creixement de la població, en els llocs on ja n'hi ha una elevada concentració demogràfica. Els majors creixements de població s'han produït a les comarques del Baix Segura, Camp de Túria i la Marina Baixa. Continuen perdent població el Racó d'Ademús, l'Alt Maestrat i els Ports. La densitat de la ciutat de València ha augmentat significativament i ja supera els 6000 residents per quilòmetre quadrat. De fet, a l'Horta (incloent-hi València) hi viuen quasi 1 de cada 3 residents valencians (30%), i si afegim l'Alacantí, el Baix Segura, el Baix Vinalopó i la Plana Alta, es concentra quasi el 60% de tota la població resident al País Valencià. En aquests moments, el 72,4% dels residents valencians viuen a nuclis mu-

nicipals de més de 20.000 habitants. Així doncs, es produeix una estructura econòmica amb una elevada ocupació de sòl i una creixent generació de residus. I si afegim la relativament reduïda despesa de les empreses valencianes en protecció del medi ambient, ens trobem amb una estructura econòmica amb una fonda petjada ecològica.

LEGITIMITAT I EFICÀCIA DE LA POLÍTICA AL PAÍS VALENCIÀ

El valor d'un sistema polític es pot observar pels nivells de legitimitat i eficàcia que aconseguix en la persecució de les seues finalitats. Ja hem assenyalat que la correcció de la injusta situació de les dones, per mitjà de les polítiques socials, és més aviat reduïda en el conjunt espanyol i, també, al País Valencià. La societat valenciana ha experimentat durant la darrera dècada un procés gradual, però inexorable, de privatització d'allò públic. Aquesta privatització s'ha produït per una doble via. D'una banda, els serveis públics, fonamentalment l'educació i la sanitat, però també els serveis socials, han estat afeblits, finançats de manera insuficient i desatesos, pel mateix govern que havia d'enfortir-los, i a canvi s'ha aportat finançament, s'ha atès i s'ha enfortit empreses privades que actuen en eixos sectors. D'altra banda, hem estat testimonis d'un procés creixent de corrupció de la vida pública valenciana, en el qual s'ha arribat fins la implicació del mateix president de la Generalitat, en una simfonia de la confusió dels interessos generals amb els interessos particulars. Un procés que ha accentuat el distanciament entre la política professionalitzada i el subjecte polític.

Certament, la legitimitat i l'eficàcia d'un sistema polític s'han d'avaluar en relació als col·lectius que estableixen les finalitats dels esforços públics. I podríem pensar que, aleshores, el valencià ha estat eficaç i legitimat pels sectors més beneficiats per aquest procés de privatització. Tanmateix la població de referència, no s'ha de perdre de vista, és la del conjunt del País Valencià, i en eixe sentit podem afirmar, sense por a equivocar-nos, que la societat valenciana ha viscut la pitjor dècada de la seua història democràtica pel que fa a la legitimitat i eficàcia de la seua estructura política. I és així fins al punt que no podem deixar de banda la possibilitat que tot plegat ha estat una pràctica calculada de cara a deslegitimar el sistema autonòmic establert per la Constitució de 1978.

Una visió curta, molt miop, quasi cega, del concepte de legitimitat ens diria que al País Valencià es produeixen eleccions legítimes. I és ben cert que, des de 1995, les eleccions les guanya sistemàticament el Partit Popular (PP). També resulta ben probable que continuarà guanyant-les durant un cert temps més, ja que les pràctiques polítiques, especialment, del principal partit de l'oposició, el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE-PSPV), però també de la resta de partits, no ajuden a desallotjar del govern el que ha estat i és partit hegemònic durant vint anys, si més no. De tota manera, la legitimitat d'un sistema polític depèn de la seua capacitat per ampliar les oportunitats i millorar les condicions de vida de les persones que hi participen. I, en el cas valencià, hi ha evidència de pes que mostra que la mitjana dels valencians i valencianes han empitjorat les seues posicions relatives, i restringides les seues oportunitats.

No caldrà esmentar el nivell d'endeutament de l'administració pública valenciana,

i només hem d'aportar algunes dades del sistema sanitari valencià o del seu sistema educatiu per comprovar el grau de deslegitimació i ineficàcia a què ha arribat el sistema polític a casa nostra. La societat valenciana es troba a la cua d'Espanya en les possibilitats d'accés de la seua població a l'atenció hospitalària (el 2008, si la mitjana espanyola era de 32,2 llits per cada 10.000 habitants, al País Valencià en teníem 24,4. Ara en disposa de menys dels que tenia en 2000, quan hi havia 28,2!).

Però el sistema educatiu valencià es troba en una posició relativa encara pitjor. En comparació amb la mitjana espanyola, el País Valencià presenta unes taxes d'escolarització mitjanes més baixes, una despesa pública per alumne més baixa i una taxa de graduació més baixa, molt especialment entre els homes. I és més, aquestes taxes de graduació han anat empitjorant al llarg dels darrers anys: si la taxa de graduació en ESO era del 74,7% (a Espanya la mitjana n'era del 73,4%) el curs 1999-2000, es quedava en el 62,2% (a Espanya era del 69,3%) durant el curs 2006-07. Per tant, la situació era pitjor i encara ha empitjorat més. Això per no parlar dels resultats aconseguits pels estudiants valencians pel que fa a competències lingüístiques, matemàtiques, físiques o socials, en trobar-se en totes elles entre les 3 o 4 posicions amb pitjors resultats de tot l'Estat.

Amb aquest panorama, no és estrany que l'evolució de la legitimitat del sistema polític valencià haja anat cap enrere. Si el 2002 un 23,8% dels valencians i valencianes es manifestaven favorables a un model d'Estat en què les comunitats autònomes tingueren més competències, el 2010 aquesta proporció es quedava en el 14,3%; a més, el 10,3% que deia preferir un Estat

sense autonomies passava a ser un 18,3%. Igualment, si un 35,5% deia que volia més autonomia el 2002, el 2010 es reduïa a un 23,9%; mentre els qui deien preferir menys autonomia passaven del 9,3% al 23,4%, quasi igualant els qui en volen més.

Una part d'aquest canvi pot ser explicat no només per la il·legitimitat i ineficàcia del sistema polític valencià, sinó també pel canvi que hem assenyalat en la composició de la població resident al País Valencià, que facilita o dificulta la construcció de segons quines identitats i, per tant, condiciona la conformació de determinades voluntats polítiques. Durant la darrera part de la dècada dels noranta, s'havia produït un cert increment de la voluntat de més autogovern, que ara s'ha vist capgirat. Si abans l'alteritat experimentada podia ser la de l'immigrant procedent de la resta d'Espanya, tot afavorint la conformació d'una identitat més valenciana, amb major necessitat d'autogovern, ara l'alteritat possible és la de l'immigrant estranger, tot afavorint la construcció d'una identitat més espanyola, amb una voluntat més centralitzadora.

Quan se'ls pregunta als valencians i valencianes per la seua posició ideològica, de mitjana no se situen a la dreta, s'hi troben lleugerament a l'esquerra del centre, amb un valor que oscil·la, segons les enquestes, entre el 4,5 i el 5, en la tradicional escala que va de l'1 (extrema esquerra) al 10 (extrema dreta). Tanmateix, quan se'ls ha preguntat substantivament per la seua ideologia, tenim que un 38% es declara conservador, democratacristià o liberal, un 28,1 es declara socialista o socialdemòcrata, i un 8% es declara ecologista, nacionalista o comunista. Una distribució que, tot i no ser exactament una adhesió partidària, ens

mostra una representació prou aproximada de la distribució de l'electorat valencià.

El 15 M és una data de 2011, el 15 de maig, i el nom triat per la mobilització política més rellevant dels darrers anys. Una part de la ciutadania es mobilitzà per un sistema polític més legítim i més eficaç. Es mobilitzà per demanar més democràcia i solucions als problemes reals de les persones. Es tracta d'un moviment ampli i divers, però s'hi pot observar una especial presència de població jove i amb formació, socialitzada durant els darrers trenta anys, procedent de sectors socials que han experimentat certa mobilitat ascendent, sobretot a través de l'educació. Una mobilització que tingué un cert impacte en els resultats de les eleccions autonòmiques i municipals, però que ha modificat ben poc el discurs i posicions dels dos principals partits valencians.

RELACIONS SIMBÒLIQUES

Al llarg del procés permanent de socialització, anem incorporant als nostres esquemes mentals les relacions simbòliques que regulen les interaccions que mantenim entre nosaltres i amb els altres. És, per això, que les institucions amb una finalitat directa en la socialització marquen moltes de les pautes comportament que després podem observar entre la població.

En els darreres temps, hem pogut comprovar com la població valenciana ha anat desvinculant-se, si no de les creences subjacents, sí de les pautes institucionalitzades per l'Església Catòlica. Si l'any 2000, trobàvem que un 40% de valencians declarava no anar mai o quasi mai a oficis religiosos, el 2010 aquesta proporció havia pujat fins el 66,5%: 2 de cada 3 no tenen hàbit d'assistir

als oficis religiosos. Potser això explicaria, en part, la necessitat en què es veu l'Església Catòlica institucionalitzada de sortir, cada vegada més, a l'espai públic, polític, per fer arribar les seues consignes a la població, puix que ja no la troba als temples cada diumenge.

Ja hem dit que el fracàs escolar és més elevat al País Valencià que a la resta d'Espanya, i que aquest fracàs, en comptes de corregir-se, ha anat augmentant. Aquest procés d'empitjorament s'ha acompanyat d'un de privatització, com ja hem assenyalat. I a hores d'ara, els nivells educatius de la població valenciana continuen sent inferiors als de la mitjana espanyola, com ja fa temps que passa. Aquesta dada ens posa sobre la pista de moltes altres: ocupació, plantejament i resolució de conflictes, capacitats en la presa de decisions personals i col·lectives, innovació, etc.

Els usos lingüístics del valencià han viscut un període de retrocés, explicat majorment per la creixent presència de població al·lòctona, amb un impacte molt especial en comarques tradicionalment valencianoparlants. En les comarques de l'Alacantí i el Camp de Morvedre, 1 de cada 4 residents (un 25%) han nascut a comunitats autònomes diferents de la valenciana, mentre que a la Vall d'Albaida aquesta xifra només hi és d'un 7%. I a la Marina Alta i al Baix Segura més de 4 de cada 10 residents han nascut a països diferents a Espanya. En conjunt, un 36% de la població actualment resident al País Valencià ha nascut fora del seu territori, però hi ha comarques, com ara el Baix Segura, la Marina Alta i la Marina Baixa, on la població al·lòctona supera el 50%, i d'altres, com ara el Baix Maestrat, l'Alacantí o la Plana Alta on supera el 40%. Només a l'Alt Maestrat, els Serrans, l'Alt Palància,

el Comtat, la Vall d'Albaida, la Costera i la Ribera Alta la proporció de població al·lòctona s'hi queda per sota del 20%. Però també és cert que aquest procés ha anat acompanyat d'una política lingüística molt feble, quan no contrària a la normalització del valencià, com per exemple en les dotacions per al sistema educatiu o la política de mitjans de comunicació, i tampoc la població autòctona ha incrementat el seu ús social del valencià.

Tot plegat adobat amb un seguit de processos de gran abast que menen a la mercantilització de la cultura (indústries culturals, homogeneïtzació, globalització, etc.) i a la patrimonialització de les tradicions (indústries turístiques, creixement associatiu, localisme, etc.), tot desdibuixant i redefinint els nostres límits identitaris.

CONCLUSIONS

La societat valenciana ha d'estar ben alerta a les tendències que s'han apuntat al llarg d'aquest article. Són d'especial importància per al futur del progrés i la convivència en el nostre territori, per l'abordatge de les incerteses i les pors amb les quals inexorablement vivim. No hi ha cap manera de predir el futur, el millor que es pot fer és participar i treballar en la seua construcció. I, com deia el conill de la història d'Àlícia en el País de les Meravelles, no és suficient córrer, cal córrer almenys tan ràpid com ho fa la resta. L'evolució de les dades posades damunt la taula no és bona ni de bon tros, però això no significa que aquestes tendències no puguin ser corregides amb l'acció meditada i decidida d'una societat conscient de les seues febleses, però també de les seues forteses.

A partir de l'anàlisi ací esbossada es pot concloure que hi ha algunes qüestions que podrien assolir una rellevància particular:

1. El tracte que donem a la desigualtat de gènere, especialment en aspectes com la distribució de tasques o les retribucions, tindrà un impacte general considerable, no només sobre els components del creixement demogràfic, sinó també sobre l'evolució de la nostra estructura econòmica, i encara més si tenim present que a hores d'ara les dones comencen a partir d'uns nivells formatius superiors als dels homes.

2. El tracte que donem a la població al·lòctona en l'economia, la política i la cultura també tindrà efectes destacats sobre la nostra evolució futura, ja que són una proporció important i, encara que els fluxos puguen alentir-se, majoritàriament són aquí per romandre-hi. Aquesta major diversitat pot ser plantejada com una feblesa o com una fortalesa. La nostra capacitat per incloure i compartir amb ells les nostres experiències col·lectives, així com participar de les seues, pot convertir-se en una pedra angular de l'evolució futura de la societat valenciana.

3. En les eixides que es troben, en les possibilitats que es puguin obrir, pel que fa a l'evolució econòmica, caldria no cometre les mateixes errades i no posar totes les pedretes al mateix muntó, estar atents a una diversificació de l'activitat, que pot millorar el tracte que donem al medi ambient i a les persones que hi viuen, tot oferir-los un ventall d'oportunitats més ample. Cal revertir els processos en raó dels quals la població valenciana presenta febleses formatives, en comparació a l'entorn espanyol i europeu. Però també estar atents als processos d'inversió de capitals, públics i privats, per tal que les activitats promogudes siguen

d'interès general, a mitjà i llarg termini, i no informades per expectatives de guanys particulars a molt curt termini.

4. Potser una de les primeres accions col·lectives que es planteja com una necessitat seria la mobilització d'una part rellevant de la societat amb l'objectiu de relegitimar el sistema polític valencià, de fer-lo eficaç per a la resolució dels problemes compartits i, per consegüent, capaç de donar cabuda, de debò, a veus diverses. Una mobilització de la societat que transforme l'actual política partidària, privatitzada, per convertir-la en una política compromesa amb la societat a la qual serveix, i que siga una verdadera política pública. Un acció que reforce la voluntat d'autogovern de la societat valenciana, en lloc d'afeblir-la.

5. I no podem oblidar, finalment, el compromís col·lectiu amb la millora dels aspectes relacionats amb l'educació, formal o informal, reglada o no reglada. Cal introduir canvis culturals que transformen la percepció del valor la cultura i la formació al País Valencià. No només pel seu impacte en el sistema econòmic, sinó per la seua capacitat de generar processos creatius i innovadors, en tots els àmbits. Que bona falta fan, en aquest temps de destrucció i reculada, d'incertesa, d'impredictibilitat, i de conflictes.

No tinc cap dubte que hi ha moltes qüestions que s'han quedat per tractar. I aspectes de la vida social quotidiana, com a valencians i valencianes, que preocuparan sectors rellevants de la nostra societat. M'ha semblat, però, que els abordats en aquestes ratlles poden ser els més rellevants per al nostre futur en comú. Siga com siga, ja és bona cosa que obrim un bon debat públic, i compromès en l'acció, sobre aquelles qüestions que cada un de nosaltres, individualment o col·lectiva, pensem que poden ajudar a millorar les nostres condicions de vida. És l'única manera de gestionar la incertesa, perdre la por, i aproximar-nos a les tendències socials col·lectivament desitjades, en comptes d'acceptar la fatalitat d'un futur no decidit per nosaltres. □

1. Hem calculat aquest índex considerant que l'edat de dependència juvenil s'ha vist incrementada amb el temps, i usar el referent tradicional dels 15 anys no és adequat quan les noves generacions abandonen la llar dels progenitors i entren al mercat laboral efectiu més aviat prop dels 30 anys. Així, el referent emprat ha estat 25 anys.

Anatomia de la corrupció

Adolf Beltran

Hi ha un proverbi clàssic que diu: «És difícil fer lleis on només hi manen els diners». Fer lleis, i acomplir-les, caldria afegir. Per més explicacions que tractem de buscar, això és el que ha passat en les institucions valencianes en el canvi del segle XX al XXI, és l'única explicació de la deriva que ha experimentat la política autonòmica cap a un reguitzell de casos de corrupció que impliquen dirigents d'una formació en el poder, el Partit Popular, que ha mantingut, a pesar d'això, al llarg de dues dècades la seua hegemonia electoral. A pesar d'això o gràcies a això? Diguem-ho des del principi: la corrupció en la gestió de les institucions és un efecte dels mètodes emprats per la dreta valenciana per a construir la seua majoria social des de finals del segle passat, i representa un fracàs col·lectiu.

Vista la quantitat i la qualitat, resulta difícil discutir que la corrupció és un símptoma de la manera com s'ha gestionat el país durant un llarg període de bonança econòmica. No es tracta, així, d'una qüestió episdòica, ni d'un fenòmen excepcional.

Les evidències empíriques haurien d'evitar qualsevol dubte en aquest sentit: pel nombre de casos, per les personalitats dels implicats, pels procediments recurrents a l'hora de saquejar els recursos públics, per la reacció autoexculpatòria dels responsables, per la complicitat social... I, així i tot, encara hi ha qui posa en dubte que els escàndols revelen traumàticament el component «estructural», la «corrupció difusa» d'una política i d'un comportament col·lectiu orientats a l'acumulació de beneficis; encara hi ha qui analitza els episodis de corrupció com si es tractara d'efectes no desitjables, de desviacions circumstancials en una orientació del país que anava per bon camí.

Quan escric aquestes ratlles, un expresident de la Generalitat Valenciana, Francisco Camps, seu al banc dels acusats en un judici en el qual ha de respondre per càrrecs de suborn. A Camps, com altres dirigents i càrrecs públics, li haurien regalat roba repetidament un grup de «professionals» de la captació fraudulenta de fons públics, especialitzats en el finançament il·legal d'un partit: el PP. Es tracta només d'una de les múltiples derivacions de l'anomenat *cas Gürtel*, potser la trama de corrupció política més important detectada a Espanya. Perquè, a hores d'ara, els tribunals de justícia investiguen no menys de mitja dotzena de

Adolf Beltran és periodista i escriptor, amb una llarga trajectòria d'analista polític al diari *El País* (València). Entre altres obres ha publicat *Els temps moderns. Societat valenciana i cultura de masses*, *La València llejta*, i *Converses amb Emili Tortosa*.

grans sumaris amb epicentre al País Valencià o carregats d'indis de una participació «necessària» de les institucions valencianes. Terra Mítica, Fabra, Gürtel, Brugal, Pla General d'Ordenació Urbana d'Alacant, Emarsa, Urdangarin... són sumaris en els quals s'hi veuen imputats presidents de diputació, alcaldes i alcaldesses, vicepresidents i consellers de la Generalitat, diputats autonòmics, directors i gestors d'empreses públiques, i empresaris ben coneguts. La corrupció s'ha institucionalitzat entre nosaltres fins al punt que ha arrossegat les entitats bancàries directament controlades des del poder, ara també objecte d'investigacions judicials, com és el cas de la Caixa del Mediterrani (CAM), mentre el sistema financer valencià (Bancaixa, Banc de València, la mateixa CAM...) ha solsit dramàticament a causa de la seua utilització abusiva en la maniobra de depredació a gran escala en què han convergit la política i l'economia durant bastants anys.

Per tot això, la crisi assoleix, entre els valencians, un sentit moral que va molt més enllà de les conseqüències generals d'un període de malbaratament i arrogància en la manipulació dels recursos. El que ha passat no ha estat fruit d'una falta de previsió o d'una lleugeresa en els controls sinó que és, precisament, l'únic resultat a què podia portar la política quan ha estat segrestada per interessos contraris al bé comú. «Estem en política per a fol·lar-nos», digué profèticament Vicent Sanz, un exdirigent popular que s'ha jubilat com a secretari general de RTVV mentre era processat per abús sexual sobre tres treballadores de Canal 9. Estem parlant d'un desastre sense pal·liatius.

L'ESPECULACIÓ COM A CULTURA

La depredació del territori és a la base de tot. El model d'urbanisme salvatge aplicat pels governs del PP en la Generalitat, executat amb la complicitat de molts ajuntaments i recolzat en l'avarícia dels ciutadans que de manera directa o indirecta s'hi han vist implicats, ha estat, en la primera dècada del segle XXI, l'origen d'una cultura de l'especulació en què l'enriquiment fàcil s'ha vinculat a decisions d'una determinada administració. A cavall de la bombolla immobiliària, la societat valenciana ha consumit territori i s'ha endeutat fins al coll, en una mena de «quimera de l'or» que, no sols va ignorar qualsevol compromís amb la sostenibilitat del model, sinó que va descartar la idea del càlcul racional i de la planificació a llarg termini. Hi havia molts diners a guanyar, i calia guanyar-los de seguida sense pensar en res més.

Aquest mecanisme d'acumulació de riquesa, que va generar una fauna d'agents experts en l'aconseguitment de certes decisions de les administracions públiques, inclòs el finançament de projectes d'urbanització massiva per part de les entitats de crèdit (les caixes d'estalvi ho han acabat pagant amb la seua desaparició), va posar les bases d'una cultura de l'especulació recolzada sovint sobre pràctiques de tràfic d'influències que incidien en la il·legalitat més flagrant. Entre la utilització d'amistats polítics per a la reclassificació massiva de terrenys i el suborn pur i dur hi ha una subtil frontera que resultava massa fàcil de travessar.

És obvi que l'efecte riquesa va atraure sectors socials molt amplis, però també va seduir les administracions locals, àvides d'ingressos procedents d'una activitat ur-

banística i constructora que aportava ingressos a curt termini. La «hiperproducció immobiliària», com l'ha anomenada Joan Romero, de la mà d'aquestes actituds, va portar a una «corrupció de l'urbanisme» que tergiversà completament els papers d'institucions polítiques i promotos privats. Les institucions van renunciar als objectius de millora de les condicions de vida, a la saludable recerca de consensos en les decisions estratègiques i a la pràctica imprescindible d'una planificació atenta a l'interés col·lectiu, mentre els promotors esdevenien clients cobejats que triaven «a la carta» espais del territori susceptibles de ser urbanitzats.

LA COARTADA SIMBÒLICA

La borrarxera especuladora en què s'ha fonamentat el poder del PP valencià de la primera dècada del segle enllaçava, d'altra banda, amb una vella mentalitat de la dreta autòctona, la del desenrotllisme. Li calia, no obstant això, una retòrica moderna, capaç d'eixamplar l'adhesió a sectors molt diversos de l'opinió pública. Necessitava una coartada simbòlica que vinculara l'objectiu d'enriquir-se a un discurs col·lectiu. És en aquest nivell on ha jugat un paper rellevant la política dels «grans projectes» i els «grans esdeveniments».

Hi ha hagut molts comentaristes que han elogiat aquesta faceta en l'executòria del PP valencià, fins i tot en les files de l'oposició. La manipulació de l'autoestima col·lectiva fins a l'extrem de convertir la fanfarronada en una virtut del governant, sempre procliu a la hipèrbole quan es tractava de promoure una obra pública, anunciar

la convocatòria d'una prova esportiva o impulsar la construcció d'una infraestructura d'oci o cultural, ha devastat les arques públiques mentre justificava la manca de prudència i del més mínim sentit del rigor.

La ideologia de la dreta turística, que ha arribat a situar com a prioritats les iniciatives destinades a projectar la imatge d'una comunitat que «no té res a envejar de ningú», ha funcionat com el correlat perfecte de l'enriquiment sense límit incrustat en l'imaginari social. El populisme victimista davant el Govern central, controlat pels «enemics», no n'ha estat més que una variant. L'element central era la ideologia de l'exhibició, que el mateix Camps va resumir perfectament, en el moment àlgid del seu poder, quan va afirmar que els grans projectes i els grans esdeveniments havien de ser «les fàbriques del segle XXI».

Les conseqüències d'aquesta retòrica són a la vista, no sols en el fet que una bona part dels escàndols de corrupció s'han desencadenat al voltant de la gestió, emfàtica i desinhibida, de projectes com Terra Mítica i d'espectacles de masses de tot tipus (recordem el cas de l'organització de la visita del Papa a València el 2006, ara sota investigació judicial), sinó també en el retrocés de l'economia productiva, la crisi dels sectors industrials tradicionals i la devaluació de les propostes d'innovació i competitivitat.

El missatge consistia a afirmar que els valencians, tant de temps menystinguts i marginats, havien perdut per fi tots els seus complexos. Però, en realitat, el que s'estava fomentant era la pèrdua d'escrúpols. Res no podia impedir, i ningú no podia posar en dubte, allò que feien els governants i els seus amics en nom del poble valencià.

LA DEGRADACIÓ DE LA DEMOCRÀCIA

La conseqüència immediata d'aquesta actitud era el deteriorament de la democràcia, la satanització del discrepant i l'opacitat institucional. Piqueras, Martínez, Laguna i Alaminos, en *El secuestro de la democracia (Corrupción y dominación política en la España actual)*, ara per ara l'únic llibre que ha abordat monogràficament el fenomen des la perspectiva del cas valencià, suggereixen que la corrupció política ha caracteritzat les pràctiques del PP des de la seua primera victòria electoral, l'any 1995, amb Eduardo Zaplana de líder, i que, gràcies a l'abús de poder, el finançament irregular i el clientelisme, s'ha desbaratat un sistema polític competitiu per a convertir la formació que agrupa tota la dreta en un partit predominant.

Amb l'objectiu de revestir-se dels atributs de partit hegemònic, els dirigents del PP, tot i conservar formalment les normes democràtiques, «han impossibilitat *de facto* la competència en igualtat de condicions», asseguren aquests autors. I afegeixen que en aquest sentit ha resultat essencial organitzar «el segrest de la democràcia tot creant una trama delictiva destinada a recaptar quantitats ingents de diners per al partit a canvi de concessions públiques (la qual cosa no exclou l'enriquiment personal) i, a la vegada, utilitzar recursos públics per a generar una clientela àmplia i fidel mitjançant mètodes que s'inscriuen en variants "modernes" de patronatge de partit». La descripció conclou: «La diferència amb allò que podem veure en unes altres regions de caciquisme tradicional i en altres països del nostre entorn és que l'estructura corrupta/clientelar tendeix a constituir-se en sistema».

L'any 1988, Robert Klitgaard va formular una equació que ve molt al cas. L'autor de *Controlling corruption* arribà a la conclusió que «corrupció equival a monopoli de la decisió, més discrecionalitat, menys rendició de comptes». O en una versió més sintètica, «corrupció és igual a monopoli més discrecionalitat menys transparència». No cal ser un gran observador per a comprovar que la fórmula ha estat en funcionament al País Valencià de la primera dècada del segle. No debades el PP monopolitza amb majoria absoluta, des de fa quatre legislatures, la Generalitat, els ajuntaments de les tres capitals valencianes i les tres diputacions provincials, a més dels òrgans de govern de les caixes d'estalvis, que en algun cas, com Bancaixa, han estat presidits per un antic càrrec popular, l'expresident del Consell José Luis Olivas. D'altra banda, els sumaris judicials estan plens d'empresaris, adjudicatariis de l'Administració i càrrecs públics amb responsabilitats de gestió, les converses entre els quals, conegudes gràcies a enregistraments policials, revelen una grotesca promiscuïtat. I l'opacitat, començant per la negació de qualsevol evidència, passant per la denegació a l'oposició parlamentària de la informació necessària per a exercir el control del Consell, i acabant per la manipulació informativa exercida des de mitjans públics com la televisió autonòmica i també privats, s'ha convertit en un element central del conflicte. Fins a l'extrem que el nou president de la Generalitat, Alberto Fabra, ha hagut de facilitar recentment la creació d'alguna comissió d'investigació mentre obria la mà en l'accés dels diputats de l'oposició a alguns expedients i contractes que sempre haurien d'haver estat al seu abast.

COMPLICITAT SOCIAL I RESISTÈNCIA CIVIL

S'ha d'insistir en el suport electoral de què encara gaudeix el PP valencià perquè un dels elements fonamentals de la qüestió és la complicitat social que ha fet possible l'existència i extensió d'un fenomen com la corrupció política. Parle de suport electoral perquè, paradoxalment, o potser no tant, les enquestes d'opinió sí que reflecteixen un rebuig ciutadà majoritari de les pràctiques corruptes que no es tradueix, però, en modificacions substancials a l'hora d'exercir el vot. O no s'hi ha traduït fins ara més que en magnituds modestes (el PP ha perdut alguns milers de vots en les últimes consultes, però no ho ha notat gens a efectes de conservar el poder).

D'altra banda, si la corrupció passa o no passa factura electoral ha estat un tema de discussió recurrent en els mitjans de comunicació valencians (en tertúlies radiofòniques i de televisió, articles als diaris i altres publicacions) sense que molts dels polemistes s'hagen arribat tan sols a plantejar l'adopció d'alguna iniciativa periodística, vull dir professional, en el sentit d'informar; ni cap compromís ètic orientat a combatre el que estava passant. Fet que explica bastant bé una sensació de fatalisme generalitzat, com una espècie de dimissió o de suspensió de la capacitat de judici, amparada darrere un escepticisme còmplice. Fins i tot a l'interior d'alguns partits de l'oposició hi ha hagut debats sobre la conveniència de comprometre més o menys el discurs, i la pràctica política, en la denúncia de la corrupció.

La síndrome de la impunitat i la densitat escassa de la societat civil s'han conjugat, amb un control notable del panorama

mediàtic a càrrec del PP, per a oferir una resistència minoritària i desigual al fenomen de la corrupció. Hi ha hagut protestes i mobilitzacions de sectors de l'esquerra i el moviment del 15-M n'ha fet bandera d'una manera més aviat genèrica, però estructures de representació com les organitzacions patronals han arribat a denostar que es denunciara uns determinats empresaris en alguns del sumaris com si es tractara d'un atac, no sols a tot el món empresarial, sinó a la mateixa idea de prosperitat.

«Es pot fer alguna cosa per a reduir la corrupció?», es preguntava Klitgaard en un article l'any 1996. «És sorprenent veure què cínics ens hem tornat quasi tots. Tendim a evitar les anàlisis polítiques amb excuses fatalistes. I, no obstant això, l'experiència ens ensenya que els canvis socials amplis, així com els esforços anticorrupció específics, poden marcar una gran diferència».

LA DENÚNCIA DE L'OPOSICIÓ

No és aquest el lloc, ni en tinc la intenció, de contribuir al gènere, tan sovintejat i tan depriment, de les crítiques a l'oposició per les seues insuficiències, les seues derrotes o la seua incapacitat. Vull només constatar que, des de les files de l'esquerra, i en l'àmbit parlamentari singularment, s'ha plantat cara a la corrupció. La setena legislatura fou, sense cap mena de dubte, la més convulsa que han viscut les Corts Valencianes precisament per aquest motiu. Des que en els primers mesos del 2009 la investigació del jutge de l'Audiència Nacional Baltasar Garzón va revelar el *cas Gürtel* i la implicació del mateix president de la Generalitat, el debat parlamentari estigué marcat per l'exigència

permanent d'explicacions des dels escons de l'oposició i per la resistència tancada del PP a acceptar la més mínima responsabilitat.

Convertida en caixa de ressonància de les implicacions polítiques i institucionals del cas, la Cambra autonòmica va viure en un estat d'enfrontament permanent. Ho saben bé diputats com Mònica Oltra, de la Coalició Compromís, o Àngel Luna, del PSPV-PSOE. N'esmente els noms perquè els dos van ser objectius a neutralitzar per part del PP, que va tractar de silenciar-los per tots els mitjans. I no va estalviar-los querelles judicials que, en el cas del portaveu socialista, van arribar a portar-lo a judici acusat d'encobriment per no voler aclarir la procedència d'un informe policial que va exhibir en un ple, acusació de la qual fou absolt.

En un context de gran hostilitat als mitjans de comunicació valencians, a més a més, els socialistes van fer un pas decisiu i van presentar davant el Tribunal Superior de Justícia la iniciativa judicial que els portaria a exercir, en la part que afecta al País Valencià, l'acusació popular contra Camps, altres càrrecs del PP i de la Generalitat i els empresaris imputats pel suposat finançament il·legal de dues campanyes electorals. És bo recordar que el líder dels socialistes valencians, Jorge Alarte, va haver de suportar fortes pressions en el moment de prendre una decisió que descartava d'arrel qualsevol tolerància davant la corrupció. Una actitud que, si més no, deixava sense cobertura qualsevol intent de considerar el finançament irregular de la política i les campanyes, amb tèrboles intermediacions entre polítics i adjudicataris de l'Administració, com un pecat venial o un mal menor en el funcionament dels partits. Amb la perspectiva del temps s'haurà de poder constatar que no fou una contribució menor.

L'ACTUACIÓ JUDICIAL

Tot plegat, un grapat d'escandalosos casos de corrupció, amb acusacions de malversació, prevaricació, delictes contra l'Administració pública, suborn, maquinació, frau fiscal o revelació d'informació privilegiada, són instruïts ara mateix als tribunals. I no es pot descartar que se'n desencadenen més. Les singularitats processals derivades de la implicació de càrrecs aforats en aquesta classe de procediments han posat en marxa una maquinària judicial que ha evidenciat les seues insuficiències i la seua complexitat, però que està funcionant. I aquesta és, també, una notícia important. Es veu que sí, que la justícia pot ser lenta i inexorable al mateix temps. Entre altres raons perquè la creació de la fiscalia anticorrupció i la modernització de les unitats policials dedicades a la delinqüència de coll blanc estan donant fruits.

Potser si l'any 1990, quan va esclatar el *cas Naseiro*, també relacionat amb el finançament il·legal del PP i amb epicentre al País Valencià, la instrucció judicial no haguera fracassat; potser si Zaplana, o Palop, o el mateix Naseiro, antecessor de Bàrcenas, avui imputat en Gürtel com a tresorer del PP, no s'hagueren vist exculpats, ara no tindríem aquesta sensació de *déjà vu*. O potser si el PP s'haguera apuntat com calia la condemna de finals del noranta a Luis Fernando Cartagena, que el va fer dimitir com a conseller i va acabar portant-lo a presó per haver-se apropiat d'una donació a l'ajuntament d'Oriola, s'hauria evitat la trista maniobra de suborns que Àngel Fenoll, còmplice en aquell cas, protagonitzaria després en la trama de Brugal. Siga com siga, és segur que tota l'allau de sumaris per corrupció que avui inunda els tribunals gravitarà molt de temps sobre la vida política valenciana i en condicionarà l'evolució. ▣

Visions del País

Violeta Tena

«**E**ns va doldre, clar que ens va doldre. Però, i tu, què hagueres fet?». M'ho preguntava fa vora quatre anys una dona d'una seixantena d'anys, a qui acompanyaven filla i gendre, en el menjador de casa seua. La conversa tenia lloc a Cabanes, un petit poble del litoral de Castelló tocat per la bogeria del totxo. Aquí, com a pocs altres punts del territori valencià, un projecte urbanístic –en aquest cas, Marina d'Or– havia revalorat el preu del sòl fins deixar-lo en xifres inimaginables. Del que es tractava era de desenvolupar, a la vora de la Mediterrània, una urbanització de proporcions gegantines, amb hotels temàtics, xalets adossats, edificis d'apartaments, pistes d'esquí artificials i tota mena d'artefactes recreatius. La *Ciudad de Vacaciones*, ho resumien als anuncis de la premsa i la televisió a nivell de tot l'estat. La conseqüència de tan magna obra fou immediata per als qui eren propietaris d'unes parcel·les que varen mutar de rústiques a urbanitzables. El preu de la terra és multiplicà. La llegenda, certa o no però força versemblant, explica que homes amb maletí anaven a les llars dels propietaris

i allà mateix tancaven un pacte que no feia més que alimentar la voràgine especulativa. Hi hagué qui s'embutxacà 100 milions de les antigues pessetes i hi hagué qui duplicà eixa quantitat. Uns pocs foren batejats com els *milmi*, això és els *mil·lionaris*.

El de Cabanes és un exemple com tants altres que podríem trobar al litoral de casa nostra –i no només al litoral, caldria afegir-hi. En el període que va de 1999 a 2007, els valencians ens vàrem acostumar a un urbanisme de barra lliure. A falta d'estratègia territorial es va entregar un xec en blanc a promotors i especuladors per tal que feren amb el sòl allò que els vinguera de gust. Es planificà, s'urbanitzà i es va executar l'ordenació del territori seguint els paràmetres de la iniciativa privada. L'especulació amb el sòl esdevingué una forma d'enriquiment ràpida i una font d'atracció de capitals, alguns procedents de la pròpia rajola, altres procedents d'altres sectors, més productius a llarg termini però menys rendibles a curt. El frenesí urbanitzador va comptar amb la complicitat del gruix dels ajuntaments del país, que trobaren en la rajola una forma ràpida i a primera vista innòcua i eficaç de compensar l'esquifit sistema de finançament local. Consistoris que abans havien tingut problemes per quadrar els comptes van veure com la partida d'ingressos es multiplicava per dos. A milers de metres qua-

Violeta Tena (Vilafranca, els Ports, 1982) és periodista de la revista *El Temps* des de 2005. A *L'Espill* 23 (2006), dins del dossier «L'assalt al territori», va publicar l'article «Una elit a colp de paleta».

drats que abans estaven «ociosos» els responsables municipals els van posar a «treballar» amb una simple requalificació. Allà on els plans generals d'ordenació urbana especificaven un «no urbanitzable» s'escrigué –*vejats miracle!*– un «urbanitzable», en una transformació que al capdavant no feia més que legitimar la voracitat de la rajola i consolidar la prioritat atorgada als interessos privats sobre els públics. La promesa d'una revalorització perpètua tot ho justificava. «Els valencians no estàvem tan bé des del Segle d'Or», ens deien des dels altaveus oficials.

L'herència que aquest procés de dilapidació del territori, enriquiment efímer i discursos superlatius ha tingut sobre el conjunt de la societat valenciana encara no es pot mesurar en tota la seua magnitud. Amb tot, els quatre anys que han passat des de l'esclat de la bombolla immobiliària és ja temps suficient per esbossar algunes conseqüències. Unes poques són ben visibles, alhora que quantificables. És el cas de la transformació en el parc d'habitatges al territori valencià. Si bé el creixement demogràfic podria haver justificat l'increment en el parc d'habitatges (al cap i a la fi, de 1996 a 2007 vam passar de poc més de 4 milions d'habitants a 4,8), les estadístiques mostren un augment elefantíac que no es pot justificar amb cap coartada demogràfica.

Un repàs a les dades sobre les quals treballen els experts ens en dona fe. Així, mentre l'any 1996 el número d'habitatges iniciats va ser de 24.260, l'any 2006 la xifra va arribar fins les 99.029 unitats. Durant aquest període, 786.674 habitatges nous de trinca van veure la llum a casa nostra. Si anem una miqueta més enllà i dividim el nombre de nous habitants pel nombre de nous habitatges, el resultat és

que a cada nouvingut li correspon estrenar un habitatge (0,924, per ser exactes). A l'estat espanyol, les estadístiques ens diuen que es compta amb una residència per cada dos habitants, mentre que la mitjana de la UE-15 és de 0,85 per cada dos habitants. A hores d'ara, a tot el País Valencià, hi ha 133.023 habitatges que busquen comprador.

L'altra conseqüència visible del procés urbanitzador n'ha estat la depredació del paisatge. D'una banda, els nuclis urbans consolidats han augmentat la seua superfície. D'una altra, i el que resulta més preocupant, el model d'urbanisme concentrat típicament mediterrani ha deixat pas a un model dispers que persegueix donar satisfacció a la demanda de segones residències. Pràcticament cap municipi del litoral se n'ha quedat al marge. El resultat és una ocupació extensiva del sòl –amb tot el que això comporta en termes d'erosió i d'interferència sobre els processos naturals de la terra– i la consolidació d'un model molt ineficient des del punt de vista energètic. El model de baixa densitat que s'ha conreat sense mesura a casa nostra durant l'últim lustre ens condemna a utilitzar més asfalt, més ciment, més aigua i més benzina –elements aquests dos últims dels quals, per cert, no anem gens sobrats–, a ocupar més sòl per a menys gent. Ens condemna, en definitiva, a ser més ineficients des del punt de vista de la utilització dels recursos. El nivell de desori assolit és tal que ha acabat per fer bo el «model Benidorm». Entre apartament o bungalow, diuen els qui en saben d'urbanisme, millor (menys nociu ecològicament) un apartament.

EL FRACÀS INVISIBLE

Les conseqüències sobre el parc residencial i el paisatge són doncs ben visibles i fins i tot quantificables. Més complicat de mesurar resulta l'efecte que la bombolla immobiliària –amb tot el que comporta des del punt de vista de l'ordenació del territori, però també des de l'òptica de l'enriquiment fàcil i ràpid– ha tingut sobre els discursos i les formes de fer, tant en l'àmbit públic com en el privat. El període que deixem enrere ha contribuït poc o no res a capacitar-nos per als reptes del futur i, el que és pitjor, ha fet disminuir el compromís cívic envers els afers públics. La màxima liberal de *laissez faire, laissez passer* ha impregnat amples capes de la població que renuncien a exercir el seu paper de ciutadans vigilants de la cosa pública i de la salut democràtica.

Anem, però, a pams. Una de les conseqüències més greus que, a llarg termini, tindrà la bombolla immobiliària està relacionada amb la incapacitat per a dotar-nos de les ferramentes necessàries per afrontar un futur globalitzat i, consegüentment, molt més competitiu. Les classes dirigents del país –i en això em refereixo a la política, però també a l'econòmica, amb honroses excepcions– han estat incapaces d'aprofitar el cicle econòmic expansiu per abordar el necessari canvi de model productiu. Les plusvàlues que l'activitat immobiliària va generar s'han malbaratat en projectes sumptuosos o, simplement, a continuar fent la boca del forat més i més gran per acabar caient-hi a dins. La feina que s'ha deixat de fer, en termes de modernització d'infraestructures, de diversificació econòmica, d'optimització en els models de gestió, d'inversió en sectors econòmics d'alta tecnologia, d'internacionalització...

ja ens està passant factura i ens situa en un escenari ple d'incerteses de cara als pròxims decennis. El temps de disparar amb pólvora de rei s'ha acabat i la realitat, tossuda, ens resitua allà on realment estem.

Alguns indicadors, en aquest sentit, resulten especialment clarificadors: ara com ara, el País Valencià no avança, sinó que retrocedeix. Així ho apuntava recentment la memòria anual del Comitè Econòmic i Social de la Comunitat Valenciana corresponent a 2010, que explicitava que el País Valencià s'allunya de la convergència amb Europa. Segons aquest organisme, ens situem a 16,4 punts de convergir amb la Unió Europea (en un índex de 100). No és menys significatiu que la pèrdua de posicions siga continuada des de 2006. En aquest període, la convergència del País Valencià amb els socis comunitaris ha passat del 86,4% al 83,58% el 2010. Molt lluny queden territoris com País Basc (127,89), Navarra (122,45), Madrid (122,37) o Catalunya (110,48). A això cal afegir-hi unes xifres d'atur molt per sobre del mig milió de persones. De l'any 2003 a 2011 hem passat d'un 11,3% de la població desocupada a una xifra per damunt del 20%.

¿Disposa el País Valencià de la capacitat endògena per revertir aquesta situació? Resulta difícil de respondre taxativament en un sentit o un altre però, sens dubte, existeixen elements que no inviten gaire a l'optimisme. Un d'ells és el referit a la matèria grisa de les generacions del futur. El període de *boom* immobiliari va contagiar la cultura dels diners fàcils a àmplies capes de la població i, de manera particular, a una part de jovent que va deixar de considerar la formació com un vehicle d'ascens social, amb tot el que això duu implícit. Com apunta el sociòleg José Miguel Iribas, en

un argument que fa vàlid tant per a la població com per a l'àmbit de la política, «la cultura de l'esforç, del llarg termini, de la programació seriosa, de l'esforç continuat... ha estat substituïda per una visió irreflexiva i a molt curt termini». La conseqüència, en l'àmbit de l'educació, n'ha estat el descrèdit de la formació i el consegüent abandonament dels estudis per part de joves que eren cridats a ocupar els milers de llocs de treball precaris que durant aquesta etapa es van generar en l'àmbit dels serveis i la construcció. Segons dades de la Conselleria d'Educació, en l'última dècada 160.000 joves han abandonat els estudis sense el títol de graduat. L'any 2008, quan la bombolla començava a desinflar-se, el 38,2% de la població entre 20 i 24 anys no tenia el graduat d'Educació Secundària Obligatòria, xifra que situa el País Valencià com la tercera començant per la cua entre les 17 autonomies. Per a Agnès Noguera, consellera delegada de la societat d'inversions Libertas 7 i representant d'una de les més importants nissagues empresarials valencianes, aquestes xifres «tenen tantes conseqüències greus per a les persones com per al conjunt de la societat». Si bé Noguera opina que, en aquests moments «hi ha molts joves amb una millor formació en comparació amb la que han tingut les generacions anteriors», el fracàs i l'abandonament escolar «perjudiquen l'objectiu de canviar de model productiu».

Per altra banda, el desgovern del territori ha provocat ferides profundes sobre la qualitat democràtica del nostre país. Alcaldes acusats d'enriquir-se a costa de comissions, constructors que disposen d'informació privilegiada, concursos públics amanyats, col·lusió d'interessos... tot plegat s'ha escampat com una taca d'oli. L'aparició de casos de corrupció al voltant de l'activitat

urbanística i dels projectes singulars han esdevingut ben habituals, fins el punt d'haver estat naturalitzats com una conseqüència lògica del propi procés. La corrupció, és cert, és consubstancial a la majoria dels sistemes polítics —potser perquè també és consubstancial a la pròpia condició humana— però la naturalitat amb què a casa nostra es viu aquest fenomen no deixa de ser preocupant. Al cap i a la fi, la tolerància social envers la corrupció és un problema que apunta a una falta de compromís cívic amb el sistema democràtic i a un dèficit de cultura democràtica.

L'absència d'una resposta contundent contra els comportaments il·lícits (el 15-M podria haver estat una reacció, però ha perdut força tal com ha anat passant el temps) demostra que aquesta mena d'actituds i comportaments gaudeixen d'una complicitat social que és símptoma d'alguna cosa. Agnès Noguera, lamenta, en aquest sentit, l'actitud «apàtica» dels valencians. «Es diria que la qualificació tòpica del 'semenfotisme' és certa. No hi ha reaccions contundents a les barbaritats que es produeixen, com ara la degradació moral i política», afirma Noguera, qui no s'està d'esbossar alguna crítica a aquells empresaris que es van pujar al carro de l'especulació sense pensar en el futur. «Si es vol fer empresa i no només negocis, la missió de guanyar valor té límits, el de la supervivència de l'organització a llarg termini. És difícil que una empresa perdure si no respecta la llei, entre altres moltes coses», apunta, alhora que lamenta la «poca cultura empresarial, a més de política i moral» que desemboca en «tolerància envers la corrupció». Per al professor de Sociologia de la Universitat de València Rafael Xambó assistim a una consolidació d'actituds que poden esdevenir una «plaga moral». «És

evident –apunta– que ha circulat molt de bitllet de 500 euros per les clavegueres dels ajuntaments, les constructores, les conselleries i alguns partits polítics. (...) Costarà recuperar-se de tanta mala pràctica. La desmoralització és total si no es prenen mesures exemplars».

Carlos Gómez Gil, professor d'Economia de la Universitat d'Alacant, va una mica més enllà i dona per fet que aquesta «solsida moral» ja s'ha produït i forma part d'una realitat més ampla on intervenen «administracions que gasten milions i milions d'euros en espectacles de massa vulgars; en televisions públiques convertides en monuments a la vulgaritat...». En opinió d'aquest expert en temes d'immigració, la tolerància amb la corrupció «evidencia un grau de deteriorament moral també en el conjunt de la societat valenciana. Aquesta societat s'ha destacat pels seus alts nivells d'economia submergida, de fraus empresarials, d'alta presència de clubs de prostitució, de consum de drogues, d'empreses clandestines i abusos sobre immigrants, alhora que som la comunitat amb majors taxes d'abandonament escolar i de fracàs educatiu. Davant de tot això, des dels poders polítics i institucionals no s'ha treballat en un rearmament moral, en donar valor a la cultura, a l'educació, a l'esforç, a uns comportaments ètics escrupolosos. El que s'ha fet és just el contrari». No tots, però, es miren la realitat amb tant d'escepticisme. Per a Ferran Villalonga, excònsol d'Espanya a Nova York, els valencians «no toleren la corrupció» i si no la penalitzen políticament és «perquè es manté el sistema de llistes tancades, que obliga a votar als partits». «Els valencians no volen corrupció. En tot cas, és la justícia qui ha d'actuar amb contundència per acabar amb ella», assegura.

El catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de València, Joan Romero, s'ho mira amb uns altres ulls. Qui fóra secretari general dels socialistes valencians entre 1997 i 1999 opina que per a entendre l'actual situació cal tenir en compte que «la bombolla especulativa es va desenvolupar en un context d'ampli suport social». I és que «durant el període que va de 1999 a 2007 l'actitud envers el model d'ordenació –o, millor dit, de desordenació– del territori fou gairebé reverencial. Com ja havia passat uns anys abans amb la campanya a favor del Pla Hidrològic Nacional, la classe política i empresarial s'atrinxeraren en el paradigma del creixement infinit de la construcció. A base d'esbombar els beneficis econòmics (al cap i a la fi, generava ocupació i revaloritzava l'habitatge d'aquell que n'era propietari) i d'amagar-ne els efectes nocius, es va generar un ampli consens social. La construcció era una mena de nou Eldorado. Les advertències del Parlament Europeu al voltant de la legislació urbanística valenciana –cal no oblidar-ho– foren contestades pels representants polítics, la classe empresarial i els mitjans de comunicació conservadors d'una manera tan ferotge com visceral. Fou així que es crearen corrents d'opinió molt forts en favor de l'activitat immobiliària. En part per inèrcia, en part per convicció, el gruix de la societat participà d'una mena d'embogiment col·lectiu en què la dissidència era acusada d'anar en contra del progrés. Als professors universitaris que utilitzaren els arguments i la raó per mostrar els clivells del model, se'ls titllà poc menys que de malastrucs, de gent que volia amargar la festa; als grups en defensa del territori, que sortiren al carrer per denunciar els abusos, directament se'ls penjà el cartell *d'enemics del progrés*».

El catedràtic Joan Romero fou, com altres col·legues de disciplina, un dels qui advertí de la inconsistència del model. Segons aquest expert, paral·lelament al procés de desori urbanístic es va produir la «captura de l'estat», això és que «els governs locals i autonòmics tot sovint van seguir la iniciativa dels promotors i no a la inversa, com ha de ser en democràcia». «Quan les institucions formals són permeables a processos de 'captura' de polítiques, quan falla la cultura, quan hi ha escassa densitat en la societat civil, quan la democràcia no ha arrelat ni ha madurat de forma plena, és més fàcil que proliferen episodis de corrupció difusa i que la qualitat de la democràcia es ressentisca greument», apunta Romero, per a qui, de cara al futur, «el nostre major repte col·lectiu segueix situant-se en el pla de la cultura social, política i institucional, intangibles essencials que són els únics que permeten bastir edificis democràtics amb substrat moral i fonaments sòlids basats en l'ètica pública i privada».

Hi ha possibilitats de regeneració? José Miguel Iribas no és massa optimista en aquest punt. Al seu parer, la connivència entre poders públics i societat civil impedeix el sorgiment al si d'aquesta d'un moviment de contestació contundent i punitiu. «La font de beneficis més important durant l'etapa de boom ha estat lligada a la venda de territori, bàsicament, la qual cosa ha comportat un deteriorament paisatgístic i de recursos molt important. I en això tothom hi ha estat còmplice, tot assumint sense embuts la pèrdua d'espais de qualitat. Es parla molt de la corrupció econòmica, però igualment greu em sembla la corrupció territorial», opina aquest sociòleg especialitzat en urbanisme. I conclou: «Tot plegat em fa dubtar que una ciutadania que ha acceptat tot

això tinga capacitat de regeneració moral i, consegüentment, capacitat per demanar responsabilitats a la classe política».

A més, recorda Iribas, aquesta ha estat una etapa marcada pel «providencialisme», això és per les grans obres i esdeveniments, «projectes singulars i urgents sense fiscalització administrativa i pressupostària adequada i diligent, amb els marges que això deixa per a les irregularitats». Tanmateix, els grans esdeveniments continuen gaudint d'un ampli suport entre la majoria de la població, per bé que la rendibilitat d'aquest model de progrés ha quedat en entredit. Recentment, una enquesta publicada per la Universitat de València i realitzada per encàrrec de l'Ajuntament de València assenyala que el 84% dels ciutadans de València ciutat (en una mostra de 800 enquestats) consideren que en línies generals beneficien la ciutat. A més, un 81% valora positivament que es fomenti la ciutat com a seu d'esdeveniments, mentre que dos de cada tres opinen que milloren les infraestructures de transport i d'instal·lacions esportives i contribueixen a generar ocupació. Tot plegat, apunta a la legitimació del model «providencialista», de què parlava Iribas, per part de la societat valenciana.

Urbanisme i grans esdeveniments; grans esdeveniments i urbanisme. Són els dos grans eixos sobre els què s'ha sostingut el model valencià i que fins ara han donat bons rèdits a qui n'ha estat impulsor i empara. El govern del PP, especialment en les tres últimes legislatures, va renunciar a proposar un model productiu amb criteris de llarg termini i va confiar, en canvi, el desenvolupament econòmic a l'activitat immobiliària i la política dels events exorbitants, tot ignorant, com apunta José Miguel Iribas, que «teníem deficiències estructurals que no

es canvien amb la Fórmula 1». El resultat fou, almenys temporalment, la convicció d'un creixement generalitzat de la riquesa entre àmplies capes de la població, gràcies sobretot a la creació de milers de llocs de treball. L'entrada d'ingressos frescos a les llars i el recurs a l'endeutament varen donar accés a les classes mitjanes i mitjanes-baixes a àmbits de consum fins aleshores restringits a capes altes de la població.

PARLEM DE PARTITS

Ara, però, l'efecte il·lusori de riquesa s'ha esvaït alhora que es confirmava l'esclat de la bombolla immobiliària. El descrèdit del model, però, no ha tingut conseqüències contundents sobre els resultats electorals i si bé és cert que el PP, principal valedor del model, ha patit una minva de vot, no ho és menys que ha aconseguit revalidar la majoria absoluta sense entrebancs en les darreres eleccions autonòmiques. L'absència d'una estratègia solvent a llarg termini en l'àmbit del País Valencià que ha posat de manifest la crisi, així com els comportaments irregulars, no han tingut cap penalització contundent per part dels electors. «El PP –apunta Carlos Gómez Gil– ha desplegat un model econòmic vinculat a l'espectacularitat de masses i a la idea que els processos urbanitzadors massius repercutirien a la llarga en el conjunt de la societat, bé per la possibilitat de rendibilitzar a curt termini terrenys i propietats, o bé perquè permetrien treballar al servei d'una economia profundament especulativa». Així les coses, «la societat valenciana ha votat majoritàriament a la marca que considera més solvent per als seus interessos, el PP, ja que no hi ha una altra que li faça ombra».

Per a Ferran Villalonga, que fou conseller de Cultura durant el primer govern del PP amb Eduardo Zaplana, l'adscripció ideològica d'una majoria dels electors als postulats conservadors s'entén en relació amb el propi tarannà dels valencians. «Els valencians són de centre, molt mediterranis, aspiren a ser feliços, a tirar endavant, a progressar, ... al partit que els garantezca tot això, el votaran».

Per la seua banda, Joan Romero i José Miguel Iribas consideren que una de les raons –entre altres– que expliquen l'hegemonia de la dreta és la patrimonialització del relat victimista enfront de Madrid. D'aquesta manera, la presència dels socialistes a la Moncloa ha estat una molt bona coartada per tal de traslladar les responsabilitats i les culpes pròpies cap a l'acció del govern socialista. «Ara diuen que tota la responsabilitat és de Madrid, tot ignorant que són ells qui van donar mànega ampla a la bogeria immobiliària. D'aquesta manera, ells apareixen com si no tingueren cap culpa. I la gent se'ls creu!», analitza Iribas. «En el relat del PP han fet creure als valencians –insisteix Romero– que la culpa dels mals dels valencians és del govern central. La gent no comprèn que, una part dels problemes que ara tenim són deguts a la pèssima gestió que durant aquesta etapa ha fet el govern autonòmic».

En aquesta situació, el principal partit de l'oposició troba múltiples problemes per articular un discurs nítid i diferenciat dels conservadors. Els socialistes valencians, segons coincideixen a apuntar la major part de les persones que hem entrevistat per elaborar aquest article, tenen dificultats per fer-se escoltar enfront de la dreta i per situar-se al marge d'algunes idees força que durant l'etapa de boom econòmic el PP ha

solidificat entre l'opinió pública. La por de perdre el favor d'unes classes mitjanes-baixes que en el passat els donaren suport però que ara s'havien beneficiat del miratge de l'enriquiment ràpid ha dut el PSPV-PSOE, com apunta el sociòleg Carlos Gómez-Gil, «no només a no desmuntar la falsedat d'un paradís inexistent, sinó a alimentar aquest discurs». El PSPV-PSOE necessita, en opinió d'aquest professor de la Universitat d'Alacant, «una autèntica refundació ideològica i una inequívoca regeneració moral, sense matisos, de manera que pugua tornar a alinear-se amb els valors d'una esquerra moderna i avançada de la qual s'ha desvinculat (...). Per tot això, el PSPV-PSOE ha de trencar de manera meridiana amb eixa equidistància en els comportaments morals i polítics amb què sovint s'ha situat respecte del PP». Els socialistes, conclou, «no disposen d'un relat ideològic coherent amb les profundes transformacions que s'han esdevingut en la societat valenciana».

En la mateixa línia apunta Joan Romero. Qui fóra transitòriament màxim responsable dels socialistes valencians opina que no han estat capaços d'enviar un missatge nítid per guanyar-se la confiança de determinades classes socials que, com ara les classes mitjanes urbanes, puguen trobar en ells una alternativa de govern enfront dels conservadors. El «bloc social de progrés» que en els 80 els va donar suport s'ha diluït, en part degut al propi canvi social ocorregut a tota Europa, i els socialistes no han sigut capaços de trobar una alternativa. Per contra «llancen missatges que els fan aparèixer com un partit endogàmic i on no preval la meritocràcia». «El PSPV-PSOE ha enderrocat tots els ponts que podien existir entre la societat i ells –lamenta Romero– i envia missatges equívocs cap a sectors qua-

lificats que estan atents als comportaments polítics. Darrerament hem tingut alguns exemples molt simbòlics: un a l'hora de decidir les persones que enviaven al Consell Valencià de Cultura, més atenent a les necessitats del partit que no a la qualitat dels candidats; l'altre a l'hora de confeccionar les llistes a les eleccions generals».

De moment, i a l'espera que el PSPV-PSOE definesca l'essència i la pell amb què es vol presentar davant el seu electorat potencial de cara als pròxims anys, partits alternatius han guanyat espai a costa dels socialistes. Així ha passat amb la Coalició Compromís, que ha estat la principal beneficiada de la indefinició dels del puny i la rosa. La coalició que formaven Bloc, Iniciativa i els Verds va assolir en les passades eleccions autonòmiques un 7% dels vots, tot esdevenint la tercera força del país, tant a nivell autonòmic com municipal. I, fet molt significatiu, un 9% a la ciutat de València. Amb una intensa campanya de mobilització a través de la xarxa, Compromís ha aconseguit penetrar en les capes socials mitjanes de l'àmbit urbà i han atret sufragis de votants socialistes descontents. Ara resta per saber si Compromís serà flor d'un dia o si, per contra, esdevindrà una mena de BNG a la valenciana. En opinió del sociòleg Rafael Xambó, la clau estarà en continuar treballant bé i no caure en els paranys institucionals i els afalacs. «Crec que pot continuar creixent a costa dels socialistes, cada vegada més autistes», opina.

Per a Carlos Gómez Gil, Compromís ha tingut la virtut de «compondre aliances polítiques i socials entre sectors orfes de representació». «L'ascens de Compromís reflecteix ben clarament els límits dels partits tradicionals i la necessitat de trobar noves respostes a unes demandes polítiques

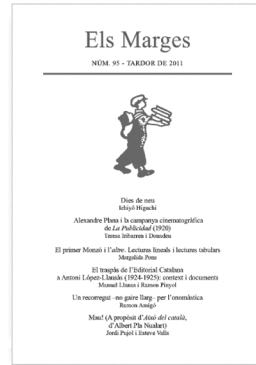
insatisfetes entre una part de l'electorat progressista». Amb tot, la coalició té encara camí per fer. La seua condició d'amalgama nacionalista on conviuen partits declaradament d'esquerres i d'altres amb un perfil ideològic menys nítid fa aparèixer Compromís com un conjunt que en el futur podria tenir dificultats d'articulació. Siga com siga, el seu ascens com a tercera força del País Valencià sembla ser un primer avís de la ciutadania contra determinades formes de fer política i de gestionar la cosa pública. El temps dirà si tot plegat no és més que un episodi o si, per contra, representa el preludi d'una conscienciació cívica més profunda i duradora. □

REFERÈNCIES

- AA.DD., *La Comunidad Valenciana en el umbral del siglo XXI. Estrategias de desarrollo económico*, Universitat de València, 2007.
- AZAGRA, Joaquin i Joan ROMERO, *País complex*, Publicacions de la Universitat de València, 2007.
- MUÑOZ, Jordi (ed.), *Ara, País Valencià. Reflexions i experiències de la generació que ve*, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- ROMERO, Joan, «Construcción residencial y gobierno del territorio en España. De la burbuja especulativa a la recesión. Causas y consecuencias», *Cuadernos Geográficos*, núm. 47. Universitat de Granada, 2010.

Els Marges

NÚMERO 95 - TARDOR 2011

Dies de neu Ichiyo Higuchi

Alexandre Plana i la campanya cinematogràfica de *La Publicidad* (1920)
Teresa Iribarren i Donadeu

El primer Monzó i l'altre.
Lectures lineals i lectures tabulars
Margalida Pons

El traspàs de l'Editorial Catalana a Antoni López-Llausàs (1924-1925): context i documents

Manuel Llanas i Ramon Pinyol

Un recorregut –no gaire llarg– per l'onomàstica
Ramon Amigó

Mau! (A propòsit d'Això del català, d'Albert Pla Nualart)
Jordi Pujol i Esteve Valls

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.cat
www.lavenc.cat

elsmarges@lavenc.cat

Tel. 93 245 79 21/Fax 93 265 44 16

la revista en format digital a
www.quiosc.cat

Distribució: RBA Libros
www.rballibres.com

L'apropiació de la identitat

Partits polítics, societat civil, identitat

Francesc Viadel

El 26 de novembre de 1984 una comissió presidida per Adolf Pizcueta en representació de més d'un centenar d'entitats, es reuní amb Antoni Garcia Miralles, president de les Corts Valencianes, i amb Joan Lerma, president de la Generalitat, en dues audiències que tingueren lloc aquell mateix matí.¹ Les trobades es varen fer amb l'objectiu de lliurar als dirigents socialistes un document reclamant la inclusió de la senyera de les quatre barres en la Llei de Símbols que en aquell moment estava a punt de debatre's al parlament valencià.² El prec dels comissionats, malgrat la categoria acadèmica i civil dels mateixos, no va tenir el menor efecte tal i com va quedar palès durant la sessió de les Corts que tingué lloc només dos dies després i en la qual es consumà una norma legislativa tallada a mida de la dreta mitjançant una llei que oficialitzava l'*Himne regional* de José Serrano i Maximilià Thous, la bandera amb la franja blava i l'emblema i l'estendard de la Generalitat. La dreta havia reeixit en el terreny simbòlic després d'anys de defensar la seua visió del país amb el garrot a la

mà, davant –gairebé sempre darrere– dels escamots de l'anticatalanisme avituallats pel que en restava del règim franquista.

La sessió del 28 de novembre, celebrada després de diverses comissions prèvies mig frustrades pels atacs de filibusterisme parlamentari protagonitzats pel diputat d'Alianza Popular (AP), José Ramon Garcia-Fuster,³ va acabar sent un passeig en barca per als conservadors. La Llei es va aprovar amb 68 vots a favor, 1 vot en contra i les 5 abstencions del Grup Comunista. Miralles, que fins i tot es permeté una digressió culta citant el filòsof alemany Ernst Cassirer i la seua teoria de l'animal simbòlic, justificà el valor dels símbols com a elements de cohesió d'una societat i com a referents d'identitat d'un poble, i per consegüent, la necessitat d'aquella nova normativa. El diputat comunista Rodríguez Valderrama justificà l'abstenció del seu grup de manera bastant tèbia, recorrent a qüestions tangencials i amb unes prevencions discursives que potser només es farien entenedores per als qui coneixien les malfiances i recels del comunisme ortodox amb el nacionalisme esquerrà d'aquell temps. En canvi, García-Fuster, com era previsible, va traure pit. Després d'interpretar per a la història les seues maniobres durant el procés de tramitació com un camí *difícil* i *sinuoso* afirmà amb la solemnitat d'un engolat Campoamor:

Francesc Viadel, periodista i escriptor, professor a la Facultat de Comunicació Blanquerna (Universitat Ramon Llull). És autor, entre altres, de *No nos fareu catalans, Història inacaba del blaverisme* (PUV, 2004) i de *Valencianisme. L'aportació positiva* (PUV, 2012).

Ya podemos decir, a vientos y a confines, que Valencia, su Región, su Reino, su Comunidad, tiene reconocidas legalmente unas señas de identidad que expresan y que reafirman gráficamente la personalidad de un pueblo que, desde el esfuerzo laboral cotidiano, busca el progreso y que, desde el orgullo de ser y sentirse valenciano, de Alicante, de Castellón o de Valencia, desde su autoctonía quiere, en unión y desde el contraste de pareceres, alcanzar mejores y mayores cotas de paz y libertad.

No cal dir que per a aquest diputat aquell dia no havia resultat vencedor cap partit sinó *el pueblo valenciano*,⁴ el mateix *pueblo* excitat per les trompetes apocalíptiques del *blaverisme* que veia en la democràcia i en l'autonomia la destrucció de l'Espanya eterna, l'adveniment d'un País València escindit d'Espanya sota les ordres d'un règim marxista titella dels conspiradors encauats a Montserrat.⁵

El portaveu socialista Alberto Pérez Ferré es limità a fer en nom del seu grup una lloança de les bondats i de l'oportunitat de la Llei, també de l'Himne regional al qual, fins i tot, li va atribuir el mèrit d'haver estat un càntic antifranquista, la contestació dels resistents demòcrates valencians a l'himne espanyol. D'altra banda, per als socialistes, la senyera, si hem de creure aquell discurs de l'alcoià Pérez Ferré, no passava de ser un símbol a penes desitjat, al capdavant una preferència impossible d'incloure en el text legislatiu per *cuestiones reglamentarias*. Una senyera, per cert, que el diputat hàbilment va traduir en penó, en *la primera bandera cristiana del rey Jaime I, de la Ciudad de Valencia*, com si, qui ho sap, amb aquell recordatori hi hagués oculta l'esperança d'entendre una jerarquia eclesiàstica que

en aquell temps es preparava per a elaborar missals i altres textos litúrgics en el valencià atarantat de Xavier Casp i Miquel Adlert.⁶ El president Joan Lerma fou l'encarregat de cloure la sessió. El seu fou un discurs resum en clau institucional, desganat, amb una deliberada voluntat de maquillar la història, d'oblidar que aquell Himne *—limno* com se'l titllava en els ambients progressistes— s'havia gestat sota la Dictadura de Primo de Rivera, i havia esdevingut dècades després el psalm concitador de banderes amb blau i escamots inflats de *valencianía* disposats a salvar-nos tant de la nostra pròpia identitat com del perill català.⁷ Així, amb una llei de símbols absolutament delimitada, dibuixada a colps per la dreta, va voler el socialisme dels anys vuitanta apagar el foc de la sedició civil antidemocràtica i anticatalanista, calmar una dreta que ja aleshores portava dècades acusant les esquerres de *venudes* i *traïdores*, i passar pàgina.

Poc abans d'aquesta llei, el País ja havia deixat de ser país per constituir-se en Comunitat, una denominació sense substància, despersonalitzadora.⁸ La llengua, en canvi, pedra de toc del conflicte identitari, l'ús de la qual quedava teòricament preservat per la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (LUEV) aprovada un any abans, restà al marge d'aquesta darrera codificació⁹ i cal dir que de qualsevol altra. Això és, dipositada en una zona més gris que neutral, lluny de l'abast de la incòmoda, *científica* i, sobretot, difamada, Universitat, i a tir del secessionisme lingüístic organitzat i de les campanyes virulentes d'un diari tan influent com *Las Provincias*. Tot això en el context gens engrescador d'una societat amb una premsa subsidiària, provinciana, d'un país amb una cultura satèl·lit en els termes

en què definia aquesta condició el poeta T. S. Eliot.¹⁰

Tot plegat, i en part a causa de la feblesa d'una esquerra domesticada per la pràctica institucional i el fuet reaccionari, l'univers simbòlic defensat per l'anticatalanisme va acabar esdevenint el moll de l'os de la identitat valenciana oficial, majoritàriament compartida, en part, a força de silenciar el contrari i, també, de manipular els fets més rellevants de la història i la cultura del país. La dreta política, hereva del franquisme ultranacionalista, va acabar per emmotllar una identitat valenciana fabricada per la burgesia decimonònica d'en Teodor Llorente i que, a més, ara, lluny de les músiques celestials de la germanor llemosina, es definia a si mateixa per contrast amb la identitat catalana. L'anticatalanisme, doncs, interpretat socialment i política, des de l'emotivitat més inconscient, no com un dels molts dialectes del pensament reaccionari sinó més aviat com el tret més primari de la valencianitat.¹¹

Així, doncs, AP i els aliats socials, amb l'ajut imprescindible de *Las Provincias*, va establir els ítems d'una identitat dels lleials alhora que construïa la figura del mal valencià, del valencià dolent i rebordonit: defensor d'uns símbols i d'una llengua forastera, la catalana; conspirador; traïdor a sou de l'imperialisme català; marxista; antiespanyol; manipulador... Per si no n'hi havia prou, passat un temps i amb la senyera coronada i l'exaltació de la *lengua valenciana* com a argument, s'assaltarien les arques públiques per a beneficiar un grapat d'addictes al *quasirègim* que posteriorment establiria el PP de la mà d'Eduardo Zaplana.¹²

La victòria política de la dreta no ha evitat, però, que durant anys s'hagen tolerat els

escamots violents del *blaverisme*, o el silenci institucional davant el linxament mediàtic d'institucions fonamentals en la construcció d'un país i d'una societat moderns com la Universitat. Una autèntica catàstrofe que la suposada esquerra majoritària, notablement perjudicada des d'un punt de vista electoral per aquest artefacte ideològic, no va saber evitar de cap de les maneres i una derrota severa que encara avui es minimitza o es malinterpreta, des de la ignorància, el cinisme o la resignació més paralitzant. Com ha apuntat el periodista i escriptor Adolf Beltran, al capdavant, d'aquesta situació de manipulació política i històrica, d'imposició d'un univers simbòlic,

no és el nacionalisme valencià el que n'ha pagat les conseqüències, o no només ell, sinó el conjunt de les forces progressistes valencianes, «identificades» amb unes idees de renovació que els són atribuïdes com una traïció o com una recialla de temps passats des de la prepotència d'una legitimitat institucional que, paradoxalment, van contribuir a instaurar. Vull dir que, en la política valenciana, ni els partits, ni les forces vives de la dreta, han fet un ús «neutral» dels elements d'identificació simbòlica que es van pactar en la transició democràtica. Al contrari patrimonialitzen i manipulen de forma sectària els símbols sense cap escrúpol.¹³

Pagava la pena, crec, refrescar la memòria. Al cap i a la fi, aquell és el punt d'arrencada històric de la proscripció social, fins a cert punt, d'un valencianisme malgrat tot ben viu encara, que deriva la seua persistència segurament del seu caràcter transversal, mal que els hi sàpiga reconèixer-ho a alguns. Un valencianisme amb totes les caracterís-

tiques d'un autèntic moviment social,¹⁴ i que, per tant, estén les seues ramificacions en àmbits que van de la cultura a la política passant per l'educació, l'associacionisme o l'economia. L'existència i el vigor d'organitzacions com Escola Valenciana, el grapat d'instituts d'estudis comarcals escampats arreu del país, les plataformes civils, associacions professionals o culturals, sindicats, fundacions o partits polítics, així ho acrediten. Una estructura molt rica en matisos, insuficientment valorada, poc estudiada ara i abans. Constatem, doncs, l'existència d'un es desenes o centenars de milers de valencians que dissenteixen, amb major o menor sentiment, de l'univers simbòlic atorgat i que duen dècades avalotats contra la postergació social del valencià o la submissió de bona part de la classe política als dictats del centralisme i l'uniformisme de matriu castellana. Aquests valencians ho són tant com la resta i tenen ben poc a veure amb els flabiols del regionalisme tardà representat, no sense sobreactuació, pel PP i darrerament festejat també per un PSOE al qual ja no li queden gaires traces de PSPV, una circumstància preocupant que, si se'm permet, no hauria d'alegrar ni als seus competidors electorals més directes per tal com està carregada de paranys.

Ben mirat, la identitat valenciana avui dia entronitzada assumeix com a pròpia i prioritària la llengua castellana, reservant el valencià al paper subsidiari de l'exaltació regional tot sovint compensatòria; defuig, ignora o combat qualsevol relació amb els territoris del seu mateix domini lingüístic; defensa l'actual configuració territorial i política de l'estat donant per bo i suficient el matís autonomista i encara gràcies. Això que els portaveus dels dos grans partits en diuen, en castellà —o bé en el valencià or-

namental reservat per a la litúrgia civil—, «identitat valenciana» gairebé sempre no és res més que una manifestació de l'hispanovalencianisme mateix.¹⁵ L'antítesi del que defensa el valencianisme progressista amb arrels molt profundes als anys trenta i encara abans, renovellat a la llum de les idees i reflexions de Joan Fuster i assumit, com ha recordat Toni Mollà, per una *intelligentsia* com mai no havia existit al país.¹⁶ Malauradament, aquest valencianisme, amb una estructura civil, política i cultural limitada, i amb una capacitat d'influència relativa, ha d'ensopegar en cada ocasió que engega una iniciativa, amb una altíssima murada d'indiferència, si no amb un clima d'oberta hostilitat.

Els darrers anys nombrosos factors han contribuït, d'una banda, a la sedimentació d'una identitat hispanovalenciana i, de l'altra, a l'afebliment dels trets més genuïns de la cultura del país. L'hegemonia política assolida pel Partit Popular —en el poder des dels anys noranta— ha confirmat tots els clixés identitaris propis dels sectors conservadors.¹⁷

A més, aquest context ha jugat a la contra del tímid procés de normalització lingüística que varen engegar els socialistes als inicis de la restauració democràtica i ha condemnat a l'anonimat el bo i millor d'una importantíssima producció cultural amb mostres en tots els àmbits. Val a dir, que l'expresident Francisco Camps, un element social característic de la castellanitzada burgesia del cap i casal, ha estat un dels principals defensors i propagadors d'aquesta identitat valenciana de vocació hispanòfila i, per consegüent, anticatalana. Altrament, durant els seus llargs anys de mandat, en paral·lel a una gestió econòmica ruïnosa esguitada per una munió de casos

de corrupció, les institucions valencianes han incorporat al catàleg d'estereotips de la «identitat dels lleials»¹⁸ a què al·ludíem la imatge d'un país irreal, d'una prosperitat al·lucinant, aliè als conflictes socials, ambientals o de qualsevol mena, fent més que bona aquella estrofa que parla d'una *regió que avança en marxa triomfal*. La creació d'escenaris ficticis no ha estat l'única intervenció negativa encoratjada per un Camps visionari, instal·lat en la mística rànica de la Renaixença local. L'expresident i els seus correligionaris també han intervingut negativament en l'ensenyament, desviant-ne recursos als centres privats i permetent la intrusió ideològica dels sectors més reaccionaris de l'església, en definitiva, dilapidant per sectarisme ideològic un dels millors actius d'una societat moderna. El control ferreny dels mitjans de comunicació públics ha facilitat que el miratge, fins a cert punt, s'imposés sobre la realitat. El cas és que el predecessor de Camps, Eduardo Zaplana, atí el patrioterisme provincià de la dreta tradicional i aconseguí, a còpia de mentir sense complexos, crear la il·lusió mediàtica i política d'una societat valenciana poderosa i, aparentment, augmentar l'autoestima dels valencians. Posteriorment el president Camps, en plena orgia de creixement econòmic de base immobiliària, n'exagerà la nota fins al deliri. Després de llargues dècades de governs populars, els valencians, si s'han de creure determinats sondatges, encapçalen els rànquings estatals pel que fa al sentiment d'espanyolitat. Segons el baròmetre autonòmic del CIS corresponent a juliol de 2010, el 18,3% de valencians preferia que Espanya fos un estat amb un únic Govern central sense autonomies. Una dada gens sorprenent si tenim en compte que el 26'5% dels enquestats considerava

negatiu el procés autonòmic. Altrament, el 31'4% es sentia únicament espanyol o més espanyol que valencià, una xifra només superada pels castellans, els lleonesos i els madrilenys. Per acabar de reblar el clau, fins al 90% es declaraven orgullosos o bastant orgullosos de ser espanyol, nou punts per davant dels que sentien orgull de ser valencià.¹⁹

Res de nou. Si fem memòria, el periodista i polític Francesc de Paula Burguera ja va constatar aquesta realitat tossuda de l'espanyolitat a ultrança d'una majoria dels valencians el 1990 en un assaig, gens lacrimògen i sí molt realista, que va titular *És més senzill encara: digueu-li Espanya*.²⁰ D'altra banda, la percepció és que la globalització, amb els seus efectes col·laterals, ha contribuït a empitjorar la feble situació dels valencians com a poble singular en el context d'una Espanya que somia la recentralització i d'una Europa desorientada, encallada en una profunda crisi econòmica, política i moral. Les conseqüències de tot plegat són encara difícils de determinar. Però podem arriscar-nos a dir que, només per posar un exemple, la globalització ha allunyat una mica més el valencià del seu camí cap a la normalitat social. Ara mateix, el castellà és la llengua d'una part important dels de casa, però també, la dels que han acabat d'arribar. Plou sobre mullat. Per si no fos poc, la falta d'iniciatives en el camp de la investigació social engegades per les institucions valencianes ens privaran, d'una anàlisi seriosa. Caldrà que ens conformem, com des de fa anys, amb la simple percepció o bé amb les observacions metòdiques del mateix fenomen fetes per altres. Sens dubte, una manca d'interès que no hauria de sorprendre'ns gota atesa l'actitud amb què el partit conservador ha tractat el valencià

durant aquests darrers anys fins arribar al punt que sospesa, promou, anuncia l'eliminació de les línies en valencià, un dels darrers atacs a la planificació lingüística.²¹ Fet i fet, per què preocupar-se'n d'una *cosa* que es menysprea profundament (encara que aquest menyspreu no es pot declarar obertament, almenys fins ara)?

Amb aquest panorama, el principal partit de l'oposició, el PSPV-PSOE, s'ha seccionat d'un tall net la llengua. Els socialistes a penes parlen *en valencià* ni *del valencià*. En la pràctica això seria embullar-se en qüestions d'identitat i situar-se en el costat del bàndol condemnat a subsistir dins dels límits d'allò que consideren un *gueto*. Es tracta d'una política continuista amb la dels darrers anys encara que accentuada amb l'arribada de Jorge Alarte a la secretaria general. En definitiva, el que es pretén és foragitar del discurs oficial socialista qualsevol indici de valencianisme alhora que s'intenta amb descaradura una mimesi amb el paisatge sentimental de la identitat lleial que, com sabem, forma part del patrimoni ideològic del PP. S'ha acabat la conciliació amable, dissimulada també, entre els dos universos simbòlics que havien coexistit fins ara en el discurs socialista. La nova cúpula dirigent fins i tot ha volgut desfer-se'n de la denominació de País València en les seues sigles, un fet anecdòtic si no fos perquè el mateix Alarte ha ignorat deliberadament problemàtiques com la de la precarietat de l'ensenyament en valencià, en la corda fluixa des de fa molts anys. En qualsevol cas, l'intent de retirada del corònim durant el XI congrés nacional del PSPV-PSOE els dies 26, 27 i 28 de setembre de 2008 cal entendre'l com tot un símbol. La proposta de canvi de nom incorporada dins d'una ponència marc defensada per Angel Luna

(madrileny d'origen, exalcalde d'Alacant), només va obtenir 7 vots enfront dels 107 que apostaren perquè els socialistes no deixaren de ser-ho del País Valencià. Va ser la manera en què varen guanyar el congrés els perdedors més que no pas el reviscolament dels menystinguts sectors valencianistes d'aquest partit. Tampoc no era la primera vegada que s'intentava aquesta operació quirúrgica. De fet, ja es va intentar el canvi en el II Congrés celebrat el 1980 a instàncies del sector procedent del PSOE. En el que es celebrà dos anys després a Benicàssim, els socialistes ja definien la societat valenciana com una realitat invertebrada sense consciència de comunitat única i diferenciada a excepció d'unes minories. Era tot un avís.²² L'onzè congrés estava, doncs, en la línia d'una deriva històrica tendent a abandonar les posicions de defensa del país des d'una òptica valencianista. I encara que els socialistes no van esborrar-se el cognom del seu carnet d'identitat, van fer encara una cosa pitjor com bescanviar la seua estructura comarcal per una de provincial seguint, naturalment, els dictats de Madrid que com qui diu acabava de llençar en paracaigudes al cor del partit d'Alarte una Leire Pajín tan estranya al paisatge del país com a les cabòries intel·lectuals nadiues. La ponència marc d'aquell congrés afalagava el regionalisme dut a la pràctica pel PP, equiparava el valencianisme històric al regionalisme practicat pel PP,²³ i rebutjava rotundament el nacionalisme concebut com a identitat de la diferència respecte a allò espanyol. El nacionalisme, «carece de sustento en la Comunidad Valenciana», per tant, «(...) la aspiración a ser mayoritario en la Comunidad Valenciana exige un distanciamiento de nociones nacionalistas, interiorizadas o a modo de alianza estratégica.

El espacio natural del socialismo es el valencianismo, que considera a los ciudadanos y a la población valenciana sujetos políticos de una doble situación: la española-estatal y la valenciana-autonómica». ²⁴

D'altra banda, els punts dedicats a l'educació no dedicaven ni una minsa ratlla a l'ensenyament en valencià, fustigat des de l'arribada del PP al poder. Tot un detall.

Un any després el gran derrotat d'aquest congrés, l'alcalde de Morella, el lermista Ximo Puig, semblava doldre's del resultat de tot plegat. «El món —escrivia—²⁵ ha canviat extraordinàriament. Les receptes del neofusterianisme potser no valen però el renaixement del valencianisme no pot créixer del no res ni molt menys de les cendres d'una falla ideològica populista, xovinista i mancada de qualsevol arquitectura intel·lectual democràtica». Puig considerava que podia haver-hi una eixida valenciana de la crisi amb un nou model de desenvolupament arrelat en valors progressistes i amb una estratègia, deïa, concebuda des d'«ací», de la mateixa manera que assegurava creure en un valencianisme plural i impulsat des de la transversalitat sense exclusions. «Ara —proseguia— que la realitat de les xifres li treu tota la raó demagògica al nou *Levante feliz*, és el moment de posar les bases del paradigma d'un país valencià modern, socialment avançat, cohesionat i compromès amb el patrimoni cultural i natural». Una música tan dolça com ignorada pels seus correligionaris. Els socialistes han redescobert, a l'ombra de Ferraz, el regionalisme de tota la vida, sense matisos, el de Llorente, el dels Jocs Florals i els vitols als patrons de tota la vida. Com siga, semblen ben feliços amb la troballa.

La seua renúncia a una determinada clientela potser ha estat una de les causes del creixement espectacular de Compromís,

tot i que segurament no n'ha estat l'única. La nova coalició ha sortit endavant sense fer renúncies excessives²⁶ i, sobretot, encapçalant sense complexos aspectes com el de la normalització lingüística en àmbits essencials com el de l'educació, en una societat sovint a la contra, carregada de recels contra el nacionalisme. Hi ha moltes incògnites encara, però, sobre les perspectives futures d'aquesta formació que ha irromput amb força desvetllant les esperances de molts ciutadans en un canvi del llastant sistema de partits valencià. Caldrà veure si el matrimoni entre un Bloc Nacionalista Valencià que durant els darrers anys s'havia escorat cap a posicions centristes i una Iniciativa del Poble Valencià (IPV) sorgida de l'esquerra més conseqüent funciona amb eficàcia, sense massa estridència. Per exemple, caldrà veure de quina manera i amb quin objectiu rearticularan les deteriorades relacions del valencianisme polític amb el cultural, representat aquest darrer per una Acció Cultural del País Valencià (ACPV) ben poc disposada, malgrat tot, a deixar les antigues banderes.

D'altra banda, el naixement d'IPV representa, sens dubte, una pèrdua de bona part dels actius valencianistes d'Esquerra Unida del País Valencià (EUPV). Una formació amb una cúpula estatal poc procliu, malgrat els discursos sobre federalisme, a les vel·leïtats perifèriques. Fet i fet, la vella esquerra espanyola no està per a perdre massa temps en qüestions aparentment —només aparentment— tan llunyanes a la lluita de classes o a les condicions de la classe obrera en plena crisi mundial. Condemnats a ser competidors i no aliats de Compromís, mancats d'alguns dels seus dirigents més vàlids com Joan Ribó o Pasqual Mollà, resulta incert predir quin serà el grau del seu accent valencianista.

Arribats ací, descomptada ja més d'una dècada del segle XXI, és evident que l'espai central del debat sobre el futur dels valencians, de les seues possibilitats d'existència com a poble singular, no pot estar ocupat encara per les qüestions de caràcter vexil·lògic o nominal. Per bé que marcar unes noves prioritats no ha de suposar automàticament cap renúncia. Em referesc a temes i qüestions com el model econòmic, la cohesió social, una indústria cultural viable, un marc comunicatiu compartit amb catalans i balears, unes infraestructures dignes que connecten el país amb Europa a través de Catalunya, unes relacions institucionals normals entre Generalitats i Govern Balear etc...

I, certament, hi ha temes molt importants que requereixen d'immediat tots els esforços com la salut social de la nostra llengua en un context d'amenaça total a la pervivència del català. Perquè sense valencià –i aquesta és la veritat amarga per alguns que relativitzen el valor i la significació de la llengua–, no hi haurà mai més valencians.

La batalla, ara com ahir, no estarà, doncs, en aconseguir la igualtat i el respecte de diferents maneres d'entendre el ser valencià, que també, sinó en com comunicar i transmetre aquest esperit de voluntat d'existència amb plenitud cultural i política més enllà dels tòpics, a les associacions de veïns, les Falles, els membres de confraries religioses i *tutti quanti*. La batalla serà també la d'incorporar en el catàleg de les icones de la identitat, al costat d'estendards i relíquies, idees per millorar el país que ens ha tocat, en un món cada vegada més complex. Aconseguir enderrocar el xovinisme suïcida i trampós sense ferir l'autoestima col·lectiva, desplaçar les castes corruptes per tal d'aconseguir un repartiment de la

riquesa més equitatiu, preservar el nostre patrimoni natural i cultural, progressar en tots els ordres. En definitiva, es tracta de superar les limitacions, les imposicions dels qui s'emparen en una veritable apropiació de la identitat per avançar cap a la construcció d'un valencianisme civil d'ampli espectre amb el progrés social com a principal bandera, d'un país nou, modern, d'una bona societat,²⁷ sense rèmores provincials ni música reaccionària de fons. □

1. Formaven la comissió a més de Pizcueta, Lluís Guarnier, Vicent Badia Marín, Josep Antoni Comes, Eliseu Climent, Adela Costa, Jaume Pérez Muntaner, Antoni Pérez Gil, Doro Balaguer, Enric Solà, Ricard Rosso, Robert Moróder, Francesc Giner Perepérez, Joan Brines i Rafael Mansanet. Vegeu Doménech Ros, «La senyera, fora de la llei?», *El Temps*, núm. 24, 1984.
2. El document s'inspirava en la reclamació feta el 22 de maig de 1984 per part de la redacció de la revista *Saó* al conseller de Cultura Ciprià Císcar per tal que el Penó de la Conquesta s'inclogués en la Llei de Símbols. Císcar, però, no es va fer càrrec de la petició dels de *Saó* i els va remetre al conseller de Presidència, Rafael Blasco. Com fos, la cominatória rebé tot seguit el suport del programa de ràdio *De dalt a baix* dirigit per Toni Mestre i del col·lectiu del Marítim d'UPV-València. Posteriorment se sumaren desenes de col·lectius, ajuntaments, partits polítics i entitats com Acció Cultural del País Valencià (ACPV). En el document lliurat a Lerma i García Miralles s'afirmava que «la història i la voluntat» del poble valencià sempre havia distingit la senyera de les quatre barres com a símbol col·lectiu abans que 'la bandera de València' esdevingués bandera oficial de la 'Comunidad Valenciana'. A més, es manifestava que la de les quatre barres, ostentava la seua més antiga representació en el penó de la conquesta o senyera reial, conservada a l'Arxiu Municipal de València i que oblidar-la després de segles de veneració per part dels valencians, seria «un afront històric i una deslleialtat». Per tot això, i atesa la necessitat d'«instaurar la concòrdia entre els valencians», demanaven que la senyera reial fos reconeguda per la Llei de Símbols, de manera

- que restés salvaguardat el seu «rang històric i la significació sintetitzadora de la nostra personalitat col·lectiva». Vegeu R. Puig, «El Penó de la Conquesta», *El Temps*, núm. 22, 1984; Doménech Ros, «La senyera, fora de la llei?», *El Temps*, núm. 24, 1984.
3. José Ramon García-Fuster fou durant la transició un dels anticatalanistes més abrandats dins de les files d'Alianza Popular. Vice-president d'aquesta formació presentà una ponència en el II Congrés d'AP celebrat l'abril de 1980 en Benidorm en la qual carregà tantes contra el valencianisme democràtic. «*Terminada la guerra*», va escriure, «*renace de sus cenizas el espíritu casi secular valenciano de las manos del pueblo llano. Ese renacimiento fue la expresión de valencianía: valencianía que no se puede concebir de otra manera que dentro de España. Pero esta interpretación nuestra está intentando ser destruida por un movimiento separatista: el pancatalanismo (...)*». Segons el diputat els «pancatalanistes» haurien introduït prèviament els seus homes en quasi tots els partits, «*especialmente los de izquierda que, al salir ganadores en los municipios se apresuraron a practicar una administración catalanista. Creado el Consell que denominaron 'del País València' ocuparon las consellerías claves como Educación, Cultura, etc..., organizando un tinglado a toda prisa que ocasionó la izada de la bandera catalana en el Palau de la Generalitat (...) el momento era crítico. (...) En la Universidad, Institutos y escuelas se organizaron grupos pancatalanistas y cursos de lengua y cultura catalanas. Una inmensa maniobra de tergiversación y falseamiento de los principios básicos fue llevada adelante en los medios informativos. En cuatro días se cambió la bandera, el nombre, la cultura y hasta el Himno Regional. A mayor abundamiento, el pancatalanismo estaba firmemente encaballado en el marxismo, y había aprovechado todo tipo de reivindicaciones justas o injustas*».
 4. *Diari de Sessions de les Corts Valencians* del 28 de novembre de 1984.
 5. Cap llibre com el del dirigent del Grup d'Acció Valencianista (GAV) Manuel Zarzo, *Valencians front al catalanisme* (1989) descriu les obsessions i paranoies de l'anticatalanisme que tant va marcar l'agenda política d'aquells anys i encara ara. Entre moltes altres perles, Zarzo afirma: «Des que en les conversacions dels grups de l'oposició catalana al franquisme, reunits en el Monasteri de Montserrat baix la tutela del monje abat Escarré, havien previst tots els plans de la creació dels Països Catalans, tot estava lligat i ben lligat. Els diners tenien que eixir de la burgesia catalana i eixa burgesia hauria d'estar recollida dins del terreny economic d'influència de la Banca Catalana. Per ad este menester es fundà eixa Banca». (Sic!)
 6. La jerarquia catòlica aliada amb personatges com Casp i Adlert i amb clergues influents en la feligresia local del cap i casal com Josep Almiñana o Lluís Alcon, va tallar de soca-rel els intents de revalencianització de l'església iniciats durant els anys seixanta per figures com mossèn Vicent Sorribes Gramatge o encara de laics com Vicent Miquel i Diego. Durant els anys setanta es viurien els moments més tensos amb motiu de l'edició del *Llibre del Poble de Déu*, empresa impulsada pel frare mallorquí Pere Riutort en la qual varen prendre part els mateixos Casp i Adlert, Alcon, Manuel Sanchis Guarnier o Martí Domínguez Barberà entre altres. Sobre aquest episodi trobareu una àmplia informació en el capítol *L'església en l'ofensiva* dins del meu llibre *No mos fareu catalans, història inacabada del blaverisme* (2009), publicat per la Universitat de València.
 7. L'investigador Francesc Pérez Moragón és qui més a fons ha estudiat les vicissituds històriques d'aquest himne. Trobareu informació de primera mà en «Contra l'Himno Regional», dins F. Pérez Moragón, *Himnes i paraules*, Catarroja, Afers, 2010.
 8. El PP s'ha sentit còmode emprant, no ja el corònim Comunitat Valenciana, sinó el de Comunitat, sense més. Segons una notícia signada pel periodista Paco Cerdà en el diari *Levante* el 9 d'octubre de 2010, en els darrers 195 comunicats llançats des de la Generalitat, s'utilitzava la denominació Comunitat en 215 ocasions front a les 184 de Comunitat Valenciana. En la mateixa informació el sociòleg Rafael Castelló recordava que el terme Comunitat, nom que es refereix a un grup de persones sense espai territorial, va bandejar els de Regne de València o País Valencià. Castelló lamentava que havíem «desaparegut com a col·lectiu nacional amb aspiracions territorials» i que ara «estàvem desapareixent com a col·lectiu diferencial».
 9. Els més prestigiosos sociolingüistes valencians, des de Vicent Pitarch, passant per Miquel Àngel Pradilla o els germans Alfons i Francesc Esteve, només per citar-ne alguns, han coincidit a considerar que la LUEV era una llei amb unes limitacions enormes que a la pràctica es traduïa, com ha assegurat Toni Mollà, en una simple «despenalització d'usos lingüístics». La bibliografia sobre aquesta llei i les seues implicacions és abundant. Amb tot, trobareu

- punts de vista i reflexions molt interessants en el llibre col·lectiu coordinat per Manuel Alcaraz, Ferran Isabel i Josep Ochoa, *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Alzira, Bromera, 2005.
10. Sociòlegs com Rafael Xambó o Toni Mollà han estudiat a fons l'estructura del sistema comunicatiu valencià. Precisament, el primer, ha estat recentment el responsable de l'edició del núm. 23 de la revista *Arxius de Sociologia* dedicat a aquest tema. Xambó recorda que la construcció d'aquest sistema iniciada amb la restauració democràtica ha tingut conseqüències nefastes. Com ara la dominació política del mateix que ha reproduït, diu Xambó, «tot un seguit de males pràctiques informatives, una forta dependència dels grans grups espanyols, notables insuficiències culturals i un retrocés important en la presència del català en els mitjans». Tot plegat, segons l'investigador, obstacles per «al desplegament d'un sistema comunicatiu democràtic, veraç i al servei de la ciutadania».
 11. Aquesta visió de l'anticatalanisme com a component consubstancial de la identitat dels valencians la vaig defensar el 2006 coincidint amb l'aparició de la primera edició del meu llibre *No mos fareu catalans. Història inacabada del blaverisme*, publicada per l'editorial L'Esfera dels llibres. El 2009 en el pròleg a la segona edició, editada per la Universitat de València, escrivia: «(...) Simptomàticament, per a molts valencians l'anticatalanisme no és una manifestació de l'espanyolisme més ultramuntà d'ahir en la seua versió regionaloide ni tampoc cap dels molts dialectes amb què per tot arreu s'expressa la reacció. Desgraciadament per a amples sectors aquest és, amb garrot inclòs, una de les manifestacions, juntament amb el xovinisme més tronat i untós, en què es manifesta en tota la seua plenitud la identitat valenciana».
 12. Sobre aquesta qüestió de l'establiment d'un *quasi-sirègim* per part del PP al País Valencià trobareu referències al meu article «País Valencià: paisatge després de la victòria (del PP)», *L'Espill*, 28, 2008.
 13. Adolf Beltran, pròleg al llibre de F. Pérez Moragón *Himnes i Paraules. Misèries de la transició valenciana*, Catarroja, Afers, 2010.
 14. Entenc el valencianisme, seguint les definicions del sociòleg Enrique Larraña, com un moviment social. Es pot afirmar que representa una forma d'acció col·lectiva que apel·la a la solidaritat amb la intenció de promoure canvis socials. La seua existència constitueix ja com a tal una forma de percebre la realitat atès que posa en qüestió aspectes d'aquesta que fins aleshores eren acceptats com a normatius. A més, implica la ruptura dels límits del sistema de normes i relacions socials en què desenvolupa la seua acció i té capacitat per a produir noves formes de legitimitat en la societat. També és un moviment d'afirmació cultural, de construcció/reconstrucció d'un país, amb voluntat de protagonisme històric i portador d'una ideologia moderna en el sentit ampli proposat per Alain Touraine.
 15. Vaig emprar per primera vegada aquesta definició en l'article «L'anticatalanisme radical del PP», publicat al núm. 24 de la revista *L'Espill* corresponent a l'hivern del 2006.
 16. Una interpretació lúcida, sinòptica, del que ha estat el valencianisme es pot trobar al llibre de Toni Mollà, *La utopia necessària (Nacionalisme i societat civil)*, Alzira, Bromera, 1994.
 17. Resulta sorprenent comprovar com la burgesia no ha canviat gens el seu repertori d'estereotips pel que fa a la identitat, encunyats durant la Renaixença al segle XIX i enllustrats per la retòrica del franquisme, ni la seua incapacitat per liderar un projecte de país més enllà de la retòrica, però sobretot dels llinars de l'estat jacobi. El sociòleg Lluís V. Aracil mostrava la mateixa sorpresa i irritació en el seu article «Notes sobre un segle de vida valenciana», publicat el 1966 al núm. 6 de la revista *Serra d'Or* i amb motiu del centenari de l'aparició del diari *Las Provincias*. Escrivia Aracil: «No hi ha cap dubte que la cristallització d'un 'valencianisme' vagament regional, sucursalment centripet i intoxicat per una rústica *méfiante anticatalane*, ha estat primordialment obra d'aquesta classe i reflecteix bastant bé les seues incoherències. També han estat, sens dubte, obra d'aquesta classe el deficient desenvolupament econòmic del País i la formidable immobilització històrica en què sembla que estem encallats».
 18. Evidentment, la identitat dels *deslleials*, proscriu i difamada per la dreta, comprendria aquells símbols defensats pel valencianisme: les quatre barres, la muixeranga o les denominacions de País Valencià per al territori i de català per al valencià. Per a la dreta no importa que aquests siguen símbols encara vius, o que la seua assumpció no implique la negació dels oficials. De fet, des de determinats sectors del valencianisme, especialment el polític, s'ha buscat una certa conciliació de tots dos universos sentimentals. Com siga, la dreta ha menyspreat aquests intents i des de la transició s'ha dedicat a perseguir o anorrear tot indici d'identitat considerada deslleial (amb iniciatives

- oficials, institucionals, i amb la coerció directa i complementària a càrrec de grups violents), una croada que duia aparellada la condemna a l'ostracisme d'escriptors com Enric Valor, Joan Fuster, Vicent Andrés Estellés, Sanchis Guarner o d'artistes com Raimon o Ovidi Montllor. La societat, no cal dir-ho, també ha perdut molt amb aquesta mutilació.
19. «Los valencianos giran hacia el centralismo», *Levante-EMV*, 5 d'agost de 2010, informació de Paco Cerdà. De tota manera, cal agafar amb cautela aquestes inferències, perquè el paràgraf precedent també podria reformular-se des d'una perspectiva oposada i fent ús de les mateixes dades, de la manera següent: «Segons el baròmetre autonòmic del CIS corresponent a gener-març de 2010, el 17,2% dels valencians preferia que Espanya fos un estat en què les comunitats autònomes tinguessen més autonomia que en l'actualitat o que se'ls reconegués la possibilitat d'independència. Una dada gens sorprenent si tenim en compte que un 45,1% dels enquestats considerava positiu el procés autonòmic. Altrament, el 10,5% dels valencians es sent més valencià que espanyol o només valencià. Per acabar de reblar el clau, el 81% es declaraven molt o bastant orgullosos de ser valencians.»
 20. El llibre, publicat per l'editorial Tres i Quatre, era una mena de rèplica cordial a un altre assaig no menys conegut escrit pel matemàtic i líder independentista, Josep Guia, que amb el títol *És molt senzill: digueu-li Catalunya*, es va publicar el 1985.
 21. El 2002 el sociolingüista Miquel Àngel Pradilla va presentar en el context del Congrés de Planificació Lingüística celebrat a Andorra, el cas valencià pel que fa a les polítiques lingüístiques engegades pel PP, com un exemple de contraplanificació lingüística tot seguint els criteris de Robert L. Cooper autor de *Language Planning and Social Change* (Cambridge University Press, 1989). Segons Pradilla, la «contraplanificació (com la mateixa planificació) es mostra com un clar exemple de canvi social on elits i contraelits lluiten pel manteniment o la subversió de *l'estatus quo*». La contraplanificació no fa més que accelerar el procés de substitució lingüística del valencià.
 22. Sobre les cogitacions internes dels socialistes al voltant de la seua identitat en relació al valencianisme, el periodista Enric Orts publicà un magnífic reportatge al setmanari *El Punt* el diumenge 27 de juliol de 2008 titulat «PSPV, per què?».
 23. «El valencianismo político no es patrimonio del Partido Popular. Ha llegado el momento de iniciar una nueva etapa en la que lo sustancial sea nuestra identidad como socialistas y valencianos», punt 319 de la Ponència Marc del XI Congrés del PSPV-PSOE.
 24. Punts 109 i 110 de la Ponència Marc del XI Congrés del PSPV-PSOE.
 25. Ximo Puig, «Més país (Guanyar el paradigma)», dins d'Antoni Furió, Gustau Muñoz, Pau Viciano (eds.), *País Valencià, Segle XXI. Noves reflexions crítiques*, Quaderns d'Orientació Valencianista, Valencians pel Canvi-Publicacions Universitat de València, 2009.
 26. Cal no oblidar que durant els darrers anys el Bloc Nacionalista Valencià, que té els seus orígens en la Unitat del Poble Valencià fundada el 1982, ha anat abandonant moltes de les banderes que l'identificaven amb el valencianisme de tall fusterià i, alhora, assajant des de la política aproximacions al regionalisme. Tenim dret a pensar que els resultats d'aquesta estratègia ara com ara han estat més aviat minsos a part d'haver aconseguit l'adhesió d'alguns exmembres de l'extinta Unió Valenciana. El meu comentari lluny de ser un retret vol limitar-se a fer una constatació. No cal dir tampoc que els estigmes de la identitat, marcats a foc i ferro pel bloc conservador, són perdurables, un senyal indeleble que va més enllà de l'adopció pública d'uns signes externs.
 27. Segons el sociòleg Zygmunt Bauman la *bona societat* es basa en quatre eixos: la informació i l'educació, la cultura i la democràcia. Com ha recordat Rafael Xambó el PP ha fet gairebé impossibles l'acompliment de cap d'aquests quatre eixos. Vegeu Rafael Xambó, «Informació i educació. Cultura i democràcia», dins de *Qüestions per al debat. Propostes per al canvi*, Quaderns d'Orientació Valencianista, Publicacions de la Universitat de València, 2006.

Joan Fuster i nosaltres

Toni Mollà

Joan Fuster va ser un intel·lectual europeu de Sueca a qui les circumstàncies socials i polítiques i els interessos immobiliars de certes sectors van convertir en boc emissor de frustracions diverses. El diagnòstic arriba fins a avui mateix. D'una banda, com ell mateix va denunciar en vida, perquè bona part de la seua producció cívico-política va ser més discutida que no llegida. De l'altra, perquè visqué en una societat en profunda transformació en la qual hagué de plantejar-se la interpretació de problemes inèdits des d'una avantguarda solitària. Com he assenyalat en un altre lloc,¹ la seua obra ha representat una autèntica *revolució tranquil·la* que generà un moviment intel·lectual i cívic l'objectiu del qual era, en primer lloc, l'erosió dels vells tòpics sobre el país. Fariem bé, tanmateix, d'interpretar l'obra de Joan Fuster al marge d'allò que Rafael L. Ninyoles va anomenar el *fusterianisme nacional*, del qual Fuster és innocent en gran part.² El comportament de molts representants del dit fusterianisme nacional no solament ha estat de renúncia al paper social que se n'esperava, com denuncià amargament

Joan Fuster,³ sinó que, amb l'excusa de desarmar l'enemic, n'han assumit, sovint, gran part dels postulats antiintel·lectuals.

DE QUIN FRACÀS PARLEM?

El fet que allò que Fuster va defensar determine en major o menor grau la vida pública del país a hores d'ara continua sent un debat recurrent. La suposada «culpabilitat» de Joan Fuster per a justificar el «fracàs» del que Ernest Lluch va anomenar la «via valenciana» és, per a alguns, l'excusa exculpatòria de les pròpies limitacions. Per a uns altres, l'acceptació acrítica de l'estat de les coses i la justificació de l'immobilisme mental, sociocultural i polític de les darreres generacions. Al nostre entendre, però, buscar en l'obra de Fuster el boc emissor de les nostres frustracions culturals i polítiques és un diagnòstic social erroni –i un comportament indigne. Les idees germinals de les *minories actives*⁴ no asseguren la impregnació del *missatge*. L'estructura social concreta i els mitjans de la seua (re)producció en el context social ho condicionen. Al País Valencià, la minoria intel·lectual nascuda al voltant de Joan Fuster⁵ connecta amb altres sectors socials durant la dècada dels setanta i s'articula llavors el valencianisme modern. En els anys següents, cristal·litza tota una

Toni Mollà és llicenciat en periodisme i doctor en sociologia. Professor d'Estructura de la Comunicació a la Universitat de València. És autor, entre altres, de *La utopia necessària (Nacionalisme i societat civil)* (1994).

constel·lació de plataformes i d'iniciatives que conformem el bloc social progressista i valencianista. La reivindicació nacional i els projectes de progrés esdevenen les dues cares d'una mateixa moneda i generen un cercle virtuós que es realimenta recíprocament i constantment gràcies a les sinergies compartides: discursives, organitzatives, reivindicatives i mobilitzadores. No és en va que, poc després del traspàs de Franco, el bloc social conservador, organitzat a l'entorn del diari *Las Provincias*, enceta la maniobra defensiva coneguda com a blaverisme.⁶ Per debilitat pròpia, per la impugnació permanent per banda del blaverisme i, sobretot, per falta de ressorts i de connexions fortes en la societat civil i l'estructura de la comunicació del país, allò ben cert és que el moviment valencianista ha perdut part de les seues complicitats socials i també la visibilitat mediàtica imprescindible en una societat com més va més complexa. Aquest és, al meu entendre, l'autèntic «fracàs» del valencianisme. El fet representa, òbviament, un «fracàs» de la cultura –de les idees– que s'havien gestat en aquell context. Però, sobretot, vull remarcar-ho, de l'estratègia de la seua reproducció social. Es tracta, en definitiva, del fracàs –més o menys profund segons en quins àmbits socials– d'aquella revolució tranquil·la de què parlàvem. Però la causa n'és, com dic, la falta de suport social, mediàtic i polític i no cap mena de pecat original del discurs, tal com creuen les ments més metafísiques del valencianisme. Un fracàs que explica també l'error de diagnòstic sobre la naturalesa i l'abast sociocultural i polític del blaverisme⁷ –ben sovint banalitzat–, i la destrucció de la cultura cívica en què s'autoreproduïa la proposta valencianista –moderadament d'esquerra, moderadament catalanista– que

havíem gestat com a cosmovisió alternativa a la València provinciana heretada. El «fracàs», per tant, no és atribuïble al missatge fusterià, sinó a nosaltres mateixos. L'auto-crítica generacional i l'anàlisi de prospectiva consegüent són precondicions indispensables per a (re)pensar el país d'acord amb el «nou entorn» en què vivim.⁸

TEXTOS PER A UN NOU DIAGNÒSTIC

La insatisfacció dels sectors valencianistes va comportar, durant la dècada dels vuitanta del segle passat, un procés d'introspecció que s'expressa en diverses *revisions* del plantejament *original*. Les veus crítiques s'adrecen, fonamentalment, a la catalanitat del país i a l'adscripció esquerrana del moviment valencianista. Els fracassos electorals de les forces dites nacionalistes –UDPV, PSPV, PSAN, PNPV i UPV– són, en darrera instància, el motor d'aquest revisionisme. *És molt senzill, digueu-li Catalunya*, de Josep Guia (1985), *De Impura Nazione*, de Damià Mollà i Eduard Mira (1986) i el llibre col·lectiu *Document 88* (1988), malgrat les diferències, comparteixen la idea que el fracàs del valencianisme és un error discursiu i no analitzen les condicions socioculturals ni polítiques en què s'ha de reproduir.

Paral·lelament, la dècada dels noranta inaugura un altre discurs sobre la qüestió nacional simbolitzat per la publicació d'*El País Valencià a l'eix mediterrani* de Rafael L. Ninyoles.⁹ Es tracta d'una interpretació del país d'acord amb dades d'ordre econòmic, social i cultural que deixa sense sentit les anàlisis realitzades al marge dels canvis en l'estructura material i la redefinició dels espais econòmics i culturals superiors en què

s'inscriu. La construcció europea, la crisi de l'estat o la confluència de les estructures socials de Catalunya i el País Valencià són factors que l'investigador no pot deixar de costat. Allunyada de l'assagisme valoratiu de Joan Fuster, l'obra de Ninyoles aporta, tanmateix, les dades sociològiques i econòmiques suficients per a assegurar que l'assagista de Sueca té ara més raó que el 1962 quan va publicar el *Nosaltres els valencians*.¹⁰ Al costat del llibre de Rafael L. Ninyoles, n'apareixen uns altres dos que comparteixen una mateixa insatisfacció respecte a allò que s'havia dit durant la dècada anterior. Es tracta d'*Un país possible*, d'Adolf Beltran,¹¹ que presenta els projectes de construcció de la identitat valenciana i de modernització com a complementaris. I *La utopia necessària*, de Toni Mollà,¹² que considera la nació com a societat civil més que no com a aparell d'estat i que reivindica la construcció d'un *nacionalisme*

laic com a instrument de la cohesió social. Inspirats tant en les investigacions de Rafael L. Ninyoles, com en les aportacions fusterianes, tots dos intenten adequar el missatge valencianista als factors introduïts per la modernització, la globalització i l'era de la informació i s'allunyen de les propostes essencialistes anteriors. Al cap i a la fi, el país ja no s'explica com la societat tradicional que alguns evocuen de forma nostàlgica. Contràriament, es tracta d'una societat moderna –urbana i terciària– amb un pes majoritari del sector dels serveis. En poques dècades, el País Valencià ha passat per una industrialització ràpida i anàrquica que ha provocat daltabaixos en l'estructura social. El País Valencià respon ara a una estructura postindustrial i de serveis en què el 60 per cent de la població activa treballa en el sector terciari i no arriba al 4 per cent la gent ocupada en l'agricultura, per exemple.

Anys	País Valencià				Espanya			
	Agric.	Indúst.	Constr.	Serveis	Agric.	Indústr.	Constr.	Serveis
1960	42,5	23,6	5,1	28,7	41,7	23,2	6,8	28,3
1975	17,9	33,1	9,6	39,8	23,4	27,2	9,6	39,8
1985	14,3	28,8	6,4	50,5	17,7	24,8	7,2	59,3
1989	10,7	28,5	8,3	52,5	12,1	22,2	8,9	50,8
1994	7,2	29,5	8,1	55,0	9,0	21,1	9,4	60,4
2000	4,3	24,2	11,3	60,3	6,8	20,0	11,1	62,1
2002	3,7	24,0	12,2	60,0	5,7	19,3	11,6	63,2

Extret de Vicent Soler (2004): «Creixement i canvi estructural», dins Vicent Soler (2004) (ed.): *Economia espanyola i del País Valencià*, València, PUV.

La modernització accelerada ha dislocat la cultura d'arrel tradicional i n'ha clivellat la cohesió social i presenta, en bona part, un cert desfasament entre els canvis materials i els ideològics. Finalment, la creació de la cultura de masses i la revolució digital simbolitzada per Internet –en paral·lel al procés de mundialització– s'han superposat als canvis en l'organització territorial de l'estat, la integració europea i la consegüent ampliació dels mercats i de les fronteres. El paper de la identitat col·lectiva heretada com a continuïtat cultural tampoc és ara el mateix que en una societat tradicional. Com ha assenyalat Ulrich Beck,¹³ els processos de «destraditionalització» i «individualització» són conseqüències evidents del canvi social actual –més ràpid, més profund i més multiforme com més va. Al nostre parer, el final dels «grans relats» a què es referia J. F. Lyotard¹⁴ no impugna sinó que reforça la necessitat de repensar i de relançar el valencianisme en un entorn de més complexitat i més turbulència social que mai. Un valencianisme laic allunyat de les versions tradicionalistes i essencialistes que assumeix un paper legitimador de les polítiques públiques (cíviques i institucionals). El dinamisme (la velocitat dels canvis), la complexitat (que augmenta els factors que afecten l'entorn i el grau d'heterogeneïtat) i la incertesa del món actual ens obliguen a respostes innovadores –en l'elaboració del discurs i en la seua reproducció social– que no s'haurien d'encegar en el curt termini ni el tacticisme partidista. Un valencianisme, vull dir-ho clarament, que hauria de tenir com a paret mestra del discurs i de la pràctica política l'elaboració d'una proposta pròpia de l'Estat del Benestar i de (re)creació, alhora, d'un model autòcton de societat civil.

POLÍTiques DE COMUNICACIÓ I SOCIETAT CIVIL

Enmig d'aquest context, vull detenir-me ara en els dos àmbits d'actuació preferents en la nostra anàlisi i en l'eventual presa de decisions diguem-ne estratègiques: la comunicació de masses i la societat civil.

Com sabem, la construcció de l'aparell autòcton valencià no ha anat acompanyada de la vertebració d'un espai de comunicació interior que el legitimés. De fet, el País Valencià té, a hores d'ara, una estructura informativa arcaica i provincial, amb xifres de lectura en el límit del desenvolupament mediàtic, i sense cap diari referencial autòcton. El mercat comunicatiu valencià està clivellat per espais de base local i provincial que en (re)alimenten la fragmentació.¹⁵ D'altra banda, al País Valencià més que a cap altra comunitat autònoma espanyola, els mitjans de comunicació han condicionat l'esdevenidor col·lectiu des de la transició i han marcat les (in)decisions dels governs autòctons de torn. Els mitjans no han estat «innocents», sinó que, ben al contrari, han esdevingut actors actius en la delimitació de les ideologies que circulen al país i les consegüents alternatives socials i polítiques. A la ciutat de València, les línies informatives i empresarials dels diaris *Las Provincias* i *Levante* van ser tan determinants en la configuració de l'actual estructura sociocultural i política com els mateixos partits, sovint ostantges d'aquelles estratègies periodístico-empresarials que sovint han alimentat el simulacre de l'enfrontament per a reforçar les seues posicions monopolístiques en el mercat de la informació i de les idees. El *Diario de Valencia*, primer, i *Noticias al día*, després, van ser dos intents de premsa plural i moderadament valencianista

que la classe dirigent valenciana –inclòs l'empresariat de la comunicació i el poder polític institucional– no va tenir interès a consolidar. El seu intent de «diferenciació de producte» va ser profusament impugnat i perseguit pels actors ben situats en el mercat de la comunicació mediada, satisfets en una estructura de la comunicació que els assegurava posicions de mercat quasi intervingut i beneficis econòmics i ideològics. Al capdavant, la informació és una arma tàctica que s'emmarca sovint en un context estratègic superior.¹⁶ La creació d'un tercer espai comunicatiu hauria estat el brou de cultiu en què podia haver germinat el corresponent tercer espai sociocultural i polític que no feia el pes ni als uns i als altres. Més interessats en les bondats i les promiscuïtats del bipartidisme, aquells actors dinamitaren aquelles iniciatives per tots els mitjans possibles. Al cap i a la fi, la complexitat social complica les xarxes d'influència informals que tant de rendiment aporten als esquemes maniqueus establits, minva els mandarinats intel·lectuals i, finalment, erosiona els esperits de campanar i els consegüents negocis compartits.

Fet i fet, l'estructura dualista de la premsa valenciana nascuda de la transició ha reforçat una convicció demoníaca segons la qual totes les coses es divideixen en dues parts, l'una completament bona i acceptable, l'altra roïna i rebutjable.¹⁷ En aquest context mediàtic, el País Valencià no ha generat tampoc els mecanismes de consens cultural que exigeix una societat d'aquest final de segle. Fins l'aparició d'Escola Valenciana, els esforços per elaborar algun model sociocultural propi han patit sempre l'absència d'un projecte de país que el dotés de cohesió global. En aquest sentit, s'ha de lamentar la falta de visió estratègica

dels dirigents d'Acció Cultural del País Valencià, sempre immersos en projectes de tipus personalista i sovint empresarial, i cada dia més allunyats del teixit associatiu i cultural del país.

En aquest context, creiem que el dèficit *identitari* del País Valencià és, com dèiem, un dèficit de xarxes de comunicació –socio-culturals i mediàtiques– compartides. Desconnectat de Catalunya pels efectes del blaverisme (inclòs el neoblaverisme institucional)¹⁸ i fragmentat interiorment, el projecte del País Valencià exigeix una reformulació de la vella consigna del «fer país» que es base, en primer lloc, en una doble estratègia: cívica i mediàtica. Una estratègia que exigeix la creació d'un espai de consens imprescindible més enllà de la controvèrsia estrictament política. El repte de la Societat de la Informació és potser la darrera oportunitat. Al meu entendre, cal un *Pacte per la llengua, la cultura i la comunicació* que siga matèria de consens i de trobada de tot l'espectre polític valencianista i també de la societat civil. El sistema escolar, els mitjans de comunicació públics i l'administració –els ajuntaments, les diputacions, les Corts Valencianes i l'administració autonòmica i el teixit associatiu valencià– han de ser àmbits prioritaris d'aplicació i actors actius alhora. En aquest context, juguen un paper clau els mitjans de comunicació ja que disposen d'un poder de legitimació social immens i són l'agent bàsic de la cohesió social, juntament amb la resta del sector públic. Malgrat la revolució digital, la televisió és encara l'espill en què es miren generacions de persones que l'han convertit en el seu primer mitjà d'informació. Tot això sense oblidar, per descomptat, les xarxes virtuals en què s'han educat les noves generacions *after computer*. Però amb el ben entès que

aquestes xarxes virtuals no poden substituir les autèntiques xarxes socials (comunitàries i associatives)¹⁹ que aporten el capital social de què parla Robert Putnam.²⁰ I que el seu nivell de fragmentació estructural atorga més valor encara als grans mitjans (escrits i audiovisuals) com actors-creadors de la realitat (més) compartida per la col·lectivitat. Cal, finalment, un nou clima social i comunicatiu que fomenti una concòrdia civil al voltant dels interessos estratègics compartits i que reforci les relacions entre les diverses xarxes socials, culturals i polítiques en què s'expressa el valencianisme. Es tracta, com hem assenyalat en un altre lloc, «d'un pacte civil i polític que supere velles i noves fragmentacions socials i que reforci l'espai públic de la comunicació».²¹

Finalment, tal com va estudiar Rafael L. Ninyoles en el llibre esmentat més amunt, el País Valencià forma part d'un espai socioeconòmic amb interessos comuns però divers en les seues estructures internes, i també en els seus agents i en els seus ritmes. Més enllà de les visions de campanar, el País Valencià està connectat amb una megaregió europea de vora 30 milions de persones que s'allarga fins a Marsella i Lió, pel cap baix. El repte és establir alguna mena de connexió de complementarietat amb aquest entorn creatiu, per dir-ho amb el concepte de Richard Florida,²² i en el qual la llengua catalana hauria de complir la funció social com a element proteccionista del mercat interior.²³ L'eix mediterrani és, en conseqüència, una aposta estratègica que ha d'anar, per descomptat, més enllà de la retòrica mimètica de la Hispanitat. El geògraf i urbanista Peter Hall es refereix a aquests nous espais d'abast supranacional com «àrees policèntriques de projecció regional».²⁴ Però ell mateix s'afanya a su-

bratllar que «el que canvia un espai és la gent», cosa que subratlla que els actors són tan importants com les estructures. Per això els projectes culturals –i els sistemes d'idees que els impulsen– són determinants més enllà de les infraestructures compartides –carreteres, vies fèrries, ports i aeroports.

QUIN TERCER ESPAI ?

El maig del 1995 (!) el Partit Popular s'imposava a les eleccions autonòmiques valencianes. El PP ha creat, des de llavors, una majoria social que, contesa rere contesa, s'apunta al carro del guanyador. Per mèrits propis i per descomposició social del bloc progressista que s'havia gestat en el postfranquisme. Un factor determinant ha estat una estructura de la comunicació (no tan sols mediàtica) que ha confinat determinats sectors d'opinió a les tenebres de l'ombra improductiva. L'abandonament de l'activisme cívic n'és l'altre factor estratègic de la «derrota.» Finalment, la creació d'un model cultural propi –superficialment renaixentista, però sempre anticatalanista i populista– li ha portat un ancoratge social com la dreta valenciana no havia tingut mai.²⁵ El resultat de tot plegat és la desaparició de l'escena pública del pensament crític i alternatiu a *lo existente*, per dir-ho com Blasco Ibáñez, i l'establiment d'una agenda temàtica pròpia per mitjà del control de l'estructura de la comunicació pública i privada i de la intervenció sistemàtica en l'esfera de la societat civil –festa (els Bous al carrer i les Falles, per exemple), religiosa (amb la complicitat de l'església catòlica), associativa (de les estructures empresarials, per exemple) o de la solidaritat (en realitat, beneficència), etc. El discurs del PSPV-PSOE

i la seua pèrdua sistemàtica de complicitats amb el moviment valencianista i la societat civil també forma part de les causes –i de les conseqüències– de l'èxit *popular*. La indefinició discursiva i el seu aïllament social haurien de ser causa de reflexió de les seues bases.

La necessitat de trencar el que Noam Chomsky anomena els ressorts del silenci en què s'han sotmès els sectors incòmodes amb el model actual hi és la màxima prioritat. «La gent tem més l'aïllament que no l'error», assegurava Alexis de Tocqueville²⁶ per a explicar l'abandó del cristianisme en *L'Antic Règim i la Revolució*. «Els que negaven el cristianisme alçaven la veu i els qui hi creien callaven; passà el que hem vist passar sovint des d'aleshores, i no sols en qüestions religioses, sinó en qualsevol matèria. Els homes que mantenien l'antiga fe tingueren por de trobar-se sols i (...) s'uniren a la multitud malgrat no pensar com ella». «Per tot això» –hi afegia Alexis de Tocqueville– «allò que no era sinó el sentir d'una part de la nació semblà l'opinió de la majoria; des d'aleshores sembla irresistible també als ulls d'aquells que li atorgaven una aparença falsa». Alexis de Tocqueville va publicar aquesta obra el 1856. Amb ella, s'avançava en bona part als estudis sobre l'opinió pública que arribaran amb la creació de la societat de la comunicació de masses. La famosa teoria de *l'espiral del silenci*, proposada per l'alemanya Elisabeth Noelle-Neuman²⁷ no fa sinó desplegar aquella aguda precisió de l'historiador i ministre francès. La superació dels efectes d'aquesta espiral del silenci exigeix la renovació dels agents intel·lectuals, socials, mediàtics i polítics que han de pensar i difondre el missatge valencianista en un entorn de «doble lligam» representat pel

binomi PP-PSOE i el sistema comunicatiu i sociocultural que han teixit conjuntament, moltes voltes en contra dels mateixos interessos dels socialistes. La novetat de les darreres eleccions és l'existència d'un valencianisme polític oficial representat per la Coalició Compromís que ha entrat amb força a les institucions polítiques. L'«efecte de demostració» de la seua tasca és determinant i no hauria de caure en els vells tics etnicistes del BNV ni en les seues pràctiques polítiques sovint erràtiques. Ben lluny d'això, la Coalició Compromís hauria de multiplicar les seues complicitats amb la societat civil i el seu entramat associatiu. I hauria d'incentivar una renovació permanent del sistema d'idees que l'ha impulsat no sabem si conjunturalment.

Certament és imprescindible la participació del poder polític –els poders polítics, de fet-en qualsevol projecte global de col·laboració. Però el seu èxit s'assenta fonamentalment en les dinàmiques que genera l'entorn social, entre les quals cal distingir l'àmbit de la privacitat, la xarxa d'associacions ciutadanes i, naturalment, les activitats relacionades amb el funcionament del mercat. Convé, en conseqüència, que tots dos factors –que podem identificar com a via institucional i via cívica, respectivament– hi actuen amb l'objectiu de fer confluïr tant com siga possible les respectives iniciatives amb la creació d'una xarxa de confiança mútua basada en relacions no-jeràrquiques entre els partits polítics respecte dels moviments socials que els han impulsat. Més enllà de la seua expressió parlamentària, el repte del moviment valencianista és, com dic, (re)generar un (nou) sistema d'idees que responga al món complex de la societat valenciana actual i que reelabore la nostra manera de pensar l'espai públic, en primer

lloc, la societat civil i, finalment, el lloc que ha d'ocupar la política institucional en el procés més general de modernització i cohesió social del país —que són, al cap i a la fi, els autèntics objectius estratègics d'una esquerra moderna. Però també les nostres velles idees de democràcia, de llibertat, d'identitat social i d'autonomia davant de fenòmens com la globalització, la comunicació mediada i la virtual, els nous moviments poblacionals, la corrupció a gran escala i tants d'altres. El nou cicle virtuós que proposem radica, ara com abans, en la creació d'uns circuits de complicitat entre totes aquestes esferes l'objectiu més premtori de les quals ha de ser, al meu entendre, la recapitalització social i moral del país, la reelaboració amb patrons propis dels fluxos culturals que marca l'aire dels temps i, finalment, l'elaboració d'una proposta de gestió pública d'aquest racó del món amb paràmetres de solidaritat social. I tot això, per descomptat, no depén de l'obra de Joan Fuster. Sinó de nosaltres, els valencians. □

1. Toni Mollà (1994): *La utopia necessària. Nacionalisme i societat civil*, Alzira, Bromera.
2. De fet, el seu *silenci escrit* de la darrera dècada de vida cal entendre'l com a dissidència clamorosa enfront d'alguns comportaments de certs *fusterians* aparents i de la seua instrumentalització com a *patum* nacional.
3. Toni Mollà (1992): *Joan Fuster. Converses inacabades*, València, Tàndem.
4. Per a una anàlisi del paper de les anomenades minories actives, vegeu Toni Mollà (2011): «El paper de les noves minories actives», *El Periòdic de Catalunya*, 28 de juny de 2011. També Serge Moscovici (1981): *Psicologia social de las minorías activas*, Madrid, Morata.
5. Hem analitzat la gestació del moviment valencianista dels anys seixanta del segle passat en Toni Mollà (1994).

6. Davant l'amenaça d'un canvi social i polític, la dreta valenciana (re)descobreix el vell fantasma del *perill català* com a maniobra antivalencianista i antidemocràtica, tot adequant-ne el discurs i les pràctiques a l'aire dels nous temps. El blaverisme esdevé llavors un moviment reactiu diferent de l'anticatalanisme difús d'origen pre-franquista. Els principals trets del (nou) blaverisme són la xenofòbia, l'autoodi (sovint barrejat amb un narcisisme autista) i l'antiintel·lectualisme obscurantista. L'anticatalanisme juga —ara com abans— un paper d'element cohesionador i el català o el valencià catalanista fan de boc emissaris. Vull insistir que l'anticatalanisme hi ocupa una posició jeràrquica i mobilitzadora dins d'un sistema actitudinal que la dreta valenciana ha sabut connectar a una ideologia conservadora que s'alimenta i legitima amb aquest discurs envernissat de valencianisme retòric. Vicent Bello en va fer l'anàlisi amb el suggerent títol *de La Pesta Blava* (1988). Francesc Viadel n'ha escrit la crònica periodística en *No mos fareu catalans* (2006, 2009) i altres assaigs. Més enllà de les proclames retòriques, l'objectiu latent del blaverisme és la construcció d'un moviment localista que preserve el país —la *región de España*, ben dit— de l'onada de canvis que s'esperen en l'àmbit general de l'estat espanyol i, especialment, de la influència catalana. Aquest moviment social, que ha esdevingut un actor essencial de la vida valenciana, ha desenvolupat una gran xarxa d'influència que fa servir tothora per a impugnar els avanços en la construcció d'una identitat valenciana distinta a l'espanyola.
7. Segons algunes interpretacions pietoses del blaverisme, aquest episodi ideològic es presenta sovint com una varietat del «crim perfecte» que va descriure Jean Baudrillard: sense criminal, sense víctimes i sense mòbil. Ben lluny d'això, es tracta d'un autèntic colp d'estat (mediàtic, en primer lloc) els efectes del qual s'han escampat com una metastasi per tot l'ecosistema social no sabem si fins al punt de no-retorn.
8. Hem desplegat aquesta reflexió sobre el «nou entorn» del nacionalisme valencià en Mollà, Toni (2009): «El valor afegit del nacionalisme valencià», dins AA.DD. (2009): *País Valencià, segle XXI*, València, PUV. I també en Toni Mollà (2010): «Entorn general i mercat interior als Països Catalans», *Eimes*, 13, Fundació Josep Irla, novembre de 2010.
9. Rafael-Lluís Ninyoles (1992): *El País Valencià a l'eix mediterrani*, Tavernes Blanques, L'Eixam.

10. En vam parlar, d'aquest tema, en Toni Mollà (1999): «La problemàtica identitària al País Valencià», dins *Història, política i societat als Països Catalans*, vol. 12, pp. 118 a 120, dedicat a *Autogovern i reptes de la fi de segle 1980-1997*. Ed. Enciclopèdia Catalana. També dins Toni Mollà (2010).
11. Adolf Beltran (1994): *Un país possible. Identitat valenciana i modernització*, Tavernes Blanques, L'Eixam.
12. Toni Mollà (1994).
13. Vegeu, per exemple, Ulrich Beck (2001): *La sociedad del riesgo*, Barcelona, Paidós. També d'aquest mateix autor: *La democracia y sus enemigos* (2000) i *Un nuevo mundo feliz* (2000), tots dos publicats per Paidós.
14. Jean-François Lyotard (2004 [1979]): *La condició postmoderna*, Barcelona, Angle-CETC.
15. Vegeu Francesc Martínez (2010): *Periodisme contra les cordes. El valencià en els mitjans de comunicació*, Paiporta, Denes. I també Francesc Martínez (2010): *Periodisme local i comarcal. La comunicació valenciana de proximitat*, València, PUV.
16. Vegeu, per exemple, Paolo Fabbri (1996): *Táctica de los signos. Ensayos de Semiótica*, Barcelona, Ed. Gedisa.
17. L'aparició el 1980 de *Diario de Valencia*, dirigit per J. J. Pérez Benlloch, clivella aquell binomi simbolitzat per l'enfrontament *Las Provincias-Levante* que va més enllà de la simple lluita pel lector i la publicitat. *Diario de Valencia* intentava connectar amb públics nous i ampliar les bases democràtiques d'uns segments socials emergents amb interessos intel·lectuals i polítics allunyats de les versions dels diaris existents a València. *Noticias al día* en va heretar el públic i els principis periodístics de capçalera. Però la compra del diari *Levante* per Prensas Ibéricas, amb l'ajuda directa del Partit Socialista, va reforçar les bases d'aquella estructura empresarial i ideològica que realimentava una societat valenciana en clau dual.
18. Vegeu, a l'efecte, els successius treballs periodístics de Francesc Viadel que n'ha fet el seguiment com una mena de *work in progress* desgraciadament sempre inacabat.
19. Per a la distinció entre «comunitat» i «associació», vegeu Ferdinand Tönnies (1984 [1887]): *Comunitat i Associació*, Barcelona, Edicions 62.
20. Per a la noció de «capital social», vegeu Robert D. Putnam (2002): *Solo en la bolera*, Barcelona, Ed. Galaxia Gutenberg, i Robert D. Putnam (2003): *El declive del capital social*, Barcelona, Galaxia Gutenberg. Per a una crítica del concepte de «capital social», vegeu Vicenç Navarro (2003): «Crítica del concepto de capital social», *Sistema* núm. 172 (gener del 2003). També dins <www.vnavarro.org>.
21. Toni Mollà (2009): *Quina televisió pública? Amenaces i oportunitats a l'era digital*, Alzira, Bromera.
22. Richard Florida (2009): *Las ciudades creativas. Por qué donde vives puede ser la decisión más importante de tu vida*, Barcelona, Paidós.
23. Vegeu Toni Mollà: «Espai públic, estat del benestar i política lingüística», *L'Espill*, núm. 15 (2004), PUV. I també Toni Mollà (2007): *Quina política lingüística?*, Alzira, Bromera.
24. Peter Hall (1996): *Ciudades del mañana. Historia del urbanismo en el siglo XX*, Barcelona, Serbal.
25. Manuel Sanchis i Marco ha analitzat una part de l'èxit «popular» en un article de premsa a partir de l'anàlisi de diferents actituds i comportaments de determinats segments de la població valenciana i de la suggeridora lectura de la *Teoría de la clase ociosa* de Thorstein Veblen. Vegeu Manuel Sanchis i Marco (2011): «Clase ociosa valenciana», dins *El País-Comunidad valenciana*, 7 d'agost de 2011.
26. Alexis de Tocqueville (1983 [1856]): *L'Antic Règim i la Revolució*, Barcelona, Edicions 62.
27. Elisabeth Noelle-Neuman (1995): *La espiral del silencio*, Barcelona, Paidós.

Per què escric

George Orwell

Des de ben menut, potser des dels cinc o sis anys, ja sabia que quan em faria gran seria escriptor. Entre els disset i els vint-i-quatre anys, vaig tractar d'abandonar aquesta idea, però ho vaig fer amb la consciència que traïa la meua pròpia naturalesa i que tard o d'hora hauria de posar-m'hi i escriure llibres.

Era el segon de tres germans, però hi havia un interval de cinc anys amb l'un i amb l'altre, i a penes vaig veure el meu pare abans dels vuit anys. Per aquesta i per altres raons, era una mica solitari, i aviat vaig adquirir maneres antipàtiques que em van fer impopular durant els meus anys escolars. Tenia el costum propi de xiquets solitaris d'inventar-me històries i mantenir converses amb persones imaginàries, i crec que ja des del principi les meues ambicions literàries es barrejaven amb un sentiment d'aïllament i refús. Sabia que tenia facilitat amb les paraules i la força per a enfrontar-me a fets desagradables, i sentia que això creava una mena de món privat en el qual podia rescabalar-me dels fracassos en la vida quotidiana. Tanmateix, el volum d'escriptura seriosa —és a dir, presa seriosament— que vaig produir durant la meua infància i adolescència no arriba ni a mitja dotzena de pàgines. Vaig escriure el meu primer poema als quatre o cinc anys, amb la mare prenent nota al dictat. No puc recordar-ne res, llevat que era sobre un tigre i que el tigre tenia «dents com a cadires» —una expressió prou bona, però em sembla que el poema era un plagi de «Tigre, tigre», de Blake. Als onze anys, quan va esclatar la guerra de 1914-1918, vaig escriure un poema patriòtic,¹ que va ser publicat en un periòdic local, com també un altre, dos anys més tard, sobre la mort de Kitchener.² De tant en tant, quan em vaig fer una mica més gran, vaig escriure «poemes naturalistes» dolents i normalment inacabats, a l'estil georgià. També vaig intentar escriure un conte curt que va ser un fracàs espantós. Aquesta va ser tota l'obra pretesament seriosa que vaig escriure en tots aquells anys.

Tanmateix, al llarg d'aquell temps, vaig estar implicat en certa manera en activitats literàries. Per començar, hi havia totes les coses que feia per encàrrec, que produïa ràpidament, fàcilment i sense massa plaer per la meua part. A més del treball escolar, escrivia *vers d'occa-*

sion, poemes mig humorístics que componia a una velocitat que ara em sembla sorprenent –als catorze anys vaig escriure tota una obra de teatre en rima, a imitació d’Aristòfanes, en gairebé una setmana– i ajudava a publicar revistes escolars, tant impreses com manuscrites. Aquestes revistes eren la cosa més lamentablement sorneguera que es puga imaginar, i vaig tenir menys problemes amb elles que els que tinc ara amb el periodisme més barat. Però al costat de tot això, durant quinze anys o més, vaig estar fent un exercici literari d’una mena ben diferent: la invenció d’una «història» contínua sobre mi mateix, una mena de diari que existia només en el meu cap! Crec que aquest és un hàbit bastant comú entre els xiquets i els adolescents. Quan era molt menut, m’imaginava que era, posem per cas, Robin Hood, i em veia a mi mateix com l’heroi d’aventures emocionants, però ben aviat la meua «història» deixà de ser toscament narcisista per a ser cada vegada més una mera descripció del que feia i de les coses que veia. De vegades, durant minuts sencers em passaven pel cap aquesta mena de coses: «Obrí la porta i entrà en l’habitació. Un raig groc de sol, filtrant-se per les cortines de mussolina, caigué sobre la taula, on hi havia una caixa de llumins mig oberta junt al tinter. Amb la mà dreta en la butxaca, es bellugava a través de la finestra. En el carrer, un gat bru encaçava una fulla seca», etc. etc. Aquesta fal·lera continuà fins als vint-i-cinc anys, al llarg de tots els meus anys no literaris. Encara que havia de buscar, i així ho feia, les paraules justes, em semblava que feia aquest esforç descriptiu gairebé en contra de la meua voluntat, per una mena de compulsió que em venia de fora. Supose que aquella «història» devia reflectir l’estil dels diversos escriptors que vaig admirar a diferents edats, però fins on puc recordar vaig tenir sempre la mateixa meticulositat descriptiva.

Als setze anys, vaig descobrir de sobte el pur plaer de les paraules, és a dir, dels seus sons i les seues associacions. Els versos del *Paradís perdut*:

*So hee with difficulty and labour hard
Moved on: with difficulty and labour hee.
[Així Satan, amb molts treballs i angúnies,
amb molts treballs i angúnies, avançava]³*

que ara no em semblen tan esplèndids, aleshores m’estremien d’emoció; i l’arcaisme «hee» en comptes de «he» era un plaer afegit. Quant a la necessitat de descriure coses, jo ja ho sabia tot. És clar, doncs, quina mena de llibres volia escriure, si és que es pot dir que volia escriure llibres en aquella època. Jo volia escriure enormes novel·les naturalistes, amb finals infeliços, plenes de descripcions minucioses i metàfores enlluernadores, i també plenes de passatges grandiloqüents en els quals s’utilitzassen les paraules només pel seu so. I, de fet, la meua primera novel·la acabada, *Dies birmans*,⁴ que vaig escriure als trenta anys però que havia concebut molt abans, pertany a aquesta mena de llibres.

Done tota aquesta informació sobre els meus orígens perquè no crec que es puguin jutjar els motius d’un escriptor sense conèixer res de la seua formació inicial. Els seus temes estaran determinats per l’època en què viu –almenys, en temps tan turbulents i revolucionaris com els nostres–, però abans que comence a escriure haurà adquirit una actitud emocional de la

qual mai no escaparà del tot. No hi ha dubte que és feina seua disciplinar el seu temperament i evitar empantanegar-se en una etapa immadura, en un estat d'ànim pervers; però si defuig del tot les seues primeres influències, haurà matat el seu impuls per a escriure. Deixant a banda la necessitat de guanyar-se la vida, crec que hi ha quatre grans motius per a escriure, en tot cas per a escriure prosa. Els trobem en diferents graus en cada escriptor, i en cada escriptor les proporcions poden variar de tant en tant, segons l'entorn en què viu. Són:

1. El pur egoisme. El desig de semblar intel·ligent, que els altres parlen de tu, de ser recordat després de la mort, de girar l'esquena als adults que et menysprearen durant la infantesa, etc., etc. És mentida pretendre que això no és un motiu, i ben fort, per a escriure. Els escriptors comparteixen aquesta característica amb els científics, els artistes, els polítics, els advocats, els soldats, els homes de negocis reeixits; en definitiva, amb tota l'escorça superior de la humanitat. La gran majoria dels éssers humans no són molt egoistes. Després dels trenta anys, abandonen quasi per complet el sentit de ser individuals, i viuen principalment per a altres, o simplement s'apaguen en una rutina avorrida. Però hi ha també una minoria de persones amb talent i determinades, decidides a viure la seua pròpia vida fins al final, i els escriptors pertanyen a aquesta classe. He de dir que els escriptors seriosos són en general més vanitosos i egocèntrics que els periodistes, encara que menys interessats en els diners.

2. L'entusiasme estètic. La percepció de la bellesa en el món exterior o, pel contrari, en les paraules i el seu ordenament correcte. El plaer provocat per l'impacte d'un so sobre un altre, la fermesa de la bona prosa o el ritme d'una bona història. El desig de compartir una experiència que hom sent que és valuosa i que no s'hauria de perdre. El motiu estètic és molt feble en molts escriptors, però fins i tot un autor de pamflets o de llibres de text tindrà paraules preferides i frases que l'atrauen per raons no utilitàries; o pot sentir una forta emoció per la tipografia, l'amplària dels marges, etc. Per damunt del nivell d'una guia de trens, no hi ha llibre que estiga exempt de consideracions estètiques.

3. L'impuls històric. El desig de veure les coses com són, d'investigar fets autèntics i conservar-los per a la posteritat.

4. El propòsit polític. Entenent la paraula «polític» en el sentit més ampli possible. El desig d'empentar el món en una direcció determinada, de canviar la idea dels altres sobre la mena de societat per la qual hi ha que lluitar. Una vegada més, cap llibre no està lliure del tot de biaix polític. L'opinió que l'art no hauria de tenir res a veure amb la política és ella mateixa una actitud política.

Es pot veure com aquests diversos impulsos s'enfronten entre ells, i com fluctuen d'una persona a una altra i d'una època a una altra. Per naturalesa —entenent la «naturalesa» com l'estat que has assolit quan et fas adult—, sóc una persona en la qual els tres primers motius pesen més que el quart. En una època de pau, podria haver escrit llibres florits o merament descriptius, i podria no haver estat conscient del tot de les meues inclinacions polítiques. Però m'he vist obligat a convertir-me en una mena de pamfletista. Primer, vaig passar cinc anys fent una feina poc apropiada (en la Policia Imperial Índia, a Birmània), i després vaig

patir pobresa i un sentiment de fracàs. Això incrementà el meu repudi natural envers l'autoritat i em va fer plenament conscient per primera vegada de l'existència de les classes treballadores, i la feina a Birmània em va fer entendre també la natura! 4lesa de l'imperialisme: però aquestes experiències no van ser prou per a donar-me una orientació política definida. Després vingueren Hitler, la Guerra Civil espanyola, etc. Al final de 1935 encara no havia pres una decisió ferma. Recorde un petit poema que vaig escriure per aquelles dates, en què expressava el meu dilema:

Un vicari feliç hauria estat
Fa dos-cents anys,
Que predicàs sobre el Judici Final
Mentre veia créixer els meus nouers.

Però nascut, ai!, en un mal temps,
He perdut aquest refugi agradable,
Perquè els pèls m'han crescut dalt dels llavis
I els clergues van sempre ben afaitats.

I més tard encara hi hagué temps bons,
Érem fàcils de complaure,
Bressolàvem els nostres mals pensaments
En la sina dels arbres.

Ignorants de tot, ens atrevim a posseir
Les alegries que ara dissimulem;
El verderol en la branca del pomer
Podria fer tremolar els meus enemics.

Però els ventres de les xiques i els albercocs
La carpa en el rierol en ombres,
Els cavalls, els ànecs volant a l'alba,
Tot són somnis.

Està prohibit tornar a somiar;
Mutilem les nostres alegries, o les amaguem:
Els cavalls estan fets d'acer cromat
I petits homes grassos els muntaran.

Sóc el cuc que mai no es transformà,
L'eunuc sense harem;
Entre el sacerdot i el comissari,
Camine com Eugene Aram;

I el comissari està dient la meua sort,
 Mentre la ràdio sona,
 Però el sacerdot ha promès un Austin Seven,
 Perquè Duggie sempre paga.

Vaig somiar que vivia en sales de marbre,
 I en despertar vaig veure que era veritat;
 No vaig nàixer per a un temps com aquest;
 I Smith? I Jones? I tu?

La Guerra Civil espanyola i altres esdeveniments de 1936-1937 inclinaren la balança i, a partir d'aleshores vaig saber on era el meu lloc. Cada línia seriosa que he escrit des del 1936 ha estat escrita, directament o indirecta, *contra* el totalitarisme i *en favor* del socialisme democràtic, com jo l'entenc. Em sembla una ximpleria, en una època com la nostra, pensar que es pot evitar haver d'escriure d'aquests temes. Tothom n'escrivi d'una manera o altra. Simplement es tracta de quina postura prendre i quin enfocament seguir. I quan més conscient serem del nostre biaix polític, més possibilitats tindrem d'actuar políticament sense sacrificar la pròpia integritat estètica i intel·lectual.

Allò que més he volgut en els últims deu anys és fer de l'escriptura política un art. El meu punt de partida és sempre un sentiment de camaraderia, un sentit d'injustícia. Quan m'assec a escriure un llibre, no em dic a mi mateix: «Vaig a produir una obra d'art». L'escric perquè hi ha alguna mentida que vull traure a la llum, algun fet sobre el qual vull cridar l'atenció, i el que més em preocupa és ser escoltat. Però no podria emprendre la feina d'escriure un llibre, ni tan sols un article llarg en una revista, si no fos també una experiència estètica.

Qualsevol que es preocupe d'examinar la meua obra veurà que, encara que continga molt clarament propaganda, també hi ha molt del que un polític a temps complet consideraria irrellevant. No sóc capaç, ni vull, abandonar completament la visió del món que vaig adquirir en la infància. Mentre visca i em mantinga en bon estat, continuaré sentint-me atret amb força per l'estil de la prosa, estimant la superfície de la terra, obtenint plaer en els objectes sòlids i en trossets d'informació inútil. No serveix de res tractar d'eliminar aquesta part de mi mateix. La tasca consisteix a reconciliar les meues profundes simpaties i antipaties amb allò essencialment públic, amb les activitats no individuals a què ens força aquesta època a tots nosaltres.

No és fàcil. Fer-ho planteja problemes de construcció i de llenguatge, i en certa manera reu el problema de la veracitat. Permeteu-me que us done només un exemple de la mena de dificultat que presenta. El meu llibre sobre la Guerra Civil espanyola, *Homenatge a Catalunya*, és, per descomptat, un llibre obertament polític, però en general està escrit amb un cert distanciament i una consideració per la forma. M'hi vaig esforçar molt per contar tota la veritat sense violentar els meus instints literaris. Tot i així, el llibre conté entre altres coses un llarg capítol, ple de citacions de periòdics i de materials similars, en defensa dels

trotskistes que van ser acusats de conspirar amb Franco. Evidentment, un capítol així, que després d'un any o dos perdria interès per a qualsevol lector corrent, espatlla el llibre. Un crític que respecte em va donar una lliçó sobre aquesta qüestió. «Per què hi poses tot això?», em va dir. «Has convertit el que podria haver estat un bon llibre en simple periodisme». El que deia era veritat, però jo no podia haver fet una altra cosa. Donà la causalitat que vaig saber –cosa que molt poca gent en Anglaterra podia saber– que homes innocents estaven sent falsament acusats. Si jo no hagués estat indignat per això, mai no hauria escrit el llibre.

D'una manera o altra, aquest problema es presenta de nou. El problema del llenguatge és més subtil i portaria massa temps comentar-ho. Només diré que en els últims anys he tractat d'escriure de manera menys aparatosa i amb més exactitud. En qualsevol cas, em sembla que, una vegada que has perfeccionat un estil d'escriptura, és perquè ja l'has superat. *La revolta dels animals* [Animal farm] va ser el primer llibre en què vaig tractar, amb plena consciència del que estava fent, de fondre tot en un els objectius polítics i els artístics. No he escrit una novel·la durant set anys, però espere escriure'n una ben aviat. Està destinada a ser un fracàs, tot llibre és un fracàs, però sí que sé amb tota claredat la mena de llibre que vull escriure.

En tornar sobre aquestes pàgines, veig que pot semblar que els meus motius per a escriure estan completament amarats d'esperit públic. No voldria que fos aquesta la impressió final. Tots els escriptors són vanitosos, egoistes i mandrosos, i en la part més fonda dels seus motius hi ha un misteri. Escriure un llibre és una lluita terrible i esgotadora, com el llarg patiment d'una penosa malaltia. Hom no emprendria mai una tasca així si no estigués dominat per un dimoni al qual no es pot resistir ni comprendre. Perquè l'únic que podem saber és que aquest dimoni és igual a l'instint que fa que un nen breme per a cridar l'atenció. Però també és cert que no es pot escriure res llegible llevat que lluitem constantment per esborrar la pròpia personalitat. La bona prosa és com el vidre d'una finestra. No puc dir amb certesa quins dels meus motius són els més forts, però sé quins mereixen ser seguits. I mirant enrere al llarg de la meua obra, veig que és sempre que m'ha faltat propòsit polític quan he escrit llibres sense vida i he caigut en expressions grandiloqüents, frases sense sentit, adjectius decoratius i mentides en general. □

Traducció d'Antoni Furió

Publicat originalment a *Gangrel*, [Núm. 4, Estiu] 1946.

1. «Awake! Young Men of England», *The Henley and South Oxfordshire Standard*, 2 d'octubre de 1914.
2. «Kitchener», *The Henley and South Oxfordshire Standard*, 21 de juliol de 1916.
3. John Milton, *El paradís perdut*, Barcelona, Editorial Alpha, 1953, traducció de Josep M. Boix i Selva, p. 84.
4. «Burmese days», *Harper & Brothers*, Nova York, 25 d'octubre de 1934. *Dies a Birmània*, Barcelona, Edicions de 1984, 2011, traducció d'Esther Tallada.

Dit d'alguna manera

La filosofia de la llengua de Josep Pla

William Viestenz

La decisió de Josep Pla de tornar a escriure en català cap a final dels anys 1940 és ben coneguda. Les seves raons per fer-ho, no obstant, han permès especular molt i l'ambigüitat en torn de la seva decisió ha donat peu a diverses interpretacions. Es tracta d'una crítica implícita de la política franquista pel que fa a la llengua? Es tracta d'un sentit renovat del nacionalisme? Podria ser un camí per a crear una literatura que rebutgés moviments literaris influents com el simbolisme o el noucentisme? Per a Pla, escriure en català en aquest moment estigué ple de dificultats. Per una banda, Pla trobava en l'escriptura el seu únic mitjà de suport econòmic. Tal i com indica Cristina Badosa, va haver de lluitar per a obtenir una «liquidació decent» amb el seu primer i «tímid» intent de publicar en català, una reedició de les *Cartes de lluny* el 1945. Els primers intents de Pla d'escriure obra original en català varen ser considerats pel seu editor, Josep Vergès, de l'Editorial Destino, com econòmicament inviables. Badosa cita una carta a Vergès en què Pla sosté que Destino li oferí un pagament de

menys del set per cent per cada exemplar venut de *Viatge a Catalunya*, un insult que el va menar a passar-se a l'Editorial Joventut per a la publicació de *Cadaqués*. Per a un autor completament vulnerable a les vicissituds econòmiques de la seva única professió coneguda, aquestes dificultats diuen més aviat poc quant a les raons de Pla per retornar a la seva llengua materna. Un altre fet igualment complicat de la decisió de Pla és de caire polític. Publicar en una llengua prohibida a *Destino*, una publicació originalment falangista que a l'època exhibeix l'emblema del jou i les fletxes a la seva pròpia coberta, era altament problemàtic. La censura encara no s'havia liberalitzat, ni de bon tros, i els llibres en català solien ser de tipus religiós, tot i que aquestes publicacions foren esparses i permeses de manera excepcional. En realitat, aquestes publicacions eren sovint reedicions d'obres més antigues. La posició de Pla com a periodista i el seu desig de produir obres per a cultura de masses el van fer situar-se de manera clara en el punt de mira de la censura, independentment del codi que decidís utilitzar.

Tornar a escriure en català traeix tot sentit lògic, la qual cosa ens porta a pensar que no s'hi tractà, de cap manera, d'una elecció sinó d'una necessitat. El *Viatge a Catalunya* i *Cadaqués* de Pla també són

William Viestenz, doctorat en Estudis Ibèrics per la Universitat de Stanford, és actualment professor d'Estudis Hispànics i Globals a la Universitat de Minnesota [EUA].

el començament del que és percebut de manera crítica com un segon període de la seva carrera, que està marcada per una especial preocupació pel registre memorialístic d'una recollida textual del seu país i les seves persones més influents. Josep Maria Castellet destaca que els pròlegs i les introduccions de les seves obres completes tant a *Selecta* com a *Destino* reiteren contínuament aquest sentiment. En un passatge molt citat, Pla diu: «Jo he tractat de descriure el país del meu temps. Si aquests papers [...] poden contribuir a augmentar la curiositat del país, potser haurém ajudat a una autenticitat que en aquest moment és combatuda, sofisticada i en el millor dels casos eludida». Que el seu canvi de codi lingüístic es produeixi en el mateix moment en què creix l'impuls per fer-se càrrec del «país del seu temps» no és una coincidència i sostinc que aquests dos temes estan estretament lligats l'un amb l'altre. Amb l'anterior citació, els crítics han remarcat sobretot la naturalesa exacta de «país» reflectit per Pla en la segona part de la seva carrera, i en fer-ho així han passat per alt el nivell d'incertesa que traspua la idea de «tractar» de descriure aquest país. En el seu nucli, aquesta incertesa és de naturalesa lingüística i el fet que l'autor torni a escriure en català respon a un impuls de redescobrir una llengua que és espontània i altament expressiva, la qual cosa li permet adoptar altres punts de vista en els llocs i amb les persones que descriu.

L'obra *Cadaqués* (1947) de Pla és, abans que res, notable perquè es tracta del seu segon treball original publicat en català després de la Guerra Civil, a petició de Josep Zendera per l'Editorial Joventut. Es pot esperar, per tant, que la llengua emprada pugui ser una preocupació crucial dins del

text, i efectivament aquest és el cas quan s'analitzen alguns passatges en què Pla discuteix la toponímia específica de la comarca i l'aparició d'un dialecte *cadaquesenc* del català a Mallorca després de les campanyes de reconquesta de Jaume I. El fet que Pla volgués utilitzar el seu retorn al català com una plataforma per a debatre polítiques lingüístiques i història etimològica xoca amb la percepció de Lluís Bonada de la posició de Pla en el text. Bonada argumenta que a *Cadaqués* «l'autor no es fa gaire present, ... [Pla] tampoc no vol emetre massa judicis valoratius». Un capítol sobre el nom «Cap de Creus» mostra de la manera més clara en què s'equivoca Bonada. Pla comença per discutir la idea molt estesa segons la qual Creus i Cadaqués són una derivació del francès *quiers*, que vol dir roca tant en francès com en català medieval. Pla fa esment de diversos mapes que van ser encarregats a París després del Tractat dels Pirineus, i que fan al·lusió al cap com a Cap de Quiers i a la vila com Cadaquers, com a font del mite. El que Pla volia evocar era la importància del tractat, ja que les seves estipulacions foren desastroses per a Catalunya, en el sentit que el Rosselló va ser annexat a França provocant una divisió en dues parts del territori. Pla veia la creença en què els noms de lloc eren una corrupció de *quiers* com una «propaganda política» que mirava de demostrar que «Cadaqués tenia elements per a poder-se afirmar que era francès» (XXVII 101). Pla no s'està de criticar els mapes i atacar-los com a «fets de memòria, plens de fantasies», que mostraven una «topografia del territori que... no té pas cap semblança amb el país que vol representar» (XXVII 101). En d'altres paraules, els mapes tenien una certa intenció etimològica que podia comunicar una història falsa im-

posada sobre la regió per algú sense tenir absolutament cap coneixement de la topografia del territori ni de la història de la llengua emprada per una societat establerta en un espai geogràfic definit. En qualsevol cas, Pla afirma que els mapes són sens dubte agradables a la vista: «penjat en una paret té un sentit decoratiu» (XXVII 101). Però de funcionalitat i valor d'ús, no n'ofereixen gairebé res. Pla arriba a una interpretació de l'etimologia del territori a través d'un procés que combina l'estudi de fonts primàries amb el simple sentit comú:

És en efecte difícil d'imaginar que un nom tan precís com cap de quers hagi donat, per simple confusió fonètica, un altre nom tan precís com Cap de Creus... Cap de Creus ¿no és pas un nom posat per indicar el que els homes hi han patit, el que els pescadors hi han sofert, ateses les seves característiques geogràfiques i climatològiques?... Les paraules tenen una significació; els noms geogràfics, sobretot, solen tenir un sentit. En realitat, el nom de Cap de Creus és molt antic. Figura en els primers documents del territori, els més remots. En canvi el nom de *cap de quers* no es troba en cap paper. (XXVII 103)

Pla veu la llengua com un fenomen biològic complex que necessita una ordenació a través del treball de filòlegs com ara Pompeu Fabra. Aquest concepte deixa ben poc espai a les simples confusions fonètiques i, en canvi, es basa en la interacció entre la terra i els que hi entren en contacte. La llengua, i els noms en particular, tenen un «sentit» que depèn de determinats fenòmens històrics i geogràfics, així com d'un coneixement del món material en què es desenvolupa el vocabulari. La corrupció

del sentit original de *creus* per *quiers* a París després del Tractat dels Pirineus també té un «sentit», sens dubte, però Pla hi veu una vessant propagandística i, fins i tot, a tot estirar, estèticament decorativa.

Tot indicant els múltiples sentits d'un mateix referent comú, Pla està proposant una idea de denotació que segueix de prop l'assaig de Gottlob Frege «Sobre el sentit i la denotació». Frege proposa una referencialitat tripartida. Per una banda, existeix pre-lingüísticament un objecte que es podria anomenar una referència absoluta, o en termes filosòfics, un *Ding an sich*. Frege proposa un concepte de «sentit» com a terreny semiòtic intermedi entre la cosa-en-si objectiva i la imatge interior de l'objecte produïda dins dels individus (que és única a cada consciència i no pot ser duplicada en una altra persona). En d'altres paraules, el sentit «no és subjectiu com la idea, però no és encara l'objecte en ell mateix» i pot ser compartit per un col·lectiu d'individus. El sentit «pot ser la propietat comuna de molts i, per tant, no és una part o un aspecte de la ment individual. Perquè difícilment es pot negar que la humanitat té un magatzem comú de pensaments que es transmet d'una generació a una altra». L'exemple més clar que dóna Frege d'aquest fenomen és el planeta Venus. Venus és un únic referent (que existeix objectivament com el segon planeta més proper al sol), però puix que és conegut com l'estrella alhora del vespre i del matí, posseeix dos sentits diferents (o signes) que depenen d'un particular «punt de vista de l'observador» (en aquest cas, un canvi en el temps afecta la perspectiva de l'observació). Un signe lingüístic expressa, així doncs, el sentit d'un objecte i designa la seva referència. *Quiers* i *creus* tenen dos sentits expressats en referència a un objecte

comú concret, que en aquest cas podria ser un promontori rocallós situat tot just al sud de la frontera francesa i prop de la ciutat de Figueres. Pla, com hem vist abans, atorga un cert valor de veritat al sentit particular que pot tenir un signe. El prisma a través del qual Pla percep aquest valor té a veure amb el punt de vista de l'observació, situant-se prop de l'objecte designat que pertany a una reserva comuna de vida històrica corresponent a aquells que han estat físicament en contacte amb el referent en qüestió.¹ Com Frege, Pla hi posa molt d'èmfasi i veu en tots aquests «sentits» un camí a través del qual hom pot accedir a una narrativa històrica que, tot sovint, com en el cas de Cadaqués, permet obtenir conceptes discrepants d'una cosa o lloc objectiu o indiferent. En una altra part de l'obra, Pla repeteix aquest procés tot prenent en compte d'altres noms de la costa de l'Empordà:

No són pas els indígenes, que viuen d'esquena a la mar, els qui bategen els accidents costaners. Són els navegants. Aquests noms tenen un sentit, vistos de mar estant, i responen a les necessitats de la navegació. Els fenicis, els grecs, han donat noms a llocs en els quals no posaren mai els peus. A hores d'ara, de l'illot de Massa d'Oros, els navegants mallorquins en diuen la Rata. Aquests rocs vistos del mar, venint del sud, semblen talment una rata sobre l'aigua. El nom mallorquí de la Rata no vol pas dir una presència mallorquina física i real. (XXVII 19)

Pla rebutja aquí la mitologia que situa els grecs o els mallorquins en algunes zones de l'Empordà tot situant el «sentit» de les referències dels noms propis en les mans dels mariners que batejaven àrees concretes

amb els seus propis dialectes sense ni tan sols baixar dels seus vaixells. Amb el temps, aquests noms acaben passant al vocabulari quotidià del territori i es transformen dins del lèxic de la llengua local. El «sentit» contrari que Pla rebutja és el que «alguns esperits sensibles a la màgia de les paraules [que] creuen que els noms que tenen alguns accidents d'aquesta costa –Culip, Francalos, Norfeu, Taballera– responen a una base de classicisme –diríem– de presència» (XXVII 18). No cal dir, certament, que Pla està criticant el classicisme del noucentisme. Tanmateix, la seva observació sobre el Cap de Creus, sembla una derivació d'una reflexió més general sobre toponímia i etimologia, de la mateixa manera que es pot sospitar que Pla, més endavant en la seva obra, no apuntava principalment a carregar contra el Tractat dels Pirineus quan parlava de mapes. El sentit més autèntic dels mots, segons Pla, neix per la necessitat i la funció de cercar en l'experiència viscuda quotidianament d'un territori i no pas en una narrativa històrica «màgica» vinculada al fet de voler acomplir un desig d'alguns escriptors i pensadors que pretenen interpretar el paisatge d'acord amb una lògica ideològica. La crítica de Pla del noucentisme, per tant, es reflecteix en el comentari sobre l'afirmació que *creus* és una derivació de *quiens*. El contrast pot ser formulat en termes de la distinció entre els que, reprenent el famós títol d'Austin, *do things with words* («fan coses amb paraules») i els que, com ara Pla, deixen que allò que les paraules mateixes tenen a dir es converteixi en part integrant de les seves pròpies observacions escrites.

El vocabulari que utilitza Pla a *Cadaqués* fou estudiat a fons per Miquel Pairoli, que destacava que l'abundor de termes nàutics que apareixen al text afegeixen «riquesa,

interès i varietat a l'obra». Pairoli afegirà també que la comprensió de la toponímia de Cadaqués que posseeix Pla aporta un «aire de poesia popular i enigmàtica» a l'obra. La visió de Pairoli pel que fa a l'ús de la llengua de Pla limita la significació d'aquests termes nàutics i d'aquests noms de lloc tan singulars a un registre estètic i estilístic, força semblant al valor decoratiu dels mapes de Cadaqués encarregats a París esmentats adés. Si es compara amb el seu comentari sobre el Cap de Creus i altres noms de lloc de l'Empordà, la incorporació del dialecte particular de Cadaqués en la prosa de Pla va més enllà de l'estètica, ja que la comprensió de l'etimologia d'un dialecte i el desenvolupament d'una llengua és una manera d'assolir una representació autèntica d'un territori. O bé, tot seguint la idea de Frege, l'elecció d'un llenguatge correspon més aviat amb la qualitat de l'observació. El mateix Pla explica el profund desig de descriure Cadaqués no pas a través d'una aparença propagandística o ideològica, sinó a través d'un marc quotidià de referència:

Confesso, per tant, que no tinc pas l'esperit predisposat a veure Cadaqués, i en general aquest país, ni de les cartolines postals de la vida romana fetes a Munic. Trobo que Cadaqués no lliga, per ara i tant, ni amb «La belle Hélène», ni amb el «Quo Vadis»... Veig Cadaqués d'una altra manera –sense retòrica, més per a cada dia, grisenc. (XXVII 19)

La manera de Pla de veure Cadaqués «d'una altra manera», sense retòrica i amb una perspectiva quotidiana, sembla simplista a primer a vista, però es fonamenta en la seva idea del «sentit». Es podria argumentar que l'observació del món viu, en la seva traducció en el text escrit, està íntimament

relacionada amb l'elecció dels sentits més adequada dels referents que seran descrits. L'abundor d'esotèrics termes nàutics i les freqüents referències als noms força peculiars de la contrada té sens dubte un valor poètic en la creació d'un text dinàmic. El punt clau per a comunicar una imatge de Cadaqués absolutament quotidiana és saber escollir signes que incloguin l'encreuament entre una subjectivitat col·lectiva i les coses que han tingut un rol funcional i pràctic en la vida quotidiana de la gent. La teoria tripartida de Frege és important en el sentit que percep la llengua com el vincle que uneix la coseïtat freda i absoluta amb una vida interior inaccessible i privada, separada de tots els altres éssers. La reproducció del dialecte de Cadaqués per part de Pla representa, en la pàgina escrita, el nucli precís del que fa diferent un poble en concret i situa aquesta distinció en la geografia singular i irreductible d'una regió amb un clima hostil i un aïllament relatiu al llarg de la història que han donat lloc a experiències irrepetibles que altrament podrien ser impenetrables per al lector. Bonada té en gran part raó en afirmar que Pla es distancia ell mateix del text, una idea que el mateix Pla estén en descriure's sovint a ell mateix com un espectador passiu. La seva intenció declarada en escriure *El quadern gris*, que d'alguna manera emmarca la resta de la seva obra, és expressiva: «Hi escriuré –just per passar l'estona, a la bona de Déu– el que se m'anirà presentant» (I 84). Com a prova que Pla és un home de múltiples aparences, el seu mètode d'observació a *Cadaqués* inclou deixar que un lèxic específic es barregi de manera promíscua amb el seu propi llenguatge i, d'altra banda, hi ha moments clau en el text en què Pla s'insereix paratextualment en la descripció i fa un metacomentari succint,

però conceptualment dens, sobre el paper que el llenguatge i la semiòtica juguen en la seva aparent objectivitat i proximitat al tema tractat.

Tornant a la citació inicial d'aquest assaig, podem copsar ara el sentit del registre lingüístic particular que es necessitava per a «descriure el país» de l'època de Pla i, també, el que constitueix l'autenticitat que Pla veia o bé atacada o bé evitada. La idea d'adoptar el lèxic de Cadaqués per tal de transmetre una visió del món basada en l'experiència personal vincula la teoria de Pla sobre l'ús de la llengua amb el gir hermenèutic de Gadamer en allò que té relació amb la concepció de Wilhelm von Humboldt segons la qual la llengua constitueix una visió particular del món. Gadamer capgira la crítica que fa Humboldt respecte a l'aprenentatge de llengües estrangeres i la incapacitat de qui aprèn una segona llengua per descartar una visió del món arrelada en la seva llengua materna. Gadamer argumenta que l'adopció d'una segona llengua permet l'encontre amb tota una sèrie de noves relacions de veritat: «L'altre món que trobem no només és estrany, sinó que també és diferent en les seves relacions. No només té la seva pròpia veritat en si mateix, sinó també per a nosaltres». Certament, Pla posseeix un llenguatge privat que és veritat per a ell i reflecteix la seva pròpia història personal. En observar Cadaqués, tanmateix, s'enfronta a un nucli diferent de relacions de veritat i la creació del text sorgeix del compromís entre aquests dos conjunts de principis. Per a l'autor, això significa que qualsevol text escrit en qualsevol moment donat produeix un discurs *sui generis* completament dependent del context temporal i cultural de la seva transmissió i dels diversos valors de veritat propis de l'autor així

com de l'entorn contextual de l'obra. Pla no aprèn literalment una segona llengua per escriure *Cadaqués*. El català és, després de tot, (encara) parlat allà. La idea de Gadamer es manté vigent amb canvis en el dialecte i, si més no, la teoria segueix la creença de Humboldt segons la qual la formació de la llengua és única en cada cas individual.² Per a ser justos, la idea de referencialitat de Pla problematitza la distinció mateixa entre llengua i dialecte, una separació que Pla descriu de manera acurada com a resultat en el cas més sovintejat de la intervenció política i de pretensions artificials de diferenciació.

A diferència del que faria un simple espectador, Pla, en el pròleg a *Cadaqués*, revela la proximitat de la interpretació a la seva idea d'observació i el seu desig de crear un text que tingui un nivell de comprensió comunicativa elevat. Pla afirma que «amb la publicació d'aquest llibre no pretenc més que una cosa: romandre en el meu propi ofici i facilitar als altres, elements, detalls, adjectius –potser– per al llibre que hauran de portar a cap» (XXVII 9). Aparentment, Pla prova de marcar distància entre la seva mirada personal i l'objectivitat d'un periodista, mentre es proposa alhora de facilitar la comprensió als altres en la creació d'obres futures. Ben segur, Pla no segueix necessàriament la idea que el periodisme o la crònica són un reflex del món sobre paper. Més precisament, el que fa és sostenir que la feina es basa en prendre dos camins diferents, però mútuament dependents de la interpretació. *Cadaqués* està fet a partir de «dos elements essencials: una interpretació de la història de Cadaqués... i una interpretació de la vila i el seu paisatge» (XXVII 9). És raonable, tenint en compte els objectius mateixos declarats per Pla,

pensar en la seva tasca de creació textual, en els termes de Gadamer, com un «esdeveniment hermenèutic... un fet que és alhora assimilació i interpretació» (421). Pla, evidentment, reconeix la importància de l'assimilació dins la seva obra, escoltant i absorbint els continguts d'un lloc o d'una persona mentre està escrivint una crònica o un *homenot*. El pròleg a *Cadaqués s'endinsa més a fons en la correspondència de la interpretació i aquesta mena d'assimilació*. Mentre està observant Cadaqués, Pla percep una multitud de signes que emanen de la història del lloc i de la història viscuda pels que hi han passat. La interpretació requereix una anàlisi meticulosa d'aquests elements per acabar amb el que percep com un punt de vista autèntic.

Tot revisant altres textos que Pla publicà en els anys posteriors al seu retorn a l'escriptura en català, també es pot trobar amb freqüència menció de les forces que empenyen la gent a adoptar un llenguatge poc autèntic, impersonal o diferent de l'herència lingüística d'una regió en particular. En essència, Pla critica tant la intervenció unilateral de l'Estat com un cert sentiment provincianisme entre la gent com a arrel del problema. Aquests dos fenòmens són presents al mateix temps en els exemples descrits anteriorment. Per una banda, la monarquia de Lluís XIV aspirava a fer que Cadaqués i el Cap de Creus apareguessin com a francesos i tal com s'indica en una nota anterior, Pla també atribueix la desintegració dels diferents dialectes del català a un intervencionisme polític similar. Per una altra banda, els noucentistes, i presumiblement Eugeni d'Ors en particular, mostraven una *mauvaise foi* sartreana *avant la lettre* que implica un autoengany que invoca una ascendència clàssica, negant una interpretació

autèntica del passat del país. Pla es refereix a aquesta actitud, concretament, com un «teatre gratuït» (XXVII 19).³ A banda de la seva crítica als noucentistes, la connexió implícita que estableix Pla és que hi ha una relació palesa entre formar-se una imatge real del país i la preocupació per la llengua, una situació complicada en aquell temps pel fet que el català havia d'existir a França i a Espanya, dos estats unitaris i centralistes, com a llengua minoritària.⁴ Aquestes acusacions es repeteixen en d'altres textos dels anys 1940 i 1950. A *Contraban* (1954), Pla ataca el mal fet a la llengua del Rosselló a través de la intervenció de l'Estat. Amb sinceritat i sense por, escriu:

L'Estat unitari, d'una manera deliberada, hi ha accentuat la porqueria dialectal amb la intenció de crear un *patois* deslligat de la llengua del país, destinat a demostrar la corrupció de la llengua. La finalitat ha estat buidar els rossellonesos de la seva llengua materna... Així, s'ha creat una gent a la qual s'ha llevat el mitjà d'expressió real i autèntic. Ha estat una trista, antiquada, antinatural política lingüística, apta només per a fomentar la mediocritat i la despersionització de la gent. (111)

És interessant remarcar que tant en aquest exemple com en observacions posteriors de Pla sobre el provincianisme, França tendeix a ser al centre de les seves crítiques. Tot i que els seus comentaris sobre França no són ni de bon tros gratuïts, s'han d'interpretar, per descomptat, com un comentari implícit sobre la política lingüística del franquisme, que no es podia denunciar obertament perquè hauria atret l'atenció dels censors.⁵ L'anterior citació sobre el Rosselló està carregada de signi-

ficat. En primer terme, Pla assevera que una de les principals conseqüències de fer que els catalans de França parlin la llengua de l'Estat no és la creació d'una societat perfectament bilingüe, sinó una en què es parli un *patois* que és objecte de burla per part d'aquells que viuen en altres regions de França. A voltes, Pla criticarà el *patois* que és imposat per la força sobre la gent. En un altre moment, es plany d'aquells que trien l'ús d'una llengua intel·ligible i involuntàriament còmica, emprada per persones que tenen un sentiment provincià però aspiren a ser més cosmopolites. Prenem per exemple el seu comentari sobre l'ús del castellà en els registres elevats de la societat barcelonina: «hom arriba a les esferes socials i es troba en una espessa confusió, davant d'un capgirament del sentit de les paraules, davant d'una ignorància indescriptible—de l'absència d'un qualsevol esforç per fer-se entendre» (XXIV 353). En el cas del Rosselló, quan una llengua perd la seva capacitat d'evolucionar lliurement i de tenir accés a la seva història de simbolisme i al seu potencial expressiu, es produeix la corrupció, el canvi que «buida» literalment els parlants nadius de la seva llengua materna, com si es tractés d'una substància tangible i finita que, sense un sentit de renovació vitalista, s'extingeix (o en termes més banals, un l'ha d'emprar o bé perdre-la). Finalment, sense la capacitat d'una expressió autèntica, de la mateixa manera que Pla s'exigeix a si mateix en la descripció del país de la seva època, el poble de Rosselló perd el que els fa humans (despersonalització). Això ens recorda de nou la idea de Gadamer segons la qual un món només és un món en la mesura que és lingüísticament construït per parlants capaços d'anar més enllà del seu entorn físic i, a més, recolza la meua tesi

que en aquest període concret hom troba una gran quantitat de termes dins Pla que es repeteixen pel que fa a la llengua, com ara «autenticitat», «corrupció», «antinatural» i així successivament.

En tota una sèrie de textos de Pla, escrits o reeditats al llarg de les dues dècades posteriors a la Guerra Civil, es pot trobar també una reiterada diferenciació entre una llengua viva i una de morta. Segons Pla, la llengua nadiua del Rosselló s'encamina de dret a esdevenir del darrer tipus. Tanmateix, a *Cartes d'Itàlia*, que era el resultat de viatges duts a terme durant la dècada de 1920 però que ara apareixia reeditat en les obres completes de Destino amb una introducció del 1955, Pla afirma que a Itàlia «els dialectes són vivíssims; són utilitzats permanentment en la vida familiar i en la vida de relació local, comarcal i regional» (XIII 21). Una llengua viva, per tant, és aquella que s'utilitza de manera activa en diferents contextos diaris, amb un èmfasi evident en els aspectes quotidians del seu ús. El fet que la llengua de l'Estat sigui utilitzada en els diaris, en els documents i instruccions oficials és menys perjudicial. Pla insisteix en què els parlants de dialectes regionals a Itàlia no tenen el més lleu sentiment de ser provincians: «els dialectes no són pas un fenomen d'endarreriment social» (XIII 21). En canvi, la discussió de Pla amb una dona de Burgos a *Les valls d'Andorra* assenyala un esperit provincià que és predominant a Espanya: «L'anarquia imperant s'havia d'acabar algun dia en el terreny de la llengua, i això s'ha fet. S'ha fet enmig de grans dificultats, a causa d'aquest terrible esperit provincià, grotesc i ignorant —i li dic això pensant tant en l'esperit provincià del seu país com del meu» (XVII 588). De nou, «país» podria fàcilment referir-se

aquí a Burgos i Palafrugell, com a Espanya i Catalunya. L'anarquia provinciana, que va començar amb altres fenòmens socials i que va acabar influïent en el llenguatge, és la causa fonamental de la corrupció, la desintegració i la decadència de la llengua materna, una mena similar de *mauvaise foi* que Pla relaciona amb la manipulació noucentista de l'etimologia i la toponímia. Una conclusió important a extreure de les observacions de Pla és que el que fa viva una llengua és el seu ús actiu, una idea que és diferent de la condició d'un nom o d'un mot per tenir un veritable «sentit», el qual es basa en la proximitat geogràfica. Una lectura de Wittgenstein, juntament amb Pla, té interès per a entendre com funciona això. Wittgenstein argumenta que el que fa «viva» una proposició és quelcom d'immaterial i no que hi hagi un referent definit en el món exterior, ni una imatge de la memòria associativa en la ment del parlant connectada al signe. En definitiva, «si haguéssim d'esmentar alguna cosa que fos la vida del signe, hauríem de dir que en seria el seu ús». Wittgenstein arriba a aquesta conclusió a través de Frege, qui havia criticat el formalisme per confondre la rellevància del significat amb la del signe. L'anàlisi de Pla de Cadaqués i del Cap de Creus atorga importància no només al sentit correcte sinó també a l'elecció de noms que sobreviuen i segueixen vius, malgrat provenir de parlars aliens de segles passats, precisament perquè aquells que viuen i treballen a la zones *utilitzen* aquests termes de manera regular, assegurant de manera efectiva la vitalitat de la llengua. Repeteix aquesta valoració de la llengua quan comenta l'ús del català a Andorra. Escriu: «Les paraules del fons de l'idioma i les traduïdes han estat, a Andorra, admirablement uti-

litzades; les primeres, sense cap pedanteria ni culteranisme; les segones, molt ben girades» (XXVII 585). Per un cantó, les paraules estan integrades harmoniosament dins el discurs quotidià i no són emprades primàriament de manera barroca ni ornamental. Per a Pla, l'ús és important, però és evident que hi ha una manera correcta i una d'incorrecta d'utilitzar les paraules. Els neologismes, d'altra banda, s'han adaptat acuradament a la parla local i no s'han deixat sense traduir per tal de semblar més al dia o en sintonia amb el que es percep com una cultura superior. Per tal de donar un exemple de llenguatge «no traduït», Pla fa referència a la fusió de francès i d'anglès que «després de l'última guerra s'ha usat tant a França, per pur provincianisme i esnobisme, és a dir, per creure que utilitzant aquest *jargon* estan més a la page amb els qui guanyaren l'última guerra» (XXVII 583). Per a les orelles de Pla, aquesta llengua gairebé «macarrònica» és «horripilant» i representa un provincianisme tradicional dels francesos que es «inexplicable, infecte» (XXVII 583). El provincianisme francès és un fenomen particularment avorridor per a Pla, el percep com un impuls cap a l'homogeneïtzació cultural totalment contrari al respecte per les identitats regionals. La idea que té Pla del català d'Andorra és força diferent de, per exemple, la Teresa d'Eugeni d'Ors que, a *La ben plantada*, parla «amb les seves amigues en català pur i escaient». El que Pla admira no és una llengua que s'hagi mantingut pura i fossilitzada en el temps, ni tampoc una llengua farcida artificialment de neologismes en nom de la distinció. Pla fa seu un discurs que defensa el manteniment de l'idioma tradicional que sigui el més útil possible (i per tant viu) i alhora en evolució constant bo i acceptant

influències alienes, «girant-les» amb compte en el lèxic regional sense cap mena d'artificis o enganys.

Tanmateix, Pla comparteix amb d'Ors la consciència de la realitat d'una civilització mediterrània comuna amb trets lingüístics similars i que posseeix dialectes que no defugen la imitació. A *Cadaqués*, per exemple, Pla escriu: «Hi ha noms semítics posats pels fenicis, que foren successivament traduïts al grec, all llatí, a les llengües vulgars. El Mediterrani és una superposició vertical de cultures» (18-19). A més a més, en una carta a Joan Coromines durant la preparació de *l'homenot* del filòleg, Pla planteja la pregunta següent: «Es pot parlar, sobre les nostres llengües, d'una unitat filològica romànica? Les estratificacions bàsiques. Què és el món pre-romà? Les infiltracions marginals: el celtisme, el germanisme, l'arabisme, el mozarabisme» (Garolera 85). Pla permet a la llengua de ser viva fins i tot si es tracta d'una amalgama d'influències vàries derivades essencialment d'una mateixa font. Això és diferent de Fichte, per exemple, que en el seu cinquè discurs a la nació alemanya veia la llengua alemanya amb més vida que els parlars d'origen teutònic i llatí, perquè era l'únic vincle sense interrupció i pur amb la font espiritual de la humanitat. Ara bé, la teoria de Fichte apareixerà com a part de la forta influència de l'idealisme germànic en la «paraula divina» de Joan Maragall. Per a Maragall, la recerca d'una vida espontània de la llengua, allà on el cel i la terra es confonen, té «la seva arrel en el diví misteri de l'ésser i del devenir». ⁶ Una llengua viva no té, per a Pla, cap semblança de transcendència metafísica o divina. El català, en particular, «està arrelat al Pirineu, i el Pirineu és inassequible i intransformable» (XXVII 586). No obstant

això, per a Maragall com per a Pla, la gran pregunta es refereix a saber exactament on té les seves arrels la llengua espontània i viva, i a l'igual que amb el noucentisme, la concepció de la llengua de Pla difereix de la història intel·lectual europea i catalana. Les llengües romàniques són totes, d'alguna manera, una corrupció d'una llengua llatina original i la seva desintegració a partir d'una font comuna es produeix perquè es parla en ambients diferents. El vocabulari català, en particular, porta les marques d'una llengua muntanyenca i marítima que precedeix qualsevol mostra de caràcter nacional. Algunes contrades concretes, com ara Cadaqués, són encara més complexes i diferents que allò que Pla intenta circumscriure com una realitat pròpia (recordem que el volum 27 de les *Obres Completes* de Destino porta com a títol «Un petit món del Pirineu», com si la regió fos una totalitat abstracta i idiosincràtica). A més, Pla exposa una concepció dels orígens de la llengua estrictament agnòstica. La materialitat física és l'única certesa possible per a Pla a través de l'observació, i qualsevol suposat aspecte espiritual de la llengua és totalment profà i basat en la integració harmoniosa de la paraula parlada amb el passat i el present de la vida d'una comunitat i les seves arrels geogràfiques.

La manera com Pla detecta la naturalesa «viva» d'una paraula gira sens dubte al voltant d'un profund coneixement de la història i la cultura, però també es basa en un judici altament impressionista quant a la correcció del sentit dels mots. A *Contraban*, s'esmenta una discussió sobre la denominació de la barca de Pla. Víctor Rahola suggereix que Pla anomena al vaixell «mestral» perquè «és el nom del vent més sa» i és típic arreu del Mediterrani, amb

una ortografia molt similar també en les llengües dels diferents territoris. Rahola, que en aquest cas s'assembla molt al mateix Pla, s'exclama davant la manera com «els vaixells dels clubs tenen noms exòtics o rars. Els noms de la llengua francesa són els més normals» (99-100). Si Pla trobava la barreja de francès-anglès que sent a Andorra somàticament repulsiva (i que li posava els pèls de punta), considera que «mestral» és «un nom bonic» i que «té molt de vent a la flauta» (99-100). Les denominacions són «normals» quan s'adapten al context lingüístic i s'allunyen de l'esnobisme, l'artifici i el caràcter escassament pràctic. Així com l'illot de Massa d'Oros fou batejat com «la Rata» pels mariners mallorquins, el nom de «mestral» respon a les necessitats de la navegació i reflecteix un fenomen meteorològic de les aigües en les quals el vaixell fondeja. Certament, Pla és conscient de la ironia de la utilització d'una frase com «molt de vent a la flauta», que vol dir «agradable a les oïdes», per referir-se a un nom que designa un vent del nord-est. Més enllà de la pura racionalitat, els mots també tenen un *je ne sais quoi*, alguna cosa que et fa sentir sensualment com a casa en el món i còmode en la pròpia manera de viure. A *El quadern gris*, Pla rebutja estendre's en l'exegesi de per què l'enunciació d'alguns mots estrangers sembla fora de lloc, i pren recurs, en canvi, a una expressió molt primitiva del gust i del sentit: «una paraula castellana difícil de digerir: la paraula *pájaro*. És com si tinguéssiu una barra a la boca que us ofegués. Una altra paraula de la mateixa categoria: *trigo*. La més insuportable: *mugir*» (I 299). En termes d'una lògica elemental, és bastant fàcil entendre què li fa nosa a Pla, car paraules com *pájaro* i *mugir* contenen una fricativa sorda glotal que no existeix en ca-

talà. No obstant això, el seu instint el porta a expressar un cert «disgust» per la llengua a través estrictament d'una intuïció sensual del significat que no només considera la materialitat física objectiva en la seva consideració de les paraules, sinó que també té en compte la seva pròpia existència corporal com una entitat somàtica que viu i respira en el món. En llengües que comparteixen un espectre rizomàtic hi ha paraules que poden tenir una similitud en l'ortografia o la pronúncia, però Pla sosté prudentment que cadascú té la seva pròpia i particular normalitat en la seva manera de parlar.

El quid de la qüestió no es refereix a l'elecció de l'idioma, sinó més aviat a la seva realitat innata. Per tal d'expressar-se lliurement, espontàniament i de manera inventiva, és molt important tenir una clara comprensió de la llengua materna d'un mateix, tal com escriu Pla: «L'única base segura de comprensió i d'expressió, l'única pedra de toc gramatical és la llengua que ens ha ensenyat la mare, ja sigui petita o gran o pobre o rica» (cit. dins Castellet 100). La llengua mare, tot cal dir-ho, no s'escull i està tan arrelada en la nostra pròpia formació, que té una gran importància tant en la recepció sensorial com en l'expressió. Humboldt escriu que la primera llengua apresada durant la infantesa no és «una assignació de paraules, dipositades a la memòria i utilitzades a través dels llavis, sinó un increment de la capacitat lingüística... en els nens no existeix un aprenentatge mecànic de la llengua, sinó un desenvolupament de les seves capacitats lingüístiques». La creença, del tot semblant, de Pla quant a la centralitat d'una base essencial de capacitat lingüística explica les seves idees sobre el bilingüisme, recollides en altres llocs. L'aprenentatge d'una segona llengua només és efectiu en

la mesura que en el dialecte nadiu no «hi regna l'anarquia», és viu, i universalment intel·ligible. Precisament per això els habitants del Rosselló, lluny de ser bilingües per naturalesa, adopten una «porqueria dialectal» en comptes d'aprendre perfectament el francès quan la llengua regional desapareix. Els italians, per una altra banda, els quals han mantingut els «dialectes vivíssims», són una altra història: «l'italià és de naixença un ésser bilingüe. El fenomen té alguns inconvenients, però té també alguns avantatges... el bilingüisme dóna a l'italià una gran permeabilitat per als idiomes, una extrema facilitat de comprensió de les altres llengües, li és una arma, per a la relació internacional i per a l'emigració, d'una gran eficàcia» (XIII 21). La capacitat per un bilingüisme efectiu, que Pla sens dubte valora, només es fa realitat quan el dialecte regional històricament i culturalment més apropiat d'un lloc es manté actiu en el discurs quotidià, mentre que una llengua diferent, sovint recolzada per un Estat, ocupa els més alts registres de la societat com per exemple en la documentació oficial. Tal i com indica Castellet, la situació més problemàtica és produeix allà on l'absència de la llengua quotidiana parlada en l'ensenyament crea «el confusionisme més absolut en la ment de l'infant i tota la seva vida se'n ressentirà». En d'altres paraules, l'equilibri d'una societat bilingüe és delicat i, per a Pla, el que és vital és que la gent, si més no, sàpiga llegir, parlar i escriure en la seva llengua nativa per a conrear una base sòlida en la seva capacitat lingüística. És essencial entendre que, de cap manera, Pla rebutja familiaritzar-se amb altres llengües, potser perquè, com ja hem vist, aquestes proporcionen un punt de vista ideal per a l'observació d'un lloc concret o d'una manera de ser.

La preocupació de Pla per la llengua no és simplement un respecte ètic per l'autèntica manera en què els altres viuen i parlen, per agradable i noble que sigui aquest sentiment. Pla meditarà sovint sobre la manera en què els interessos personals determinen tot comportament humà, i els seus pensaments sobre la llengua reflecteixen un interès personal similar sobre ell mateix. Pla troba grans dificultats per aconseguir un domini profund d'una llengua adaptada a l'estil literari que vol desplegar després de la Guerra Civil. Més que res, espera assolir una prosa entenedora i clara, però al mateix temps espontània, dúctil i expressiva. Això només es pot aconseguir mitjançant una llengua que, tal i com hem descrit més amunt, sigui «viva». És un nivell de llenguatge que contrasta amb la descripció de Fichte d'una llengua morta: «Una llengua que en el fons està morta i és intel·ligible també es presta molt fàcilment a la perversió i a ser erròniament emprada per blanquejar la corrupció humana». Aquest és precisament l'estat cap al qual Pla creu que el català es dirigia arran de la desaparició dels gramàtics i filòlegs del català durant la postguerra:

Quan vaig començar a escriure per a l'Editorial Selecta... hi havia molt pocs correctors de proves per al català... Com que la guerra civil anà sempre malament, l'ofici fou abandonat. Ara n'hi ha un fum. Ara, si més no, es pot escriure fàcilment, ordenadament i intel·ligiblement el català. Hem sortit de l'anarquia que imperà durant tants de segles amb gran dany al nostre idioma, pel desinterès i les dificultats que produí en la gent, pel to baixíssim a què descendí l'idioma, pel camí groller i merament pintoresc que emprugué. No s'ha de caure en *el català*

que ara es parla, com popularitzaren els factors del desordre i de l'anarquia gramatical i lingüística, sinó que s'ha de parlar bé, normalment i intel·ligiblement. (XXVII 586)

Pla començà la seva col·laboració amb *Selecta* el 1949, poc després de la publicació de *Cadaqués* i durant la mateixa dècada en què tornà a escriure en la seva llengua materna. Aquesta observació apareix a *Les valls d'Andorra*, que inicialment formava part de *De l'Empordanet a Andorra* (1959), i vol assenyalar que en el moment en què Pla escriu obres com *Contraban*, *Cadaqués* i reedita *Cartes de lluny* i *Cartes d'Itàlia*, la manca d'una referència fiable per a un ús precís de la llengua influeixen la seva capacitat del que percep com intel·ligibilitat, ordre sistemàtic i facilitat d'expressió. La ressonància completa de Pla «tractant» de descriure el país del seu temps és més evident tot considerant la incertesa amb què ensopega Pla a l'hora d'emprar una llengua literària amb la força expressiva per copsar tot el ventall de sentits i significats del seu «país». Com en Fichte, es pot trobar en el pensament de Pla la idea que la manca d'interès i altres dificultats substancials havien privat el català d'una normalitat en l'ús i l'expressió, i això tingué conseqüències crucials per a l'obra mateixa de Pla.

Castellet també veu en l'obsessió de Pla per la llengua un interès personal. Castellet escriu que l'afirmació lingüística de Pla té a veure amb el seu rebuig estètic de les literatures que, en absència d'un sistema educatiu que ensenyi a la gent la manera correcta de parlar, no pertanyen a la cultura popular per un excés d'erudició i d'experimentalisme. Castellet percep la crítica de Pla al noucentisme, a la poesia i al teatre d'autors com Carles Riba i Salva-

dor Espriu, com «un esquematisme rígid i primitiu, incapaç d'assumir el risc de l'aventura de la creació literària». Crec que Castellet s'equivoca considerant les idees de Pla sobre la literatura d'avantguarda com una declaració general aplicable a totes les situacions lingüístiques. Tornant a l'escriptura en la seva llengua materna, quan els seus pensaments sobre la llengua eren més punyents i reveladors, Pla reitera que certes llengües moribundes, com ara la seva, necessiten tornar a introduir en la literatura una ordenada normalitat capaç d'arribar a un públic que derivava cada vegada més a un «camí groller i merament pintoresc». Pla troba que la poesia postsimbolista i altres formes literàries esotèriques no són capaces de desenvolupar aquesta tasca en el seu propi entorn literari, però això no significa que rebutgi les formes experimentals en contextos diferents. La preocupació de Pla per l'establiment d'un lligam amb el públic lector té molt a veure amb les condicions necessàries per al restabliment d'una llengua viva, així com és essencial l'ús col·lectiu coordinat amb una acceptació universal d'un conjunt de normes lingüístiques. Per a Pla, l'escriptura és vida, i bastant clarament. Creure simplement que la interpretació que donava de la seva compulsió a escriure era un atac a formes literàries diferents de la seva seria subestimar-lo.

Mentre que Pla, sens dubte, percep certes persones com a promotores del caos gramatical i de l'anarquia lingüística, també veu en figures clau com Joan Coromines l'esperança d'un restabliment de l'ordre i la intel·ligibilitat. Amb tota probabilitat és a filòlegs com Coromines als què Pla es refereix quan afirma, en la citació anterior, que «ara n'hi ha un fum», sobre l'absència

inicial de correctors de català a finals dels anys quaranta. En el seu *homenot*, Pla escriu que seria una «superfluitat» anomenar el *Diccionario Crítico-Etimológico de la Lengua Castellana* de Coromines «l'obra més important que s'ha produït en aquesta península i en el seu ram en totes les èpoques» (261) i que la pròxima publicació del *Diccionario Etimológico i Complementari de la Lengua Catalana* seria «una obra immensa, utilíssima, formidable» (293). Sobre la base del que anem dient, no es pot estar segur de si es tracta de simples compliments gratuïts, o si el comentari reflecteix una profunda fe en la capacitat de Coromines per a rebutjar «l'anarquia imperant» en la llengua. Sembla conceptualment incoherent atribuir a la llengua una àmplia llibertat d'expressió i alhora defensar la necessitat de restringir-la a través de gramàtiques oficials. Noam Chomsky, en una anàlisi de Humboldt, explica la solidesa lògica de considerar el llenguatge com una dinàmica que permet «la lliure creació [que] es porta a terme dins –que pressuposa, de fet– un sistema de limitacions i principis que regeixen». En d'altres paraules, la llengua té una forma fixa que permet una matriu d'infinites possibilitats de combinacions i determinacions. En el cas de Pla, la llengua que un adquireix primordialment de la mare suposa una forma ja predeterminada pels avantpassats al llarg de la anterior de l'idioma. De la mateixa manera que les seves opinions sobre el paisatge, Pla admira la vida natural de la llengua, però té en compte també una omnipresència de la voluntat humana que produeix una estructura controlada. Humboldt concep la llengua com dividida en dues parts mútuament dependents. D'una banda, una part «morta» de la llengua existeix de manera

objectiva i abstracta, com a gramàtica i suma de vocabulari i ortografia. D'altra banda, subratlla que la llengua objectiva (del tipus de la que Coromines resumeix en el seu treball) sempre és «regeneradora» de si mateixa en la ment d'un subjecte a través de la comprensió, el pensament i la parla. Abans d'aquesta regeneració, és a dir, abans que una gramàtica generativa i el vocabulari es traslladi al subjecte, hom es veu limitat pel «que la llengua està fent i ha fet... La llengua em pertany, perquè li dono vida quan faig pel meu compte; i puix que la base d'això rau alhora en la parla i el que han parlat les generacions humanes anteriors... la llengua mateixa em domina quan parlo». Una vegada que la llengua és objectivada en una gramàtica ordenada i estable, es manté un nivell de sofisticació que evita la vulgaritat i la picaresca degradació d'una llengua oberta a la perversió i al mal ús.

De la mateixa manera que totes les transformacions sobtades són purament formals o externes, com si es tractés d'un canvi de codi, es té la temptació de separar la producció de Pla en castellà a partir de la dècada de 1930 i principis dels quaranta del que vindria després. En alguns casos, com en el retrat mordaç que Pla fa de la Segona República, a *Historia de la Segunda República*, que no seria inclosa en les seves obres completes, és temptador pensar que l'autor passa de ser un intel·lectual lligat a alguns principis falangistes, com ara la valoració de l'ordre, a un simple cronista d'*el país del seu temps*. En tots els casos, però, si es mira sota la superfície, existeix una unitat temàtica absoluta que és consistent i no clarament dependent de posicionaments polítics. Segons Cristina Badosa, la preocupació de Pla en la descripció del seu

país s'inicia realment ben entrats els anys 1930, abans de la seva alternança lingüística, encetada amb un «redescobriments del país» a la *Guia de la Costa Brava* (1940) i seguida d'altres treballs com ara *Rusiñol y su tiempo* i la *Vida de Manolo*. La motivació de Pla per «restablir el diàleg» amb la llengua catalana a través de la traducció dels seus treballs en castellà i la producció de continguts originals com *Cadaqués*, malgrat les dificultats polítiques i econòmiques que implicava aquesta transició, mai no ha estat justificada per l'autor en termes nacionalistes o sentimentals, ni tampoc com un tipus de penediment per accions anteriors. Tanmateix, els pensaments de Pla sobre la llengua assenyalen una profunda preocupació envers la funcionalitat i les dificultats relacionades amb la reanimació de l'única llengua que la seva mare li va ensenyar, la qual era alhora l'única via autèntica per escriure amb naturalitat, intel·ligibilitat i espontàniament; una teoria que va molt més enllà que l'argument de Castellet segons el qual Pla només tenia com a objectiu «reduir una literatura... a una sola tendència formal o estilística». Tornant a les seves idees sobre el bilingüisme, la supervivència de la seva llengua materna com a entitat viva era també crucial per a la seva capacitat d'assolir una comprensió de la llengua dels altres. És possible que Pla només arribés a aquesta conclusió després de redescobrir el seu país primerament a través d'una segona llengua sense una base primària sòlida. Pla, insatisfet amb aquests resultats, decideix cercar una manera més idònia d'expressar-se. En el mateix capítol en què Pla descriu «l'anarquia imperant» del català, sosté que «només una petita minoria sap a quin espai viu, coneix el seu paisatge i la manera d'ésser de la gent»

(584). Ningú podria negar que Pla és un membre conspicu d'aquesta minoria. El que és menys conegut és el paper essencial que la lingüística té en l'obsessió de Pla de copsar a fons, a través de vincles molt estrets, el seu «petit món al Pirineu». □

Traducció d'Òscar Jané

BIBLIOGRAFIA

- BADOSA, Cristina: *Josep Pla: Biografia del solitari*, Barcelona, Edicions 62, 1997.
- BONADA, Lluís: *L'obra de Josep Pla*, Barcelona, Teide, 1991.
- CASTELLET, Josep Maria: *Josep Pla o la raó narrativa*, Barcelona, Destino, 1996.
- CHOMSKY, Noam: *The Chomsky Reader*, Nova York, Pantheon, 1987.
- D'ORS, Eugeni: *La ben plantada*, Barcelona, Edicions 62, 1994.
- FICHTE, Johann Gottlieb: *Addresses to the German Nation*, Ed. Gregory Moore, Cambridge, Cambridge UP, 2008.
- FREGE, Gottlob: «On Sense and Reference». *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Eds. Peter Geach i Max Black. Trad. Max Black. Oxford, Blackwell, 1980, pp. 36-56.
- GADAMER, Hans-Georg: *Truth and Method*, Nova York, Continuum, 1975.
- GAROLERA, Narcís: «Josep Pla i Joan Coromines: una relació epistolar». *Josep Pla, memòria i escriptura*. Eds. Glòria Granell i Xavier Pla. Girona, Universitat de Girona, 2001, pp. 79-100.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Essays on Language*. Eds. T. Harden i D. Farrelly. Trad. John Wiczorek i Ian Roe, Frankfurt, Peter Lang, 1997.
- *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*. Trad. Peter Heath, Cambridge, Cambridge UP, 1988.

- MARAGALL, Joan: *Elogi de la paraula i altres assaigs*, Barcelona, Edicions 62, 1978.
- PAIROLÍ, Miquel: *La geografia íntima de Josep Pla*, Barcelona, La Campana, 1996.
- PLA, Josep: *Contraban i altres narracions*, Barcelona, Edicions 62, 1980.
- *El nord. Obra Completa v*, Barcelona, Destino, 2003.
- *El quadern gris: Un dietari. Obra Completa 1*, Barcelona, Destino, 2003.
- *Homenots Segona Sèrie. Obra Completa XVI*, Barcelona, Destino, 2001.
- *Les escales de Llevant. Obra Completa XIII*, Barcelona, Destino, 1969.
- *Humor, candor. Obra Completa XXIV*, Barcelona, Destino, 1991.
- *Un petit món del Pirineu. Obra Completa XXVII*, Barcelona, Destino, 2001.
- RUSSELL, Bertrand: *Logic and Knowledge: Essays 1901-1950*. Ed. Robert Marsh, Londres, George Allen & Unwin, 1956.
- WITIGENSTEIN, Ludwig: *Major Works*, Nova York, Harper, 2009.
1. De fet, l'assaig de Frege [*Über Sinn und Bedeutung*] fou criticat per Bertrand Russell i d'altres per no haver atribuït als diferents sentits una variació en el veritable valor que deixava el llenguatge obert a una gran quantitat de possibles fal·làcies de significat. Russell, en el seu treball «On Denoting», enumera una sèrie de paradoxes, en què en un cas particular afirma que la frase «*the present King of France*» («l'actual rei de França») té sentit per a Frege, però subjecte a canvis a causa de la incorporació de la contingència temporal (la paraula «actual») o pot ser absolutament sense sentit per una absoluta absència de referent (França, de fet, no té rei oficial). Vegeu Russell (1956).
 2. Pla no creu de cap manera que les diferents variants del català constitueixin llengües a part. En la seva crònica d'Andorra, diu: «a Catalunya, Mallorca i València –vull dir a la part catalana de València– tothom parla i escriu de la mateixa manera. I s'escriu igual. La desintegració i la variació d'aquest fet ha estat obra de la política» (XXVII 588). Cal subratllar la rellevància de l'artifici polític hegemònic pel que fa a la llengua, aspecte que considerarem més endavant. Bé podem afegir que Pla mostra aquí una clara concepció dels països catalans quinze anys abans de Joan Fuster.
 3. En un altre lloc, Pla afirma que el llenguatge artificial dels noucentistes forma una imatge poc natural del país: «Aquests noucentistes... escrivren una llengua no gaire natural, molt universitària, amb molts filferros aristocràtics. ¿Tractaren de fer-se una idea real del país, sobretot en relació amb la situació de la llengua? És permès de posar-ho en dubte» (citad dins Castellet 96).
 4. El concepte que Pla té del país és «elàstic». Pla no utilitza gairebé mai el terme «nació» i la seva idea de país és apolítica i pot referir-se a Catalunya, entesa com la regió d'un Estat-nació, o al seu Empordà nadiu, com una regió composta per dues comarques. A *Contraban*, per exemple, quan se li va preguntar en quin «país» residia, Pla va respondre: «a Cadaqués» (130). Una gran part de la teoria lingüística que analitza el llenguatge com a tret essencial d'un país respon –o, si més no, és susceptible de fer-ho– als objectius nacionalistes, la qual cosa, certament, no és del tot certa si s'analitzen els textos de Pla. És perfectament lògic d'adaptar, però, una cosa semblant a la idea de Humboldt segons la qual «el llenguatge és... afectat pel tipus d'objectes i sentiments que incideixen més en la consciència de la nació» (1997: 65) al que Pla considera com un «país» i la particular evolució semàntica d'una regió que no és considerada tradicionalment com nacional.
 5. Els comentaris de Pla sobre la variació en català degut al mandat polític, desvia de fet la culpa cap a una «política d'altres temps» (2001: 584), la qual cosa és certa, però amaga el caràcter permanent d'aquest fenomen en el present.
 6. Però, a diferència de Fichte, Maragall no singularitza una llengua única i no vincula la història amb cap fonament espiritual.

L'autoinvenció de la literatura flamenca

Tom Van Imschoot

La literatura flamenca ha entrat en el segle XXI i el món se n'assabentarà. La veritat és que el seu renaixement sembla haver coincidit amb el moment en què la tesi de Fukuyama sobre «la fi de la història» (i, per tant, una versió particularment neoliberal de la postmodernitat) es va ensorrar: l'Onze de Setembre. Si ens poguéssim permetre un enfocament metafòric d'aquest moment d'horror, diríem que el món es va veure una vegada més atrapat en una lluita sobre el sentit de la història. Per raons que voldria explicar, aquest tombant de re-historització i re-politització en un àmbit globalitzat i postnacional coincideix de prop amb la tendència gradual de la literatura flamenca a esdevenir més conscientment flamenca. Al mateix temps, la prosa flamenca actual mostra clarament que, en obrir-se a la realitat mundial, ha rebut una nova empenta. Vegem-ho.

CAP A L'AUTONOMIA

Flandes té una tradició de prosa escrita en vernacle que es remunta a l'Edat Mitjana. Tanmateix, el costum de designar la literatura de Flandes com a «flamenca» és molt recent, i també controvertit. Al llarg dels segles XIX i XX, el terme «flamenc» es considerava en gran mesura provincià; usar-lo suposava obstruir l'emancipació cultural que Flandes necessitava. Com a majoria neerlandòfona en una Bèlgica dominada (socialment i) històricament pel francès, els flamencs pensaven que resultava estratègicament més assenyat emfasitzar el seu vincle lingüístic amb Holanda, una lògica sustentada pels seus estrets lligams històrics i l'alt nivell d'interacció amb els Països Baixos. Flandes esperava així beneficiar-se, tant a nivell nacional com internacional, del context més ampli que podria oferir la idea d'una literatura holandesa unificada.

Paradoxalment, però, aquest èmfasi en la unitat de les literatures holandeses fomentà un complex d'inferioritat a Flandes que era tot el contrari de l'ideal d'emancipació dels defensors de la integració. Dit d'una altra manera, la por que un nacionalisme d'aquells que es miren el melic fos un obstacle de cara a la necessària emancipació de Flandes respecte de Bèlgica, i la subsegüent aposta, tant simbòlica com institucional,

Tom Van Imschoot és doctor en Teoria Literària i investigador al Departament de Teoria de l'Acadèmia Jan van Eyck a Maastricht. És també professor a la Sint-Lucas Hogeschool de Gant i professor invitada a l'Erasmushogeschool de Brussel·les.

Aquest article fou publicat en txec a la revista *Host* 3/2011 i a Eurozine el 6-4-2011 en versió anglesa (original). Traducció d'Antoni Furió © Tom Van Imschoot © Eurozine.

per la unió lingüística i cultural amb Holanda, en realitat condemnava Flandes a la situació de la qual tractava de fugir. Donat el seu evident parentiu, aquesta situació era la d'una germana pobra, menys desenvolupada culturalment i econòmica que la seua germana més gran. Per tant, gairebé tots els escriptors flamencs importants de després de la guerra, entre els quals els de projecció internacional Louis Paul Boon i Hugo Claus, acabaren sent publicats (i sent més reconeguts) a Holanda. *Extra Amsterdam nulla salus*, afirmava el credo del Flandes literari.

Avui en dia, tot i els intents de rectificació, aquest desequilibri estructural continua existint encara en part, sobretot perquè el mercat professional del llibre es troba, encara, millor organitzat als Països Baixos. Però també és evident que alguna cosa ha canviat a principis del segle XXI, un canvi que es pot sintetitzar en una senzilla imatge: la germana petita ha madurat. De fet, «la literatura flamenca» ha deixat de ser una literatura que no s'atreveix a dir el seu nom. L'obtenció per part de Flandes de l'autonomia política com a comunitat i regió federal (belga) li permeté crear el 1999 un Fons per a la Literatura Flamenca que funciona alhora com a «pagador» i com a «actor», finançant i organitzant el camp literari. Al mateix temps, Holanda també deixà de ser percebuda a Flandes com una guia, i l'esfera pública flamenca esdevingué més auto-centrada i internacionalitzada.

MÉS ENLLÀ DEL POSTMODERNISME

Per alguns, aquesta evolució va anar acompanyada d'un presumpte tancament men-

tal. I, en efecte, l'obsessió populista i comercial en molts mitjans per tot el que fos flamenc, especialment els premis literaris, donava aquesta impressió. En el pla literari, però, ha estat tot el contrari. El final de la dècada dels noranta i l'inici del nou segle van contemplar la florida d'un gran nombre d'escriptors que ja no estaven carregats dels complexos—tant reals com imaginaris—que tradicionalment s'aferran a la identitat i a la llengua literària flamenca. Escriptors que actuen sense aquests complexos d'una manera senzilla, oberta de ment i molt variada. El que aquests escriptors tenen en comú és precisament que no tenen *res* en comú, llevat potser de la seua «flamenquitat», cosa que no s'entén com un fet territorial i ni tan sols de nacionalitat (ja que no ho és: tots ells són belgues), sinó com una condició històrica i política que ha generat una sensibilitat comuna cap al llenguatge i la identitat.

És precisament aquesta sensibilitat, basada en una consciència històrica sobre la vida de la polis, el que fa que la literatura flamenca es trobe particularment preparada per a anar més enllà de la postmodernitat. Explica el seu sentit d'urgència, resultat d'una combinació d'individualisme estilístic i compromís social (encara que gairebé mai estrictament realista), cosa que va fer exclamar a un crític holandès el 2006 que «els belgues són millors» que els seus homòlegs d'Holanda. Tot i l'exotisme i l'absurda competitivitat d'aquest comentari, no deixa d'identificar amb precisió el dinamisme global que s'ha materialitzat en tota una sèrie de remarcables (i sovint premiats) èxits de novel·les flamenques a Flandes, Holanda i l'estranger: *Slaap!* (*Dorm!*, 2003) d'Annelies Verbeke, *De Engelenmaker* (*El fabricant d'àngels*, 2005) de Stefan Brijs, *Dehelaasheid*

der dingen (*L'espant de les coses*, 2006), *Godenslaap* (*Somni diví*, 2008) d'Erwin Mortier, *Kleine dagen* (*Dies petits*, 2009) de Bernard Dewulf o, més recentment, l'obra de no-ficció *Congo: Een geschiedenis* (*Congo: Una història*, 2010) de David Van Reybrouck. Però com que tots aquests llibres són molt diferents, queda la pregunta de què comporta aquest dinamisme (més enllà de la «promoció»).

Evidentment, com totes les literatures (post)modernes, la literatura flamenca contemporània es resisteix a tots els intents de descriure-la en termes d'una gran narrativa. L'agrupament poètic, programàtic o generacional, ja no es produeix, perquè ja no funciona la dialèctica entre la tradició i la innovació que li servia de suport. Sens dubte, seguim parlant de la generació de Tom Lanoye, Herman Brusselmans o Kristien Hemmerechts, com a figures que representen l'explosió literària dels anys vuitanta. Com també hem celebrat recentment el desè aniversari de la generació que va fer la seua irrupció el 1999: Erwin Mortier, Dimitri Verhulst, Yves Petry, Christophe Vekeman, per esmentar noms que encara són coneguts. Això no obstant, i com mostren les enormes diferències entre les seues obres, l'agrupament d'aquests escriptors és més una construcció amb finalitats promocionals o dels mitjans de comunicació basada en la nostàlgia del «nou» tan miraculós, que el producte d'afinitats literàries. De fet, només un enfocament estrictament individual podria donar compte del dinamisme que generen els escriptors flamencs actuals.

EL RETORN D'ALLÒ REAL (ISTA)

Això sona com una paradoxa. D'una banda, les seues diferències individuals impedeixen que els escriptors actuals s'agrupen o siguin agrupats conjuntament, almenys de manera significativa. D'altra banda, el que els uneix és precisament el seu individualisme. Tot i això, lluny de ser un signe de debilitat, aquest individualisme és el centre del seu compromís literari: com una reacció a la reducció de la subjectivitat, tant personal com política, en l'època del consumisme o de la despersonalització impulsada pel mercat. Aquest problema és abordat explícitament, per exemple, en l'obra estilísticament i intel·lectualment brillant d'Yves Petry, *De achterblijver* (*L'endarrerit*, 2006) o en *De Maagd Marino* (*Marino la verge*, 2010), que examinen els límits morals i corporals de l'ésser humà. És el mateix que trobem, encara que d'una manera diferent, en les novel·les de Jeroen Theunissen (*Eenvormvan vermoedheid / Una forma de fatiga*, 2008), David Nolens (*Stilte en melk voor iedereen / Silenci i llet per a tots*, 2008) i Annelies Verbeke (*Vissen redder / Salvar els peixos*, 2009). Els seus protagonistes es mouen cap a un punt de fuga, lluitant per rescatar o recrear un sentit de si mateix, mentre s'adonen a poc a poc que han estat buidats pels discursos que els envaeixen, pels jocs de llenguatge a què han jugat. A través de la ficció, aquestes novel·les observen i busquen la manera de fer front a les construccions fictícies en què ha quedat atrapat el nostre sentit de la subjectivitat i de la realitat.

Aquest realisme discursiu, centrat en la tensió entre el funcionament impersonal del discurs i (la manca d') autenticitat

del subjecte de la ficció, està estretament vinculat amb la tendència principal de la literatura enllà del postmodernisme: «el retorn d'allò real». En la ficció flamenca actual, de vegades es creu que aquest retorn estarà marcat per un renovat interès pel realisme tradicional: adéu al narcisisme metaficcional del postmodernisme i retorn a la narració directa i ben treballada d'històries amb un missatge mundà, per no dir terrenal.

Aquesta tendència general es pot discernir clarament, encara que siga com la suma de diverses evolucions independents. Els escriptors postmoderns s'han allunyat de les anteriors construccions de ficció auto-reflexiva per tal d'abordar el món de manera més directa (per exemple, Stefan Hertmans, *Harder dan sneeuw / Més dur que la neu*, 2004), fent ús dels gèneres tradicionals (per exemple, la novel·la regional, en *De bloemen / Les flors*, 2009) de Koen Peeters. Al mateix temps, s'ha produït també un renaixement de la prosa intimista, reflexiva i malenconiosa (per exemple, Gie Bogaert). El domini sensual de la llengua, exuberant o contingut, permet el record del passat, revelant una història sigil·losament suprimida, sovint amb un biaix autobiogràfic (Mortier, *Marcel*, 1999; Joseph Pearce, *Vaderland / Pàtria*, 2008; o Leo Pleyzier, *Dieperik / Mar endins*, 2010). Com a tal, aquest renaixement de l'escriptura de la memòria es vincula amb una pràctica important en la prosa flamenca des de principis dels anys vuitanta per situar i conèixer la història (per exemple, Hugo Claus, *Het verdriet van België / La pena de Bèlgica*, 1983). Com es mostra en les obres de Monika van Paemel i Walter van den Broeck, tots dos encara en procés ascendent, aquesta escriptura comporta sobretot una crítica sociocultural, influïda en gran me-

sura pel naturalisme. Continuada, per dir-ho així, en l'obra d'Erik Vlamincx (per exemple, *Suikerspin / Cotó de sucre*, 2008) o, més recentment, en la de Bart Vercauteren (*Het graf van de voddenraper / La tomba del drapaire*, 2010), l'objectiu de les quals consisteix també a explicar una bona història, fidel a la vida encara que lleugerament fabulosa (o fantàstica). Finalment, com s'exemplifica en les novel·les de l'escriptor que actualitza a hores d'ara la tendència *Heimat*, Van den Broeck –la novel·la regional del qual *Terug naar Walden (Tornar a Walden)*, 2009) aborda la crisi financera mundial–, hi ha una continuïtat (marcada per la realitat) entre la tradició de crítica social i la narrativa d'emancipació que es va desenvolupar a través de l'arribada d'escriptors flamencs amb un origen cultural diferent. L'escriptura de Rachida Lamrabet (marroquina), Chika Unigwe (nigeriana) i encara altres se centra en gran mesura en les desil·lusions i les esperances de la societat multicultural, explicades principalment, encara que no exclusivament, des del punt de vista dels (fills o néts dels) immigrants mateixos (per exemple, *Vrouwland de Lamrabet / País de dones*, 2007, o *Al carrer de la germana negra* d'Unigwe, 2007, que expliquen totes dues la història de les prostitutes africanes a Anvers). Tot plegat indica un retorn d'allò real, per no dir la seua arribada, ja que les experiències que novel·len mai no havien trobat abans la seua expressió en la literatura flamenca.

EL RETORN D'ALLÒ REAL, UNA VEGADA MÉS

Ara bé, el retorn d'allò real no s'ha de reduir al renaixement d'un realisme des-

tre, sobretot perquè l'escriptura conté de vegades elements artificiosos i fins i tot romàntics (com ara l'ornament estilístic i la suggestió onírica, poètica) que no tenen absolutament res a veure amb l'extraordinària i misteriosa visceralitat que comporta generalment «el retorn d'allò real». De fet, quan es tracta de l'evolució de la literatura flamenca «més enllà del postmodernisme», resulten més decisives altres dues tendències. La primera és la que jo anomenaria l'aparició d'un realisme virtual. El joc dicotòmic entre ficció i realitat, tal com és conegut convencionalment, es doblega i es torna del revés per la manera en què el virtual envaeix el nostre sentit de la realitat (a través de mediacions tecnològiques com Internet). Pel seu terror viral, *Zwerm* (*Eixam*, 2005) de Peter Verhelst n'és un bon exemple, encara que continua sent molt postmodern —de fet, mostra el postmodernisme portat al seu extrem.

Kamermuziek (*Música de cambra*, 2007) de Paul Mennes, sobre un jove que perd de vista la realitat per a viure d'acord al virtual en el seu cap, representà un canvi deliberat en incorporar l'experiència del personatge en la realitat quotidiana. De la mateixa manera, *De Heining* (*La tanca*, 2008) de Jan van Loy emmarca el seu relat d'una parella el sentit de seguretat de la qual es veu afectat després de traslladar-se a un conjunt residencial tancat, amb el tema de la vigilància amb càmeres, que es presenta com una duplicació il·lusòria de la realitat que desdibuixa la distinció entre dins i fora. Ara, el millor exemple fins ara de la fusió entre ficció i realitat és *De bewaker* (*El guardià*, 2009) de Peter Terrin, un inconformista literari i un estilista magistral. Instal·lats en l'aparcament soterrani d'un bloc de pisos de luxe, dos guàrdies de seguretat que han

arribat a creure que el món exterior s'ha vist afectat per un terrible desastre, experimenten la seua percepció de la realitat d'una manera veritablement explosiva. Novel·la psicològica i història d'amor, és sobretot una al·legoria beckettiana de la societat del segle XXI. Com en l'informe gairebé documental d'Elvis Peeters sobre el nihilisme moral i l'hedonisme extrem de la joventut virtual i apàtica del segle XXI en *Us* (*Nosaltres*, 2009), el retorn del real s'hi presenta com una intrusió de la violència. I així és en totes les històries de Joost Vandecasteele (*Hoe de wereld perfect functioneert zonder mij* / *Com el món funciona molt bé sense mi*, 2009; *Opnieuw en opnieuw en opnieuw* / *Una vegada i una altra i una altra*, 2010), on es barregen elements dels *reality* televisiu, de culte, del còmic i del mite en la fantasia d'un món maníac, hiperbòlic, post-apocalíptic, més real que la realitat tal com la coneixem.

Tanmateix, aquesta fusió entre la realitat i la ficció, que reflecteix la nostra experiència cada vegada més virtual del món i explora la seua relació amb la violència, no sempre resulta evident. Com suggereix l'aspecte documental de *Us*, el retorn del real ve acompanyat també d'un major interès per les estratègies de la no-ficció. Tant l'autobiografia com el documental s'utilitzen (i es barregen) per a obtenir el màxim efecte literari a l'hora de comunicar l'objecte d'interès o, més sovint, de fascinació de l'escriptor. El millor exemple n'és sens dubte l'obra literària de no-ficció de David Van Reybrouck. La seua primera obra *De plaag* (*La plaga*, 2001), que comença amb l'exploració d'un cas sospitós de plagi en l'obra de Maurice Maeterlinck però acaba amb un polèmic viatge d'investigació a Sud-àfrica seguint la pista d'Eugène Marais, desencadenà

aquest renovat interès per la relació entre la literatura i la no-ficció. Aquesta última està relacionada amb el debat sobre el compromís de l'escriptor –una reacció a la nova posició de la literatura en la societat– que ha estat al primer pla dels debats literaris en els últims anys. Això no obstant, també està connectada amb un renovat interès per la relació entre l'art i la veritat en general i, en particular per la qüestió de com situar la subjectivitat enfront de la realitat, o de com representar la veritat.

Aquesta qüestió ha resultat instructiva quan s'ha tractat de posar a prova els límits del gènere documental i s'ha volgut examplar-los, recurrent entre altres a les estratègies de la ficció. Però també ha estimulat l'ús de continguts de no ficció, que han actuat com a catalitzador de la renovació de l'escriptura de ficció convencional. Seguint l'enfocament periodístic dels predecessors de Reybrouck en la literatura de no ficció, els igualment reconeguts Lieve Joris i Chris De Stoop, alguns novel·listes han recorregut al documental: Dimitri Verhulst en *Problemski Hotel* (*Hotel Problemski*, 2003), una història sobre immigrants «il·legals» empresonats, i Tom Naegels en *Los* (*Pèrdua*, 2005), una novel·la sobre un periodista que veu com les seues idees progressistes favorables a la societat multicultural són posades a prova després d'informar sobre «disturbis causats per immigrants» a Anvers. En el cas de Verhulst, aquest interludi de no-ficció impulsà la seua carrera com un dels escriptors de ficció més destacats de Flandes, tot aportant-li credencials de narrador d'històries basades en la realitat (que no sempre és el cas).

EL FINAL ÉS SENSE PARAULES

Aquest vessant documental és compartit per la majoria dels escriptors flamencs avui, almenys quan es redueix a la llengua. En la mesura que ja no se senten aclaparats per la necessitat d'adaptar-se a un estàndard lingüístic que no és el seu, molts escriptors flamencs han desenvolupat un ric joc estilístic amb els registres lingüístics existents o semi-existents, incloent-hi l'holandès d'Holanda (com una variant entre moltes altres). Aquesta polifonia lingüística augmenta la impressió de ficció de la realitat, fins i tot per als lectors d'Holanda. I reflecteix directament, per dir-ho així, el context històric, polític i sociocultural que s'ha sedimentat en l'actitud flamenca cap a la llengua, preocupada però juganera. Amb tot, no sols s'utilitza per a suggerir un realisme pla. Al contrari, en una novel·la com *Wij* (*Nosaltres*, 2009) de Jeroen Olyslaegers, la mimesi lingüística (de la manera com parlen, no poden parlar o volen parlar els flamencs), s'integra sovint en un muntatge subtil i fictici que pretén causar un efecte satíric, si no grotesc: és a dir, una relativització de totes les reivindicacions del real, del que existeix. Com a tal, aquest joc amb el llenguatge continua la barreja típica de l'escriptura experimental amb les formes populars i corrents de parlar que és tan pròpia dels escriptors flamencs més importants i més innovadors de la segona meitat del segle XX: Louis Paul Boon (per exemple, el magnífic *De kapellekensbaan / El camí de la capella*, 1953) i Hugo Claus. De fet, un dels seus fills (bastards) literaris més destacats, Tom Lanoye, portava recentment fins al límit la seua capacitat d'experimentar amb el llenguatge en una novel·la autobiogràfica sobre la pèrdua del

llenguatge i la demència, poc abans de la mort de la seua mare (una dona corrent que representava la «llengua materna» flamenca). *Sprakeloos (Sense paraules*, 2010) sintetitza allò que pot aportar la literatura

flamenca al començament del segle XXI: és alhora realista i teatral, succinta però barroca, eloqüent però sense paraules, impotent però poderosa. Si no existís, caldria inventar-la. □

C A R À C T E R S 5 8

H I V E R N 2 0 1 2

Biel Sansano: «Cent poetes en un» (sobre *La poesia dramàtica de Josep Maria de Sagarra. Les veus de la terra*, de Josep Miquel Sobrer).

Articles de Joan Todó, Melcior Comes, Xavier Aliaga, Montserrat Costas, Àlex Martí Escribà, Francesc Viadel, Glòria Farrés...

Vicent Minguet: «El cos sonor de la lletra» (sobre *Jo Confesso*, de Jaume Cabré).

Entrevista a Vicent Flor, per Antoni Rubio.

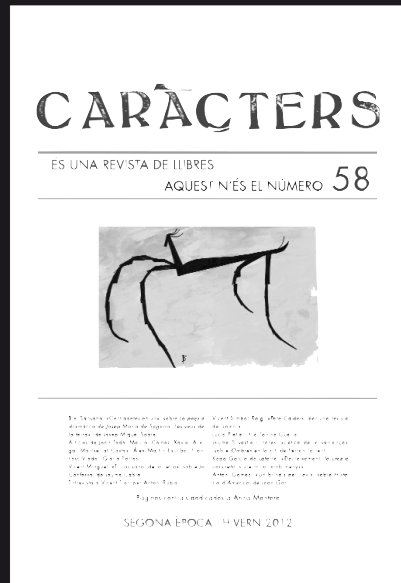
Vicent Simbor Roig: «Pere Calders: per una revisió del somni».

Lucia Pietrelli tria Tonino Guerra.

Jaume Silvestre Llinares: «L'ètica de la venjança» (sobre *Ombres en la nit*, de Ferran Torrent).

Kepa Garcia de Latorre: «Decreixement, la utopia concreta: viure millor amb menys».

Antoni Gómez: «Un brindis per l'aví» (sobre *Història d'Amèrica*, de Joan Garí).

PÀGINES CENTRALS DEDICADES A ANNA MONTERO

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

PUV

C/ Arts Gràfiques, 13 46010 València Tel.: 96 386 41 15 - Fax: 96 386 40 67

E-mail: caracters@uv.es

Longus, Mishima i el relat d'iniciació

Mercè Altimir

Ah, Zigong, tu estimes l'ovella però jo estimo
el sacrifici! (III, 17)

CONFUCI¹

I

Aquests darrers anys, la literatura japonesa, gràcies a l'esforç que hi han abocat alguns traductors i editors, i d'un cert ressò aconseguit entre el públic lector, comença a fer-se un lloc, ni que sigui discret, dins les lletres catalanes. Una de les obres publicades, *La remor de les onades* de Yukio Mishima, es presta a una sèrie de reflexions que giren a l'entorn de la literatura com a agent de cohesió social. Qualsevol comunitat i qualsevol moment històric assaja una solució, inevitablement particular, a la necessitat, de caràcter universal, d'integrar l'ésser in-

dividual a la col·lectivitat; la qual cosa no vol dir, o no hauria mai de voler dir, que aquest procés hagi d'esborrar la singularitat de cadascú sota un motlle rígid i suspès en el temps. Tot i que la narració és oberta a diferents lectures, el nostre propòsit present és tractar-ne la voluntat de confegir un relat d'iniciació. Igual que succeeix amb la vella novel·la *Dafnis i Cloe* de Longus (segle II), *La remor de les onades* no s'ha d'entendre com un retrat realista sinó com a una construcció mítica, l'objectiu de la qual és oferir resposta a un abisme insondable. En acabat, afegim algunes qüestions numèriques que fan referència a la situació catalana dins el panorama global de la recepció de l'obra.

La traducció al català de *Shiosai* va veure la llum l'any 2008 a la col·lecció Amsterdam Llibres (Ara Editors). Pel que fa a l'obra original, l'escriptor Yukio Mishima havia estampat la seva signatura al final de text el dia 4 d'abril de 1954. La ploma havia estat ràpida i diligent: no havia trigat ni la volta d'un any a rematar la idea inicial que l'havia inspirada. Es va publicar el juny següent i fou beneïda, de manera immediata, amb un clamorós èxit de vendes, una circumstància

Mercè Altimir és professora de traducció de japonès i de literatura i cultura japonesa de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudis de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC, 2009, SGR 1294, reconegut i finançat per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte "La traducció en el sistema literari catalán: exilio, género e ideología (1939-200)", amb el número de referència FFI2010-19851-C02-01, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

que va ocasionar que aquest relat, que narra l'experiència d'un «amor pur», es convertís en la novel·la més venuda de la postguerra. L'editorial Shinchosha li va atorgar un valuós primer premi i els directors de cinema, que van veure-hi de seguida tant l'encant com el negoci, s'hi van abocar al damunt amb avidesa (ha estat duta al cinema en cinc ocasions, la primera el mateix 1954 pel director Senkichi Taneguchi). Tot plegat va tenir un efecte propagandístic multiplicador, que va servir per a difondre la novel·la de manera àmplia i generosa i afavorir-ne un ressò internacional.

Els autors de la versió en la nostra llengua són Ko Tazawa, traductor al japonès de *Tirant lo blanc* (Iwanami, 2007) i d'altres autors catalans moderns (Espinàs, Monzó, Rodoreda, etc.), i Joaquim Pijoan, guanyador del premi Sant Jordi l'any 2006 amb *Sayonara Barcelona*, una narració conspícua en referències al país del sol ixent. Fins aleshores, només s'havia traduït una altra narració de l'autor, *El mariner que va perdre la gràcia del mar* (Proa, 1984), feta a partir de la versió anglesa de John Nathan. Sortosament, però, aquest tàndem de traductors acaba de publicar una nova traducció de l'escriptor japonès: *El temple del pavelló daurat* (Amsterdam Llibres, 2011).

No es cap secret que Mishima va trobar en la novel·la *Dafnis i Cloe*, de Longus, la inspiració temàtica. No deixa de sorprendre, però, que un jove creador –Mishima tenia vint-i-sis anys quan va escriure *Shiosai*–, el qual ja havia publicat novel·les com *Kamen no kokuhaku* (Confessions d'una màscara, 1949), amb la intenció aparent de «confessar» una sexualitat xocant, trobés inspiració en una novel·la pastoral d'amor pur, un amor sec. En contrast amb la transparència diàfana de *La remor de les onades*, la

perplexitat sobre la manca de sentit de la sexualitat i l'amor, la indefensió davant els paranys del cor, l'horror, fins i tot, per les entremaliadures d'Eros (suïcidi, pràctiques perverses, crueltat, etc.) transita, com un fil inesgotable, en les creacions literàries de Mishima. A *Shiosai*, en canvi, hi trobem la recerca descriptiva del desvetllament del desig heterosexual i l'elogi –seguim les paraules de l'escriptor– d'una llei moral.² Un cop superat el reguitzell de penes i treballs que s'interposaven a la unió dels joves, els enamorats, Shinji i Hatsue, fan, de les peripècies passades, la reflexió següent (que llegim a la darrera pàgina del relat):

Ara que estem junts així, pensava en Shinji, i després de tantes dificultats que hem passat, recordava que s'havien comportat lliurement dintre d'una certa moralitat, i potser per això no els havia faltat mai la protecció dels déus. En altres paraules, aquella illa petita ara envoltada per la foscor els havia permès dur a bon port el seu amor.³

De fet, el text japonès no diu «una certa moralitat», sinó *una* moralitat. Els joves, amb l'auxili d'un distanciament propici del món urbà, han salvat dos esculls ben difícils: l'ambigüitat moral i la vacil·lació pusil·lànim. Provenents de dues èpoques ben distants i diferents l'una de l'altra, tots dos relats assenyalen la dificultat de les societats modernes i urbanes –que generalment associem a moments de crisi i de canvi accelerat–, d'oferir pautes culturals d'integració. Les societats premodernes, més properes a un sentiment cíclic del temps –vinculat al rellotge de la terra–, es troben, potser, més a recer del sentiment de desorientació, d'impaciència i de pànic desordenat i desestabilitzador. Cada moment històric

assenyala uns ideals amorosos –que sempre són més fàcils de degradar que no pas de renovar i d'innovar– la transgressió dels quals es paga més o menys cara. El fet, però, és que no s'innova sinó dins una continuïtat que és lògicament anterior a la novetat. Com conèixer el preu de la gosadia, o de la infàmia, si no hi ha uns paràmetres prou definits? L'eix de la tradició, una àncora de permanència, impedeix que la transmissió es deixati i perdi sentit.

Qualsevol jove afectat pel primer amor entra en l'espiral d'una maquinària d'aprenentatge a la qual només la mort posa punt final. Topa, però, amb una primera reclusa, que suposa el comiat a la infantesa i l'arrencada del nucli familiar primigeni. Un aspecte fonamental del procés és saber si l'entorn humà que l'envolta –la tradició–, el proveirà de les receptes –d'una imperfecció que no anul·la la pertinència– prou clares perquè li serveixin de brúixola en aquesta travessia tan plena de paranys.

A través de l'escriptura d'una extensa obra que s'inicia a les darreries del XIX i s'allarga durant tot el primer terç del segle XX, Sigmund Freud ha estat un dels pensadors europeus que més ha reflexionat i que més ha deixat traça a propòsit d'aquest tema; hi podem estar o no d'acord, però no podem obliterar el seu pensament, que forma part de la nostra tradició. A *Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebenslebens* [Sobre la més generalitzada degradació de la vida amorosa], un text de l'any 1912, afirmava que havíem de fer-nos a la idea que no existeix ni medicina ni tractament mèdic per a guarir el mal que és companyia inexorable de l'amor; que ens cal acceptar que existeix una causa, impossible d'esborrar ni de rectificar, que impedeix tant la satisfacció plena de la sexualitat com l'escissió de l'objecte

amorós. Val a dir que no va abandonar mai aquesta conclusió. La podem tornar a llegir, per exemple, a *Das Unbehagen in der Kultur* [El malestar en la cultura] (1930). Jacques Lacan era del mateix parer i, per això, un dels seus «aforismes» fa: «no podem escriure la relació sexual».

A manca de fórmula newtoniana que ens expliqui els afectes, ens queda confiar-nos a la visió de l'art. En aquest sentit, l'erotisme humà és un procés d'escriptura inacabable que s'alimenta de l'humus sense forma i sense individualitat de la sexualitat; les receptes culturals, tot i que col·laboren a pal·liar la nostra ignorància instintiva, no poden, en aquest afer, evitar-nos una experiència anguniosa: el risc de l'acte individual; ni una vivència descoratjadora: la decepció.

Oscar Wilde afirmava que els homes som més objectius quan fem la ficció que quan ens autoimposem la voluntat de fer una confessió objectiva. És per això que la màscara de l'escriptura de ficció pot arribar a ser un estri més fi que cap altre a l'hora d'assajar l'aventura de conquesta d'un saber en el terreny insondable de les emocions humanes; la paraula artística no deixa de ser una mena de parada de boies de superfície amb què marcar la fosca orografia d'un substrat que fem perceptible amb dificultat i lentitud extrema. El nostre escandall no arriba mai a tocar fons.

Val la pena recordar aquí aquesta mena de diàleg de vaga arrel platònica que és el relat «En mar» de Josep Pla. Una sàvia conversa s'entaula a bord del «Ruffi» entre l'escriptor i un seu amic. Tots dos, que fa una bona estona que gasten temps i paraules a propòsit del tema de la vanitat i la petitesa de l'home (la primera no deixa de ser una il·lusòria compensació de la segona), han

de serrar la boca quan arriba el moment temut en què la mar i el mestral els han d'ensenyar la lliçó definitiva, aquella que escapça d'un sol tall els arguments infinits que han anat desgranant. «Quan s'és al ball s'ha de callar»,⁴ sentència Martinet, vell mariner, el personatge que té la funció en la narració de donar l'estocada definitiva a la matèria de debat d'aquest «simpòsium» nostrat. I és que l'acció demana silenci (fet d'estalvi de xerrameca inútil, no d'emmurriament evasiu).

L'any 1951 el jove Mishima, famós d'ençà de la consagració que havia suposat l'èxit de *Kamen no kokuhaku*, empren un llarg viatge a l'estranger (en aquest moment el Japó era sota l'ocupació americana): els Estats Units i Brasil, París, Londres i Atenes. El seu deler era, molt precisament, visitar Grècia, un indret esdevingut mític per a l'escriptor japonès, i del qual n'esperava una mena de guarició màgica d'allò que solia anomenar la seva sensibilitat romàntica malaltissa. De tornada al Japó el mes de maig de l'any 1952, l'escriptor es va matricular a classes de grec a la Universitat de Tòquio, i va mantenir una relació platònica de llarga durada amb una noia. La «llum grega» era el clau ardent al qual provà d'agafar-se a fi d'eixugar una carn i uns ossos reblanits. Un dels resultats d'aquesta temptativa va ser *Shiosai*, un relat d'amor cast, una de les novel·les d'amor més anacròniques de la literatura moderna. Un tema antic, buscat a les aigües d'un univers sensible i literari no compartit fins a èpoques modernes. Gràcies a empreses com aquesta, un nou diàleg s'entaula entre dos mons culturals distants: sang nova. Alguns autors catalans –Felícia Fuster, Joaquim Pijoan, Josep Navarro Santaaulàlia, Miquel Descot, ...– fan el camí invers i aporten, a les lletres catalanes,

la seva curiositat, i experiència vital, envers l'arxipèlag oriental.

Tornant al treball ja esmentat de Freud de 1912, el fundador de la disciplina de l'inconscient ens confronta amb una qüestió propera a un dels eixos de lectura de la novel·la:

No és difícil comprovar que la necessitat eròtica perd valor psíquic de manera considerable quan la satisfacció es torna fàcil i còmoda. Per tal que la libido assolixi un grau satisfactori és necessari oposar-hi un obstacle, i sempre que les resistències naturals que s'oposen a la satisfacció han resultat insuficients, els homes n'han creades d'altres, convencionals, de manera que l'amor constituís realment un gaudi.⁵

I encara afegeix unes línies més avall:

Això es pot dir tant dels individus com dels pobles. En èpoques en què la satisfacció eròtica no ensopogava amb dificultats (per exemple, durant la decadència de la civilització antiga), l'amor va perdre tot el seu valor, la vida va restar buida i es van fer necessàries enèrgiques reaccions per a restablir els valors afectius indispensables.⁶

No hem, doncs, de treure recluses per ser més feliços. Segons el filòsof anglès Gilbert Ryle (1900-1976),⁷ caldria descartar per falsa la concepció rutinària de la «ment» com a entitat aïllada i com a espai intern individual. No som una maquinària controlada pel fantasma d'un homenet intern. Si per cas, això que tenim per costum d'anomenar «ment», ho trobarem a l'escriptori, a la gespa del camp de futbol, al tauler d'escacs, a l'escenari de la representació... És a dir, i per fer-ho curt,

el treball del pensament i de la cultura, així com de l'escriptura artística (el terreny de la literatura), formen part i es constitueixen a l'espai comunitari, públic i compartit.

El projecte cultural (que ha d'incloure les «humanitats», avui dia greument desateses) té especial rellevància en un temps com el nostre, en què l'absència de valors sòlids comença a ésser percebut com un resultat del declivi sofert per l'humanisme davant de la fortíssima embranzida de les tecnociències. El creixement «urbanístic» de la nostra comunitat cultural ha perdut el control: la «casa» de la cultura, el nostre humil aixopluc, és a hores d'ara un edifici malgirbat, l'estructura del qual grinyola de manera gens tranquil·litzadora. Clifford Geertz, l'antropòleg americà autor de *The Interpretation of Cultures* (1973), ironitza a propòsit de la ingenuïtat de la idea de considerar-nos uns éssers privilegiats pel fet d'haver estat afavorits amb el «regal» del llenguatge i la possibilitat de creació simbòlica infinita. Més que un regal, ha estat una imposició impersonal —és ben inútil enfurismar-se amb cap déu— que paguem amb una infelicitat i un treball ben precís:

Tot i que els micos, els coloms i fins i tot els pops ens poden de tant en tant desconcertar per les coses «humanes» que són capaços d'aprendre a fer, el que s'afirma de l'home és en general cert [la quantitat infinitament variada de coses que pot arribar a aprendre a fer]. Però potser té una importància teòrica més gran posar l'èmfasi en les moltes coses que l'home *es veu obligat* a aprendre. Sovint s'ha observat que aquesta criatura «fetalitzada», «domesticada» i en general escanyolida que és l'home seria un animal físicament gens viable si no fos per la cultura. Amb menys freqüència s'ha insistit

en el fet que tampoc no seria en absolut un animal mentalment viable.⁸

La llengua, malauradament, no és un instrument còmode i dòcil com la cullera, que, quan no l'hem de menester, podem abandonar en un calaix i, sortosament, oblidar. La paraula, en comptes de ser una eina a la nostra lliure disposició, ens mana i ens orienta, i ens empipa com una mosca emprenyadora, no deixant-nos reposar ni un instant, tampoc en arribar l'hora del ben guanyat descans nocturn: els somnis ens atabalen i patim d'insomni. La paraula és l'autora que crea i inventa segons propòsits enigmàtics, i que, sense demanar-nos parer ni opció de negativa, se serveix de nosaltres; ens obliga a treballar, incansables, desxifrant els textos que subtilment ens proposa; mentre escartegem les lletres, maldem per imitar la perícia d'un Ulisses i menar el nostre vaixell escarransit en aigües sovint massa quietes o d'una turbulència espaordidora. En definitiva: a l'home li manca d'entrada el saber instintiu propi de l'animal i necessita *programes* múltiples i diversos; els quals, com diu Ryle, es forgen i consoliden per mitjà del joc combinatori simbòlic a l'espai públic i extern. Quan les regles de joc es corrompen, la conducta individual no és viable, com tampoc no ho és una civilització en vies de degradació de la dimensió afectiva.

Si Freud ens advertia de les indefectibles dificultats de la vida amorosa, Geertz ens instrueix sobre un peculiar forat en el saber (el de Dafnis, Cloe, Shinji i Hatsue, així com el de tots nosaltres) com a palanca d'inici. De resultes d'aquest buit d'origen, l'amor, com a pedagogia d'integració, obliga a un aprenentatge cultural. La importància de l'art del «bon amor» és

II

tanta, que ens cal sospesar la rellevància de la presència històrica d'aquests relats de transfons iniciàtic que ara comentem. No deixen de constituir una temptativa de *programa* cultural que, amb més o menys encert, (recordem l'èxit de *Shiosai* al Japó de la postguerra) contribueixen a l'actualització de la funció social d'aquest afecte primordial. Longus i Mishima elaboren, cadascú a la seva manera, una «cuina de l'amor» que arriba fins a nosaltres procedent de dos temps i de dos espais culturals clarament allunyats l'un de l'altre.

Ultra haver assenyalat el perill cert de patir els efectes de degradació que són conseqüència de l'abaratiment de la vàlua de l'amor, Freud va guiar-nos l'atenció en direcció a l'altre escull que cal prendre en compte en aquest assumpte de les emocions, un terreny on sovinteja la trencadissa. Tot i la necessitat indiscutible, de la sublimació de la sexualitat, convé, ens diu, de no fer-ne un gra massa. Una civilització massa «correcta» té la pell massa fina, i vi aigualit a artèries i venes. Els pulcres ciutadans acaben transformant-se, aleshores, en el ramat de xaiets mansos que ja horroritzava a Nietzsche. Entre aquests dos parany, el fes-ho com vulguis i una repugnància hostil envers qualsevol component «cru» de la sexualitat i de la vida, convé insistir en el sentit de la funció cultural i social de l'amor, una pedagogia tothora canviant, perquè cal que s'ajusti a les contingències de cada moment històric. Els escriptors i l'art en general es fan ressò (o, en alguns casos, esdevenen visionaris) del sentir amorós de l'època, com també dels averanys mortals que amenacen la nostra pervivència arrossegant-nos al carreró sense sortida de l'avorriment suïcida o de la violència desfermada.

Dafnis i Cloe han crescut a l'illa de Lesbos. Aquest redol pagès i, per damunt de tot, pastoral, constitueix l'espai mític que resulta més propici a les intervencions del déu Eros i la deessa Afrodita. Tal com explica Claude Calame, a *Éros dans la Grèce antique* (1996), el prat, que conforma el nucli natural de l'escenari de la vida dedicada a la ramaderia i l'arboricultura, és el lloc escollit per la tradició poètica occidental per a situar-hi aquest sobtat i pertorbador esdeveniment adolescent que és la mossegada de l'enamorament.⁹ No hi ha dubte que la novel·la de Mishima ens resulta propera a un conte, afectada d'anacronisme i de manca de versemblança. Hem d'insistir, tanmateix, en el fet que els lectors contemporanis de Longus no cercaven en la lectura de *Dafnis i Cloe* un retrat realista. La novel·la pastoral grega, com també *Shiosai*, s'ha de llegir –ja ho hem dit– en clau de mite. Són relats que tenen la funció, tal com explica Francesc J. Cuartero a la introducció de la narració grega, de mostrar el poder i el guiatge de l'Amor (mític, en majúscula) durant el procés iniciàtic propi del pas de la infantesa a l'edat madura. Les anècdotes narratives convé escriure-les, en canvi, sempre en minúscula.¹⁰ I si, seguint el consell de Freud, hem decidit fer cabal del segon parany que ens espera en la sendera amatòria, molt ens convé de rebaixar la tendència a la paraula ampul·losa dels nostres discursos.

Els escenaris idíl·lics on transcorre la novel·la de Longus (camps, prats i jardins) són substituïts a *Shiosai* pel llogarret pescador i la mar.

El mar representava per als pescadors el que la terra representava per als pagesos. La mar era el lloc de la seva vida quotidiana, era allà on el vent agitava constantment les onades blanques i canviants damunt les aigües de blavor tan sensual i pura, de la mateixa manera que el vent agitava les espigues d'arròs o de blat damunt la terra tendra dels camps.¹¹

Va ser en el transcurs de la primavera de 1953 que li va venir al cap, a l'escriptor japonès, la idea d'escriure la novel·la. Un cop arribat l'estiu, va estar-se deu dies a Kamijima, una petita illa situada a la badia d'Ise i molt propera al santuari xintoista del mateix nom, el més important del Japó. Mishima va decidir canviar el nom real de l'illa escollida com a escenari d'inspiració, Kamijima (literalment, «illa dels esperits»), pel d' Utajima, un nom que significa «illa de la cançó».

En el cas de *Dafnis i Cloe*, un cop restablerts els nobles orígens (ciudadans) que els pertocaven, la parella torna a l'illa inoblidable que ha estat escenari de l'encontre i l'aprenentatge. Malgrat la profunditat del canvi sofert, el sentiment que els lliga, ara adult, ha aconseguit servar la tendresa de l'inici. En un altre relat iniciàtic molt conegut, *La lluna nova*, Rabindranath Tagore escrivia el següent a l'entorn de l'infant encara no iniciat: «No saben nedar, no saben llençar xarxes. Els pescadors de perles es capbussen per collir-les i naveguen els marxants en llurs vaixells, mentre els infants apleguen còdols i els llencen de bell nou. No cerquen amagats tresors; no saben llençar xarxes».¹² El que més atrau d'una infantesa mítica, sempre des de la mirada distorsionada de l'adult, és la falta de neguit, la joia ingràvida i feliç d'una caixa màgica de luxe, curulla de jocs i de somnis. Tard o d'hora, quan caurà la cel·lofana i arribarà la fi de la protecció

del sostre casolà, les ànsies per marxar del llogarret d'inici semblarà que es redoblen empeses pel deler de retrobar, en estranys i allunyats paratges, l'univers bellíssim acabat de perdre: «Em deixo per anar a l'altra riba. Allà on van els homes dins llurs barques, al matí, portant l'arada a l'espatlla per llaurar els camps llunyans».¹³ També Shinji, el protagonista de *Shiosai*, experimenta, a pesar de l'amor que sent per Utajima, el lloc nadiu, aquest mateix desig insubornable de llibertat:

Contemplava l'illa d'Utajima que quedava cada vegada més lluny. El jove, que havia nascut i crescut a l'illa, i que l'estimava més que cap altra cosa, es va adonar que tenia moltes ganes de sortir-ne. De fet, havia acceptat aquella oferta de treball perquè volia abandonar l'illa.

El jove se sentia més tranquil quan ja no es podia veure l'illa. «Seré lliure!», va cridar en el seu pensament. Era la primera vegada que sabia que existia aquella mena de llibertat inesperada.¹⁴

Tant a *Dafnis i Cloe* com a *Shiosai*, hi trobem un elogi de l'amor com a força civilitzadora. L'amor bo, sa i feliç, dels inicis, no és suficient. L'èxit de l'empresa dependrà del coratge i de la honestetat dels enamorats. Al final del procés té lloc, malgrat tot, un retrobament amb la innocència primera. Però entre un temps i l'altre s'ha d'haver patit la ferida d'un tall profund i definitiu. Paradoxalment, per a viure'l com a elecció lliure i no com a passió forçada, hom s'ha de poder alliberar de l'amor.¹⁵ La misteriosa força magnètica de la lluna, la que provoca «la remor de les onades», deixa, aleshores, de produir-nos basarda. L'agent d'aquest pas transcendental, no cal dir-ho, és cultural.

III

Una de les característiques de *Dafnis i Cloe* i, en general, de les novel·les pastorals, és la ignorància beneïda dels seus personatges. Els manca formació escolar i aprenen directament del mateix batec de la natura. A la Grècia arcaica, quan l'educació no requeria en un sistema educatiu establert per la legislació de l'estat, la pedagogia iniciàtica hemofílica per als adolescents barons i, en certa manera també, la retenció en el cèrcol femení de la noia fins a l'arribada –transcendental–, del pas del matrimoni, eren unes institucions socials de la comunitat.¹⁶ El llarg procés de fer-se adult començava amb l'enamorament, i durant tot el viatge iniciàtic l'amor jugava un paper central.

A *Dafnis i Cloe*, la fiblada amorosa és viscuda com una malaltia estranya, que es presenta indefectiblement acompanyada d'interrogants i perplexitats: «Ara estic malalta, i no sé de quin mal; sofreixo, i no tinc cap ferida; m'affligeixo, i no he perdut cap de les meves ovelles; cremo, i estic asseguda sota aquesta ombra espessa». Al pastor Dafnis, futur membre d'una *polis* que es vol que sigui d'ordre i de mesura, l'espanta la possibilitat de tornar-se boig. Mira Cloe amb recel i desconfiança: «Que bonics que són aquests ulls adormits, que suau l'alè que exhala la seva boca! Ni les pomes ni els esbarzers florits no tenen tal perfum. Però, besar-la, no goso; el seu bes mossega el cor i, com la mel novella, fa tornar boig».¹⁸ La inexperiència de Dafnis el fa creure que el seu ímpetu podria ferir, sense voler-ho, l'estimada i ocasionar tant de mal com ell ha rebut de la pallissa dels metinesos. Malgrat les explicacions que li ofereix Licènon

(representant de l'adult amb experiència, de qui rep la primera lliçó de llit) a propòsit de la sang virginal, Dafnis està amoïnada:

Dafnis, llavors, rumiant el que li havia dit, va perdre el seu primer impuls: no gosava exigir de Cloe cap més destorb que besos i abraçades, no volent fer-la cridar com davant un enemic, ni fer-la plorar com si tingués mal, ni fer-la sagnar com si la matessin. Perquè, per la seva experiència recent [amb els metinesos] tenia por de la sang, i creia que només podia brollar d'una ferida.¹⁹

A través dels temors de Dafnis, Longus ens confronta amb aquest tret humà característic, ja comentat, de manca de saber instintiu. A *Shiosai*, les raons de posposar l'acte sexual definitiu són exposades pel personatge femení. Recordem en aquest sentit l'abstinència induïda en la nena que caracteritzava la pedagogia grega. És Hatsue qui refusa la relació fins que no seran casats. Al relat japonès no hi trobarem cap menció de la sang ni de la por que desperta. Una absència sorprenent i significativa en un autor que ens té acostumats al seu tractament literari.

El protagonista de la novel·la de Mishima és de poques paraules. La manca de recursos retòrics, de saber llibresc, té l'avantatge incommensurable d'un sentit comú més desvetllat i pràctic; el saber intel·lectual és desbancat pel saber del cor. Aquesta és la primera descripció que se'n fa de Shinji:

Els ulls, molt negres, desprenien una claredat extraordinària, cosa que de cap manera no era signe d'intel·ligència, sinó el resultat del feinejar diari a la mar. De fet, les seves notes escolars quasi no podien ser pitjors.²⁰

Al jovencell, però, el saber pràctic que atresorava, li fugí de la manera més sobtada i misteriosa quan cau enamorat. D'aleshores ençà ha quedat atuït per la incidència d'un endimoniat trencaclosques que no sap com resoldre. Mishima ens ho explica de la manera següent:

En Shinji no havia reflexionat mai sobre gairebé res, però ara aquell nom [el de Hatsue] no parava d'amoïnar-lo, com si fos un problema difícil, i ell es veïes incapaç de trobar-ne la solució.²¹

El que ens meravella del personatge de Shinji és que la mateixa proximitat a la certesa provinent del cor i el seny senzill que el caracteritza, no fet malbé per la retòrica del coneixement, té la virtut d'allunyar-lo del dubte i de la malfiança. La simplicitat d'esperit del jove pescador el resguarda de l'atzucac de la sospita hostil:

En Shinji va anar a consultar moltes vegades el rellotge de paret enfosquit amb el temps. No sabia dubtar, i no dubtava gens ni mica, que la noia, malgrat la tempesta, compliria la seva promesa. Li faltava capacitat d'imaginació. No sabia exagerar o complicar més del compte el plaer o la inquietud, encara que només fos com a passatemps malenconiós.²²

Shinji, personatge mític, és lluny de la confusió quimèrica d'una terrenal Emma Bovary.

IV

La mar té la virtut extraordinària de no enraonar. Una llarga tradició de retirs de

silenci, de vides d'anacoreta, de tècniques de meditació diverses i d'estades en solitud al desert ens informen de la necessitat irrefrenable que ens empeny, a vegades, a buscar un indret i unes condicions propícies al silenci dels mots. O més ben dit: un lloc privilegiat, la cambra privada i secreta, on emmudeix el dolç verí, o el verí a seques, del diluvi torturant de la paraula dels altres. El mutisme marí i la música «callada» de les ones juga el paper de personatge principal a *La remor de les onades*.

Som amenaçats, sense remei, des de tres flancs diferents: la violència sobtada de la natura (una fusta irrisòria enmig de l'oceà), la decrepitud del cos i de la mort (la fulla que, a la tardor, penja d'un fil a la branca de l'arbre) i, finalment, la companyia humana (la mala passada que ens converteix, de sobte, en víctimes del nostre amable veí). La veu virginal de l'aigua marina, encara no contaminada per l'ús d'una fraseologia de cartró, resulta, per a Shinji, la millor consellera, la més prudent, comprensiva i desinteressada:

Quan l'espera se li va fer insuportable, va sortir a veure el mar vestit amb l'impermeable de cautxú. Li semblava que només el mar comprenia els seus sentiments, era una sensació que ell mateix no sabia expressar amb paraules.²³

No era la primera vegada que l'oceà li feia costat. La relació venia de molt lluny i el noi hi confiava. Mai no l'havia vist com un monstre que cal combatre ni com un súbdit vençut en batalla a qui sotmetre i de qui és lícit exigir un tribut d'esclau. A la ciutat moderna, en canvi, la crosta rutilant de l'asfalt i el paviment aïllant genera monstres, calamitats i fredor. Alguns, com

Chiyoko, la filla del faroner d'Utajima, s'han adaptat a aquest ecosistema estèril, on les emocions han estat soterrades i han esdevingut enemigues de la tranquil·litat.

La Chiyoko trobava a faltar Tòquio. Allí, fins i tot un dia de tempesta com aquell, els cotxes circulaven, els ascensors funcionaven i els trens anaven plens de gent com si no passés res. Allí la naturalesa estava domesticada, almenys aparentment, i si en quedava alguna cosa feréstega, la gent la considerava la seva enemiga. En canvi, a l'illa, tothom intentava ser amic de la natura i li feia costat.²⁴

El jove pescador ha crescut encara en un món social en el qual el risc juga el seu paper a cara descoberta. En aquest món antic el descobriment de les coses és obra dels ulls i no dels aparells d'anàlisi, i l'emoció de l'amor resulta d'un pes més precís. L'arravatament de la mar no fa basarda perquè servem les lleis de la navegació. Aquestes no són fórmules científiques, sinó oracles poètics:

No intentava oposar cap resistència contra aquell temporal. Si la seva felicitat hagués estat d'un caràcter de naturalesa pacífica, hauria volgut viure-la en harmonia amb la natura tranquil·la. Però, ara, tot allò que cremava dintre seu, ho trobava en una sintonia inexplicable amb aquella fúria de la naturalesa desfermada.²⁵

La mar ha estat un bon mestre per a Shinji, que ha sabut escoltar-la i entendre'n la veu. A diferència dels mestres humans, no la impulsa cap intenció. D'una honestedat impersonal, és el tercer imparcial: «El cel i la terra no són humans, / tracten els

éssers com a gossos de palla./ El sant no és humà, / tracta als homes com a gossos de palla». Curiosa novel·la per a ser llegida en un temps com el nostre, en què impera l'«amor líquid»!

A l'últim, ens agradaria reprendre la idea de Freud: un amor fàcil, sense obstacles, acaba per anul·lar la fruïció que es deriva de les relacions humanes. La vida, aleshores, perd intensitat, i el buit i la grisor amenacen la nostra subsistència, anestesiant l'anhel de viure. L'art i la literatura, tan inútils com el mar, són els nostres assaigs de *programes culturals*, en el sentit ja comentat per Geertz. Per mitjà d'ells construïm a les palpentes una llàntia fràgil, bufem les notes d'una siringa de segles transmesa de generació en generació. Tot i que l'instrument no canvia, cal renovar-ne la tonada. D'altra manera, es rovella.

V

Per acabar, voldríem afegir unes dades en relació a la recepció de l'obra. L'anglès és la llengua a la qual el relat de Mishima ha estat més traduït.²⁷ La primera traducció és de 1956, un parell d'anys després de la sortida al mercat de l'obra original: és publicada a Tòquio i a Nova York. La traducció, de Meredith Weatherby, un diplomàtic anglès que va viure a l'arxipèlag durant el temps de la postguerra, s'ha reeditat set vegades; la darrera, l'any 2000 a Londres. L'alemany, amb cinc edicions, és la segona llengua de més acollida. La primera edició de la versió alemanya va veure la llum l'any 1959, i la darrera, el 1986. La traductora és Gerda von Uslar. El tercer lloc li correspon a la traducció a l'italià, amb un total de quatre edicions: la primera de l'any 1961 i la

darrera del 1998. La traductora italiana és Frassati Somavilla, que tradueix de l'anglès.

A continuació, tot i que amb molt de retard, vénen les edicions a l'espanyol aparegudes els anys 2003, 2004 i 2007. La traductora és Keiko Takahashi, traductora conjuntament amb Jordi Fibla d'una altra novel·la de Mishima: *Kinjiki (El color prohibit)*, 2009). *Shiosai* s'ha editat dues vegades en francès (1969, 1978), en portuguès (1985, 1986) i en serbocroat (1958, 1973).

A més de les llengües puixants suara esmentades, ha estat traduïda a nombroses llengües de dimensió més reduïda: dins del conjunt de les europees, al finès i a l'holandès (1960), a l'eslovè (1961), al suec (1965), al danès (1967), al polonès (1972), al romanès (1975), al grec (1995), a l'hongarès (2001), al serbi (2003) i al català (2008). I pel que fa a les llengües no europees, s'ha traduït al turc (1972, 1994), a l'indonesi (1976), al malai i a l'àrab (1978) i al vietnamita (1997).

En relació amb aquestes dades, resulta evident que moltes editorials van voler treure rèdit del boom de la novel·la en un moment en què el Japó de postguerra capturava una part de l'atenció mundial. Ara, pel que fa referència a les edicions més recents, de l'any 2000 ençà, n'hi ha una a l'anglès del 2000, una a l'hongarès al 2001; una al serbi del 2003, tres a l'espanyol dels anys 2003, 2004 i 2007, i una al català del 2008. A tall de conclusió d'aquest comentari sobre la difusió internacional de la novel·la de Mishima, podem afirmar que ja és molt tard quan tant l'espanyol com el català decideixen incorporar-la als corpus literaris respectius. En el cas del català, tenint en compte que no és fins als anys seixanta que la censura franquista comença

a permetre l'activitat traductora en llengua catalana (Udina, 2010: 127), no és estrany que, just en el moment històric en què altres literatures petites es van interessar per *Shiosai*, ens manqui la traducció. □

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CALAME, Claude: *Eros en la Antigua Grecia*. Trad. d'Estrella Pérez Rodríguez, Madrid, Akal, 2002.
- FREUD, Sigmund: «Sobre la degradación de la vida amorosa en el hombre». *Obras completas*. Trad. de L. López Ballesteros, Madrid, Biblioteca Nueva, vol. V, 1972.
- FREUD, Sigmund: *El malestar en la cultura. Obras completas*. Trad. de José Luís Etcheverry, Buenos Aires, Amorrortu, vol. XXI, 1985.
- KAWABATA, Yasunari; Yukio MISHIMA: *Correspondencia (1945-1970)*. Trad. de Liliana Ponce. Barcelona, Emecé, 2007.
- LACAN, Jacques: *Le séminaire livre XVIII. D'un discours qui ne serait du semblant*, París, Seuil, 2006.
- LONGUS: *Dafnis i Cloe*. Trad. de Jaume Berenguer i Francesc J. Cuartero, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1981.
- MISHIMA, Yukio: *Mishima Yukio shû*, Tòquio, Shinchosha, 1988.
- *La remor de les onades*. Trad. de Joaquim Pijoan i Ko Tazawa, Barcelona, Ara Llibres, 2008.
- NATHAN, John: *Mishima: biografia*. Trad. de Soledad Silió, Barcelona, Seix Barral, 1995.
- GEERTZ, Clifford: *La interpretació de las culturas*. Trad. de Albert L. Bixio, Barcelona, Gedisa, 1981.
- TAGORE, Rabindranath: *La lluna nova*. Trad. de Maria Quadras, Barcelona, Selecta, 1971.
- PLA, Josep: *Aigua de mar. Obres completes*, Barcelona, Destino, 1969, vol. II.
- UDINA, Dolors: «Reescriure l'altre: la professionalització de la traducció», a Montserrat Bacardí i Pilar Godayol (coord.): *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2009)*, Vilanova i la Geltrú, Argumenta, 2009.

1. Jean Levi, *Confucio*. Trad. d'Albert Galvany. Madrid, Trotta, 2005, p. 42. La traducció al català és de l'autora d'aquest article.
2. Pensem que podem llegir el terme «heterosexual» en un sentit mític, o transcendent: com el desig que reconeix i integra l'alteritat, l'altre com a misteri, independentment de les pràctiques sexuals i de les identitats sexuals concretes. Som conscients de la simplificació operada.
3. Yukio Mishima, *La remor de les onades*. Trad. de Joaquín Pijoan i Ko Tazawa. Badalona, Ara Llibres, 2008, p. 189.
4. Josep Pla, «En mar» A: *Aigua de mar. Obres completes*. Barcelona, Destino, 1969, vol. II, p. 405.
5. Sigmund Freud, «Sobre la degradació de la vida amorosa en el hombre». *Obras completas*. Trad. de L. López Ballesteros. Madrid, Biblioteca Nueva, vol. V, p. 1715. La versió al català a partir de la traducció castellana és de l'autora d'aquest article.
6. *Ibidem*, p. 1715.
7. Citat a Clifford Geertz, *La interpretació de les cultures*. Trad. de Albert L. Bixio, Barcelona, Gedisa, 1981, p. 60.
8. Clifford Geertz, *op. cit.*, p. 79. La traducció al català a partir de la versió castellana és de l'autora d'aquest article.
9. Claude Calame, *Eros en la antiga Grècia*. Trad. d'Estrella Pérez Rodríguez, Madrid, Akal, 2002.
10. De la introducció de Francesc J. Cuartero a la traducció a l'obra, en reproduïm el passatge següent: «La crítica racionalista ha subratllat amb raó el caràcter irreal de la innocència quasi paradisiàca dels protagonistes. Per a qualsevol lector, tant antic com modern, resulta difícil d'acceptar que uns adolescents que viuen al camp, que són pastors, ignorin de tot en tot la realitat eròtica. L'única resposta al problema és que aquesta innocència ha estat deliberadament exagerada —programada—, ja que el propòsit de la novel·la era de descriure el procés d'una educació amorosa, el pas de la innocència (de la ignorància) original a l'experiència, el coneixement definitiu. Una lectura atenta de l'obra demostra que el tema no és pas l'assoliment de la unió amorosa —que d'altra banda era programada des de bell començ—, sinó l'educació eròtica dels amants: el lector, en efecte, hi pot ben veure no solament com els joves i les donzelles arriben naturalment a enamorar-se i a estimar-se, com, a la fi, s'uneixen en matrimoni, ans també, i sobretot, com esdevenen, d'infants, adults, com
- llurs sentiments atenyen la maduresa. L'Amor és fonamental en aquest creixement físic i emotiu, ja que és ell qui fa pujar homes, bèsties i plantes». Longus: *Dafnis i Cloe*. Trad. de Jaume Berenguer i Francesc J. Cuartero, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1981, pp. 25-26.
11. Yukio Mishima, *op. cit.*, p. 25. A *Shiosai* es prescindeix de la tradició eròtica grega dels jardins (que segons Calame constitueixen l'espai mític de transició entre el prat i la comunitat domèstica (*oikos*). El que destaca és, més aviat, una marcada absència de jardins, un fet que subratlla la vida rústega de l'illa d'Utajima.
12. Rabindranath Tagore, *La lluna nova*. Trad. de Maria Quadras, Barcelona, Selecta, 1971, p. 11.
13. *Ibidem*, p. 107.
14. Yukio Mishima, *op. cit.*, pp. 155-156.
15. «A diferència dels altres dies, avui no hauria de tornar-hi», sent més que no pas pensa Shinji, feliçment alleugerit, en abandonar Utajima. En endavant, tria; ha deixat de ser una obligació imperiosa.
16. Hem decidit no aprofundir ara en el tema complex del pas de la nena a l'edat adulta. Les fórmules antigues han quedat, sortosament, enrere. Això sí, convertint-se en un nou element de tensió, dins la societat moderna, que no hem acabat de resoldre.
17. Lungo, *op. cit.*, p. 62.
18. *Ibidem*, p. 69.
19. *Ibidem*, p. 106.
20. *Ibidem*, p. 12.
21. *Ibidem*, p. 28.
22. *Ibidem*, p. 75.
23. *Ibidem*, p. 75.
24. *Ibidem*, p. 88.
25. *Ibidem*, p. 78.
26. Lao Zi, *Dao de jing*. Introducció i traducció d'Anne-Hélène Suárez, Madrid, Random House Mondadori, 2007, p. 41. La traducció al català és de l'autora d'aquest article.
27. No oblidem que l'èxit editorial de la novel·la es va produir a la postguerra sota l'ocupació americana. «Japanese Literature in Translation». Base de dades de la Japan Foundation [en línia]: <<http://www.jpff.go.jp/e/about/index.html>> [consulta: 29 de juliol de 2010]. Ens manquen les dades corresponents a les traduccions al xinès i al coreà, tot i que ens consta que la novel·la ha estat girada a aquestes dues llengües geogràficament i cultural veïnes a la de l'original.

De l'interès econòmic al plantejament polític

Joaquim Maluquer i *L'estructura econòmica de les Terres Catalanes*

Xavier Ferré

La conferència de Romà Perpinyà Grau *L'interès econòmic col·lectiu a Catalunya i València* (1932) –que cal situar en el context programàtic de l'Informe Briand (1929), que destacava la possibilitat de treballar a partir dels nusos regionals europeus (Boira, 2002)– fou pronunciada als locals de l'associació Unió Catalana, situada en l'òrbita de la Lliga, en el decurs de la negociació de l'Estatut d'Autonomia de 1932. Aquesta reflexió fou un referent central a l'hora d'actualitzar les relacions entre Catalunya i València des del vessant de la geografia econòmica: el «lloc català-valencià» (Perpinyà 1982: 54 i ss).

La tesi de l'economista de Reus –col·laborador d'Ignasi Villalonga, que el nomenà director del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (1929)– destacava la relació entre «internacionalisme» i realitat comarcal, la preponderància econòmica i demogràfica de la plana i del litoral valencians, la complementarietat exportadora catalanovalenciana i el fet determinant del factor humà

i cultural. Era, doncs, un estudi sobre la distribució demogràfica i espacial del creixement econòmic.

Val a dir que aquesta concepció venia a contrarestar els plantejaments del «bloc agrari» lliurecanvista i les tesis blasquistes i conservadores, que defensaven una àrea d'influència econòmica –un *hinterland* valencià– contraposada a la productivitat catalana (Boira 2010: 229-236). La reflexió de Perpinyà fou un precedent ben significatiu a l'hora de bastir un espai socioeconòmic interregional, amb anterioritat als anys seixanta; però va ser en aquesta dècada que les relacions València-Catalunya conegueren un impuls prou determinant.

Cal recordar, sens dubte, com manté Josep Vicent Boira, la tradició de «reinventar la nostra relació» («Abans de Joan Fuster», *La Vanguardia*, 26. 6. 2011), però també, la de mostrar aportacions que, com diu aquest geògraf, van «forjar» «el magma» que comptava amb una dilatada trajectòria contemporània. En aquest sentit, les ratlles que segueixen volen contextualitzar l'assaig de Joaquim Maluquer Sostres (1930-2011) *L'estructura econòmica de les Terres Catalanes* (1963), continuador de les anàlisis i propostes de Perpinyà Grau, en un marc econòmic progressivament industrialitzat i amb la preponderància d'un nou grup humà pro-

Xavier Ferré Trill, sociòleg i historiador, és professor d'Història a la Universitat Rovira i Virgili. És autor, entre altres, dels llibres *De la nació cultural a la nació política* (Afers), *Abans i després de «Nosaltres els valencians»* (Curial) i *No tot era «Levante feliz»* (Alambor).

fessional al qual feia referència Francesc de Paula Burguera (1963) en termes d'impulsor d'«*un mecanismo colectivo*» que contribuiria a acabar amb els «*cuatro tópicos folklóricos elevados a categoría de gloria nacional*».

El treball de Maluquer responia a la necessitat copsada als anys seixanta de comptar amb un primer plantejament de *conjunt* (d'ençà de l'ensulsiada del 1939) sobre l'estructura econòmica de Catalunya, País Valencià i les Illes. Aquest objectiu, però, era ideològicament deutor de la relació de Maluquer amb Oriol Folch i Camarasa, a casa del qual (al carrer Ausiàs Marc de Barcelona), l'autor del text va conèixer Joan Fuster. Eren els primers anys cinquanta. Aquesta relació amb Fuster, continuada molt més intensament a partir de la segona meitat de la dècada esmentada (d'ençà de 1956), possibilità les relacions de l'assagista valencià amb sectors de nous emprenedors modernitzadors de la burgesia cotonera, organitzada al voltant del *Servicio Comercial de la Industria Textil Algodonera*, del qual fou membre des de 1961 l'autor del llibre (Maluquer 1992: 12-13). Una conseqüència professional d'aquestes coneixences (amb economistes com Fabià Estapé i Joan Sardà) per a Fuster fou la seva col·laboració a *El Correo Catalán* de l'època d'Armand Carabén i Manuel Ibáñez Escofet entre 1961 i 1972.¹

D'altra banda, l'*eix* Fuster-Maluquer potencià vies fluides de relació entre nuclis catalanistes i valencianistes, els quals –comptant amb les bases posades per l'Obra del Diccionari Català-Valencià-Balear– incorporaren nous militants de ciutat de València i de les comarques amb una determinada dinàmica associativa. Per aquesta raó, el text de Maluquer havia de servir d'element de formació per

als nuclis en funcionament. Quan Fuster va rebre l'exemplar, va escriure a l'autor (Sueca, 1-03-1963): «Recorda que hem d'escampar-ne exemplars com si escampéssim llavor. Serà d'una gran eficàcia. Hem d'estudiar la manera de fer-nos-en amb un estoc considerable».²

Tenint en compte aquest ambient, el context del treball s'inscrivía, segons l'autor de l'estudi, més àmpliament en un seguit de tres trobades formatives per a nacionalistes valencians, illencs i principatins, que tingueren lloc entre 1960 i 1961 a Riells del Montseny, amb la cobertura de mossèn Pere Ribot, al Desert de Les Palmes i a Sant Joan de Penyalgosa.³ Els principals participants en aquests actes foren Raimon Galí i Joan Fuster, a més de Pere Figuera. Maluquer, que assistí a la trobada de Penyalgosa –celebrada entre el 14 i 19 de juliol de 1961, amb la participació de 22 assistents– s'encarregà de donar «una visió global de les característiques que presenten les nostres regions o països. I el resultat tangible de les conferències fou el llibret [*L'estructura (...)*]: el primer cronològicament a tractar aquella matèria» (Maluquer 1997: 193).

L'ASSAIG

Val a dir que les idees de Maluquer sobre l'economia del país es convertiren en text per suggeriment de Pere Figuera i Serra. L'autor –en relació professional com a adjunt de l'editor Josep Maria de Casacuberta entre 1958 i 1961– publicà el treball –de fet, un «resum»– a l'editorial Barcino.

Sabem que el tenia ja encetat el 1960, i era conegut (arran de les trobades esmentades) per Joan Fuster. Precisament, en una carta a Fuster (Barcelona, 28-12-1960),

l'economista i sociòleg assegurava que el seu llibre seguia «fidelment» la hipòtesi proposada per l'assagista valencià a l'article «Apunts per a una rèplica a Vicens Vives» (*Serra d'Or*, novembre 1960), resposta a aquest historiador en incidir historiogràficament en l'anàlisi conjunta de la realitat valenciana, catalana i illenca. Maluquer, d'altra banda, era conscient que no tenia «prou base» per a enfrontar-se a «les qüestions econòmiques dels tres països considerats globalment». A més, assenyalava que tot i que Casacuberta, editor i fundador de l'editorial Barcino, reconeixia la summa importància de la reflexió fusteriana, es resistia «al nom [al títol] de Països Catalans».

La condició de sociòleg de Joaquim Maluquer féu que aquest comencés per caracteritzar els factors objectius que definien l'estructura econòmica dels Països Catalans des de la geografia i la demografia. Un cop assolit l'aspecte generalista, centrava la reflexió en la complementarietat econòmica de les tres formacions socials del domini lingüístic. És a dir, l'especialització productiva i la seva evolució sociohistòrica feien que no es pogués plantejar un País Valencià monolíticament lliurecanvista i un Principat estrictament proteccionista, idea que, per cert, no era nova per a Joaquim Maluquer, ja que havia estat brandada recentment en la polèmica sorgida arran de la publicació d'*El País Valenciano* de Joan Fuster, amb el pronunciament del professor de Dret Polític, i falangista, Diego Sevilla Andrés sobre la «*plutocràcia barcelonesa*» –i la seva influència contrària als interessos econòmics valencians– en l'article publicat a *Levante* «Burguesía y separatismo» (22-12-1962).

L'article de resposta de Maluquer –«València y la burguesía catalana» (*El Correo Catalán*, 6-01-1963)– destacava, tot ba-

sant-se en la teoria de l'economista Nicholas Kaldor (1908-1986) sobre la relació compensada envers el creixement entre exportació agrària i importació de productes manufacturats, la preeminència industrial de l'economia valenciana, la reciprocitat entre espais proteccionistes i lliurecanvistes i la progressiva continuïtat estructural de València amb Catalunya:

Si alguna oposición existe, esta aparece entre los intereses de distintos sectores económicos y aun entre determinadas comarcas, tanto en el Principado como en el País Valenciano, pero nunca entre ambas regiones o sus clases empresariales [...]. Valencia, al proseguir su necesaria industrialización, acentúa cada vez más su similitud con Cataluña en el terreno económico, sin que entorpezca este proceso [...] ningún estamento de la sociedad catalana.

La societat valenciana no era, doncs, cap *colònia* de Catalunya. Calia, però, segons Maluquer, incidir en l'actitud dels agents empresarials. La concepció implícita en aquest article era relacionar el factor humà i l'orientació productiva. No en va, la reflexió apareixia en la secció «Economía Humana».

I cal dir que l'articulació econòmica era un aspecte implícit –des de les infraestructures ferroviàries i del transport de passatgers– del qual es feia ressò la premsa d'aleshores. (Com a exemple, la crònica que el corresponal valencià d'*El Correo Catalán*, Alejandro G. Monerris, va enviar al diari el 19 de juliol de 1963 sobre «Las comunicaciones con Barcelona», des de València. La crònica donava notícia del trajecte entre València i París en TAF i el trajecte entre Barcelona i València en infraestructura ordinària.)

L'assaig no feia altra cosa, doncs, que aplicar la concepció d'economia regional a la caracterització de les variables macroeconòmiques catalanvalencianes, que també havia estat l'objectiu de la conferència de Perpinyà Grau trenta-un anys abans. La unitat d'anàlisi era un àmbit territorial amb identitat històrica federada que, des del vessant econòmic i geogràfic, es conceptuava com a regió econòmica. Maluquer hi exposava, a més, la fallida del capital financer i un apartat sobre els «aspectes qualitius» on al·ludia als «aspectes psico-sociològics» (1963: 24) que caracteritzaven la capacitat emprenedora. No pot sorprendre, en aquest sentit, el referent citat per l'autor: *L'aptitud econòmica de Catalunya* (1927-1929), de Carles Pi i Sunyer. També s'hi tractava el mercat exportador, la localització industrial (tèxtil). I el tractament d'un element destacat –les infraestructures– no es limitava a la vindicació d'una xarxa de comunicacions que pogués fer front a la dinàmica econòmica dels tres països, sinó que relacionava les bases de creixement amb la formació, amb l'ensenyament, «que també podem considerar integrant de la infraestructura econòmica» (1963: 102).

La reflexió suposava una actualització d'indicadors que, com els valors de producció, eren comparats puntualment amb la dinàmica espanyola. Pel que feia a les referències bibliogràfiques, si bé majoritàriament eren extreptes de la revista *Información Comercial Española*, també s'hi citaven treballs historiogràfics –com ara els d'Enric Roig Raventós: *La marina catalana del vuitcents* (1930) i Pau Vila: *Visions geogràfiques de Catalunya* (1962)–, de demografia històrica com el del geògraf Josep Iglésies, i anàlisis pioneres sobre la taronja de l'econo-

mista i sociòleg suís Max Liniger-Goumaz, *L'orange d'Espagne sur les marchés européens. Le problème orange espagnol* (1962). Per a la visió històrica de la industrialització fou emprat *Industrials i polítics*, de Jaume Vicens Vives (1958).

Per a contextualitzar les idees que ens ocupen cal tenir en compte que en l'època en què Maluquer redactava el text també col·laborava a la nova etapa d'*El Correo Catalán*. Els seus articles tractaven sobre aspectes de sociologia econòmica: estructura econòmica, desenvolupament humà, pensament econòmic. Cal esmentar, en aquest sentit, l'article «Estructura social y desarrollo económico: el ejemplo catalán» (17-06-1963), que analitzava el paper de dos factors no pas conjunturals –societat i desenvolupament– en la tesi de Pierre Vilar, *Catalunya en l'Espanya Moderna*. La conclusió a què arribava Maluquer en aquesta reflexió indicava les coordenades d'anàlisi en les quals es movia l'autor aleshores: «y si las estructuras de la sociedad no favorecen espontáneamente la eclosión del proceso, como fue el caso de Cataluña, la acción para promoverlo habrá de otorgar carácter prioritario a las reformas básicas que hagan posible el normal funcionamiento de los mecanismos económicos». Maluquer, amb una concepció liberal, plantejava els objectius reformadors que calia aprofundir en un context de canvi social motivat per la industrialització.

LES LECTURES

Aquesta obra de Maluquer fou ressenyada en publicacions especialitzades, revistes d'àmbit sociocultural i, un fet no menor,

en capçaleres pertanyents a agrupacions d'estudiants valencianistes que als primers anys seixanta començaren per definir un cert relleu generacional, i que majoritàriament maldaven per associar el fet nacional amb una posició socialista valencianista.

Un ressò de primera hora fou la notícia que en donà *La Vanguardia Española* (10-04-1963) destacant fonamentalment el predomini de les «características persistentes en las estructuras [de l'] economía», consideració que havia de potenciar la projecció del desenvolupament econòmic. Pel que feia a publicacions de temàtica especialitzada, *L'estructura econòmica* va ser ben rebuda per la revista *Información Comercial Española*⁴ —que el febrer de 1962 havia dedicat un monogràfic a l'economia del Principat, «Noticia Económica de Cataluña», amb un article de Joaquim Maluquer sobre la població activa—, aleshores en un context de reestructuració en el qual s'incrementava notablement el nombre de ressenyes de publicacions sociològiques que al·ludien al desenvolupament regional. Així, en el seu número 358, corresponent al mes de juny de 1963 (p. 177), es comentava el text de Maluquer. Era concebut com a «Manual sobre la economía catalana» i hi destacava que oferia «una rápida, aunque completa y bien ordenada, visión panorámica de la economía de las tierras catalanas». I aquest era precisament l'objectiu fonamental proposat per l'autor. També se'n posava en relleu que: «En forma muy sintética, pero al mismo tiempo con rigor metodológico y de razonamiento y —virtud no desdeñable— con una claridad de exposición que diríamos recuerda la de la bibliografía francesa, se nos presentan los rasgos más salientes que caracterizan a estas regiones

[...]». El ressenyador anònim [Ernest Lluch?] comentava les quatre parts en què es dividia el text tot destacant que la tercera secció «intenta señalar las reformas estructurales que, en consecuencia, parece más impreciso acometer», mentre que del quart apartat en destacava el plantejament sobre la reciprocitat regional entre lliurecanvisme i proteccionisme.

Arran d'aquest darrer aspecte es valorava que el llibre esmentés la necessitat de «reestructurar» els diversos sectors de l'economia catalana i d'«intensificar» la liberalització dels intercanvis en benefici d'una acceleració del desenvolupament. No en va aquesta ressenya —la més favorable i meditada— va ser citada per Maluquer a l'editor Casacuberta en carta (Barcelona, 15 de juliol de 1963).

El comentari que en féu Ernest Lluch al número d'agost-setembre de 1963 de *Serra d'Or*, també fou positiu, malgrat la inclusió d'algunes crítiques. El jove economista socialista destacava que el volum contribuïa «a una normalització de la terminologia en català». Lluch remarcava que el Rosselló no hi era present, tot i poder disposar dels estudis del Centre d'estudis d'Economia Regional de la Universitat de Montpeller, dirigit per Jules Milhau, a través de l'estudi *La région méditerranéenne* (1960). També qüestionava que, del fet de partir d'una «unitat cultural», es pogués concloure una homogeneïtat econòmica i feia, a més, puntualitzacions sobre les concepcions negatives de l'economia socialista per part de Maluquer. Amb tot, el ressenyador no contradeïa el conjunt de reformes a concretar —en el sector industrial i agrari— per a potenciar l'estructura econòmica del País Valencià i Catalunya. Lluch conclouia

que es tractava d'una síntesi finalitzada amb «èxit» i que oferia una «bona visió» de «l'estructura econòmica de les terres catalanes».

Aquest mateix economista en féu, també, un breu comentari, un xic crític, al *Llibre de l'any*, en destacar que es tractava d'«una visió superficial dels problemes», amb ús de poca bibliografia actualitzada. Amb tot, Lluch també reconeixia, com a «originalitat» el que era, al capdavant, l'objectiu del llibre: «la primera obra econòmica que pren com a base els països catalans» (1964: 431).

Joan Fuster també se'n féu ressò a la secció «Libros catalanes» de la revista *Destino* (10-08-1963). Hi destacava que el treball superava els «viejos y deteriorados particularismos regionales» i que era la primera vegada que es considerava «“nuestra” economía en sus “limites” exactos». Fou, però, una ressenya censurada, tal com assabentava per carta a Maluquer (Sueca, 18-08-1963). El fragment suprimit al·ludia al corònim «Terres Catalanes», que

son lo que, de un modo más cómodo y viable, acostumbramos a llamar «Países Catalans». Es una lástima que esta última fórmula cuya «normalidad» gana terreno a ojos vistas, haya quedado, por timideces incomprensibles, postergada por la de «Terres Catalanes»: mi amigo [Josep M. de] Casacuberta habrá de perdonarme esta leve reticencia, que le dirijo en nombre de la eficacia y de las necesidades del momento.⁵

El comentari que el representant adscrit a la joventut neovalencianista universitària, V[alerià] M[irallès], va escriure al quart i darrer número de la revista dels estudiants

de Filosofia i Lletres, *Concret* (maig de 1963), afirmava que l'estudi de Maluquer era «molt elemental», «molt senzill» i que actuava com a introducció en la temàtica tractada. Miralles Ortola també situava l'assaig dins la tradició de l'economia clàssica tot dient que era «un [sic] anàlisi de l'economia de mercat, sense que s'insinue cap possibilitat d'una millor i més justa estructura econòmica».

Més enllà, però, d'aquesta crítica velada a la concepció liberal, el ressenyador aprofitava l'avinentsa per a caracteritzar el procés industrialitzador valencià car, segons assegurava, una menor ocupació de la població activa en la indústria (27,5%), respecte de la població en l'activitat agrària (46%), representava un 33,5% de la renda, en comparació al 26% de la renda agrària. Aquesta situació confirmava la tesi d'estructures productives no contraposades plantejada per Maluquer respecte del País Valencià i del Principat: «per això és tòpic –mantenia el ressenyador– contraposar un País Valencià agrícola a un Principat industrial (la seua agricultura és també molt important)». Finalment, es destacaven la necessitat de mesures liberalitzadores «per a produir a nivell de competència internacional a fi de poder conquerir mercats més amplis per a la producció dels Països Catalans».

La ressenya de Valerià Mirallès, en el context d'articulació de nous sectors socials i culturals valencianistes, palesava l'interès del volum perquè donava una visió de conjunt de les estructures econòmiques regionals comunes. I alhora divulgava posicionaments mantinguts per àmbits de pensament al si d'entorns generacionals en formació.

UN MARC TEÒRIC

Gairebé simultàniament a la publicació de l'assaig de Joaquim Maluquer, l'economista Ramon Trias Fargas publicava a la revista *Anales de Economía* (1963)⁶ un article sobre el sorgiment de l'anàlisi regional i el concepte econòmic de regió. La reflexió de Trias situava teòricament l'objecte d'estudi de l'economia regional pel que feia al desenvolupament econòmic basat en la localització industrial en espais de dimensió òptima. Segons Trias, la centralitat de la regió econòmica destacava les «dimensiones subnacionales» (1963: 755) i en situava les potencialitats en el marc de la construcció econòmica europea, aleshores dins el Tractat de Roma. La tesi de Trias era que les agrupacions econòmiques regionals, expressió de les «regiones históricas, naturales y culturales» (1963: 756), es veurien reforçades en llur lideratge de creixement dels Estats.

Les concepcions sobre economia regional d'aquest catedràtic d'Hisenda Pública—basades en estudis de l'economista alemany Herbert Giersch (1921-2010) al voltant de la localització industrial (1949-1950), en treballs de l'economista francès François Perroux (1903-1987) i en les anàlisis del màxim referent de la disciplina, Walter Isard, autor de l'article «Ciència regional. El concepte de regió i d'estructura regional» (1956)—aprofundien en el que es definia com a «distribució regional del creixement» (1963: 759) i desenvolupament del desequilibri espacial.

Amb tot, el que volia destacar Trias Fargas era quina havia de ser la dimensió òptima de les nacions. És a dir, la valoració d'àmbits econòmics estàndard com a base territorial de la cohesió social. Aquesta

qüestió prioritària que, segons l'autor de l'article, havia de ser definida des de les regions econòmiques (que podien concretar-se en àmbits nacionals-culturals), plantejava l'optimització del capital humà a través de la proximitat territorial de decisió i de gestió dels recursos. Per aquest motiu, Trias posava de manifest que una aportació fonamental de la relació entre economia i territori era la reflexió sobre la funció de la variable humana en economia. En aquest sentit, indicava la relació entre «sociologia, religió, cultura» com a elements que condicionaven, més enllà d'un enfocament economicista, una «mentalitat de creixement» (1963: 770).

El factor subjectiu era tan important perquè, segons Trias, establia ideològicament la direccionalitat de l'ordenació econòmica de l'àmbit territorial. Així, s'arribava a la integració dels nivells de «regionalisme» i de «geografia» i a la relació entre «ciència, art, teoria, política» (1963: 771): és a dir, el projecte ideològic, el continent territorial i la capacitat de realització creativa. Trias, doncs, no feia altra cosa que posar en relleu el capital humà com a actor de desenvolupament integral que havia d'impulsar la *pròpia* organització econòmica. Relacionar l'anàlisi generalista i la seva aplicació empírica era l'aportació a destacar, segons Trias Fargas, pel que feia a l'economia regional com a ciència social. Ciència social perquè implícitament a la regió econòmica hi havia—aleshores recolzat en el model francès d'estudis territorials—el debat sobre la «descentralització política» (1963: 774). I també perquè Trias concebia l'economia regional com a estudi del desenvolupament «integral» econòmic i humà (1963: 775). Aquesta darrera dimensió feia que calgués tractar de la gestió territorial

dels recursos. Cal recordar, finalment, que el referent polític de Trias per a remarcar el factor polític descentralitzador fou la concepció regionalista defensada per Francesc Cambó en una conferència del 1911.

CLOENDA:
«LA DESINTEGRACIÓ
DE L'ESTAT TRADICIONAL»

Trias Fargas titulà així un seu article al cinquè número de *Diàleg. Butlletí de la Cambra Sindical de la Facultat de Dret*, corresponent al mes de gener de 1962. La hipòtesi de l'aleshores catedràtic d'Hisenda Pública de la Universitat de València era que la projecció d'una realitat geoeconòmica cohesionada tenia a veure amb les regions més que no pas amb l'Estat-nació convencional. La pregona dimensió internacional que anaven prenent les relacions econòmiques qüestionava, segons l'autor, la capacitat de gestió del territori. Calia fer front –en plena articulació de l'incipient Mercat Comú– a la relació entre identitat supraestatal i viabilitat de les regions (econòmiques). La localització industrial (vinculada al desenvolupament regional) i les seves concepcions ideològiques,⁷ doncs, cercaven una dimensió òptima i eficaç d'organització i gestió dels recursos, fet que no es podria aconseguir des de la suposada concepció unionista dels estats.

Aquest economista, d'altra banda, avançava un argument central de l'article esmentat de 1963: «la discreció en l'extensió geogràfica i demogràfica o en l'àmbit polític si es vol sembla coincidir amb el més alt rendiment de les col·lectivitats, [car] el gran tamany, per ell sol, no és una condició prèvia del progrés social». L'Europa de les

pàtries de De Gaulle era un model esgotat i calia optar «per anar a buscar la reducció del tamany d'acord amb antecedents culturals, ètnics i històrics que permeten un desenvolupament màxim de les característiques pròpies de cada regió en un esforç de superació del sumand». La conclusió, per tant era que

han d'existir uns àmbits de tipus continental que tinguin certes funcions i uns àmbits regionals que s'en [*sic*] reserven unes altres. L'eficiència econòmica, el benestar material i espiritual dels ciutadans ha d'ésser l'únic criteri de distribució. Tindríem aleshores unes regions que en certes coses mantindrien plena personalitat, i que s'unirien en conglomerats, a fi de perseguir aquells objectius per a l'obtenció dels quals la dimensió és un avantatge. Seríem al mateix temps més localistes i més universalistes [...]. Els estats nacionalistes tradicionals fortament centralitzats i amb tendències imperials estan quedant-se sense paper, si és que el món ha de viure en pau i a un nivell de vida òptim.

No en va, Trias destacava el llibre de ponències de l'Associació Internacional d'Economia –*Les conseqüències econòmiques de la dimensió de les nacions* (Lisboa, 1957). És a dir, la dimensió del territori –amb la substancial orientació de «l'economia humana»– tenia una clara correspondència amb l'objectiu de *L'estructura econòmica de les Terres Catalanes*: era d'interès estratègic per a mostrar la viabilitat d'un projecte de construcció nacional no únicament cultural, sinó socioeconòmic.⁸

En aquest sentit, el plantejament de Joaquim Maluquer no feia altra cosa que aplicar aquesta concepció de regió econò-

mica que cercava la relació entre el referent —un imaginari-historicocultural comú— i la seva localització en el desenvolupament econòmic: «El conjunt dels Països Catalans presenta una remarcable homogeneïtat econòmica i social que permet d'estudiar-los plegats i fa artificiosa en aquest aspecte, com en d'altres, la separació administrativa dels esmentats territoris (1963: 11)». Aquest text, doncs, fou un precedent dins l'àmbit de la sociologia i economia regionals a l'hora d'especificar un «espai econòmic» (Ninyoles 1992: 57-60) que s'insereix en l'Euroregió de l'Arc Mediterrani.

Tot amb tot, l'assaig que hem considerat aquí també incideix, bé que en aspectes implícits, en el fet que les potencialitats econòmiques d'una regió econòmica no s'expliquen estrictament en termes quantitius, sinó geopolítics (Boira 2000: 161-162). Més clarament, l'economia aplicada ha de recolzar en una hipòtesi de treball que situï la identitat social d'una àrea econòmica en el context d'altres vies regionals europees.

Què suposa, per tant, aquesta orientació territorial de l'economia més enllà de la suposada racionalitat dels estats? D'una banda, reconèixer unes pròpies condicions de possibilitat que, lluny de les deformacions territorials imposades pel nacionalisme espanyol (l'encara vigent *Sureste i Levante*), obliguen a plantejar la urgència d'infraestructures bàsiques que ens enllacen amb la resta d'àmbits regionals metropolitans. De l'altra, i com a derivació política, palesar que aquelles «limitacions mentals de les fronteres nacionals» imposades per la cultura política de l'estat-nació cal que restin bandejades en un doble aspecte. Primer, acabar amb les fronteres interiors que mal-

den per identificar àmbits «polítics» entre països («comunitats») que històricament s'han articulats en una unitat de cultura i estratègia política confederal. En segon lloc, bastir a partir de la interconnexió econòmica dels Països Catalans unes necessàries, per bàsiques, estructures polítiques que cohesionin la projecció econòmica quant a la capacitat de prendre decisions en un nivell de sobirania. Aquesta sinèrgia entre estratègia econòmica i política és la que no es pot desplaçar de l'exposició de la realitat geoestratègica d'aquesta part occidental d'Europa.

Aquesta via, ja reivindicada als anys seixanta per Robert Lafont a *La revolució regionalista* (1968), fa que historiogràficament calgui activar recerques que, per sota de la base econòmica, puguin evidenciar com als anys cinquanta i seixanta la concepció de complementaritat d'estructura econòmica venia legitimada per una praxi política i cultural que tenia com a objectiu prioritari superar les fronteres interiors. Perquè difícilment es podrà cohesionar una macroregió econòmica si no existeix una clara voluntat política que evidenciï que la Sénia es constitueix en baula de connexió economicocultural intercomarcal. L'Euroregió Mediterrània —d'Alacant a Perpinyà— és ara com ara un mercat «ocult» que la força dels fets pot convertir en una potent xarxa d'iniciatives en termes de contrapoder al nacionalisme d'estat, com de fet ja es concebia a començament dels anys setanta.⁹ La via econòmica com a estratègia política. □

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOIRA, J. V. (2000): «Les relacions entre València i Barcelona. El redescobrimet d'una agenda geopolítica», *L'Espill*, 6 (pp. 150-164).
- (2002). *Euram 2010. La via europea*, València, Tres i Quatre.
- (2010): *La Commonwealth catalanvalenciana. La formació de l'eix mediterrani al segle XX*, Barcelona, L'Arquer.
- BURGUERA, F. de P. (1963): «Sobre una consciència clarament dirigida», *Valencia Fruits*, 25-I.
- FUSTER, J. i J. MALUQUER (2004): *Correspondència*, I, València, Universitat de València-Tres i Quatre.
- LLUCH, E. (1964): «Literatura econòmica», dins *Llibre de l'any 1963*, Barcelona, Alcides (pp. 431-434).
- MALUQUER, J. (1963): *L'estructura econòmica de les Terres Catalanes*, Barcelona, Barcino.
- (1992): «Joan Fuster a Barcelona», *Serra d'Or*, 395, novembre (pp. 12-13).
- (1997): *Memòria amb figures*, Barcelona, Thasàlia.
- NINYOLES, R. (1992): *El País Valencià a l'eix mediterrani*, Tavernes Blanques, L'Eixam.
- PERPINYÀ I GRAU, R. (1932 [1982]): *L'interès econòmic col·lectiu a Catalunya i València*, Reus, Ed. Centre de Lectura.
- ROCA, F. (2000): *Teories de Catalunya. Guia de la societat catalana*, Barcelona, Pòrtic.
- TRIAS FARGAS, R. (1963): «El anàlisis regional. La teoría del desarrollo económico de región», dins *Anales de economía*, CSIC, setembre (pp. 747-775).
1. Per al context de les relacions entre Fuster i Maluquer, vegeu la nostra «Introducció» a Fuster & Maluquer (2004: 41-85).
 2. Vegeu-ne la transcripció completa a Fuster & Maluquer (2004: 439-441).
 3. Per als detalls sobre els noms dels assistents i les circumstàncies d'aquesta trobada, vegeu la carta de Joan Fuster a Joaquim Maluquer (Sueca, 11-07-1961), dins Fuster-Maluquer, 2004: 262-264.
 4. Cal dir, però, que en els números consultats corresponents a l'any 1963 de la publicació sobre temàtica sociològica i econòmica *Promos*, revista propera al Front Obrer de Catalunya / Frente de Liberación Popular, no he localitzat cap ressenya del llibre de Maluquer. D'altra banda, l'estudi de conjunt de Francesc Roca sobre la producció teòrica sobre les variables estructurals del territori (2000), cita a peu de pàgina *L'estructura econòmica* dins el capítol «Les migracions hispàniques i l'herència del Regne de Granada» (2000: 418n).
 5. Fuster-Maluquer, 2004: 474n. El subratllat és meu.
 6. Aquest article, augmentat amb un annex dedicat a l'economia de Catalunya, fou publicat com a estudi —dins la col·lecció «Panorama actual de les idees»— amb el títol *Catalunya i el modern concepte de regió econòmica*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1965.
 7. Ricard Pérez Casado: «Consideración en torno a la industrialización valenciana», dins *Localización económica i desarrollo regional. Ponencias, comunicaciones y coloquios de las reuniones internacionales de Barcelona* [1973], Madrid, Ed. Moneda y Crédito, 1975, pp. 343-356. Vegeu especialment, per a l'orientació d'aquest article, l'epígraf «Nota final sobre la ideologització del crecimiento valenciano» (pp. 349-350).
 8. Vegeu, en aquest context, Ernest Lluch: «Els Països Catalans. ¿Una unitat econòmica?», *Serra d'Or*, juliol, 1968, p. 47. Mes recentment, recuperant la complementarietat econòmica interregional, Vicent Soler: «L'Arc Mediterrani: quelcom més que la llengua», *El Contemporani*, 19, setembre-desembre, [1997 (1999)], pp. 10-15.
 9. Ricard Pérez Casado: «Les euroregions, una opció», *Serra d'Or*, setembre, 1972, pp. 21-23.

Neologismes i neonazisme

Sobre el diagnòstic d'Anders Breivik

François Rastier

En un informe del passat 29 novembre, dos psiquiatres, els drs. Sørheim i Husby, van declarar que el neonazi i assassí en massa Anders Breivik no era responsable dels seus actes i li van diagnosticar una esquizofrènia paranoide.

Aquests metges van considerar concretament l'ús de neologismes com un indicatiu de la seva esquizofrènia. Ara bé, els neologismes solen ser habituals en el llenguatge de l'extrema dreta, per diverses raons:

1. Caracteritzen l'estil pamfletari que tant agrada a l'extrema dreta i permeten de concretitzar en la llengua tota una violència.

2. Semblen trencar les convencions, és a dir, les «bones maneres» que, introduïdes en la llengua en la forma d'un vocabulari acceptat, s'utilitzen per expressar les opinions, i és així que faciliten el camí d'una radicalització presumptament revolucionària.

3. Sovint donen lloc a híbrids repugnants o menyspreadors mitjançant invencions o composicions –per exemple, a França, és ben conegut l'ús del mot *licrasseux* (una combinació del nom de l'associació fran-

cesa contra el racisme, LICRA, i de *crasseux*, ronyós o llardós) per part dels seguidors de Jean-Marie Le Pen, o *fédéraste* (mot compost de federalista i pederasta)–, quan es tracta de blasmar o d'atacar els individus *suspectes*.

4. Produïxen finalment un efecte de connivència que va més enllà del sectarisme i que fa créixer el populisme.

I tanmateix podem entendre per què el manual de diagnòstic de l'Organització Mundial de la Salut (ICD-10) considera la invenció de neologismes com un símptoma d'esquizofrènia. L'esquizofrènic pot manifestar literalment la seva alienació amb unes pràctiques lingüístiques idiosincràtiques (vegeu l'assaig de Louis Wolfson, *Le schizo et les langues*, 1970). Tot i això, el calc en noruec de mots i de sintagmes anglesos (com per exemple *nasjonaldarwinist*) no és una invenció idiosincràtica que donaria fe d'una alienació d'aquest tipus. Allò que pot semblar un neologisme en una conversa oral en noruec amb els psiquiatres no ho és en el manifest de 1.500 pàgines, escrites en anglès, d'Anders Breivik.

De fet, l'anglès ha estat fins a tal punt la llengua de les seves activitats militants que Anders Breivik ha signat el seu manifest anglicitzant el seu nom (*Andrew Berwick*),

François Rastier és director de recerca al CNRS. Autor, entre altres, de *Sémantique interprétative* (1996), *Sémantique et recherches cognitives* (2001) i *Arts et sciences du texte* (2001, en col·laboració).

i això demostra que pertany clarament a un moviment internacional. A més, s'ha de tenir en compte que es va «formar» com a neonazi durant la seva estada a Anglaterra d'uns quants anys.

Els psiquiatres que han examinat Breivik han aplicat lògicament les indicacions del seu manual, citat una vegada i una altra, però han considerat com a neologismes idiosincràtics el que en realitat són calcs de sintagmes anglesos, en els quals ni un sol element en anglès no és neològic: així doncs, en l'expressió *national darwinist*, el terme *national* no és pas neològic, com tampoc no ho és *darwinist*, sinó que només el calc *nasjonaldarwinist* és neològic en noruec. L'ús que Breivik en fa no és senyal d'alienació, sinó que més aviat és una reivindicació de la seva integració a la comunitat neonazi internacional, on l'expressió *national darwinist* és força usual i està tan ben difosa que fins i tot la trobem, per exemple, en el *New York Times* (com ha recordat no fa gaire el periodista noruec Anders Giæver al *Verdens Gang*).

Només podem donar la raó a Breivik quan, davant de la publicació del seu diagnòstic, va remarcar, tot despitat, que els psiquiatres no en saben res, d'ideologies. Per contra, hi guanyarien molt, segurament, si s'informessin de nocions de lingüística, abans de fer servir criteris lingüístics.

El diagnòstic voldria que l'assassí no sigui responsable dels seus actes i, conseqüentment, que se l'eximeixi de tota justícia. ¿Deu haver mort 77 persones en un rampell delirant? Tot en els seus escrits publicats i en la preparació minuciosa dels seus atemptats, així com en l'ample suport que ha rebut per part de l'opinió més radical (també de França) confirma que pertany a un moviment internacional que

s'arma i es prepara per a una guerra «santa» contra els àrabs (d'altra banda, moltes de les seves víctimes eren joves provinents de la immigració).

El diagnòstic psiquiàtric amaga tota aquesta dimensió política i organitzativa: com que només cerca «raons» individuals, és evident que és incapaç d'identificar les implicacions col·lectives i internacionals. Aquest és el seu efecte, per molt que es pugui creure que no era pas el seu objectiu.

* * *

Els psiquiatres basen igualment el seu diagnòstic en les «idees estranyes» de Breivik.

1. En primer lloc, en la idea de *contagi* –però potser ignoren que aquest és un dels arguments més recurrents del racisme biològic nazi. Tots els escrits d'aquest moviment descriuen la immigració com una greu epidèmia que posa en perill la puresa i la identitat mateixa del poble i de la raça.

2. Breivik pensa, doncs, que Noruega és víctima d'una «neteja ètnica». Tornem a trobar aquí un argument habitual de les organitzacions neonazis: en el context d'aquesta guerra civil, encara que sigui en estat larvari (*lavintensiv borgerkrieg*), la matança en massa esdevé un acte de lluita legítima per la supervivència.

Però els psiquiatres semblen entestats a no fer gaire cas de la història contemporània. D'aquesta manera, quan Breivik evoca les «fàbriques col·lectives de naixements» (*massefabrikker for fødler*) amb la intenció de restablir la puresa racial, no expressa un fantasma personal, sinó que segueix fidelment el projecte dels *Lebensborn* d'antany (un neologisme de l'època): tothom sap que en aquells indrets d'«encreuament humà» els nazis feien aparellar SS curosament

seleccionats amb noies altes i rosses d'ulls blaus, especialment portades d'Escandinàvia, per tal de millorar la raça germànica amenaçada. I convé saber que ja aleshores es van obrir a Noruega una dotzena d'aquests centres de natalitat. És així que l'eugenisme negatiu (per eliminació dels al·lògens amenaçadors) es veu completat per l'eugenisme positiu d'aquestes «fàbriques col·lectives de producció de naixements».

3. Entre els conceptes «poc habituals» que remarquen els psiquiatres, hi ha el de «l'amor pel poble» i pel «sobirà»: però s'ha de tenir en compte que en la política totalitària la unitat biològica entre el poble i el sobirà (guia o *Führer*) ve reforçada per una fusió emocional recíproca (vegeu, per exemple, l'assaig de Carl Schmitt, *Estat, moviment, poble*).

4. Els psiquiatres se sorprenden pel fet que Breivik utilitza indistintament el *jo* i el *nosaltres*, i hi veuen una despersonalització i un afebliment de la identitat: ara bé, en aquest discurs militant el *nosaltres* afirma, per contra, i sense cap mena de dubte, una identitat col·lectiva, la de la *Gemeinschaft*, en nom de la qual l'individu de l'elit pot bregar per salvar la «comunitat» a què pertany. Aquest ja era el cas de *Mein Kampf*.

5. Finalment, els experts subratllen que Breivik fa servir moltes xifres, en un discurs tècnic, sense emocions. Com que l'informe d'aquests metges només s'ha publicat en part, fóra tendenciosos de veure-hi una autodescripció del seu propi discurs.

Però recordem que els botxins, tant d'ahir com d'avui, sempre han sobtat per la seva manca d'emocions (de Höss a Stangl, fins al khmer roig Kang Kek Ieu, anomenat *Duch*, i Nuon Chea, el braç dret de Pol Pot). Per afegitó, el nazisme també destacava pel

seu discurs tècnic (com en el cas d'Eugen Fischer i l'Institut d'higiene racial). La tècnica simplement ha evolucionat, i és per això que Breivik demana avui la generalització de les anàlisis d'ADN per determinar objectivament el dret a la vida.

La separació dels elements concordants, així com la ignorància deliberada de la història i de la ideologia de què es reclama, fan que el discurs de Breivik sigui realment incoherent; però retroba el seu sentit polític i organitzatiu des del moment en què es posen en relació aquests «elements de diagnòstic» amb el seu context i amb el seu corpus d'interpretació.

Com es pot guarir, doncs, aquest «pacient»? Els psiquiatres aconsellen, entre altres coses, tractaments mèdics que li facin desenvolupar l'activitat dopaminèrgica, que estimula la xarxa de la recompensa —ras i curt: es tracta d'ajudar-lo a veure la vida de color de rosa.

El passat 22 desembre del 2011, la comissió d'experts presidida per Karl Heinrich Melle no ha fet «cap objecció significativa» a l'informe emès pels psiquiatres, i per tant l'ha validat. Si, al final del judici, que es tornarà a obrir el 16 d'abril del 2012, el tribunal fa cas dels psiquiatres que el declaren «no responsable dels seus actes» i confina Breivik en un hospital frenopàtic, aleshores el seu dossier mèdic serà reexaminat cada any, i és de suposar que sigui alliberat quan els experts considerin que s'ha guarit —sempre en virtut dels mateixos criteris que han permès de declarar-lo malalt. A Breivik només li caldrà, per aconseguir-ho, mantenir un llenguatge conforme als experts, lliure de tota estranyesa.

Actualment, el discurs dels experts es desplega a tot arreu, en tots els àmbits de la vida social, principalment de l'economia: multiplica les xifres, elabora indicis, aplica patrons d'avaluació que escapen a qualsevol debat. Quan no emmascara la veritat fent que es torni simplement il·legible, la competència científica participa sovint d'una desresponsabilització general, o serveix simplement per justificar de meravella la més gran irresponsabilitat. □

Traduït del francès per Arnau Pons

NB.—Agraeixo a Anje Müller Gjesdal, traductora d'aquest text al noruec, els seus útils aclariments. L'article ha aparegut a *Bergens Tidende* (9 gener 2012).

Divendres 13 de gener, la jutge d'instrucció va ordenar repetir el peritatge a dos nous psiquiatres, Agnar Aspaas i Terje Tørrisen. Diversos especialistes havien criticat l'informe inicial, sobretot Randi Rosenquist, la qual, havent-se encarregat del seguiment psiquiàtric de Breivik a la presó, no el va trobar ni depressiu ni psicòtic. El suc Johan Cullberg, metge i teòric de prestigi, va publicar el 7 de desembre del 2011 una anàlisi en què destacava que el Manifest de Breivik no mostra cap senyal de trastorns verbals o de símptomes imputables a una esquizofrènia, sinó que desenvolupa la filosofia que correspon al seu acte criminal. I conclou, doncs, que Breivik està prou sa perquè se'l jutgi.

sense *f*ronteres

Una visió integradora, més rica i plural del fenomen evolutiu.

Una perspectiva biològica i evolutiva de la llibertat humana.

Com funciona la tecnologia que ens ajuda des de l'exterior.

www.bromera.com
edicions

bromera

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

La Transició i els seus descontents: una mirada interdisciplinària

Francisco Fuster

Transformacions: literatura i canvi social dels anys setanta ençà

M. Muntaner, M. Picornell, M. Pons i J. A. Reynés (eds.)

365 pp., 2010, València, PUV.

El juny del 2007 la revista argentina *Criterio* publicava una entrevista amb Beatrice Sarlo que portava per títol «Literatura y política».¹ Preguntada per la relació que veia entre la política o la ideologia i la literatura, la intel·lectual argentina responia que no existeix una relació invariable entre ambdues realitats, sinó que aquesta es dona solament per processos de proximitat (apropament o allunyament) que depenen de les conjuntures concretes de cada període històric: cal que concórreguen determinades circumstàncies socials per a que les trajectòries de la literatura i la política, els interessos dels escriptors i les preocupacions de la vida pública coïncidisquen, s'entrecreuen. Hi ha moments, deia Sarlo posant

com a exemple el procés de transició a la democràcia a l'Argentina iniciat després de la derrota a la Guerra de les Malvines, en els quals conflueixen una sèrie d'esdeveniments que afavoreixen que aquesta relació entre política i literatura s'intensifiqui, com va ocórrer durant aquests anys en què la preocupant situació de l'Argentina va mereixer l'atenció per part del gremi literari.

Salvant totes les distàncies –geogràfiques i contextuals– que diferencien ambdós casos, el de la transició argentina a la democràcia a la dècada dels vuitanta i el de la que es produeix a Espanya a la dècada dels setanta, m'ha semblat oportú rescatar aquestes reflexions per a parlar d'un llibre publicat recentment per PUV que exemplifica a la perfecció l'argument de Sarlo sobre aquesta especial propensió a la interrelació entre moviments sociopolítics i canvis culturals que es dona en determinades conjuntures. El llibre porta per títol *Transformacions: literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà* i recull les intervencions del Congrés homònim celebrat en juliol de 2009 a Palma, organitzat pel grup de recerca LICETC.² Com diu el text que serveix de presentació al volum, *Transformacions* vol ser una mirada interdisciplinària d'un conjunt d'especialistes en diverses vessants de les humanitats a un període de la història –anys setanta, vuitanta i noranta– en què «els lligams entre literatura i política, entre consum cultural i identitat, entre adscripcions estètiques i ideologia són tan productius com conflictius» (p. 11). Amb l'objectiu d'analitzar la interacció entre les manifestacions culturals –amb la literatura al capdavant d'elles– i els processos de canvi sociopolític que es produeixen al context espanyol, el llibre aplega un total de dinou

treballs estructurats en cinc seccions: dos grans blocs on sota els epígrafs «El marc català» (amb treballs de Joan Ramon Resina, Mercè Picornell, Martí Marín i M. Àngels Francés) i «El marc ibèric» (amb col·laboracions d'Arturo Casas, Perfecto E. Cuadrado, Pau Casanellas i Carlos Caetano Biscaíno) s'analitzen aspectes molt variats que van dels canvis en la percepció de la identitat catalana durant el franquisme i la Transició (Resina, Marín) al binomi continuïtat-canvi en el marc cultural català (Picornell) o l'elaboració dels discursos feministes en la Catalunya de la Transició (Francés), a aspectes més relacionats amb la literatura com la representació de la identitat nacional en la historiografia literària del període (Casas) o la funció del teatre com a espai de participació pública en el context galleg (Biscaíno). Un tercer apartat porta per títol «Literatura i transició» i està integrat pels estudis de Carles Cortés, qui analitza la percepció del canvis socials en la literatura de Carme Riera, M. Antònia Oliver i Isabel-Clara Simó; i de Jaume Silvestre, centrat en la novel·la negra de Ferran Torrent. En la secció «Escenografies» (amb treballs de Enric Gallén, Carlota Benet, Francesc Foguet, Isabel Marcillas, Roser Soler i Agnès Toda) es recullen contribucions sobre diferents aspectes que han afectat al món teatral català de les últimes dècades, així com sobre la l'abast i la incidència dels debats al voltant de la textualitat i l'autoria en la configuració de la dramaturgia catalana contemporània. El darrer bloc temàtic –«La dimensió semiòtica de l'espai»– inclou treballs de Xavier Barceló, Maria Muntaner i Margalida Pons on s'estudia la creació i escenificació de l'espai públic català durant les quatre últi-

mes dècades. En definitiva, tot un conjunt d'interessants i suggeridores aproximacions que, des de diferents disciplines i amb distints plantejaments metodològics, palesen la funció de la literatura i la cultura en els processos de canvi social i ens apropen «les diferents cares d'un debat entre tradició i transformació que, en el context català del qual partim –i en els contextos espanyol, galleg i portuguès, també representats en el volum– s'ha concretat en tensions entre llenguatges estètics, actituds intel·lectuals i programes culturals» (p. 12).

Tot i la impossibilitat –per raons òbvies– d'aprofundir en el contingut més concret de cadascun dels treballs reunits a *Transformacions*, potser sí que és convenient una mínima referència més específica a tres d'ells on s'aprecia de forma clara la presència dels tres eixos conceptuals que –segons el text de presentació – recorren de forma transversal tot el volum. El primer d'aquests eixos seria la idea de transformació entesa com un procés que dialoga amb la tradició i que té com a conseqüència el replantejament del valor unívoc que s'ha atorgat a determinats conceptes, el més cridaner dels quals seria el de «Transició». Aquest qüestionament d'un concepte –i del seu significat– tradicionalment acceptat és el que ens proposa Joan Ramon Resina al seu treball «No era això: latència i epifenomen de la Transició» (pp. 17-28), on el professor de la Universitat de Stanford argumenta que en el trànsit entre el franquisme i la democràcia va predominar el continuisme sobre la ruptura, de manera que «la Transició fou la vertadera postguerra». Per a Resina, «lluny de ser la liquidació del franquisme, la Transició fou la seva victòria definitiva», atès que durant aquests anys es portà a

terme «una recomposició del terreny social i polític que permeté que les idees mestres del nacionalisme espanyol germinessin i s'expandissin com mai no ho havien fet sota la dictadura» (p. 27). Per això mateix, conclou l'autor, «el mot *Transició* resulta insatisfactori i fins i tot enganyador per descriure els canvis desfermats per la mort biològica de la dictadura. Més apropiat hauria estat el terme *Transmissió*» (p. 27).

En el treball «“Aquella estranya neurosi col·lectiva”: crisi i continuïtats en la cultura catalana en el vèrtex 1969/1970» (pp. 29-54), la professora de la UIB i especialista en teoria de la literatura i literatura comparada, Mercè Picornell, ens aporta un excel·lent exemple d'investigació relacionada amb el segon d'aquests eixos conceptual que travessen el llibre: l'anàlisi d'un procés de canvi sociocultural en un marc temporal definit, en aquest cas els anys 1969-1970. El que analitza Picornell és la sensació de crisi que envaeix la cultura catalana durant aquesta conjuntura; una crisi de la literatura i el sistema cultural català que segons l'autora, s'escenifica públicament en el sorgiment d'una «sèrie de polèmiques que semblen enfrontar els joves escriptors, abanderats teòrics d'una cultura oberta i cosmopolita, contra les “patums”, lligades a la tradició a conservar» (p. 34). Aquest conflicte generacional entre la visió més conservadora dels *patufistes* o intel·lectuals catalans més partidaris de la cultura tradicional i els joves intel·lectuals més progressistes i coneguts despectivament a la premsa de l'època com *vedets*, evidencia segons Picornell les tensions de la cultura catalana durant aquest període i les seues contradiccions internes a l'hora de trobar una sortida a la crisi. Per a l'autora, la «neurosi» que provoca el

debat sobre les ruptures i continuïtats generacionals té una doble implicació per a la cultura catalana, relacionada per una banda amb el fet de «recontextualitzar la seva crisi en el marc de debat més ampli que a finals dels seixanta ha promogut la manifestació pública d'una cultura identificada com a «jove» i vinculada al maig del 68 i els seus epígons»; i que d'altra banda evidencia que «l'obsessió per definir la propera generació és també fruit de la necessitat d'assegurar la continuïtat d'un model de cultura cedint-ne el testimoni a un determinat grup d'autors» (p. 39).

El tercer eix o principi que informa *Transformacions* és la perspectiva comparativa entre les tradicions i els discursos de la cultura catalana i els de l'àmbit ibèric. En el cas del treball del professor d'història contemporània de la UAB, Martí Marín, titulat «El regionalisme instrumental: franquisme i catalanisme entre el tardofranquisme i la Transició» (pp. 55-72), el que contraposa l'autor és el discurs del règim de Franco sobre l'anomenat *problema catalán* i la realitat política i sociocultural de la Catalunya dels anys cinquanta, seixanta i setanta. Marín analitza la idea del *regionalismo bien entendido* fabricada pel franquisme i la dificultat de la dictadura per a articular aquest discurs i per trobar un equilibri entre les concessions als catalans *autòctons* i l'organització dels interessos dels immigrants de la resta d'Espanya com una mena de contrapunt a les demandes d'aqueix catalanisme que el règim pretenia domesticar. En aquest sentit, el treball de Marín evidencia perfectament la diferència entre la teoria i la pràctica, entre les pretensions utòpiques dels autors intel·lectuals d'aquest regionalisme paternalista i folklòric que es pretenia instaurar

i l'autèntica realitat dels barris obrers de les ciutats catalanes on els moviments socials i les forces polítiques d'oposició al règim aconseguiren neutralitzar aquest discurs. Com diu l'autor, el resultat de tot plegat fou que durant els anys cinquanta i seixanta la situació es va mantenir bastant estable, és a dir, en una situació de «punt mort» i de convivència «acceptada» entre un catalanisme que no aconseguia progressos ressenyables i un discurs regionalista que tot i les seues limitacions, semblava anar guanyant adeptes amb el temps. En aquest sentit, diu l'historiador català, durant aquests anys sorgeixen *zones grises* —«aquelles que tenien un peu dins i un peu fora del règim i en les quals vivien fidels al règim, opositors moderats i personalitats oscil·lants entre una i altra actitud» (p. 60)— en la societat civil catalana d'on sorgirà un discurs catalanista conservador que a nivell polític tindrà la seua representació en la figura de l'alcalde de Barcelona, Josep Maria de Porcioles.

M'ature ací però podria continuar amb la resta de treballs compilats en *Transformacions*. En tots ells s'aprecia aquesta voluntat de qüestionar i revisar els models explicatius tradicionals, així com un esforç per oferir noves interpretacions d'aquest període de la història —dels anys setanta ençà, com diu el subtítol del llibre— de Catalunya i d'Espanya en les quals l'evolució cultural i sociopolítica no es contemplen per separat —com s'ha acostumat a fer fins fa molt poc— sinó interrelacionades, com dues vessants distintes d'un mateix procés de canvi. En aquest sentit, cal dir que, pel seu plantejament teòric i metodològic, *Transformacions* és un llibre que aporta una novetat a la historiografia i els estudis culturals sobre la Transició espanyola i les

dècades posteriors. Ara que es parla tant en els departaments universitaris —tot i que després es predique molt poc amb l'exemple— sobre les bondats de la investigació interdisciplinària, s'agraeix molt l'aparició de treballs com aquest on, com diu la dita castellana, el moviment es demostra caminant: reunint especialistes d'àrees molt diferents per oferir aquesta visió de conjunt, aquesta mirada interdisciplinària d'un període de la nostra història del qual, ens diguen el que ens diguen, encara queda molt per conèixer, molt per discutir. El llibre editat per PUV és un magnífic principi, una completa panoràmica per a (re) situar-nos i veure el que sabem —i sobretot el que no sabem— de les altres transicions a Catalunya y a Espanya, de les que s'escriuen amb minúscula. □

1. Beatriz Sarlo, «Literatura y política», en *Criterio*, 2327, junio de 2007 [www.revistacriterio.com.ar]
2. LICETC (Literatura Contemporània: Estudis Teòrics i Comparatius) és un grup de recerca amb seu a la Universitat de les Illes Balears, integrat per investigadors de les àrees de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada, Literatura Comparada, Filologia Gallega i Filologia Francesa. Partint del sistema literari català, però atent també als contactes interliteraris i interartístics, LICETC examina els textos literaris des d'una perspectiva teòrica i comparatista. Resultat d'aquestes recerques han estat, entre altres, els volums *Textualisme i subversió: formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970-1985)* (2007), *Poètiques de ruptura* (2008) i *Literatura i cultura: aproximacions comparatistes* (2009) [www.uib.es/depart/dfc/litecont]

La utilitat de la crítica contra el dogmatisme

Guillem Llop

Assumptes pendents
Set qüestions filosòfiques d'avui
 (Premi d'Assaig «Càtedra Blasco»)
 Antoni Defez
 126 pp., 2011, València, PUV.

Assumptes pendents és, abans de tot, una reflexió amena, pedagògica i honesta, útil per al gran públic i per a la docència de l'ètica i de la filosofia. Antoni Defez captiva el lector amb referències contínues a pensadors clàssics per donar una resposta clara i convincent al problema del compromís de l'intel·lectual, el paper que avui dia té allò sagrat, les qüestions del suïcidi i l'eutanàsia, la pena de mort, els drets dels animals, la identitat personal i el dret de les parelles homosexuals a l'adopció.

El seu mètode consisteix a endinsar-se en el fons filosòfic de cada assumpte tot confrontant les concepcions moderna i postmoderna. Si la concepció moderna exigeix encara una veritat objectiva, comuna i definitiva, la postmoderna, en canvi, no veu possible l'acord universal i renuncia al criteri indiscutible de decisió. Defez tria aquesta segona via per denunciar la tendència a la sacralització que opera en la raó moderna i proposa, a canvi, una crítica constant que permeti l'entrada sols a allò que es mostri útil. En aquest sentit, res no veurà més útil

que la capacitat de la mateixa crítica per a bandejar la intolerància.

En el capítol dedicat al compromís de l'intel·lectual oposa dues visions de la pràctica filosòfica, la que implica directament l'intel·lectual en els problemes de la seua societat i la que el distància de l'impuls de canviar-la. La primera opció, que anomena inflacionària, té una àmplia herència en la història del pensament, des de la dialèctica descendent platònica fins a l'onzena tesi sobre Feuerbach. Per a la segona via de l'intel·lectual, la deflacionària, caldria recórrer a les ètiques d'influència socràtica, sobretot l'epicureisme i l'estoïcisme, que animen a recloure's en l'àmbit de la reflexió en lloc de perdre les regnes de la pròpia vida per voler transformar la societat.

La proposta intel·lectual de Defez accepta els condicionants lingüístics i culturals que té el discurs entorn de la veritat. Es posiciona, doncs, en una mena de pragmatisme constructivista a l'estil de Rorty que li serveix per a barrar el pas al dogmatisme que s'amaga rere la seducció de l'objectivitat. Per això adverteix del perill de l'aplicació ètica i política de la visió de la veritat única. Cal destacar ací l'original interpretació del mite de la caverna, que seria la pedra angular que assenta la creença en idees polítiques no sols inqüestionables, sinó també uniformitzadores. Vistes així les coses, la configuració de la raó moderna erigida per Plató hauria tingut de bon començament la pretensió de traslladar el realisme i l'objectivitat a l'àmbit moral i polític. En aquest marc ha aparegut el mite del filòsof salvador que es veu legitimat per a dictar el comportament desitjable de tota consciència pura, açò és, de tota mentalitat entesa com a simple lògica sense cap influència emocional o cultural.

D'aquesta manera, en l'emergir il·lustrat d'una raó que intentarà desempallegar-se del mite, de la superstició, de la creença, aquesta raó adopta des del primer moment i de manera inconscient un altre mite encara més invisible, el de l'adequació entre el pensament i la realitat; com si la realitat no fos producte del pensament i com si aquest no fos producte, al seu torn, del llenguatge, de la cultura en què s'emmarca i de les experiències que deixen una empremta perdurable en la sensibilitat. Resta, tan sols, l'honestedat del filòsof que reconeix els límits del mètode de pensament que aporta arguments convincents amb exemples que aclaresquen els punts obscurs, que eviten les contradiccions internes i s'imposen sempre provisionalment a la perspectiva contrària. El discurs flueix i, en el quefer ineludible que el caracteritza, il·lumina panorames nous.

En el segon capítol fa una valenta incursió que condiciona les reflexions posteriors. Tenint en compte els pressupòsits exposats adés, defensa que la valoració moral descansa, en darrer terme, en algun criteri absolut, que es considera sagrat, com ara l'existència, la vida o la dignitat. Tan sols així pot nàixer la teodicea, perquè el mal en la realitat ho és si hi ha quelcom sagrat que no es respecta incondicionalment. Tanmateix, el sagrat és el que hi ha més enllà del natural. La filosofia honesta ha d'admetre que no es pot realitzar una defensa cognitiva de l'àmbit sagrat, perquè aquest suposa un mode sobrenatural de reflexió impensable des de la lògica. Per això, tot recurs racional es limita a l'àmbit natural. Ni les actituds fideistes ni el llenguatge-límit poden superar el marc del sentit profà de les coses. El fideisme cauria en contradicció si tingués pretensions cognitives: tan sols pot ser actitudinal.

El llenguatge-límit de la poesia tampoc no assoleix bandejar el significat natural, tot i que es planta a les portes d'allò que és inefable, en mostrar, que no descriure, allò més bàsic del profà, el misteri de l'existència.

I, el que dèiem, la conseqüència en el capítol posterior apareix de forma contundent: el suïcidi no pot ser valorat negativament si la vida no pot ser un valor indiscutible perquè no hi ha res sagrat. Per tant, Defez no pretén defensar-lo des de la prioritat del valor de la llibertat, ni des de la dignitat en termes absoluts, sinó des de la perspectiva intransferible que cada persona aplica en l'existència. De nou una versió del pragmatisme constructivista. La perspectiva de cadascú és l'únic jutge que permet decidir la continuïtat d'allò que hom posseeix, el propi cos. Davant aquest paràmetre darrer hom no pot posar-ne d'altres com el perjudici causat als éssers estimats per la pròpia pèrdua; el dany als altres per la nostra absència i el dany de la nostra pròpia existència sols han de ser valorats per nosaltres mateixos. El judici racional exterior no té, doncs, cap autoritat davant la decisió pròpia en un assumpte propi.

En coherència amb el que s'ha dit fins ara, en el següent capítol Defez escriu que l'atac a la pena de mort no s'hauria de realitzar des de la sacralització de la vida, sinó des de la denúncia de la divinització de l'Estat modern. Des d'aquesta teologització del poder estatal, l'administració instrumentalitza la vida dels que considera súbdits. Tanmateix, si l'adopció del caire sagrat implica la pretesa infal·libilitat de la decisió condemnatòria, hi ha prou de constatar que la història de les execucions està plena d'errors irreparables. Tampoc no s'hi pot apel·lar a la supervivència del col·lectiu perquè hi ha altres mesures, no tan irre-

meiables, de mantenir a ratlla les amenaces. Per fi, l'ús extraoficial de la pena de mort en forma de raó d'Estat no sols presenta la contradicció moral amb la via legítima del dret, sinó que amenaça d'estendre's al mateix col·lectiu que diu defensar.

La cinquena incursió, la de l'assumpte dels drets dels animals, es pot encarar des del realisme propi de la postura inflacionària moderna o des de l'antirealisme de la deflacionària postmoderna. Defez continua en la segona via en denunciar, per exemple, la impossibilitat de trobar una propietat intrínseca en els animals que alhora serveix de font de dret sense la influència de la cultura que així la reconeix. D'aquest relativisme no es deriva, però, qualsevol valoració, ja que la preferència pot estar basada en el benefici que n'obtindrien les relacions interpersonals. En el cas que ens ocupa, l'assentament del respecte als animals esdevingut a partir de l'expansió del previ respecte als éssers humans seria, d'una banda, indicatiu de l'alt grau d'humanització aconseguit; i, a més, hi serviria de reforç.

En el penúltim capítol encara l'assumpte de la identitat personal. Defez defuig també la visió essencialista cartesiana que identifica el jo amb una propietat immaterial estable de què no tenim notícia. Més bé, la identitat és una categorització que convé als usos socials; tan sols hem de pensar com seria la nostra societat sense la possibilitat de demanar-nos responsabilitats per les nostres accions i decisions. Amb l'objectiu, doncs, de donar sentit al món de creences que se sustenta en la identitat del jo, hem confeccionat tot un seguit de mètodes d'institucionalització. Hem de reconèixer, però, que la noció de persona quadra millor amb les metàfores estructurals o processuals que no pas amb les ontològiques. Si repre-

nem el fil de la teoria de Lakoff i Johnson, les experiències i no pas les substàncies haurien de ser l'eix que organitzàs la nostra comprensió com a éssers en contínua fluctuació. Som un quefer sempre inacabat. Per damunt de la nostra transformació, però, la creença en la identitat supera en utilitat les revolucions corporals, actitudinals i ideològiques que patim. Tanmateix, no podem anar més enllà de la mera conveniència en la fonamentació del concepte si no volem perdre de vista l'honestat filosòfica que l'autor ha defensat des de l'inici.

Acaba el llibre lamentant la incapacitat d'alguns per a distanciar-se dels prejudicis que condemnen la humanitat a mantenir eternament una mateixa cosmovisió. Els que s'oposen a l'adopció pels homosexuals emmascaren aquest propòsit en una noció rígida i bipolar de la natura humana: amb els compartiments estancs femení i masculí sense que càpiguen indefinicions. L'exposició anterior, però, ja ens havia menat a descartar nocions basades en propietats que passen per ser naturals, però que en el fons són culturals. Els delata la por a la pèrdua de la pròpia identitat que se sent segura en uns esquemes conceptuals que creuen intocables. De nou, la perspectiva de la crítica desconfiada i antirealista postmoderna emergeix contra els perills fonamentalistes de la visió essencialista quan s'aplica a l'àmbit moral i polític. Contra la intransigència, Defez anima a bandejar les distorsions metafísiques. La major humanització de les relacions interpersonals serveix de criteri d'utilitat que aconsella la pràctica de l'adopció en condicions d'igualtat i posa, a la fi, el centre del discurs en el benefici de qui més pateix, l'adoptat.

Hem pogut comprovar en *Assumptes pendents* que per a Antoni Defez l'admissió

de la derrota de la raó moderna no ha estat equivalent a l'abandó del discurs en favor del pensament dèbil; més bé, cal entendre la seua proposta com un alè en favor de la part de la raó moderna que encara té força en la postmodernitat, la vessant crítica. Si fou la capacitat crítica la que començà a albirar els límits de la raó en el segle de les llums, serà aquesta mateixa vessant la que encara avui dia es mostra lluent quan es tracta de delatar la contradicció, de desvetllar el que s'amaga rere el que implícitament s'accepta. La crítica no deixa mai de ser-nos útil quan la flexió de la raó sobre si mateixa és tan marcada que impedeix que s'instal·le la certesa absoluta si no és en forma de creença conscient o de denúncia de la creença. □

«Saps el país dels tarongers en flor?»

Simona Škrabec

Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada

Antoni Martí Monterde

442 pp., 2011, València, PUV.

I don't. I don't! I don't hate it! I don't hate it!
WILLIAM FAULKNER, frases finals d'*Absalom, absalom*, 1936

Voldria intentar explicar la importància del llibre d'Antoni Martí Monterde i de la metodologia comparativista en estudis literaris, que l'autor defensa en *Un somni europeu*, amb un exemple ben pràctic, palpable

i visual. A Barcelona aquests dies una gran entitat financera –La Caixa– retorna part dels beneficis obtinguts amb una exposició gratuïta dels mestres de l'impressionisme francès. Tot i les aglomeracions, els quadres brillen en la foscor amb els seus colors d'un capvespre permanent. Els tons morats i rosats i l'àmplia gama dels blaus resplendeixen gràcies als tocs de llum aconseguits amb el joc de contrastos. En un racó hi ha posats, cara a cara, dos retrats: *Carmen* (1884) de Toulouse-Lautrec i l'actriu Jeanne Samary, coneguda com a *Noia amb el ventall* (1879), pintada per Renoir. Aquestes dues joves, posades una al costat de l'altra, són una bona il·lustració de la qüestió bàsica que es va gestar en l'època que tracta l'estudi sobre la història intel·lectual de la Literatura Comparada.

La carona rosada de Renoir fa estremir i evoca aquella frase terrible del pintor: «Potser he tractat amb massa freqüència les dones com a un animal.» La figura de la jove es confon amb els motius orientals del ventall i el seu rostre sembla una simple flor de crisantem, com les que s'estan obrint tot al voltant seu. Renoir evoca despietadament la buidor de les convencions i mostra com una vida sencera es pot veure convertida en un objecte d'ornament. La cabellera pèl-roja de la Carmen i el seu posat rebel són, en canvi, captats amb uns colors de pols i de penombra. Heus aquí un retrat de la misèria. La seva bellesa esquerpa és un *memento* indestructible de tot allò que no havia de passar a la història del progrés i de la felicitat. Que el públic de l'època assumís la crítica del benestar burgès executada amb l'elegància d'un Renoir no sorprèn massa. Però que el món captat pels ulls d'un pintor com Toulouse-Lautrec arribés a obtenir tant de ressò bé indica un canvi substancial.

Un somni europeu d'Antoni Martí demostra que la nació és un invent que es va consolidar definitivament en el segle XIX. El concepte de la nació va capgirar completament el sentiments de pertinença a un grup que havien predominat en les èpoques anteriors. La nació va establir lligams verticals, els pobres i els rics, els homes i les dones, la gent culta i els il·letrats, tots havien de formar part d'un únic destí. El repte era enorme perquè calia superar la consciència de casta entre els més afavorits i silenciar aquella solidaritat innata i la desconfiança envers el poder amb la qual «les classes subalternes» es defensaven dels abusos. La silenciosa transformació nacional va capgirar completament l'estructura del vell continent. Els antics privilegis es desfeien, mentre les noves forces brotavien en els llocs més inesperats. El naixement de la consciència nacional és un element absolutament essencial per a la formació de les societats modernes. Sense aquest nou ciment, la cohesió necessària per al desenvolupament industrial no hauria estat fàcil d'aconseguir. Alhora, però, de la mateixa manera que es desfeien o atenuaven les diferències entre classes i posicions dins d'un país, s'accentuava la frontera exterior. L'espai nacional esdevenia un espai segur que permetia una gran mobilitat perquè dins d'aquest univers tancat, els desconeguts ja no eren cap amenaça. Tots els ciutadans compartien la consciència de pertànyer a un únic projecte comú –si més no, en teoria. Jane Austen fa viatjar les seves protagonistes, constata Franco Moretti en *Atlas de la novel·la europea* (1999), per totes les contrades i estableix així un nou «mercat de casaments» que crea la base emocional per eixamplar les dimensions de la llar. Els horitzons d'expectatives van canviar per sempre més. La

novel·la com a gènere predominant es va convertir en aquella forma simbòlica que va acabar donant sentit a l'existència de l'estat nacional.

En aquests processos lents i complexos, la literatura i l'art en general van jugar-hi doncs un rol essencial, insubstituïble. L'èxit aclaparador d'un llibre com *Comunitats imaginades* s'explica perquè Benedict Anderson va ser un dels primers estudiosos capaços de combinar la història en sentit estricte amb la força transformadora que tenen les imatges atrapades al mirall de les representacions artístiques. L'art ja no només delecta ni distreu, tampoc no només educa i forma, sinó que de cop les obres d'art són un mirall per a tota aquella gent que mai no havien comptat per a res. La Carmen pot pujar del carrer a l'estudi d'un pintor, mentre Baudelaire fa de *flâneur* a qui res de tot això tampoc no escapa. Amb els artistes capaços de recollir de terra el material de rebuig, de mostrar el preu del progrés i de la civilització, arribem al final de trajecte, a l'última estació abans que el segle XX no s'esvaloti en les seves guerres i desgràcies.

Els visitants que es delecten davant els quadres que va col·leccionar el matrimoni Clark no admiren pas un art que s'entén, perquè desxifrar la seva iconografia no és gens fàcil. Aquests quadres són admirats bàsicament per la narració que expliquen. En aquest relat de salons i de paisatges cultivats, de fondes atapeïdes, de ports en plena ebullició i de taules curulles de fruites i flors ens hi reconeixem tots els europeus, perquè ens parlen d'un passat compartit, mostren la manera com es van construir els paisatges en els quals vivim.

Què comparteix, doncs, Europa? Per forassenyat que sembli a primera vista, allò

que va consolidar la unitat d'aquest continent és la lenta gestació de l'espai nacional propi per cada poble —com més fermes eren els lligams nacionals dins d'un país, més europeu esdevenia aquest. El passaport per entrar al selecte club de les nacions civilitzades va ser (i encara és) viure en un espai cohesionat que permet la mobilitat interna, dóna seguretat jurídica i administrativa amb un tracte just per a tots els ciutadans, que permet somiar i tenir projectes de futur i amb el qual tots els membres s'hi identifiquen voluntàriament. És a dir, que la nació és literalment l'efecte de la fe en la possibilitat de la seva pròpia existència.

A *Un somni europeu*, Martí Montera fa, però, un pas més i no s'accontenta de mostrar només la necessitat creixent de la cohesió nacional al llarg del segle XIX i els subtils ponts que es van creant entre les reflexions literàries i les decisions polítiques. De fet, Antoni Martí dóna per suposada l'aglutinació interna d'una cultura perquè allò que l'interessa és observar com s'han gestat les bases per a una comunicació que pogués superar els límits de l'espai conegut. En aquest punt d'inflexió, en el qual el món modern comença a pensar en la possibilitat d'una xarxa de relacions que podria connectar les nacions a l'escala *global*, Johann Wolfgang Goethe hi ocupa el lloc privilegiat. Tal com mostra Martí, en aquell precís moment Alemanya es vol fer el seu lloc a Europa, vol abandonar els marges on ha viscut confinada i esdevenir un centre neuràlgic d'aquest nou món, d'aquesta nova concepció de les relacions exteriors. En lloc de protegir les fronteres i fer incursions llunyanes per sotmetre per la força bruta les poblacions indefenses, Goethe proposa curiositat i obertura, col·laboració i entesa. *Un somni* aconsegueix

explicar amb tot detall per què la breu anotació sobre la possibilitat d'una *Weltliteratur* va provocar una allau de reflexions i reaccions. Goethe va aconseguir preveure el futur i esbossar amb quatre pinzellades una evolució inevitable: el món esdevindria un espai petit i obligat a comunicar-se. Però les anotacions fragmentàries i esparses del poeta sobre la *Weltliteratur* no dibuixen pas una línia d'horitzó que s'estén sense fi, sinó que aquest concepte porta a dins també el germen de conflictes que a l'estudi de Martí queden ben palesos. Vegem-ho.

La pulcritud i paciència, i sobretot la capacitat de trenar un relat coherent, que demostra Martí en el seu estudi, és admirable. No hi ha detall significatiu que s'escapi del seu objectiu de comprendre els precursors de la «ciència» que també ell mateix professa, la Literatura Comparada. Però la limitació a uns documents estrictament relacionats amb el tema no li permet valorar del tot les implicacions dels pensaments de Goethe. Si Goethe va dir que en els seus poemes mai no diu mentides, el retrat que sorgeix de les converses que va apuntar el seu secretari Eckermann no permet fer-se idea de la seva personalitat gegantina. Tal com insinua Martí, el Poeta sabia valorar molt bé a qui confiava la tasca de conservar per a la posteritat una imatge amable, erudita —i dòcil, de si mateix. El geni alemany és excusat fins i tot en els moments en què mostra les dents i somia obertament com seria aquest nou ordre mundial, Alemanya portaria l'estendard del progrés per a tothom. La futura glòria il·limitada d'Alemanya que anhela Goethe podria sonar com un desig imperialista, diu Martí, però no ho és pas i recorda que els alemanys mai no van entrar en les conquestes del nou món que van marcar les altres grans nacions europees.

Alemanya es va afegir tardanament a la cursa colonial i no va consolidar mai un imperi d'ultramar. Però és una nació que va aconseguir elaborar i executar en el segle XX el pitjor malson de la pròpia realització a costa dels altres pobles. On són les arrels intel·lectuals del nazisme? Es pot dedicar un bon centenar de pàgines a glosar la grandesa de Goethe sense preguntar-s'ho ni un sol cop? No sé, potser sí. Però aquesta perspectiva llavors no és gaire diferent de l'exposició de la pintura impressionista per al gran públic: desproblematizem el passat, tornem a aquells últims reductes de vida ordenada que es poden albirar en la història recent i oblidem el forat negre que ens en separa.

Franco Moretti apareix en el llibre de Martí Monterde en una breu observació sobre els teòrics actuals de la *Weltliteratur*. És bo saber, però, que Moretti dedica a *Faust* un dels capítols del seu llibre *Èpica moderna* (1996) on aquest personatge es revela com un model de pensament. Durant totes dues parts del drama, Faust esquiva l'acció per deixar que sigui el doble del protagonista, l'ombra vil de Mefistòfil, qui prengui tota la iniciativa i, per tant, carregui també amb totes les culpes. Aquest mecanisme, aquest pacte amb el diable, és el pacte que Moretti anomena la «retòrica de la innocència». Goethe va fer un precís retrat de la Modernitat que està disposada a oblidar totes les responsabilitats per aconseguir el progrés. No se'n va equivocar gens, la seva anàlisi va ser precisa: la raó sempre està al mercat i en els guanys, o en la glòria i l'orgull –i els «danys col·laterals» se'ns acumulen.

El problema d'una imatge massa dòcil, d'una fotografia amable dels salons de l'època, s'accentua quan cal avaluar els mèrits del llibre *De l'Allemagne* (1813) de Madame de Staël. «Nosaltres, els alemanys, no ens

resumiríem fàcilment com es fa en aquesta obra», es veu que es va esvalotar Goethe. I no pas sense raó. A Martí, el llibre de Staël no li suscita cap pregunta que pogués explicar la irritació del Poeta. La il·lustre dama és admirada per la seva notòria capacitat d'escapar de l'estretor de mires de la França napoleònica. I és veritat que les seves declaracions commouen també avui per la sinceritat amb la qual s'esforça de comprendre l'alteritat dels alemanys. Però el seu llibre poua d'una polarització profundament arrelada que tornaria a mostrar els seus efectes devastadors precisament amb el nazisme. L'oposició entre les literatures del *Midi* i les del Nord correspon a l'oposició entre Germània i Roma que va exposar Tàcit l'any 98, sense haver visitat mai aquelles contrades. Des d'aleshores Europa s'ha vist sovint dividida en una dicotomia entre la fusta i el marbre, entre el ferro i l'or, entre el cuir i la seda, entre les regles tribals i les lleis universals, entre els bàrbars i la civilització. Amb Napoleó, els vells records es van tornar a despertar a Alemanya. Però llavors, la *silvis horrida* es va convertir en un aliat, en una trampa mortal per als invasors. No cal dir, suposo, que els boscos de Teutoburg van tornar a aturar les legions romanes també en l'imaginari dels ideòlegs nazis.

La disputa entre les literatures del *Midi* i del Nord de Madame de Staël sembla una simpàtica manera d'explicar-se les diferències, però tot just en el segle XX, després de totes les catàstrofes, Edward Said, Homi Bhabha o Slavoj Žižek han sabut mostrar les conseqüències d'aquest fil argumentatiu: la petrificació de la identitat de l'altre en un conjunt tancat de característiques immutables és el primer pas cap a l'exclusió. Els recels de Goethe davant d'aquell llibre de moda eren, doncs, justificats. No volia

veure la seva nació reduïda a uns quants adjectius i per això feia cantar a la Mignon aquell preciós somni dels tarongers en flor.

Goethe va creure en la capacitat d'il·luminar amb la raó fins i tot els racons més foscos de la ment humana i va morir amb el crit *Mehr Licht!* a la boca. La immensitat de la seva personalitat va submergir en la foscor molts dels autors que vivien al voltant seu. També a J. M. R. Lenz, tal com recorda Georg Büchner en la seva narració, escrita a la tardor de 1835. Lenz, embogit de dolor intern es demanava si la nit mai més no arribaria? Tant a Lenz com a Büchner –i un segle més tard també a Paul Celan–, la veritat se'ls va fer insuportable. Els palaus on habitava Goethe no tornarien a ser un recer. *Un somni europeu* és una reflexió atenta i detallista, però alhora permet copsar també aquest buit que espanta tant, aquesta veritat insuportable: com és possible que uns ideals tan nobles, una voluntat d'entesa tan sincera, es convertís amb uns quants trucs de màgia en raons de conquestes i de menyspreu? El mateix Goethe n'és un bon exemple. Induït per la seva curiositat innata es fixa en la literatura popular dels pobles marginals i per uns pocs dies admira la força dels motius antics. Llavors es desprèn de tot aquest llegat exòtic amb un gest nerviós. La poesia popular és repetitiva perquè alberga mites i arquetips, i amb això sovint també perpetua els prejudicis i els fa intocables. Però el raonament de Goethe no deixa de ser un entimema: perquè Goethe no veu pas la possibilitat que en l'Europa dels pobles petits hi hagi cap poeta de nom i cognom digne de ser pres en consideració. No es vol adonar que és contemporani dels grans poetes romàntics centreeuropeus: Mickiewicz, Słowacki, Petöfi, Kollár, Mácha, Prešeren... Per a ell, a l'Europa desconeguda només

tenien dret d'existència els bards serbis que cantaven sempre la mateixa tonada. El més greu és, però, que serà precisament a la seva pròpia nació, l'Alemanya, on els herois antics reviuran amb més força i les sagues germàniques rebrotaran en una nova mitologia –devastadora.

La *Weltliteratur* de Goethe té el seu antípod a l'«Esquema de les característiques de les literatures petites» de Franz Kafka. El procés de la projecció internacional d'aquesta inscripció al diari del dia de Nadal de 1911 és sorprenentment paral·lela a la divulgació del concepte de la literatura mundial de Goethe. La idea de Goethe no la van utilitzar pas els alemanys perquè van caure aviat en el parany de la recerca de la seva puresa. Els francesos, en canvi, van reconèixer en la idea de Goethe la possibilitat de recuperar així l'hegemonia i lideratge en un món global. També la reflexió de Kafka, amagada entre els papers desendreçats, va arribar a l'escenari gràcies al treball interpretatiu de dos filòsofs francesos, Deleuze i Guattari. És França de nou qui interpreta per a les seves pròpies necessitats la suposada voluntat de Kafka. Els dos intèrprets canvien sense cap remordiment la traducció de l'anotació al diari i així el plural de les literatures petites (*Schema zur Charakteristik kleiner Literaturen*) es converteixen en una única «literatura menor». Aquesta trampa els permet demostrar que el sentit de les llengües i identitats no hegemòniques és integrar-se a la llengua dominant i enriquir-la amb les seves aportacions. Aquells autors que en contextos colonials o altres situacions d'incertesa pretenen conservar la seva pròpia llengua segueixen, en canvi, un impuls absolutament detestable...

Antoni Martí constata en la introducció que en el segle XX la literatura catalana

«ha tingut una vocació, una textura i una definició eminentment europea.» El París del Vuit-cents que és l'objecte de la seva investigació és, per exemple, l'espai on es desenvolupa *La passió segons Renée Vivien* (1995) de Maria Mercè Marçal. Aquesta obra literària és un estrany contrapunt al seu estudi erudit: Marçal es pregunta sense por qui té dret de figurar en la història, com s'escriuran les actes que quedaran arxivades, des de quin punt de vista es recordarà el passat, què quedarà ocultat en les carpetes segellades... I mostra com, inevitablement, s'esborrà tot allò que no encaixa en els patrons preconcebuts. L'autora s'arrapa a la força d'un altra poeta fràgil per poder sobreviure en un entorn que gairebé no li deixa aire per respirar. I amb això fa visible la capacitat que té la literatura d'eixamplar l'espai de l'existència, de crear la possibilitat de viure allà on semblava que no podria prosperar res. També en l'àmbit acadèmic, Marçal sap donar plasticitat a la figura de Charles Brun, l'únic estudiós capaç d'apreciar la bellesa dels versos de la jove anglesa Pauline Mary Tarn, escrits per tossuderia en francès i sota un pseudònim ambigu. El caràcter insòlit de Brun recorda la lluita de Joseph Texte que va fundar el 1896 a Lió una línia d'investigacions literàries capaces de comprendre la diversitat. Se'n va sortir només a mitges, va morir només quatre anys després i el seu successor Ferdinand Baldensperger es va encarregar ràpidament de «disciplinar el comparativisme».

La història l'escriu el progrés i aquest és precisament el fet més «engrescador» diu un poeta eslovè que admiro molt. Martí no amaga pas la conclusió amarga que és obligat a fer: sota la bandera de la màxima obertura cap a l'alteritat, hi van créixer pensaments nefastos. Fins i tot l'acadèmia,

que hauria hagut de romandre neutral, es va convertir en un espai de proclames excloents. Així l'orientació militarista de l'alemany Max Koch, que va dirigir entre 1887 i 1910 la *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, fa «gairebé impertinent invocar el nom de la seva revista com un precedent del comparativisme». I a França, en ple afer Dreyfus, el pare de la Literatura Comparada Ferdinand Brunetière articulava la seva «acarnissada oposició a Émile Zola i la figura de l'intel·lectual», denunciava la mentida del pacifisme i convertia la literatura en la part essencial de «la religió de la pàtria».

En els estudis literaris a Catalunya, Antoni Martí Monterde detecta una preocupant «resistència al comparativisme». És realment així? Igual que en tots els altres països l'obertura cap a l'exterior fa trontollar les jerarquies internes i obliga a revisar els cànons establerts, la qual cosa no és pas sempre senzilla. Però alhora em sembla que cal tenir present un altre factor, la disciplina acadèmica de la Literatura Comparada existeix aquí des de fa una vintena d'anys a tot estirar, no pot tenir història pròpia. I per això cal investigar i construir la genealogia dels predecessors, tenir clar que els treballs d'Eduard Valentí, o les lectures «en tres llengües» de Gabriel Ferrater o l'interès per la literatura catalana d'un home de lletres com era Arthur Terry no són precisament negligibles. També en l'àmbit de la reflexió teòrica, la literatura catalana ha tingut la sort de poder comptar força sovint amb comentaris que la podien situar dins l'entorn europeu.

La primera revista de Literatura Comparada tenia el títol en llatí i s'editava a Hongria. Un col·laborador, Steingrimur Thorsteinsson, el traductor de Shakespeare a l'islandès, apuntava aleshores que la *Weltliteratur* havia de romandre un ideal inassolible

ble, una direcció, una voluntat de superació. El secret de l'èxit del neologisme de Goethe és la seva indefinició. Malauradament per això ha pogut inspirar propostes dogmàtiques i no pocs pensadors es van proposar recobrar amb aquesta marrada la glòria dels antics lideratges. Però alhora la indefinició permet confiar que podem donar al neologisme de Goethe tota una altra orientació. El problema no és pas com traduir la primera part de la paraula alemanya. Amb un diccionari qualsevol podem comprovar que «Welt» és «món». Si el sintagma original fos en plural, no tindríem cap dificultat, «Weltliteraturen» es convertiria fàcilment en «les literatures del món». Però aquest concepte en singular no funciona. I així el traduïm com a literatura universal o mundial, buscant inútilment un adjectiu que s'ajusti bé a una idea esmunyedissa. En la recerca de l'adjectiu oblidem, però, que allò que inquieta i provoca el malestar és la pregunta: per què aquesta paraula està en singular? Pot haver-hi una sola literatura que ens connecti a tots? Sí, però només com un ideal, com un punt a l'horitzó, un propòsit. Tan bon punt la vulguem materialitzar, la convertim en un terme rígid i exclouent. O dit amb el pensament número XLVIII de Goethe, traduït per Joan Maragall: «Per comprendre que el cel és blau pertot arreu no cal donar la volta al món». □

NOTA: Les citacions de Goethe provenen del llibre *Goethe 1832-1932. Antologia que la Generalitat dedica a les escoles de Catalunya*. El volum inclou aquesta dedicatòria a la pàgina de crèdits: «Que els infants i mestres de Catalunya recordin i honorin, agraits, els noms de Joan Maragall, Anna Maria de Saavedra, Carles Riba, Josep Lleonart, Marià Manent, Joan Alavedra, J. Bofill i Ferro i Josep Obiols que, amb aquest llibre, els revelen Goethe.» El títol de la ressenya és del poema «Mignon» (p. 38) i la citació final dels «Pensaments» (p. 129), tots dos traduïts per Joan Maragall.

Una ideologia xenòfoba i antidemocràtica

Pau Viciano

Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana

Vicent Flor

382 pp., 2011, Catarroja-Barcelona, Editorial Afers

S'ha dit moltes vegades que, en la història, la tragèdia només es repeteix com a farsa, però l'intent de *rebotar* —i no hi ha un mot més evocador— la presentació a València del llibre *Noves glòries a Espanya* de Vicent Flor per part de l'extremisme blaver i del neofeixisme espanyol semblava qüestionar-ho. L'agressió anticatalanista ens introduïa en el túnel del temps per tornar-nos a situar enmig de l'anomenada Batalla de València. Violència xenòfoba contra un acte cultural, passivitat policial, banalització dels fets pels mitjans de comunicació majoritaris, legitimació activa per part del blaverisme i passiva a càrrec de la dreta «normal»... tot un seguit d'actituds lamentables que emergien abruptament en la memòria dels qui van viure aquells anys convulsos i que, alhora, per als més joves, constituïen una il·lustració d'allò que només coneixien d'oïdes. Un llibre que analitza uns comportaments antidemocràtics provocava la repetició d'aquests mateixos fets. I és que les reflexions sobre la realitat social, siga del passat o del present,

per més desapassionades i científiques que vulguen ser, acaben esdevenint un factor que incideix en aquesta mateixa realitat. Més encara: qualsevol anàlisi social, tot i que ha de ser objectiva –fonamentada en dades i raonaments–, tampoc no deixa d'estar inspirada per la condició de ciutadà del seu autor. Les «ciències inexactes» com ara la història o la sociologia –i no diguem ja l'anomenada «ciència política»– arrosseguen aquest pecat original. I no passa res: si es respecten les cauteles metodològiques, es pot produir un coneixement vàlid sense haver-se d'investir d'una impossible neutralitat científica.

L'obra de Vicent Flor, un llibre que té el seu origen en una tesi doctoral i que ha estat publicat en una editorial prestigiosa, participa, per descomptat, d'aquesta exigència de rigor. Però això no trau que la recerca estiga emmarcada per un rerefons ideològic i polític sobre la «qüestió valenciana» i que la recepció tan favorable –potser un tant acrítica– que ha tingut el llibre estiga condicionada per unes expectatives socials que ultrapassin la seua dimensió acadèmica. Però que, tanmateix, s'hi relacionen, perquè un dels aspectes més elogiats de *Noves glòries a Espanya* és que constitueix el primer estudi sociològic, és a dir acadèmic o científic, centrat específicament en el blaverisme. Per això mateix es diferenciaria –i superaria– les aproximacions anteriors al tema, que no serien –com el mateix Flor remarca– més que assaigs esbiaixats ideològicament o cròniques periodístiques descriptives. No costa molt de veure que l'autor es refereix, sobretot, a dues obres: *La pesta blava* de Vicent Bello i «*No mos fareu catalans*» de Francesc Viadel. El primer llibre era, certament, un assaig publicat el

1988, fa més de vint anys, que té el mèrit indiscutible d'haver estat el primer intent de reflexió seriosa sobre el fenomen blaver. Contràriament al que pot despendre's de l'actitud més aviat displicent amb què Flor el tracta, aquest llibre no era un pamflet ideològic, sinó una anàlisi de l'anticatalanisme regional a partir d'un marc teòric concret –en aquest cas, el dels moviments feixistes i neofeixistes– i d'una documentació empírica –bàsicament articles de premsa i pamflets– molt àmplia i treballada amb una metodologia que no s'allunya massa de la que el sociòleg fa servir en la seua recerca. Amb independència que la identificació del blaverisme amb el feixisme haja de discutir-se, el llibre de Bello analitza les bases socials del regionalisme blaver, la seua periodització com a moviment sociopolític, la ideologia i les seues pràctiques socials i simbòliques. Evidentment, des d'una postura crítica, però no per això aquest llibre ha de reduir-se a la categoria d'assaig merament especulatiu i ideològic. Per la seua banda, l'obra de Viadel, publicada el 2006, és, certament, una crònica de les actuacions del regionalisme anticatalanista des del seu inici fins al present mateix. Amb el subtítol d'*Història inacabada del blaverisme*, la segona edició aparegué a València el 2009, pocs mesos abans de *Noves glòries a Espanya*. Encara que no té una voluntat d'anàlisi sistemàtica com l'assaig de Bello, «*No mos fareu catalans*» aporta una narració entenedora, minuciosament documentada, de les actuacions blaveres ara ja des de les institucions, però sense oblidar l'agitació i la violència de carrer. El fet que siguin d'un «gènere» intel·lectual diferent de la recerca acadèmica, d'entrada, no invalida les aportacions d'aquests dues

obres. D'altra banda, també s'han formulat objeccions al rigor d'algunes de les anàlisis sociològiques del llibre de Flor. Sense deixar de reconèixer-lo com una nova obra de referència, un especialista com Jordi Muñoz considera que, en ocasions, «l'absència de mètode en el tractament de dades fa que els resultats d'enquesta que analitza siguem sovint emprats *ad hoc* per il·lustrar i revestir el propi argument més que no pas com a material per falsar empíricament cap hipòtesi» (*Caràcters*, núm. 56, 2011, p. 32). Per aquest terreny el debat ha de deixar-se en mans de sociòlegs i politòlegs, però aquesta mena d'observacions haurien d'alertar contra un cert enlluernament que les taules estadístiques i les citacions de bibliografia especialitzada poden provocar entre els lectors, incloent-hi alguns periodistes i polítics. Que el llibre de Flor siga una investigació que acompleix els estàndards acadèmics no significa que els seus raonaments no s'hagen de contrastar amb els que havien avançat altres autors en llibres, no tan analítics ni formalitzats, però que també han fet aportacions rellevants al coneixement del blaverisme. És cert que en *Noves glòries a Espanya* es tenen en compte aquestes obres, però més que un diàleg, Flor hi estableix una polèmica, de vegades explícita i d'altres soterrada, en considerar-les l'exemple més característic de les mancances de la interpretació «fusteriana» del fenomen blaver, que suposadament es limitaria a condemnar aquest moviment sociopolític i a reduir-lo a una revolta reaccionària —feixista en el cas de Bello— fabricada per la dreta local. Flor escometa aquest espantall del «fusterianisme», traçat amb pinzellades massa gruixudes, sense tenir en compte que algunes —moltes— de

les tesis més convincents de *Noves glòries a Espanya* havien estat avançades en altres publicacions.

D'entrada, cal remarcar, entre els nombrosos encerts de l'obra de Flor, la caracterització del blaverisme com una forma de regionalisme espanyolista de resultats desastrosos per a la societat valenciana. Els intents de diferenciar dins del món blaver entre un «valencianisme tricolor» (salvable), és a dir, un nacionalisme valencià centrista, i el regionalisme anticatalanista virulent (condemnable), queden expressament deslegitimats per l'autor de *Noves glòries a Espanya*. Tret d'un grapat de joves que evolucionaren ràpidament cap a altres plantejaments polítics, els blavers s'adscrivien —i s'adscriuen encara— a un regionalisme espanyol obtús i sense pal·liatius. I no es tracta, com bé argumenta Flor, de la continuïtat secular d'un anticatalanisme regnícola, ni d'un mer empelt de la xenofòbia espanyolista convencional, sinó d'una síntesi ideològica específica que va irrompre a l'inici del postfranquisme. En aquest sentit, la revolta populista contra la proposta fusteriana —o millor dit: contra la seua imatge distorsionada— va introduir uns elements distintius en aquesta forma d'anticatalanisme, que, d'altra banda, no seria un fenomen marginal sinó que aviat cimentaria ideològicament un bloc social reaccionari. Flor descriu i analitza de manera convincent la història interna del blaverisme, des de l'articulació de les seues idees fins a les pràctiques rituals i simbòliques, passant per l'evolució de les organitzacions i el perfil social dels dirigents. Finalment, *Noves glòries a Espanya* ofereix una periodització ben conceptualitzada del blaverisme en quatre fases: grup de pressió,

moviment de masses, blaverisme polític i –l'actual– conversió del Partit Popular en «el» partit regional valencià. Tot això conforma el nucli dur del llibre i, sense entrar en matisacions de detall, constitueix la seua contribució fonamental. Una altra cosa és –com hem dit– que aquests plantejaments sovint ja tenien un precedent en obres anteriors, cosa que no sempre queda massa clara en el maneig de la bibliografia. Per posar un exemple només, la interpretació del blaverisme con la ideologia d'un bloc social reaccionari i els diferents estadis de la seua evolució es troben perfectament establerts en *La pesta blava*. Més encara –en 1988, cal recordar-ho– Vicent Bello hi preveia una quarta fase, la de l'arribada del blaverisme al govern, a través d'Unió Valenciana, fos en solitari o en coalició amb la dreta majoritària, com així va succeir. Bello anticipava que, des de les institucions, el blaverisme conduiria a una involució política i cultural tan reaccionària com podia tolerar-se en el marc de l'Europa occidental. I, malgrat un to una mica apocalíptic, de fet la va encertar: la Comunitat de Camps i Barberà seria el més semblant a la Itàlia de Berlusconi, que constitueix –sense estalviar reflexos neofeixistes– el model polític i social més degradat dels països de tradició democràtica. Aquesta quarta fase de l'evolució del blaverisme, que Flor esbossa en els seus trets principals, és precisament la que ha estat documentada per Viadel en «*No mos fareu catalans*», on adverteix –com també es recull en *Noves glòries a Espanya*– de l'apropiació de l'anticatalanisme regional per part del Partit Popular i la seua persistència com un «exèrcit de reserva» potencialment mobilitzable quan convinga per apuntalar l'hegemonia social i política conservadora.

Certament, Camps no és –o no era– un Lizondo més mudat, ni Rita Barberà una *tia maria* amb bosses de Vuitton, però participen del blaverisme ni que siga en la versió menys plebea i, sobretot, l'han atiat quan els ha convingut. Un altre dels mèrits de Flor és, doncs, insistir en aquesta idea de la persistència latent i mobilitzable de l'anticatalanisme blaver tot i la desaparició d'Unió Valenciana, el seu referent polític autònom.

Ara bé, en *Noves glòries a Espanya*, a banda de la denúncia ja rutinària dels suposats errors del fusterianisme, se sostenen altres tesis més discutibles i que, en qualsevol cas, exigirien certes matisacions. D'entrada, el sorgiment i expansió del blaverisme s'explica sobretot en el terreny del discurs identitari i de l'univers simbòlic. El context d'instabilitat social provocada per una ràpida industrialització –cosa que, d'altra banda, corrobora la tesi «fusteriana» que abans del anys seixanta el país no era una societat industrial–, les maquinacions dels franquistes residuals i fins i tot la manipulació de la premsa i la violència, són elements que Flor no deixa d'esmentar, però queden relegats en un pla accessori. La causa principal de la penetració social del blaverisme hauria estat que era una ideologia que enllaçava fàcilment amb una identitat regional valenciana instrumentalitzada pel règim franquista però d'arrels populars molt anteriors. La proposta de Fuster, per contra, a més de ser massa racionalista, xocava frontalment contra la consciència regional majoritària. Amb aquestes premisses ideològiques, el fusterianisme tindria perduda la partida abans de començar. En primer lloc, a l'hora de jutjar les seues mancances –o millor: les

del (neo)valencianisme realment existent en aquell moment—, no queda sempre clara la diferència entre la proposta intel·lectual del mateix Fuster, la ideologia que se'n derivava i les pràctiques cíviques i polítiques que tractaven de realitzar-la. A misses dites, és fàcil assenyalar les errades tàctiques d'un nacionalisme un tant ingenu, però l'estratègia de bastir un projecte modernitzador on la llengua i la cultura pròpia tingués lloc central, capaç d'atraure sectors socials emergents —i no sols universitaris—, no pot reduir-se a una proposta simplement identitària que va fracassar per ser massa racional i ofensiva —per catalanista i progressista— per a la immensa majoria del poble valencià. Aquesta interpretació menysté la importància dels factors diguem-ne «extraideològics» en la dinàmica que va permetre que el blaverisme passàs de ser l'obsessió d'un grup d'agitadors de carrer a un veritable moviment sociopolític. I entre aquests factors van ser decisius la manipulació dels mitjans de comunicació i l'exercici de la violència, de baixa i de no tan baixa intensitat. Dos elements que es van fer eficaces socialment per la cobertura que, des de dalt, els va donar la dreta franquista i postfranquista, incloent-hi els aparells —o les clavegueres— de l'Estat.

Sense el concurs d'aquests dos factors —propaganda i violència—, que Flor esmenta però sense donar-los un relleu remarcable —una dotzena de pàgines en un llibre que en té vora quatre-centes—, pot no sols pensar-se que hauria estat menor la incidència social del blaverisme, sinó que pot dubtar-se que hagués pogut passar de la fase d'agitació plebea. Sense ascendir de *Murta* a *Las Provincias* l'anticatalanisme ho hauria tingut difícil. Tan difícil com a Hit-

ler arribar al poder sense el finançament i la protecció del gran capital, per més etnicista i antisemita que fos la identitat popular alemanya. I pel que fa a la violència, analitzar el seu paper no suposa reduir la crítica del blaverisme a una condemna ètica —on tots els demòcrates estarien d'acord— sinó que hauria calgut estudiar les seues pràctiques i els seus efectes polítics i socials. Quan es diu que el blaverisme va guanyar el carrer, no es parla simplement del fet que hagués aconseguit un consens superior al del fusterianisme o que tingués una major capacitat de mobilització, sinó literalment que tractava d'excloure els altres —i en part ho va aconseguir— de l'escena pública, mitjançant la intimidació i la pura agressió física. Més encara, aquesta violència acabava estigmatitzant les víctimes, els «catalanistes», i associava qualsevol reivindicació valencianista a una conflictivitat artificial que esdevenia així un factor dissuasiu afegit. És raonable pensar que, sense aquesta inversió en la por —emparada per l'aparell de propaganda mediàtic i, com a mínim, consentida per l'Estat— el «catalanisme» potser no hauria triomfat, però tampoc no hauria quedat satanitzat ni exclòs, ni que fos com a opció identitària minoritària però respectable democràticament. Flor no sols considera poc rellevant aquest factor, sinó que no li dedica una atenció empírica suficient. En l'apèndix dedicat a la «cronologia del blaverisme», en l'any 1978, s'oblida dels intents d'agressió contra Sanchis Guarner —al seu domicili primer i a la Facultat després— i, cosa més sorprenent, del primer atemptat amb explosius contra Joan Fuster, unes incidències que, per cert, estan ben recollides en l'obra de Francesc Viadel. Flor tampoc inclou en

la cronologia l'assassinat de Miquel Grau en 1977, tot i que en la introducció del llibre l'esmenta com a l'únic homicidi de la Batalla de València, però no puntualitza que la víctima era «catalanista» i l'autor del crim, encara que potser no blaver en un sentit estricte, sí anticatalanista. En un llibre que, precisament, vol explicar el fenomen del blaverisme a un públic que desconeix les incidències de la Batalla de València –per motius d'edat o de geografia– no hauria estat sobrer puntualitzar l'adscripció política dels implicats. Aquesta manca de cura respecte de les dades empíriques només pot explicar-se pel paper secundari que en el llibre s'atribueix a la violència i a les connexions del blaverisme amb l'extrema dreta.

De fet, una altra tesi de *Noves glòries a Espanya* que necessitaria alguna matisació és la relació entre el blaverisme i el feixisme. Flor defineix acuradament el concepte de populisme, per a concloure que el moviment blaver és una forma de populisme reaccionari i no de feixisme regional, com defensava Bello. Hi ha elements convincents en les argumentacions de Flor, però entre el populisme conservador convencional i el feixisme, potser caldria remarcar les aspiracions i les pràctiques totalitàries del blaverisme que l'acosten als moviments feixistes. Els lligams estrets amb el franquisme, que Flor admet qualificant el règim franquista de «feixista» –cosa poc ortodoxa per a la historiografia acadèmica–, i les comparacions constants que ell mateix fa del blaverisme amb el nazisme i l'antisemitisme haurien de matisar la delimitació tan tallant que estableix entre el fenomen blaver i el feixista. El nazisme, de fet, s'inscriu en el context d'un po-

pulisme *völkisch* que tingué concrecions ideològiques i polítiques diverses. L'anticatalanisme, com es va assenyalar en *La pesta blava*, va esdevenir ràpidament un marc «metapolític» o, si es vol, una cultura política compartida entre el blaverisme i el feixisme espanyol, que ha permès actuar aquests dos moviments –incloent-hi la circulació de militants i líders– de manera simbiòtica des dels seus orígens fins avui mateix, com ho demostra ara la confluència entre el GAV i España 2000. I, més enllà d'aquestes coincidències, el blaverisme, com recordava Xavier Casals, ha ocupat l'espai polític d'una extrema dreta potencial: si no hi ha una identitat de continguts ideològics, sí que pot identificar-se la mateixa funció reaccionària: impedir per mitjans fonamentalment antidemocràtics la consolidació d'un bloc social progressista capaç de disputar l'hegemonia social i política a la dreta local.

Finalment, *Noves glòries a Espanya té*, com dèiem adés, una dimensió que ultrapassa l'àmbit del coneixement sociològic. Flor hi fa un diagnòstic de la penetració social i de la persistència actual del blaverisme que remet a unes «conclusions més o menys estratègiques», és a dir, a una proposta política. D'entrada, en assenyalar l'abast de la implantació «banal» de l'anticatalanisme blaver i la seua assimilació pel Partit Popular, la visió de Flor resulta massa apocalíptica, en el sentit de sobreestimar el predomini blaver i la desfeta del fusterianisme. La impregnació social del valencianisme d'arrel fusteriana no s'hauria de menystenir, ja que, per exemple, l'amplitud de la xarxa associativa cultural i política –de la qual s'ha beneficiat precisament la difusió del llibre de Flor– matisa,

si més no, l'hegemonia del blaverisme. Amb tot, en *Noves glòries a Espanya* no es veu cap altre horitzó polític que el domini aclaparador del Partit Popular, recolzat en bona mesura en l'anticatalanisme. Davant d'aquest panorama tan desolador, què fer? L'autor no dona una resposta explícita, que seria inadequada en un treball acadèmic com aquest, però deixa oberta la porta a un futur assaig de caràcter polític. Això, tanmateix, no significa que el llibre no aporte pistes per a suggerir que el valencianisme polític hauria d'acostar-se a la identitat regional –òbviament sense abraçar l'anticatalanisme– i bastir una alternativa de centre capaç de mobilitzar una àmplia base social interclassista, guanyant votants del Partit Popular. Ara bé, la versemblança d'aquesta estratègia ha caducat. La versió publicada de *Noves glòries a Espanya* es va enllestir a la tardor del 2010, després de les eleccions autonòmiques i generals que donaren unes victòries contundents a la dreta i que, alhora, semblaven certificar la defunció de l'aliança del valencianisme amb l'esquerra estatal. Però en poc més d'un any el panorama polític s'ha capgirat: l'èxit de la formació Compromís ha avalat el decantament del nacionalisme valencià cap a l'esquerra renovada i l'ecologisme, amb un discurs obertament enfrontat al domini conservador. I, sobretot, l'esclat de

la crisi econòmica, financera i institucional fa presagiar que l'hegemonia «popular» al País Valencià té els dies comptats. En una fase d'inestabilitat social com la que ve, la dreta en el poder estarà temptada –com encertadament advertia Flor– de tornar a instigar el blaverisme. En aquest context, és més imprescindible que mai denunciar-lo com una ideologia no sols perjudicial per als interessos econòmics valencians sinó sobretot perversament xenòfoba i antidemocràtica. No és suficient fer un discurs «a-catalanista», sinó que ha de ser resoltament «anti-anticatalanista». Les anàlisis vàlides de Flor sobre la identitat regional blavera i els seus mecanismes de reproducció no haurien de servir de coartada per a un discurs acomodaticí a aquesta realitat lamentable, sinó per fornir tàctiques prudentes i efectives per a l'empresa estratègica de bastir un nou bloc progressista. Un bloc semblant al que, salvant les distàncies, va impulsar durant la transició el projecte de construcció del País Valencià, el projecte dels «catalanistes», és a dir, dels veritables demòcrates. Certament, *Noves glòries a Espanya* no és només un tractat sociològic, i la mateixa passió pel país que ha mogut el seu autor es retroba en els lectors, els que resten convençuts per totes les seues tesis i els que ens ho mirem amb ulls una mica més crítics. □

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

SEGONA ÈPOCA

Sumaris dels números 33 al 38

L'Espill 33 – Hivern 2009

Editorial: De l'economia a la política
Axel Honneth, Contra Sloterdijk
Ferran Garcia-Oliver, Nosaltres érem els altres. A quatre-cents anys de l'expulsió dels moriscos
Alex Matas, La modernitat dels altres
Antoni Seva, Erasme, un humanista entre brases

Dossier

LAÏCITAT I RELIGIÓ A EUROPA
Josep Ramoneda, La democràcia republicana i els seus enemics
Armand Puig i Tàrrach, L'aportació del cristianisme a la consciència social europea
Luisa Accati, Omnipotència de la Mare Simbòlica: l'Església i les dones inexistentes
Josep M. Soler, Laïcitat o laïcisme? El rol de l'Església en la societat democràtica
Elías Díaz, Neocons i teocons: fonamentalisme versus democràcia

Élie Barnavi, La laïcitat com a valor
Salvador Giner, El destí de la civilització secular

Documents

Paul Baran, El compromís de l'intel·lectual
Vicent Ignasi Franco, El geni del caràcter valencià ||
Vicent Alonso, L'assaig, una provocació amable
Gonçal Mayos, Ernest Gellner i la història filosòfica
Lluís Calvo, Bauçà o la retroalimentació de la tribu
Stefano Maria Cingolani, Els Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, un deute històric i una eina científica

Llibres

Simona Skrabec, Efectes de veritat (Josep-Anton Fernández, El malestar en la cultura catalana)
David Murillo, Del sector immobiliari, la crisi i altres maleccions (Francesc Cabana, La cultura de la cobdícia)
Vicent Olmos, Editar i escriure en temps difícils (Mercè Rodoreda-Joan Sales: Cartes completes, 1960-1983, ed. a cura de Montserrat Casals)

L'Espill 34 – Primavera 2010

Editorial: Signes inquietants
Seyla Benhabib, És la democràcia un dels drets humans?
Salvador Giner, Francesc Eiximenis i els orígens del republicanisme
Stefan Collini, Una vida política. Cinquanta anys de la New Left Review
Manuel Alcaraz, El bloqueig valencià

Dossier

LITERATURA PERSEGUIDA

John Ralston Saul, Expressions concretes
Carme Arenas, L'escriptor, un perill?
Raffaella Salierno, Escriptors perseguits
Salem Zenia, Refugiats o emigrants? El significat de les paraules
Chenjerai Hove, Edat, vida i vida de nou
Easterine Kire Irala, Una terrible bellesa: veus postcoloniales d'Índia i Àfrica
Maria Barbal, Escripura velada i escriptors supervivents
Manal Alsheikh, Hem d'escriure, malgrat tot!
El-Kaissa Ould Braham, L'amor i la revolta en la poesia de les dones insurrectes

Documents

Declaració d'Independència dels Estats Units ||
Eva Cserhati, Història personal del cànon literari hongarès
Toni Mollà, Visió de Nova York
Antoni Rico, El debat inacabat entre Jaume Vicens Vives i Joan Fuster
Emília Bea, Sobre Adrià Chavarría

Llibres

Andreu Ginés, Samaranch era franquista (Francesc Vilanova, Una burgesia sense ànima)
Ferran Garcia-Oliver, Enlluernat per Pla (Enric Vila, El nostre heroi Josep Pla)
Jacobo Muñoz, Filosofia catalana (Xavier Serra, Història social de la filosofia catalana)

L'Espill 35 – Tardor 2010

Editorial: El destí d'Europa
Antoni Defez, De la pròpia veu a la veu pròpia
Eloi Grasset, Sobre la veritat i l'estil
Giuseppe Burgio, Desordres simbòlics de la masculinitat
Fredric Jameson, La literatura del Tercer Món

Dossier

TURISME DE MASSES: LES CONSEQÜÈNCIES

Manuel Delgado, El cercador de signes
Jaume Terradas, Turisme i ecologia
Aurora Pedro, El turisme de masses: limitacions, reptes, oportunitats
Joan Amer, Turisme de masses i societat
Joan Buades, Geopolítica del turisme
Documents
Buffon, Discurs sobre l'estil
Teodor Llorente, Sentit de la Renaixença ||
Tomàs Escuder, Un viatge pel Mediterrani. Notes antropològiques
Antoni Mora, En el nom de l'inconfessable

Joana Masó, Maurice Blanchot i els dobles de la imatge
Pilar Alfonso, Fam i publicitat

Llibres

Maria Josep Picó, Memòries de sostenibilitat intel·lectual
(Jaume Terradas, Ecologia viscuda)
Francesc Pérez Moragón, Testimoni d'un desastre (Nicolau
Primitiu, Dietaris 1936)

L'Espill 36 – Hivern 2010

Editorial: Itàlia i nosaltres
Mark Lilla, Leo Strauss a Pekín. L'estrany gust xinès pel que
fa a filòsofs occidentals

Manuel Alcaraz, Les cares de la corrupció
Ignacio Sánchez-Cuenca, Dues legislatures: dos Zapateros?
Dan Diner, Les duplicitats de la història
Christiane Stallaert, 1492/1942, paisatges de memòria en
l'Europa transmoderna

Dossier

MÚSICA I PENSAMENT

Jacques Rancière, Autonomia i historicisme: la falsa alter-
nativa. Sobre els règims d'historicitat de l'art
François Nicolas, Com desenvolupar (i no desconstruir)
l'autonomia tan contestada de la música?

Peter Szendy, «This is it (The King of pop)»
Vladimir Safatle, Morton Feldman com a crític de la ideo-
logia. Una lectura política de *Rothko Chapel*

Felip Martí-Jufresa, Disquisicions musicals a l'època de la
teo-eco-logia naixent

Documents

E. R. Curtius, El sindicalisme dels treballadors intel·lectuals
a França (1921) ||

Guillermo Quintás, El boulevard dels il·lustrats?
Josep Manuel Alcañiz, El futur no està escrit. Per uns nous
mitjans de comunicació al País Valencià

Santi Cortés, «Bajo la responsabilidad del editor». La cen-
sura franquista sobre l'editorial 3i4

Llibres

Josep Fontana, El franquisme amb noms i cognoms (Andreu
Ginés, La instauració del franquisme al País Valencià)

Adolf Beltran, Recialles de la reacció (Gustau Muñoz, ed.,
Els reaccionaris valencians)

Jacobo Muñoz, Metafora de la cultura (Mercè Rius, El
Pont de la Girada)

Josep Conill, El lector de música (Guillem Calaforra, So
i silenci)

L'Espill 37 – Primavera 2011

Editorial: El valor de la democràcia
Josep M. Muñoz, L'endemà del tripartit
Joan Olmos, Espanya *invertibrada* a gran velocitat

Gregori Elliott, El darrer Hobsbawm

Michael Krätke, Europa en la crisi

Dossier

ELS NÉTS DE IUGOSLÀVIA

Bogdan Bogdanović, Les memòries enfrontades

Teofil Pančić, La riba d'arena

Vesna Mojsova, Un nom és un nom. Sobre els tomàquets-
de Macedònia o el subjecte fràgil

Muharem Bazdulj, L'ogre balcànic i l'esperit dòcil d'Euro-
pa Central: un paral·lel

Tanja Petrović, Pensar Europa sense pensar: els discursos
sobre els Balcans occidentals

Carles Torner, Decàleg per a l'abandó de Bòsnia

Senadin Musabegović, El cercle i el present

Mitja Čander, Un bosc gòtic

Documents

Robespierre, Discursos ||

Francesc Serés, Les rates que menjaven cultura

Ferran Requejo, Els fronts dèbils del pluralisme polític.

Europa i les minories nacionals i culturals

Miroslav Hroch, Per a què necessitem la nació, encara,
a Europa?

Alicia Villar, Transformacions en la universitat

Notes

Francesc Pérez Moragón, Josep Iborra *in memoriam*

Llibres

Andreu Ginés, Tan lluny, tan a prop

Juli Capilla, El llegat del valencianisme de postguerra

Enric Balaguer, Entre la passió i l'ofici

Jordi Sales, Més enllà dels tòpics

Francesc Pérez Moragón, Origen i forma de l'aforisme
fusterià

L'Espill 38 – Tardor 2011

Editorial: Una crisi global i sistèmica

Miquel de Moragas, Futbol i identitat

Miriam Hoyo, Fukushima és a tot arreu

Jordi Marrugat, Crítica i cultura en el sistema literari ca-
talà actual

Dossier

XENOFÒBIA, POPULISME I EXTREMA DRETA A EUROPA

Xavier Casals, Presentació: La dreta populista i els camins
que duen a Utoya

Enzo Traverso, La fabrica de l'odi. Xenofòbia i racisme
a Europa

Rene Cuperus, La revolta populista contra la globalització

Xavier Casals, La nova dreta populista i l'«enigma espa-
nyol»

Jean-Yves Camus, El Front National: entre la normalitza-
ció democràtica i la força antisistema

Simona Škrabec, Eslovènia: cap a una societat apolítica?

Documents

Victor Serge, Antisemitisme ||

Hugh Pennington, Xinxes

Ferran Archilés, «De gent que anomenen classes subalter-
nes». La influència de Gramsci en Joan Fuster

Santi Cortés, El llibre, un perillós enemic

Notes

Antoni Martí Monterde, La destrucció de la recerca en
Humanitats a Catalunya

Llibres

Simona Škrabec, Els artistes que es juguen el seu públic

Gil-Manuel Hernández, Segrest de la democràcia?

Carles Cabrera, Trencant tòpics

Francesc Pérez Moragón, Enric Valor i la llengua

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígit) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es